

**TÖRTÉNELEM – POLITOLÓGIA – JOGTUDOMÁNY
SZEKCIÓ**

Lektorálták: Dr. Fürj Zoltán, CSc, (PEME)

Dr. Kemény László, CSc (PEME)

Dr. Habil. Kondorosi Ferenc, Ph.D.

Tartalomjegyzék

| | |
|--|-----|
| Kis Zsuzsanna: Politikai nevelés az ókorban a demokrácia hanyatlásának tükrében | 3 |
| <i>(ELTE-ÁJK, Politikatudományi Doktori Iskola)</i> | 3 |
| Horváth Péter: Az arkhē logikájának cáfolata - Négy tézis Jacques Rancière demokráciaelméletéből..... | 12 |
| <i>(PTE, Filozófia Doktori Iskola)</i> | 12 |
| Dr. Horváth Attila: Hogyan mérhető a pártrendszerek stabilitása?..... | 21 |
| <i>(ELTE ÁJK, Politikatudományi Doktori Iskola)</i> | 21 |
| Ördögh Tibor: Politikai hatalommegosztás és ellensúlyok a Balkánon, különös tekintettel Szerbia, Horvátország és Szlovénia intézményrendszerére | 32 |
| <i>(SZTE-BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola)</i> | 32 |
| Palotás Zsolt: Diplomácia Anglia és Hollandia között a bredai (1667) és a westminsteri (1674) békeszerződések tükrében | 43 |
| <i>(SZTE-BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola)</i> | 43 |
| Suslik Ádám: A munkácsi 11. honvéd gyalogezred utolsó harcai és hadifogságba kerülésének okai | 54 |
| <i>(Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola)</i> | 54 |
| Dr. Szigeti Krisztina: A tisztességes (polgári) eljáráshoz való jog a bírói gyakorlat tükrében | 61 |
| <i>(Pázmány Péter Katolikus Egyetem Doktori Iskolája)</i> | 61 |
| Dr. Vaktor Orsolya: Mediáció a büntetőeljárásban, különös tekintettel a fiatalkorúak büntetőügyi mediációja mellett szóló érvekre..... | 70 |
| <i>(ME, Deák Ferenc Állam – és Jogtudományi Doktori Iskola)</i> | 70 |
| Dr. Greksza Veronika: Egészséges környezethez való jog az Emberi Jogok Európai Egyezményében? | 82 |
| <i>(PTE ÁJK, Európa Központ)</i> | 82 |
| Dr. Horváth Orsolya: A szag, mint biológiai anyagmaradvány azonosítási lehetőségei..... | 92 |
| <i>(PTE, Jogtudományi Doktori Iskola)</i> | 92 |
| Dr. Udvarhelyi Bence: A pénzmosás elleni küzdelem két modelljének bemutatása Svájc és az Egyesült Államok szabályozásán keresztül | 104 |
| <i>(ME, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Iskola)</i> | 104 |
| Dr. Molnár Dalma: Az európai elfogatóparancs, mint az európai igazságszolgáltatási térség egyik attribútuma..... | 113 |
| <i>(ME, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola)</i> | 113 |
| Dr. Nagyné Dr. Dorka Dóra: Flexicurity jelenség a közszolgálati törvény tükrében?..... | 124 |
| <i>(DE, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola)</i> | 124 |
| Dr. Kruppa Kamilla: Mint Sun Wukong Buddha tenyerében... .. | 131 |
| <i>(ELTE, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola)</i> | 131 |
| dr. Mohai Máté : Megújuló tagi felelősségátvitel társasági jogunkban..... | 143 |
| <i>(PTE, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola)</i> | 143 |
| Dr. Jámbor Adrienn: Ebtartással kapcsolatos jogi problémák a közigazgatásban | 152 |
| <i>(ME, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola)</i> | 152 |

Kis Zsuzsanna: Politikai nevelés az ókorban a demokrácia hanyatlásának tükrében

(ELTE-ÁJK, Politikatudományi Doktori Iskola)

A politikai eszmék és a politikai gondolkodás egy folyamatos fejlődésen mentek keresztül az ókor óta, e fejlődés pedig alapvetően Szókratésztól indul ki. A kérdés az, hogy a politikai nevelésben is kimutatható-e egy ilyen szerves fejlődés. Mivel a politikai nevelés közvetlen, tanulás útján, az iskola vagy a tanító által folyik, s a politikai fogalmak konkretizálása, megértése, tisztázása történik benne, ezért kell a szerves fejlődés kimutatásához az első tanítói szerepkört magára öltő és hosszútávon hatást kifejítő Szókratésszal és a későbbiekben hasonló tanítványával foglalkozni.

Szókratész korában élte az athéni demokrácia a fénykorát. Ekkor Athén a déloszi szövetség élén teljhatalmat élvez, éppen ezért megkezdődik a peloponnészoszi háború, s a demokrácia visszasságai egyre inkább kitűnnek, a politikai nevelésnek pedig sajátsága, hogy nem választható el teljesen a politikai környezettől, amiben folyik, így fontos ennek a megismerése is.

A klasszikus demokráciában 10 territoriális phülére építették fel az egész polisz politikai és katonai struktúrát, melyben fokozottan érvényesül a területi elv, ahol a cél négy ősi attikai törzs, illetve a hagyományos területi egységek szerveződéseinek politikai továbbélésének megakadályozása volt. E célból Attika három földrajzi egységre lett osztva: Asty (Athén városa), Meszogaia (Attika középső szárazföldi területe), Paralia (Tengermellék), amelyeket tovább osztottak 10-10 egységre, úgynevezett trittüszre. Mindegyik területről 1-1 trittüsz tartozott a 10 mesterségesen létrehozott phüléhez. Fontos, hogy az egy phüléhez tartozó trittüszök általában földrajzilag nem érintkeztek egymással, kiköszöbölendő az esetleges szervezkedéseket.

Ennek ellenére a phülék voltak mindennek az alapjai. Katonai téren minden egyes phülé állított egy csapatot, melynek élére sztratégoszt, hadvezért választottak, s – mivel Athén folyamatosan hadban állt – a sztratégoszok egyre nagyobb politikai szerepet kezdtek betölteni. Az államszervezetet tekintve minden phüleből 50-50 főt sorsoltak a buléba, azaz az 500-ak tanácsba, illetve 600-600 főt került be sorsolással a héliáia, azaz az esküdtbírók rendszerébe. Bár a vagyon még pár intézmény esetében számított, hiszen a legmagasabb tisztségeket továbbra is csak az 500 mérő feletti vagyonnal rendelkezők tölthették be, ugyanis így akarták elkerülni az esetleges megvesztegetéseket, sikkasztásokat, csalásokat. A rendszerben a biztosítékot az osztrakiszmosz, a cserépszavazás jelentette, hiszen ha felmerült a gyanú, hogy valaki türannoszra, azaz zsarnokságra vagy egyeduradalomra tör, akkor 6000 szavazattal számúzni lehetett 10 évre a városból, ez a népgyűlés joga volt. A népgyűlésnek, az ekklesiának jutott elvileg a legnagyobb szerep, mely hatalmának csúcsát Szókratész korában érte el Ephialtész és Periklész reformjainak köszönhetően, melyek egyrészt az ekkleszia döntési jogkörét bővítették. Ugyanakkor e reformok napidíjat vezettek be az esküdtbírók és a bulé tagjainak, később pedig az ekkleszia tagjainak is, tehát a fizetéssel ösztönözték a népesség döntéshozatalban való részvételét, így biztosítva a szegények megjelenését az intézményekben, s természetesen, hogy a napidíjért cserébe támogassák az ő elképzeléseiket. Ugyanakkor fontos az, hogy a rendszer működését segítette az a tény, hogy az egyes testületek tanácskozó helyei viszonylag közel feküdtek egymáshoz, és általában a társadalmi-gazdasági életközpontjának számító Agora, azaz piactér mentén vagy annak közelében helyezkedtek el.

Ez egy szépen kiépített rendszernek tűnik, azonban Athén még sem nevezhető a mai felfogásunk szerint demokratikusnak, hiszen eleve a lakosságból csak a szabad polgárok, s közülük is csak a felnőtt férfiak rendelkeztek politikai jogokkal, ami körülbelül 40 ezer embert takar. Bár ez a 40 ezer férfi közvetlenül beleszólhatott az állam irányításába, azonban ez is csak az elvek szintjén működik, ugyanis a 40 ezer főből tényleges körülbelül 6-8 ezren vehettek részt az ekkleszia ülésein, mert a 8400 négyzetméteres Pnux dombon, a gyűlések helyszínén körülbelül ennyien fértek el. (Bár egyes számítások szerint – ha nagyon szűkösen is, de – 20-25 ezer ember is elférhet ekkora területen, azonban ne feledjük, hogy ez még mindig csak a szavazati joggal rendelkező népesség fele.) Az ekkleszia összehívására általában havonta 3-4 alkalommal került rá sor, és a vezető politikusok, arkhónok és sztratégoszok kezdeményezhették, azonban a napirendet a bulé állította össze, ezt viszont a

részvevők teljes szólásszabadsága miatt a legtöbbször nem tudták betartani, sem betartatni. A vitákat viszont gyakorlatilag a vezető szónokok, a demagógok fémjelezték, akik mindent megtettek a nép kegyeinek elnyeréséért, gyakorlatilag ők voltak a korszak hivatásos politikusai. Közülük viszont nem egy éppen azt az ügyet képviselte, amiért jobban megfizették, feltehetően ezért vált nevük egyre rosszabb csengésűvé. Persze a nép aktuális hangulata is befolyásolta a vitákat, melyeket nem egyszer a rendfenntartó íjászcsapatok hűtöttek le. A szavazás kézfelemeléssel történt, cserépszavazásra csak száműzetésről való szavazás során került sor, ám itt szükséges volt a 6000 fős szavazat a döntéshez. Feltehető, hogy az ekklesián átlagosan csak körülbelül 5000 fő vett részt egy-egy alkalommal, sőt valószínűleg még kevesebb, s ezért kellett aapidij bevezetésével élni. Ugyanakkor az ekklesia tagjait nem csupán a politikai elképzelések tagolták több részre, hanem az Athént alkotó 139 démosz mindegyikének megvolt a maga helyi lojalitása és büszkesége, s ezeknek a démoszoknak meglehetősen széleskörű belső autonómiájuk is volt, így az athéni demokrácia inkább tekinthető egy Attikát összefogó föderációnak, ahol Athén volt a központi irányító a pénzügy, hadügy és külügy területén.

A gyakorlatban viszont a bulé volt – mai fogalommal élve – a végrehajtó hatalom, mivel állandó jelleggel működött, valamint gondoskodott az államügyek folyamatos intézéséről, a népgyűlés előkészítéséről, és az ekklesia elé beterjesztendő „előhatározatok” kidolgozásáról, tehát óriási befolyásuk volt a törvényhozásra, így a buléba való bekerülés kiemelt fontosságú volt. Azonban, mivel a bulé tagjait évente sorsolták, így minden teljes jogú athéni életében elvileg egyszer a bulé tagja lehetett, tehát nem beszélhetünk egy professzionális testületről. A kiemelkedő szerepe miatt viszont a bulé tagjainak a névsorát a kutatók jobban is megvizsgálták, valamint összehasonlították a vagyonos polgárok névsorával, és kiderült, hogy a vagyonos polgárok vannak döntő többségben benne. Ez annak köszönhető, hogy egyrészt, amíg nincsen apidij a tanácsstagoknak, addig nem mindenki engedheti meg magának ezt a munkát. Azonban azokban az időszakokban is, amikor már van apidij, vannak olyan feltűnő évek, amikor a gazdag családokból apák, fiúk és testvérek egymás mellett szolgálnak a tanácsban, s több híres politikus is megjelenik egyszerre az intézmény névsorában. Mivel ezek általában kritikus évek, így feltételezhetjük, hogy valamilyen módon meg lehetett kerülni a sorshúzás szabályait. Valószínűleg erre a vészterhes időszakokban szükség is volt, hiszen kimutatható, hogy sokszor a bulé hozott olyan döntéseket is, ami eredetileg a népgyűlés hatáskörébe tartozott volna, de ez utóbbinak az összehívása időt vett volna igénybe, így az 500-ak tanácsa lehetett a gyakorlatban a fő irányító testület.

Az athéni állam élére a folyamatos háborúskodásoknak köszönhetően a 10 sztratégosz került. A sztratégoszoknál három elem meghatározó, egyrészt, hogy választott tisztségviselők, másrészt, hogy ők újraválaszthatóak, valamint, hogy közülük kerül ki az első sztratégosz, aki az állam tényleges irányítója, ha úgy tetszik egyszemélyi képviselője, hiszen az államelnök hivatala legsúlytalanabb Athénban, ugyanis az episztatészt mindössze egy napra sorsolták, s feladata annyi, hogy huszonnégy órán át őrizze a templomok, kincstárak, irattárak kulcsát, valamint az állami pecsétet, azaz semmiféle gyakorlati hatalma nincs. Így az athéni állam tényleges megjelenítője az első sztratégosz lett, aki a hatalmát és pozícióját csak a nép maga mellé állításával és osztatlan bizalmával őrizhette meg. Ehhez pedig csak két eszköze volt: egyrészt a saját személyes adottságai (természetesen a szónoki képességek jelentősége ezen a téren kiemelkedő), másrészt az általa folytatott politika eredményei. A választások előtt látszólag nem voltak kidolgozott programok vagy kvázi pártgyűlések, a politikai propaganda működése viszont azt mutatja, hogy igenis voltak bizonyos politikai-baráti körök, melyek igen jelentős befolyásra tettek szert. Feltehetően az sem véletlen, hogy a komoly hatalommal járó tisztségek egy részét néhány család tagjai szinte birtokolták, ugyanakkor felfedezhető a választásokon egy ókori politikai sztárkultusz is, amit a közvélemény divatja irányít.

Persze minden mögött ott van a pénz. Először is az állampénze, aminek gyakorlati felelősei a tamiaszok, a kincstárnokok voltak, akiket kézfelemeléssel választott a népgyűlés olyan polgárok közül, akik feddhetetlen híresek voltak és jelentős vagyonnal rendelkeztek, ez utóbbi azért volt fontos, mert a kincstárnokok saját vagyonukkal feleltek az esetleges hivatali visszaéléseikért. A kincstár pedig a kül- és belpolitika lehetőségeit is meghatározza, hisz közhely, de a háborúhoz pénz kell, s Athénban aapidijakhoz is pénz kell. Aapidijak

bevezetésükkor szükségszerűnek tűntek, hiszen Periklész csak így tudta elérni, hogy a szegények is részt vegyenek a politikai életben. Azonban a napidíj egyes rétegeket eleve haszonlesővé tett, s előbb-utóbb a pénzért politizáló azt támogatja, aki a legtöbb pénz ígéri vagy adja, s itt már nemcsak az állampénzéről van szó egyidő után. Legjellemzőbb és elfogadott „intézmény” a gazdagok által fizetett leiturgia volt, ami alkalmanként a hadihajók felszerelésének vagy színházi játékoknak a kifizetése volt, így például a feljegyzések szerint Periklész egyik dicső tette is az volt, hogy finanszírozta Aiszkhülosz Perzsák című drámájának a bemutatóját. A gazdagok többsége nem idegenkedett a leiturgia-rendszertől, mert pontosan tudták, hogy ezzel az athéni nép jóindulatát nyerik el.

Mint látható a rendszert gyakorlatilag két elem mozgatta a jó szónoklatok és a pénz, viszont a folyamatos háború rendszeresen felborítja a politikai egyensúlyt, s a peloponnészoszi háború pontosan ezt teszi Athén berendezkedésével. I.e. 411-re Athénban három hatalmi központ jött létre Alkibiadész, Thérámenész (e kettő Szókratész tanítvány), valamint Antiphón vezetésével, melyek különböző megoldásokat kerestek a válságban lévő városállam politikai problémáira. Alkibiadész a flotta parancsnokaként a háború megnyerése mellett Athén birodalmi álmait akarja megvalósítani, s a Peloponnészoszi-félszigetet Szicília meghódításával akarja harapófogóba zárni, miközben nem veszi észre, hogy mind Athénon belül, mind a déloszi szövetségben belül is jelentős problémák vannak. Alkibiadész veresége viszont az oligarchia felé mozdítja el Athént olyannyira, hogy i. e. 411-ben Thérámenész és Antiphón vezetésével a hetaireiak (politikai baráti körök) oligarcha tagjaiból alakul meg egy 400 fős tanács, akik innentől kedve a legfőbb hatalmat képviselik, s majd kijelölik a választásra jogosult 5000 polgárt. Azonban néhány hónap múlva belső elégedetlenség és a külső háborús folyamatok miatt a 400-ak uralma megbomlik, mivel Antiphón és Thérámenész élén egymás ellen fordulnak. Antiphón a 400-ak és Thérámenész az 5000-ek vezetőjeként egy oligarchikus rendszert építenek, ugyanakkor éppen a demokrácia eszközeit használják fel i.e. 406-ban az arginuszi perben, amikor hat sztratégoszt kivégeznek, aminek köszönhetően több potenciális ellenféltől is megszabadulnak, viszont ezzel párhuzamosan Athén több hadvezérét veszíti el egyszerre egy háború közepén, így valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy nem sokkal ezután a peloponnészoszi háborúban Athén vereséget szenvedett. Ami a demokrácia megszűnését hozta magával, hiszen feltehetően spártai mintára 30 törvényhozót ültettek Athén élére Kritiasz (szintén Szókratész tanítvány) vezetésével, akik azután 30 zsarnokká váltak, s gyakorlatilag mindenkit üldöztek, akit ellenfelüknek tartottak. Vagyon elkobozások és kivégezések kísérik uralmukat. A sors iróniája, hogy Thérámenész is ezen kivégzések hullám áldozatává válik. A 30 zsarnok még a szónoklat tanítását is betiltotta Szókratész hatásának legjobb bizonyítéka pont ehhez köthető, hiszen nem lehet véletlen, hogy mikor Kritiasz és Szókratész szembekerülnek egymással, Kritiasz meg akarja tiltani neki, hogy tanítson. Mi bizonyítaná ékeesebben egy tanító hatását, minthogy egy volt tanítványa akarja megtiltani neki a tanítást?! Ezalatt a külföldre menekült és száműzöttek Thraszübulosz vezetésével megdöntik a 30 zsarnok uralmát, meghirdették a történelem első amnesztiáját és visszaállították a demokráciát. Azonban éppen a visszaálló demokráciának lesz az áldozata Szókratész i.e. 399-ben. Vajon, mi lehetett az oka, hogy 4 évvel az amnesztia után Szókratészt a demokráciára veszélyes elemként ítélték meg?

Szókratész ez első nagy politikai nevelő, s ebben állt a veszélyessége. Ugyanis az athéni demokráciában a politikai nevelésnek volt egy klasszikus szemlélete, egy demokrata nevelés ideál, „mely szerint az állampolgári erények közvetítése nem a kiválasztott kevesek (szakértők) privilégiuma, hanem az athéni polgárok közösségének egészéé”¹, s a szofisták feladata pedig csupán a politikai technikák, technológiák megtanítása pénzért. Gyakorlatilag ezzel a felfogással ment szembe Szókratész az életében, s ennek köszönhetette a halálát is. Egyrészt ő nem pénzért tanít, ugyanis azt vallja, hogy „akik bölcsességüket a ringyókhoz hasonlóan pénzért vesztegetik a rá vágyakozóknak, azokat szofistáknak nevezik.”² Másrészt legalább ilyen fontos, hogy nem a technikák a fogalmak minél pontosabb meghatározás megtanítására törekszik, hanem a fogalmak megismerésére, hiszen véleménye szerint „akik minden egyes dolgról tudják, hogy micsoda, képesek elmagyarázni a többieknek. [...] akik

¹ Mogyorói Emese 47. jegyzete Platón Szókratész védőbeszéde című művéhez kapcsolódóan. – 74. oldal

² Xenophón: Emlékeim Szókratésztől – 43. oldal

nem tudják, mi micsoda, maguk is tévednek és másokat is tévútra vezetnek”³, emiatt több logoszban is találkozhatunk azzal, hogy abszolút fogalmak meghatározására törekszik, mint például a szép és jó⁴ vagy akár az igazságosság⁵ meghatározására. Ez utóbbi különösen fontos, hiszen szorosan kapcsolódik a törvények iránti hűséghez, akkor, mikor megfogalmazza, hogy „kijelentem, hogy a törvényes és igazságos azonos.”⁶ A politikai nevelés legfontosabb ismérve pedig éppen az, hogy az iskola vagy – mint jelen esetben is – a tanító által folyik, s a politikai fogalmak konkretizálása, megértése, tisztázása történik benne.

A dolog további érdekessége az, hogy nem tudjuk meg konkrétan, mit is gondolt valójában Szókratész, ugyanis ő maga soha nem írt le semmit, így csak a tanítványokon keresztül ismerjük a gondolatait. Szókratészt csak a tetteiben és a kérdéseiben látjuk, az értelmezésekben már a tanítványoké a döntő szerep, nem nála születnek meg a válaszok, hanem a tanítványainál, ezért létezik többféle Szókratész-kép és többféle válasz. Ezt fokozza tovább a bábáskodás módszere, amit Szókratész olyan előszeretettel alkalmaz, így a szókratészi nevelés lényege, hogy Szókratész példamutatással és kérdésekkel vezeti tanítványait, a cél nem az, hogy megoldásokat adjon az ifjak kezébe. Szókratész azt vallja, hogy ő csupán rámutat a problémákra, s megvárja, milyen megoldás születik az ifjú fejében, majd kérdésekkel e megoldásoknak a problematikájára is rámutat. „Vajon mikor politizálok inkább Antiphón? Akkor, ha egymagam vetem be magam a politikai életsodrába, vagy ha gondot fordítok arra, hogy a lehető legtöbben műveljék hozzáértően a politikát?”⁷ „Megfelelő neveléssel és tanulással minden feladatukat különlegesen jól elláthatják, a legtöbb és legnagyobb jót tehetik, tanulatlanul és neveletlenül azonban mindenki másnál több rosszat és kárt tehetnek. [...] Esztelen, aki azt hiszi, hogy tanulás nélkül meg tudja különböztetni a hasznos és ártalmas dolgokat.”⁸ S ebben már azt is láthatjuk, hogy bár a demokrácia sajátjaiból adódóan Szókratész egy széleskörű, mindenkire kiterjedő politikai nevelést is végezhetett volna, azonban ő egyértelműen egy szűkebb, elitrekutációs céllal működő politikai nevelést folytat.

Ez jelenik meg a szakértelem kérdésében, ugyanis Szókratész az egyszerű mestereket, mint egyéneket a saját területükön szakértőknek tartja, és a szakértelem, mint példamutatási eszköz többször is felbukkan a különböző szakmák vizsgálata által a kitharástól a páncélkészítőig. Szókratész a jó mesterektől példamutatást vár a tanítványainak, hiszen a politikába is szakértőket szeretne, gyakorlatilag egy szakértői elitet. Így az egyik kérdése, hogy mitől lesz valaki szakértő a saját területén és mitől a politikában: „mi az állam, mi a politikus, mi az emberek fölötti hatalom, milyen az, akinek hatalma van az emberek fölött”⁹, s ezen keresztül mi kell ahhoz, hogy valaki jó vezető lehessen a politikában. Szókratész szerint egyértelmű, hogy a politika is egy szakma, s erre is tanítani, nevelni kell az ifjakat, hiszen az állam irányítása is szakértelmet igényel: „nincs az a kitharás, nincs az a tagja az ünnepi karnak, nincs az a táncos, aki vezető posztra törne, ha nem érti a szakmáját [...] ezeken a területeken valamennyi vezető el tud számolni róla, hol tanulta a mesterségét, melyben irányító szerepet játszik, a hadvezérek legtöbbször azonban felkészületlenül könnyelműsödnek.”¹⁰ Sőt kijelenti azt is, hogy „A politika sokkal nehezebb a többi mesterségnél, hiszen csak nagyon kevesen bizonyulnak rá alkalmasnak a rengeteg vállalkozó közül [...] azoknak, akik államügyekbe vágnak bele, jóval alaposabb és elmélyültebb felkészülésre van szükségük, mint azoknak, akik más szakmában.”¹¹ Egyértelmű tehát, hogy a politikai vezetők nevelését kiemelkedően fontosnak tartja, még pedig azért, mert „az ember legszívesebben annak engedelmeskedik, akit a legkiválóbbnak tart.”¹² Persze ebből rögtön adódik a kérdés, hogy mitől lesz valaki „kiváló”? Szókratész több elméleti pontot is lefektet ezzel kapcsolatban.

³ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 171. oldal

⁴ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 114. oldal

⁵ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 116. oldal

⁶ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 164. oldal

⁷ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 43. oldal

⁸ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 137. oldal

⁹ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 11. oldal

¹⁰ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 104. oldal

¹¹ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 140. oldal

¹² Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 94. oldal

Ez egyik legfontosabb elem e téren az írott törvények betartása, a törvények iránti hűség: „ha az ember jogtalanságot követ el, és nem engedelmeskedik a jobbnak, legyen az isten vagy ember, az rossz és szégyenletes.”¹³ S miért is fontos ez? Egyrészt mert Szókratész a saját halálával éppen ezt a tanítását erősítette meg, akkor mikor az állam által halálra ítélve önként vetett véget az életének azzal, hogy kiitta a büröklevet a méregpohárból. A másik kiemelkedő elem szerintem a bátorság taníthatóságának kérdésénél jelenik meg: „gyakran látom, hogy az azonos törvények között nevelt emberek bátorsága mennyire különbözik egymástól. Ennek ellenére biztos vagyok benne, hogy tanítással és edzéssel fejleszthető a bátorság, bármilyen is az ember alaptermészete [...] gyakorlással mindenki többre jut.”¹⁴, ugyanis szerintem ebben jelenik meg leginkább Szókratész nevelésbe vetett hite. Ezt a gondolatot értékelhetnénk a mindenkire kiterjedő politikai nevelés felé való elmozdulásnak, ám az elitrekrutáció fontosságát hordozza magában az, amikor arról értekeznek, hogy lehetnek-e az eltérő emberek barátok, „az csak hasznos az államnak, ha vezetőinek kiváló barátai vannak, akik inkább munkatársaik és segítők a teendőik során.”¹⁵, amiben véleményem szerint a politikai csoportok megjelenése és meghatározása látható.

Ez a kettősség jelenik meg Szókratész gyakorlati hozzáállásában is. Egyrészt védi a demokráciát, például akkor mikor szembeszáll a 30 zsarnok által létrehozott rendszerrel, „amikor a harminc zsarnok valami törvényellenes parancsot hozott, nem engedelmeskedett. Amikor megtiltották neki, hogy ifjakkal társalogjon, és elrendelték, hogy ő és néhány polgártársa valakit a halálba kísérjen, egyedül ő tagadta meg az engedelmességet, minthogy törvényellenes volt a neki adott parancs.”¹⁶ Másrészt viszont Szókratész látja a demokrácia visszaeséseit, s látja, hogy olyan emberek kerülnek magas pozíciókba, akik nem felelnek meg a posztra, és így megjelenik a hivatalok sorsolással történő betöltésének bírálata: „őrültség babszemsorsolással választani az államvezetőit, hiszen senki nem akarna babszemmel választani sem kormányost, sem ácsot, [...] sem más mesterembert, pedig az e mesterségekben elkövetett tévedések jóval kisebb kárt okoznak, mint az államügyekben.”¹⁷

Szókratész látja a demokrácia politikai és társadalmi válságát, és gyakorlatban a politikai neveléssel próbál ellene fellépni, ő maga nem vállal aktív politikusi szerepkört, a polisz közéletében csak olyan mértékben vesz részt, ameddig kötelező, feltehetően nem véletlenül, hiszen azt mondja: „Biztonságban csak az élhet, aki visszahúzódik az államügyektől.”¹⁸ Ugyanakkor igyekszik a szerinte alkalmas embereket meggyőzni a politikai részvételről: „Kharmidész, Glaukón fia tekintélyes és az akkori politikusoknál sokkal kiválóbb férfiú volt, de vonakodott a nép elé kiállni.”¹⁹ Azonban Szókratész ezt láthatóan nem tartja helyesnek, amikor kifejti: „azoknak az összejöveteleknek az alapján, amikor az állam vezetőivel találkozol, mert amikor megosztják veled gondolataikat, helyes tanácsot adsz, és látom, hogy hibás lépéseiket okosan bírálod [...] milyen furcsa, hogy sem a legbölcsebbek előtt nem félsz és nem gátol a szemérem, sem a leghatalmasabbak előtt, az ostobák és gyengék előtt pedig szégyellsz megszólalni.”²⁰ Ebben a gondolatmenetben újra az elitista kerül előtérbe.

Véleményem szerint Szókratész gyakorlati tevékenységének főcélja egy szakértői elit megjelenése a politikában, aki törekednek/törekedtek a szakértelem elsajátítására, s akik majd alternatívákat tudnak kidolgozni a válságban lévő rendszer problémáira. A gyakorlatban Szókratész politikai nevelése minden rendszert kritikával illet, azonban talán a kritikusság a nevelésének egyik legfontosabb része, hiszen ha kritizálunk valamit, akkor egyben a változtatási lehetőségeket is mérlegeljük, s mint a történelemben láthatjuk Szókratész tanítványai ugyanazon rendszer problémájának megoldására meglehetősen változatos dolgokat hoztak létre, hiszen Alkibiadész, Kritiasz, ifjabb Periklész, Thérámenész is Szókratész tanítványok voltak. (Bár Xenophón azt mondja, hogy „Kritiasz és Alkibiadész nem azért társalogtak Szókratésszal, amíg társalogtak, mert olyan nagyon kedvükre való

¹³ Platón: Szókratész védőbeszéde – 83. oldal

¹⁴ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 115. oldal

¹⁵ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 75. oldal

¹⁶ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 158. oldal

¹⁷ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 14. oldal

¹⁸ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 163. oldal

¹⁹ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 110. oldal

²⁰ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 111. oldal

volt, hanem mert kezdettől fogva az a vágy fűtötte őket, hogy az állam vezetői legyenek.”²¹⁾ Ezek az emberek pedig már Szókratész életének második felében meghatározó szerepet töltek be Athén életében, s szinte mindegyikük valamilyen oligarchikus-elitista szemlélettel bíró rendszer kiépítésében tevékenykedett, így a tanítványokra tett hatása bizonyítja Szókratész egyediségét, ez emeli ki a korszak többi tanítója közül, és ezzel a kortársai is tisztában vannak. Szókratész részben a régi tanítványai miatt került célkeresztbe, s mint az ifjúság megrontója válik és egy „demokráciát visszaállító” politikai tisztogatás áldozatává, annak ellenére, hogy az idők folyamán a régi tanítványaival egyértelműen szembekerült. Azonban kiemelném, hogy véleményem szerint a régi tanítványokkal való szembekerülés csak abból adódik, hogy Szókratész szerint e vezetők nem jó alternatívákat választottak, azonban abban nem változik a gondolkodása, hogy szakértő vezetők kelljenek, akik alternatívákat dolgoznak ki a demokráciában, aminek a terjesztése az i.e. 400-as években egy frissen restaurált demokráciában nem csoda, hogy kivívta az éppen hatalmon lévők ellenszenvét. S bár Szókratész úgy védekezik, hogy „hát micsoda szerencsénk volna az ifjainknak, ha csupán egyetlen ember rontaná meg őket, a többi viszont mind a hasznukat szolgálná!”²²⁾, azonban végül mégis elítéli, s ő „inkább a törvényekhez ragaszkodva kívánt meghalni, mintsem ellenükben élni.”²³⁾ A kérdés már csak az, hogy vajon akkor is ekkora hatása lett volna, ha nem ezt teszi? Nem tudni, azonban az biztos, hogy Szókratész a halálával hitelesítette a tanításait, s politikai nevelése az ifjabb tanítványaiban él tovább, eme fiatalabb generációhoz tartozik Platón és Xenophón, akiknek a művei fennmaradtak számunkra.

Platón érdekessége, hogy a művei nagy részében Szókratészt használja saját gondolatai szöcsöveként, mondván, hogy ő csak Szókratész korábbi gondolatait jegyezte le, ám még ha a kiinduló pontok Szókratész hatására is születnek, azért a gondolatmenet már egyértelműen Platóné. A politikai nevelés szempontjából Platón három művét kell megvizsgálunk: Az államot, Az államférfit és a Törvényeket. Egyrészt fontos megvizsgálni, mik azok a momentumok, melyek a szókratészi örökségből valók, s ezek, hogyan fejlődtek tovább, illetve melyek az önálló gondolatok.

Először is kiemelném, hogy Platón is fontosnak tartja a nevelést: „Az oktatás és a nevelés; mert ha jó neveléssel fegyelmezett férfiakká lesznek [...] ha az egyszer az állam már jó irányt vesz, akkor tovább már úgy növekszik, mint a kör: nevelés és oktatás [...] jó természetet fejleszt ki a polgároknak, s másfelől az egészséges természet, ha ilyen nevelésben részesül, még jobbá lesz.”²⁴⁾ Emellett fontos, hogy kiemeli az idősebb generációtól való tanulás jelentőségét a beszélgetés által: „mindig szívesen beszélgetek igen öreg emberekkel, [...] mert úgy vélem, tőlük, akik egy bizonyos utat, melyet talán nekünk is meg kellene tennünk, már bejártak előttünk, meg kell tudakolnunk, hogy milyen is ez az út”²⁵⁾, amiben egyszerre jelenik meg a példaadás és a tapasztalás, ami már Szókratésznál. Ugyanakkor Platón már továbblép azzal, hogy konkrétan leírja, hogy miért és hogyan kellene nevelni az egyes társadalmi rétegeket az ideális államban. A legfelső réteg nevelését tartja a legfontosabbnak, sőt kiemeli azt is, hogy akik a legjobb nevelésben részesülnek, azoknak fontos szerepet kell vállalniuk az államban: „mi benneteket a magatok és az állam javára úgy neveltünk fel, akár csak a méhkasban a vezéreket és a királynőket.”²⁶⁾ Talán ebből is következik a gondolat, hogy a filozófusoknak kellene irányítaniuk az államokat, hiszen Platón szerint „amíg vagy filozófusok nem veszik át a királyi hatalmat az államokban, vagy pedig a jelenlegi, úgynevezett királyok és uralkodók nem fognak becsületesen és komolyan filozofálni, s amíg nem esik egészen egybe az államhatalom a filozófiával, [...] addig [...] nem lehet nyugta a bajoktól az államnak.”²⁷⁾ A középső réteg a katonáké, akik az állam őrei: „az örök feladata mindennél fontosabb, mindennél inkább szüksége is van az egyéb foglalkozásoktól való teljes mentességre s a legnagyobb szakértelemre és gyakorlatra.”²⁸⁾ E

²¹⁾ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 21. oldal

²²⁾ Platón: Szókratész védőbeszéde – 75. oldal

²³⁾ Xenophón: Emlékeim Szókratészről – 158. oldal

²⁴⁾ Platón: Az állam – 238. oldal

²⁵⁾ Platón: Az állam – 9. oldal

²⁶⁾ Platón: Az állam – 467. oldal

²⁷⁾ Platón: Az állam – 364. oldal

²⁸⁾ Platón: Az állam – 121. oldal

részletben három igény is megjelenik: a szakértelem fontossága és a nevelés fontossága, melyek még Szókratészétől is eredhetnek, valamint a hivatásos katonaság gondolata, ami viszont már egyértelműen Platóné. A legelső réteg az állampolgároké, illetve „vannak aztán még egyéb szolgák is, akik értelmi képességeik alapján talán nem is igen volnának méltók a tanulásra, de olyan testi erejük van, amely a munkát jól bírja: ezek áruba bocsátják a testi erejük használatát.”²⁹

Mint látható az elitista szemlélet is továbbél Platónnál, sőt tovább is fejlődik, gyakorlatilag kidolgozásra kerül. „Szóval ti mind, akik az államban éltek, édestestvérek vagytok - így magyarázzuk majd nekik a mesét -, csak hogy teremtőtök közületek a vezetésre alkalmasokba születésükkor aranyat kevert, lévén ők a legértékesebbek; az örökbe és segédekbe ezüstöt, míg a földművesekbe és kézművesekbe vasat, illetve bronzot. S mivel mindnyájan rokonok vagytok, magatokhoz hasonló ivadékot nemzetek majd; de megeshetik, hogy az aranyból épp ezüstivadék lesz, és fordítva, az ezüsből arany, és így tovább a többiekénél is, ebből az, abból ez. Mármost a vezetőknél legfőképpen azt hagyta meg az isten, hogy [...] ha aztán saját magzatuk netán bronz- vagy vaslényegű volna, a világot se szánják meg, hanem a természetének megfelelő rangsorba taszítják le, a kézművesek vagy a földművesek közé; ha viszont az utóbbiak közül egy gyermek arany-, vagy ezüstlényegűnek születik, azt becsülik meg, és emeljék fel az örök, illetve segítők rendjébe.”³⁰

Talán ebből az elitizmusból is adódik az is, hogy az örök esetében egy olyan elképzeléssel rendelkezik, ami szerintem a hagyományos spártai elemeket tartalmazza: „Először is: egyiküknek se legyen magánvagyon, kivéve a legszükségesebbet; továbbá: ne legyen olyan lakásuk, sőt kamrájuk sem, ahová kedve szerint bárki be ne léphetne; ellátásuk pedig annyi legyen csak, amennyire egy józan és vitéz katonabajnoknak szüksége van; [...] étkezzenek közösen, mint a táborokban élő katonák, és éljenek bajtársi közösségben; [...] a város lakói közül egyedül nekik tilos az arany használata és érintése.”³¹ Már pedig Spárta nem volt soha demokratikus állam. Továbbá talán éppen a spártai példát követve és a gondolatmenetet továbbfejlesztve jut el Platón odáig, hogy Az államférfi című művében már az egyeduralom igazolása jelenik meg, olyannyira, hogy a királyt és az államférfit „az emberi nyáj egyedüli pásztorának és uralkodójának tesszük meg.”³² Természetesen felmerül a kérdés, hogy miből adódhat az, hogy egy, a demokrácia hazájában, Athénban nevelkedő, élő és tevékenykedő tudós eljut a demokrácia teljes megkérdőjelezéséig, persze ott a válasz az egyéni életútban és az őt körülvevő világban. Azonban véleményem szerint Szókratész hatása is megjelenik, hiszen nem lehet véletlen az sem, hogy, ha megnézzük a szókratészi tanítványok idősebb generációját, akkor ők – bár gyakorlati téren – de hasonló irányban indultak el a politikai életben, mint amelyek Platón műveiben elméleti lefektetésre kerülnek.

Másrészt Platónnál megjelenik az elitizmus a filozófusok kiválasztásánál is: „a legállhatatosabbakat és a legbátrabbakat kell előnyben részesítenünk, s lehetőség szerint a legszebb külsejűeket. [...] Éles felfogóképességük legyen a tanulmányokra [...] jó emlékezőtehetségű, törhetetlen akaratú és minden tekintetben munkaszerető ifjakat kell keresnünk.”³³ Ezenkívül a filozófusok természete, hogy „kerülik a hazugságot, s kész akarva semmi körülmények között sem fogadják be, hanem gyűlölik, az igazságot ellenben szeretik.”³⁴ Bár ezen elképzelésének önmaga mond ellen akkor, mikor kifejti azt az elképzelését, hogy „csakis az állam vezetőinek áll jogában a hazugsággal való megtévesztés, akár az ellenséggel, akár a polgársággal szemben, az állam érdekében.”³⁵ Ugyanakkor a politikai szakértelem elsődlegességét a közérdekében ugyanúgy hangoztatja, mint Szókratész „soha senki, amennyiben vezető, semmiféle vezető helyen nem azzal törődik és nem azt rendeli, ami a maga, hanem ami az alárendeltje érdekét szolgálja, és azért, akiért a mesterségét folytatja.”³⁶ Fontos azonban, hogy Platón már nem pusztán csak a

²⁹ Platón: Az állam – 114. oldal

³⁰ Platón: Az állam – 223. oldal

³¹ Platón: Az állam – 226. oldal

³² Platón: Az államférfi – 40. oldal

³³ Platón: Az állam – 503-504. oldal

³⁴ Platón: Az állam – 388. oldal

³⁵ Platón: Az állam – 156. oldal

³⁶ Platón: Az állam – 49. oldal

példamutatásban látja a szakértelem kifejlődésének lehetőségét, hanem egy konkrét oktatási programmal rendelkezik, ami Az állam című művében meg is jelenik, konkrétan a tantárgyakra lebontva: mértan, csillagászat, szilárd testek tana, összhangzattan, dialektika. Sőt a még a nevelés korszakait is megjelöli, s ennek szellemében tanít az Akadémiáján is.

Platón Akadémiájának végső gyakorlati célja éppen a megfelelő emberek kinevelése volt a görög városállamok számára, annak érdekében, hogy a görög városállamokban megfelelő kormányzat jöhessen létre. Platón szerint ez csak úgy lehetséges, ha a jövő államférfijait megfelelő teoretikus tudással látjuk el. Platón kezdetben Szókratészt követve párbeszédes formában tanított, azonban a feljegyzések szerint később összefüggő előadásokat is használt, amit ma már frontális tanításnak hívunk. Véleményem szerint érdemes ezt a tényt kiemelni, ugyanis a nevelélméletek szerint a frontális tanítás már nem az önálló gondolatok megalkotását célozza meg, hanem az autokrata személyiséget hozza előtérbe, ami viszont az alárendelődést vonja maga után. Tehát elképzelhető, hogy az oktatási módszer váltásában is felfedezhetjük a demokráciától való elfordulást. Továbbá az Akadémia gyakorlati oktatásában is megjelenik az elitizmus oly módon, hogy a Platón által tanított tudományok többsége a hétköznapi ember számára túl homályosnak, túl bonyolultnak tűnt, így tényleg csak a kiválasztottak elitképzőjévé vált az Akadémia, annak, aminek Platón eredetileg is szánhatta.

Xenophón, Szókratész másik fiatalabb nemzedékhez tartozó tanítványa teljesen más utat jár be, mint Platón. Amíg Platón két rövid kitérőtől eltekintve végig szorosan kötődik Athénhoz, addig Xenophón viszonylag fiatalon otthagyja a demokrácia bölcsőjét, s nagyon változatos utat bejárva ismerkedik meg Spártával, illetve a Perzsa Birodalommal is, melyek nagyon nagy hatással lesznek a politikai nevelési elképzeléseire is. Ebből a szempontból a legkiemelkedőbb munkája a Kürosz nevelkedése, mely az egyeduralkodó és egy egyeduralkodó mibenlétét, nevelkedését és képességeit boncolgatja, ahogy rögtön az elején megfogalmazza Xenophón: „nem lehetetlen, és nem is nehéz uralkodni az embereken, csak érteni kell hozzá.”³⁷ A nála rögtön az a kérdés, hogyan vajon „milyen neveltetésben részesült, hogy ennyire tudott uralkodni az embereken?”³⁸ Azonban Platónhoz hasonlóan, aki Szókratészt használta saját szócsöveként, Xenophón is csak egy álcaként használja Küroszt, s valójában a saját elképzeléseit építi be egy nagy uralkodó élete és tettei mögé, melyben még a tényeket is torzítja, annak megfelelően, hogy az ő elképzeléseit támasszák alá. Azonban még ha történelmileg nem is értékelhető olvasmány Xenophón írása, de politikai nevelés tekintetében igenis érdekes. Nézzük, hát meg Xenophón szerint hogyan is nevelkednek a perzsák.

„Az iskolás gyerekek számára egyetlen és állandó tantárgy az igazság”, valamint „józan erkölcsre is tanítják a kislányokat. Az oktatás eredményességét fokozza az öregebbek józan erkölcsű magatartásának minden áldott nap látható példája”³⁹, ebben a két mondatban mintha rögtön visszaköszön két szókratészi gondolatkör, az egyik, mely az igazság problémája körül forog, a másik, mely a példamutatást tekinti a nevelés főeszközének. Xenophón azonban továbblép azzal, hogy szerinte a perzsák megtalálták a megfelelő megoldást, hiszen „A perzsa törvények [...] már eleve olyan polgárokat nevelnek, akik soha nem is vágyódnak rá, hogy aljas vagy gonosz tetteket kövessenek el.”⁴⁰ Ezenkívül Xenophón a katonai nevelés fontosságát emeli ki, ami egyáltalán nem meglepő, hiszen ő maga is életének nagy részét katonaként élte le. Különösen érdekes, hogy a vadászatok fontosságát emeli ki: „Az államnak érdeke, hogy az ifjak jól tudjanak vadászni, és a király, akárcsak a harcban, itt is elől jár [...], mert a perzsák szerint a vadászat fejleszti legjobban a harci erényeket. Valóban: hozzászoktatja őket a korai keléshez, edzi őket a fagy és hőség ellen, és módot ad arra is, hogy a menetelést és a futást gyakorolják. És amikor felbukkan a vad, újuk és dárdájuk sem pihenhet. És milyen bátorságra van szükség, ha egy-egy hatalmas fenevaddal kerülnek szembe: a rájuk rohanó állatot valamiképpen le kell teríteni, a támadni készülő

³⁷ Xenophón: Kürosz nevelkedése – 258. oldal

³⁸ Xenophón: Kürosz nevelkedése – 258. oldal

³⁹ Xenophón: Kürosz nevelkedése – 260. oldal

⁴⁰ Xenophón: Kürosz nevelkedése – 259. oldal

vaddal szemben pedig résen kell lenniük. Talán nincs is olyan harci erény, amire a vadászatnál ne volna szükség!”⁴¹

Kürosz nevelkedésében persze megjelenik a tudás fontossága is, de itt elsősorban a gyakorlati tapasztalatokból eredő tudás dominál, ellentétben a platóni teoretikus tudással, ugyanakkor Xenophónnál többször is felbukkannak szókratészi elemek, vagy olyan módon, hogy egyrészt érzékelhetjük a párhuzamot Szókratész és Kürosz között - „tudásvágyból is szüntelenül kérdezősködött”⁴² - másrészt olykor egész részfejezetek kerülnek át az Emlékeim Szókratészből című munkájából Kürosz nevelésébe, mint amilyen a hadvezetés tudományára vonatkozó rész⁴³ is.

Érdekes párhuzam Platón és Xenophón között, hogy gyakorlatilag mindkettejükénél megjelenik a spártai nevelés és életmód csodálata, csak míg Platónnál az örök ideális életmódja mögé rejtve, addig Xenophónnál nyíltan A lakedaimóniak állama című művében. Sőt Xenophón ki is fejti, hogy ennek az oka, hogy „Spárta, Hellasz legkevésbé népes állama hogyan tudott a leghatalmasabbá és a leghíresebbé válni”⁴⁴. Ebben a műben tökéletesen megjelenik a spártai nevelés és a spártai államberendezkedés csodálata, s érezhető, hogy Xenophón ezt tartja követendő példának. Megjegyezném még azt is, hogy a Kürosz nevelkedésében leírt katonai nevelés és a spártai nevelés között is meglehetősen sok párhuzam fedezhető fel, feltehetően nem véletlenül. Xenophón számára a politikus és hadvezér együtt jelenik meg, nem választható ketté, nem jöhet létre két intézmény, ami véleményem szerint Xenophón háborúkkal teli életéből fakad.

Összegzésül arra a tényre hívnám fel a figyelmet, hogy Platón és Xenophón politikai nevelési elképzelései nem is állnak olyan messzire egymástól, mint amennyire elsőre gondolnák, s véleményem szerint eltérő életútjuk ellenére ennek több közös oka is van. Az első és legfontosabb ok maga Szókratész, akinek a legtöbb tanítványa vagy gyakorlatban, mint az idősebb generáció vagy elméletben, mint az ifjabb generáció, de elfordul a demokrácia hagyományos berendezkedésétől. A másik ok pedig maga Athén, mely a demokrácia hanyatlásával ezt idézte elő.

Irodalomjegyzék:

ARISTOTELÉS: *Az athéni állam*. In: Németh György (szerk.): *Államéletrajzok*. Osiris Kiadó. Budapest, 1998.

HEGYI Dolores – KERTÉSZ István – NÉMETH György – SARKADY János: *Görög történelem a kezdetektől Kr.e. 30-ig*. Osiris Kiadó. Budapest, 1996.

PLATÓN: *Az állam*. – In: Platón összes művei. II. kötet. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1984.

PLATÓN: *Az államférfi*. – In: Platón összes művei. III. kötet. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1984.

PLATÓN: *Szókratész védőbeszéde*. – In: Euthüphrón, Szókratész védőbeszéde, Kritón. Platón összes művei kommentárokkal sorozat. Atlantisz. 2005.

XENOPHÓN: *A lakedaimóniak állama*. – In: Xenophón történeti munkái. Osiris kiadó. Budapest, 2001.

XENOPHÓN: *Emlékeim Szókratésztől*. Európa könyvkiadó. 1986.

XENOPHÓN: *Kürosz nevelkedése*. – In: Xenophón filozófiai és egyéb írásai. Osiris kiadó. Budapest, 2003.

⁴¹ Xenophón: Kürosz nevelkedése – 261. oldal

⁴² Xenophón: Kürosz nevelkedése – 270. oldal

⁴³ Xenophón: Kürosz nevelkedése – 286. oldal

⁴⁴ Xenophón: A lakedaimóniak állama – 459. oldal

Horváth Péter: Az arkhé logikájának cáfolata - Négy tézis Jacques Rancière demokraciáelméletéből

(PTE, Filozófia Doktori Iskola)

Az írás célja, hogy Jacques Rancière négy tézisén keresztül bemutassam, hogy a szerző miként gondolkodik a demokráciáról, a politikáról és nem utolsósorban az egyenlőségről. A *Ten Thesis on Politics* című írásában tíz tézisen keresztül kísérli meg annak leírását és meghatározását, hogy mikor születik meg a valódi politika, politikai cselekvés és hogy ezek milyen folyamatokat implikálnak a mai politikai berendezkedésekben. Rancière komolyan gondolja azt a kijelentését, amit a *La Méésentente*-ban ír, hogy politika és politikai aktus nem gyakori és csak elvétve realizálódik a társadalmi szerkezet valós terepén. „*Ez azt jelenti, hogy a politika nem valamilyen általánosságban adódó dolog – valójában csak nagyon ritkán fordul elő.*” – írja Rancière.⁴⁵ Azaz olyan fogalommal lesz dolgunk a következő lapokon, amely már előrevetíti polemikus voltát, szembenállását a fennálló renddel. Rancière-t szokás radikális politikai gondolkodónak nevezni, amennyiben radikalizmuson a szembenállást értjük. Annyi bizonyos, hogyha odafigyelünk arra és megértjük azt, amit Rancière valójában mondani akar, akkor nemcsak – mint oly sokszor a XX. században – egy újabb baloldali filozófus eszmefuttatását olvashatjuk a kapitalizmus bukásáról és bomlasztó erejéről, hanem egy konstruktív kép tárul elénk azzal kapcsolatban, hogy a politikának milyen alternatívái létezhetnek még. Rancière ezért is foglalta tíz pontba azokat a lényegi sajátosságokat, amelyek véleménye szerint a politika inherens tulajdonságait alkotják.

1.tézis: *A politika nem egyenlő a hatalom gyakorlásával. A politikát tanácsos lenne a saját fogalmai szerint meghatározni, mint valamilyen cselekvést, amit egy specifikus szubjektum ír elő, és aminek megvan a rá jellemző racionalitása. Ez az a politikai viszony, amely elgondolhatóvá teszi a politika alanyát [le sujet politique], és nem fordítva.*

Az első pontot olvasva az embernek joggal támadhat az az érzése, hogy Rancière-t valamilyen kapcsolat fűzi Foucault-hoz. Bizonyos szempontból nem is járnak messze azok, akik erre gondolnak, a helyzet azonban nem ennyire egyszerű. Bár helyenként ez a hasonlóság felbukkan, de ez nem terjed ki Rancière filozófiájának egészére.⁴⁶ Mégis vannak olyan filozófusok, akik e hasonlóságot relevánsnak tekintik és kérdőre vonják Rancière-t amiatt hogy nem saját gondolataiból merítve dolgozik.⁴⁷ Azt mégis előre kell bocsátanunk, hogy Rancière a hatalmat nem ugyanúgy fogja fel, mint Foucault. Számára a hatalom logikája eltér minden más iskolában felfogottétól és Foucault-étől is – ez a másik elem, amiért Foucault örökösének nevezi Badiou –, mivel a hatalmat nem stratégiák vagy technikák összességéeként vizsgálja, hanem az érzékelhető [*Le Sensible*] felosztása alapján.

Rancière a politikát, mint egy, a gyakorlatban működő aktust határozza meg, amihez egy hozzá hasonló szubjektumnak kell csatlakoznia. A *politikai szubjektum* fogalma nem a tömegek – szemben Badiou-val – vagy az egyén megjelölésére szolgál, hanem „(...) egy üres operátor, amely politikai vitahelyzeteket teremt(...)”.⁴⁸ Ez a „szubjektum” már Arisztotelésznél is megjelenik, de nem „üres operátorként”, hanem a polgár [*politész*] megnevezésével és meghatározásával a *részesedés* [*avoir-part*] *elmélete* által. Azért olyan fontos a politikának ezt a leírását kikérdezni lehetőségeinek feltételeiről és jelentéséről, mert a XX. század második felétől – és majd a ’90-es évektől kezdve – egyre jobban felerősödnek azok a hangok, amelyek a politika ehhez hasonló visszatérését követelik. Így a politikait a politikai filozófia berkein belül képzelik el, és csakis ebből meghatározhatóként jellemzik. Hannah Arendt és Leo Strauss egyike azoknak, akik ennek a vonulatnak lökést adtak vagy inspirálták létrejöttét. Arendt kiábrándul abból a létértelmezésből, amely a *petit bonheur*-t részesíti előnyben – belső privát létszféra hozva így létre – attól a nagyszabású közösségtől, amit a világ konstituál és tart fenn. Véleménye szerint eltávolodtunk a közösségi lét valódi értelmétől, és

⁴⁵ Rancière, Jacques: *La méésentente. Politique et philosophie*. p. 37.

⁴⁶ Vö. azza, amit Rancière az *episztéméről* és az *archeológiáról* mond. (Tanke, Joseph, J.: *Jacques Rancière: An Introduction*. London-New York, Continuum, 2011. pp. 73-74.

⁴⁷ Badiou az *Abrégé de Metapolitique*-ban Rancière-t egyenesen Foucault örökösének nevezi. (Lásd Badiou, Alain: *Metapolitics*. Trans. by Jason Barker, London, Verso Books, 2005. p. 107.)

⁴⁸ Rancière, Jacques: *Esztétika és politika*. 57. old.

a privát élet egyedülléte felé sodródunk: „A privát ilyen mértékű megnövekedése, mintha egy nép elbűvölése lenne, nem alkot közösséget és nem hozza létre a köz birodalmát, ezzel szemben azt fejezi ki, hogy a közösség birodalma majdnem teljesen visszaszorult(...)”.⁴⁹

A politikához való visszatérés mögött erősen ott munkálkodik az arisztotelészi etikához és politikához történő visszalépés is, ami az egyéni, individuális cselekvéseket önmagukban kevésbé értelmezhetőként a közösség cselekvéseinek hálózatába rendeli, és ebből kiindulva határozza meg kritériumrendszerét. Vagyis Arisztotelész számára a legfontosabb nem az, hogy az egyéni cselekedet mit eredményez – természetesen számít, mivel ezekből a cselekvésekből adódnak össze a későbbi közösség paraméterei is –, hanem, hogy az miként aktualizálódik az állam szempontjából. Mindent az állam szempontjából szükséges szemlélnünk, mert az hozza létre magát a polgárt és *vica versa*. Két szöveghely is található a *Nikomakhoszi etikában*, ami prioritást ad az államnak – vagyis a közösségnek – az egyénnel szemben. Az első az 1094b 10-11. sorok, ahol Arisztotelész ezt írja: „Mert bár a végcél az egyén és a városállam számára ugyanaz, mégiscsak nagyobb és tökéletesebb feladat az állam javának elérése és megőrzése(...)”.⁵⁰ A másik szöveghely még ennél is jobban visszaadja az állam kitüntettségét az egyénnel szemben: „(...) márpedig az, aki önmagát haragból megöli... igazságtalanságot követ el. Igen ám, de kivel szemben? Kétség kívül az állammal, nem pedig önmagával szemben.”⁵¹ Az embereknek a helyes szabály szerint kell élniük, különben vétenek a *katha ton orthon logon* szabályának, ami ekvivalens a törvényhozó által hozott törvényekkel és magával az államban „jól” élt étellel. Eszerint Arisztotelész megkülönbözteti a „jó” vezérelte életet (*eu zen*) a csak egyszerűen leélt étlettől (*zen*).

Érzékelhető, hogy az állam, vagy a lét szintjére lefordítva: a közösség szerepe mennyire felértékelődik egyes gondolkodóknál és ez kihatással lesz a politikáról és az arról való gondolkodásra. Azt a mozzanatot, hogy a politika az állam szintjére redukálódik, Rancière elutasítja, mivel szerinte ez az eljárás a politikát rossz ösvényre tereli és a politika egy már létező képét restaurálja és adoptálja, amely nem a sajátja. Arendt szerint – egyetértve Arisztotelésszel – a helyes rend, amely a politikát jellemzi az *eu zen*-nel van kapcsolatban, és emiatt képes megtisztulni a politika „a szükségszerűségtől és a tömegek feletti uralomtól”. A politika így válhat újra tisztává és a modern demokráciák düledező tornyai újból megerősödhetnek – véli Arendt. Rancière ezzel a megtisztítási aktussal nem ért egyet, mivel a lényegét érintően, logikai szinten nem mutatkozik meg semmilyen előrelépés a hatalom természetében. Vagyis Rancière az arendt-i politikai filozófiában nem lát semmilyen produktivitást vagy előrelépést a platóni-arisztotelészi örökséggel szemben, hanem újfent az *arkhē* logikájának térnyerését véli felfedezni. Nem logikai váltást, hanem inkább egy eltolódást érhetünk tetten, ami mindinkább az állam felé löki a politikai viszonyokat a családi és a privát szférájától. Arendt ezt az eltolódást maga is bizonyítja azzal, ahogyan a közösségről gondolkodik: „(...) a »köz« terminusa magát a világot jelöli, amennyiben az mindannyiunk számára közösen létezik és megkülönböztetett a benne személyesen birtokolt helyüinktől.”⁵² A politikai filozófia is ennek az eltolódásnak a vonalán válik értelmezhetővé és így a politika „művelése” olyan emberek jogosultságává lép elő, akik erre a feladatra alkalmasak. Tehát a politikai létezőnek egy olyan sajátos életet kell élnie, amely a politikára jellemző és ez az *eu zen* kontextusában érthető meg és sajátítható el (a politikai szubjektum már a tettei előtt bizonyos szempontból determináltan létezik).

Arisztotelész a polgárt paradox kapcsolatrendszerben jeleníti meg, mivel a meghatározását két egymásból nem következő és ellentétes elemből építi fel, emiatt a polgár az, „(...) akinek a vezetés és az engedelmesség egyaránt kijut(...)”.⁵³ Tehát a részesedés (*metexis*) az uralkodásból (*arkhēin*) és az engedelmességből (*arkhēsthai*) egyaránt a polgár sajátossága, ami a politika jellemző tulajdonsága is egyben. Ebben az antagonizmussal terhelt logikában kristályosodik ki tisztán, hogy a *démosz* miért csak pseudo-uralkodóként élhet a kormányzás és a szabad döntéshozatal jogával. Azért hívja Rancière az arisztotelészi

⁴⁹ Arendt, Hannah: *The Human Condition*. p. 52.

⁵⁰ NE 1094b 10-11.

⁵¹ NE 1138b 10-15.

⁵² Arendt, Hannah: *The Human Condition*. p. 52.

⁵³ Pol 1284a 1.

politikai filozófiát *parapolitikának*, mivel a *démosz* szuverenitása és törvényhozói hatalma csak igen korlátozott formában valósul meg az államhatalmon belül, és ami igazából sohasem emelkedhet jogerőre és nem szabadulhat ki az állami intézmények tömegvonzásából. Láthatjuk, hogy a polgár definíciójában feltűnik az arisztotelészi *reciprocitás elmélete*, ami a barátságok és az emberi kapcsolatok egyik alapköve az Arisztotelész etikáiban.⁵⁴ Rancière azt tartja a legnagyobb problémának, hogy a politika Arisztotelésznél – és az őt követőknél – úgy van meghatározva, olyan önmagának ellentmondó viszonyok mentén, amelyek nem a szubjektumok között jelennek meg, hanem a két terminus közötti kontradiktórikus relációban. Emiatt az is kérdésessé válik, hogy az emberek miért hoznak létre társadalmakat és azt miért ilyen fundamentumok mentén teszik. Rancière erre próbál válaszolni a *Ten Thesis on Politics* című írásában: „A hagyományos kérdés, hogy 'Mi célból gyűlnek össze az emberek politikai közösségekbe?' mindig megadja magát a választ is, aminek eredményeképpen eltűnik a tárgy, amely arra lenne hivatott, hogy megmagyarázza vagy megalapozza azt (...).”⁵⁵

A helyes szabálynak megfelelő, boldog élet az államban leélt élet. A család és a benne lévő hatalmi szerepek már csak analogikus adalékként vannak jelen, bár vannak olyan források, amelyek figyelmeztetnek ennek az analógiának a hibás használatára. Arisztotelész a közösséget eleve mint egy államba szerveződött konglomerátumot tudja elképzelni, amit valamilyen úton, de egységessé és működőképessé kell tenni, mivel az *autarkeia* erénye pusztán ezáltal realizálódhat. Az *autarkeia* azért ennyire releváns az etikában és a politikában, mert egy közösség – és maga az egyén is – ettől kezdve tartható önmagában elégségesnek. Ebből az következik Arisztotelésznek, hogyha a városállam a legfelsőbb foka a közösségnek és az *autarkeia* oka is egyben, akkor annak természet szerint kell léteznie: „Így tehát minden városállam a természet szerint létezik, csakúgy, mint a legalsóbb fokú közösségek.”⁵⁶ Arisztotelész az „alsóbb fokú közösségeket” is természet szerint valónak tartja azzal a különbséggel, hogy ezekben még csak a lehetősége van meg az államiságnak. Bár még a forma (az államiság ideája) nem jutott anyaghoz (a tényleges állam létrejötte), de akkor is a városállam eszméjének erejéből építkeznek azok a folyamatok, melyek végén létrejön maga a *polisz*. Vagyis a végső cél az állam létrehozása, a *poliszban* élt élet, ami ebből egyenes adódóan az ember természetes állapota. „Mindebből tehát világos, hogy a városállam természetszerű, s hogy az ember természeténél fogva állami életre hivatott élőlény (...)” – mondja Arisztotelész.⁵⁷ Rancière erősen ellenáll minden ilyen *a priori* feltevésnek, amely a közösség előzetes felosztására és a szubjektumok helyének kijelölésére tenne kísérletet. Ezért illeti Rancière Arisztotelész politikáját a 'para' jelzővel, mert az *érzékelhetőt* már tényleges megjelenése előtt felosztja és így tevőlegesen is kihatással van a rezsím társadalmi berendezkedésének további eredményeire, azaz a hatalom csak névlegesen lesz a nép (*démosz*) kezében, az államot nem ők fogják irányítani. (Ezt tekinti Rancière az *érzékelhető felosztása* egyik formájának.) A politika nem az egyenlőség talaján konstituálódik, hanem célként van kitűzve és így már az eszközök, amelyek a célhoz elvezetnek, sem az egyenlőség logikájában fejtik ki a hatásukat, hanem az *arkhē* viszonyrendszerében.

2.tézis: „A politikára az olyan szubjektum léte jellemző, amelynek értelmét az egyet nem értésben nyeri el. A politika a cselekvés paradox formája.”

Rancière a politikát az *egyet nem értéssel* [*la mésestante*] azonosítja, ami a legtöbb esetben szembemegy az államhatalom logikájával. A politika lényegét tekintve egy *emancipációs* folyamat és azokat juttatná szóhoz, akiknek nincsen helyük és szavuk a fennálló rendben. Rancière véleménye ezzel egyetértve az, hogy nem biztos, hogy a politika egyedül az arisztotelészi értelemben vett *polisz* lét vagy polgári lét elfogadásával valósulhat meg egy olyan államban, amelyben annak polgárai előre felosztott és elosztott helyek sokaságán keresztül reprezentálódnak. A *démosz* nem egy előre meghatározott autoritás és annak meghatározott elosztórendszere következményeképpen tud pusztán szerveződni – ebből a körből ki kell lépnie –, mivel az korlátoz és nem ért semmilyen más nyelven, csak

⁵⁴ Lásd NE VIII. és XIX. könyvei.

⁵⁵ Rancière, Jacques: *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. p. 29.

⁵⁶ Pol 1252b 30-31.

⁵⁷ Pol 1253a 1.

amin ő tud beszélni. Ezek után úgy értelmezhetjük az emancipáció folyamatát, mint az „emberiség igazságát”, mivel kívül esik minden politikailag értelmezett ’polgáriságon’, vagyis az „(...)emancipáció nem a politikai projekt teleológiai végpontja (...)”, hanem pontosan fordítva, a kezdőpontja.⁵⁸ Az emancipáció a másik egyenlőségének az elismerése, de ez nem kortól vagy osztálytól függő dolog, nem egyenes vonalban halad, hanem heterogén.⁵⁹

Az arisztotelészi politika egy huszárvágással átmetszi a konvencionális logika alapvető axiómáját azzal, hogy becsmérszi a számára annyira fontos viszonyosságot az okozati korrelációba.⁶⁰ Rancière kifogásolja ezt a módszert azon egyszerű oknál fogva, mivel ez létrehozta azt a klasszikus felosztást, amely a *poiesis*-t elválasztja a *praxis*-tól. „Ezt a problémát semmi esetre sem lehet meghatározni azon a klasszikus oppozíción keresztül, amely a cselekvés két formája között különbséget tesz: a *poiesis*, az alkotástól vezérelt cselekvés, ami az anyagot formába önti és a *praxis*, ami kivonja ebből a viszonyból a politikai cselekvés iránt elkötelezett emberek ’köztes-létét’.”⁶¹ Ez a modell a *zen* és az *eu zen* ellentétére vetíthető ki és lényegileg magában az ellentmondásban találja meg feloldásának kulcsát: aki boldog életet akar élni, annak nem szabad csak egyszerűen élnie, hanem jól kell élnie; a boldog élet pedig az erényes élet segítségével érhető el, mivel „(...) ha az erény szerint élünk, akkor lehetünk boldogok és rendelkezhetünk a legfőbb jóval(...)”.⁶² (Arisztotelész kijelenti, hogy kik nem lehetnek boldogok: a gyermekek, a rabszolgák és akik alszanak.) Az erényes lelki alkat hozhatja el számunkra a boldogságot, de ezt nem érheti el bárki. Ez nagyban függ attól is, hogy ki hogyan veszi ki a részét a közösségi feladatokból és az uralkodásból, mivel a *phronesis* (okosság) erénye ilyen tevékenységek által érhető el. (Az okosság erénye az egyik kardinális erény Arisztotelésznél.) Kiegészítésként hozzá kell tennünk azt, hogy *phronesis* nélkül is lehet boldog az ember, de bizonyos megkötésekkel, mert a legtökéletesebb erényt – aminek minden erény alá van rendelve, pl.: a *kalokagathia* – nem mondhatja a magáénak. Bizonyos szempontból ezért preferálja olyannyira az arisztokráciát Arisztotelész, mert azok az emberek, akik képzik magukat, hamarabb válhatnak *kalokagathosszá*, mint azok, akik ezt nem teszik; élhet valaki jó életet, de nem lehet mindenki *kalokagathosz*.⁶³ A földműves vagy a kézműves nehezebben éri el, vagy egyáltalán el sem éri a tökéletes, derekas életet, mint a közügyekben, az uralkodásban és az engedelmeségben egyaránt részt vállaló polgár. Sőt az *Eudémuszi etika* VIII. könyvében Arisztotelész kiemeli, hogy ki azok, akik rendelkezhetnek a tökéletes erénnyel és kik azok, akik nem, ezzel is leszűkítve a kört az uralkodásra képes osztályokra. Így ír erről: „Az ilyen emberhez pedig illenek ezek a dolgok: gazdagság, jó származás, hatalom. Ezért a *kalokagathosz* számára az ilyenek, amelyek hasznosak is, szépek is egyben, míg a sokaság számára nincs meg az összhang.”⁶⁴ Az uralkodás azok kezében van, akik a helyes szabály szerint tudnak élni és emiatt birtokolhatják a *kalokagathia* erényét; ők lesznek a teljes mértékben derekas emberek, ami a jó és boldog élet (*eu zen*) legfelsőbb fokát jelenti az egyén szempontjából. A sokaság (a *démosz*, a nép) kvalitásait tekintve nem képes a megkülönböztetésre, mert nincsen birtokában a *kata ton orthon logon* szabályának és így nem pusztán az önmagukért vágyott jó dolgok miatt cselekszenek, hanem a járulékos szépségek kedvéért is.

Arendt szinte pontosan ennek a logikának az útján jut el ahhoz a megállapításhoz, hogy a *praxis* rendje olyan egyenlők között jön létre, akik birtokolják az *arkhēin* hatalmát. Az *arkhēin* – több más jelentése mellett – a kezdés vagy újrakezdés jelentésével is bír, ami a politika megtisztítása kapcsán Arendt nélkülözhetetlen fogalmává válik. Az arisztotelészi politikai gondolkodáshoz és felosztáshoz való újbóli visszatérés a politika és morál

⁵⁸ Rancière, Jacques: *Estétika és politika*. 54. old.

⁵⁹ „A vonal, amelyik az *arkhēin* hatalma (vagyis az uralkodás hatalma), a szabadság és a polisz között húzódik nem egyenes vonalú, hanem szakaszos.” (*Dissensus: On Politics and Aesthetics*. p. 30.)

⁶⁰ Rancière a 3. tézisben kitér a az uralkodás/engedelmeskedés reciprocitásának hiányára: „Az, hogy valakinek a vezetésből és az engedelmeségből is egyaránt kijut meglehetősen eltér attól a felfogástól, amit a reciprocitás képvisel. Ellenkezőleg, a reciprocitás hiánya alkotja meg azt a lényeges kivételt, amely ebben a viszonyban megjelenik.; a reciprocitás a hiánya pedig a képesség [képesség az uralkodásra – H.P.] paradox jellegén nyugszik, vagyis annak távollétén.” (*Dissensus: On Politics and Aesthetics*. p. 31.)

⁶¹ *Ibid.* p. 29.

⁶² MM 1185a 1.

⁶³ Lásd EE VIII. könyv 3. fejezet

⁶⁴ EE 1249a 9-10.

megtisztítását tűzte ki a zászlajára.⁶⁵ Rancière ezzel kapcsolatban Arendt szavait idézi a *The Human Condition*-ből: „Cselekedni, a szó legáltalánosabb értelmében, annyit jelent, mint megtenni az első lépést, elkezdni (ahogyan a görög *arkhēin* szó a „kezdeni”, „vezetni” és végül az „uralkodni” szavakat jelöli), mozgásba hozni valamit(...)”.⁶⁶ A cselekvés és nem mellékesen a beszéd magát a világot hozza létre, hogyha ez nincsen, megszűnik a világ is. A cselekvés ezért valami újnak a kezdete és ez kapcsolatban van a szabadság princípiumával. A városállamban leélt élet és a szabad élet között egyenlőséget kell tennünk, mert ezeket – Arendt szerint – az *arkhēin* kifejezés mind magában foglalja. Jó és kiteljesedett életet a *polis*ban lehet élni, amit Arisztotelész is megerősít, mivel a polgár csak ebben a közösségi testben értelmezhető az uralkodók számára. Arisztotelész már a *Politika* lelegején kijelenti, hogy „(...) minden közösség nyilván valami közjó megvalósítására alakult...világos, hogy noha mindezek valami jó elérésére törekszenek, a legfőbb jó elérésére elsősorban az a legfelsőbbrendű közösség törekszik, amely a többi mind magában foglalja...vagyis az állami közösség.”⁶⁷

A *polis* és az abban leélt élet az ember számára természettől való, preegzisztens. Aki nem osztja ezeket a nézeteket és nem él állami közösségben, „(...) sóvárog a háború után, mint afféle magának való(...)”.⁶⁸ Rancière rámutat arra a tényre, hogy a társadalmon kívüliséget – ami a gazdag és a szegény, a *démosz* és az arisztokrácia között jut kifejezésre – az a rendszer generálja, amelyik a társadalmat létrehozta és a lapokat leosztja a játékban résztvevőknek. A „középosztály” [*mesoi*], amit Arisztotelész nem tisztáz kellőképpen Rancière szerint már eleve ki van zárva a politikából és a kormányzásból és ezért a filozófia rövidlátása a hibás. A „közép” (*mezón*) társadalomba történő bevonása a gyűlölet beiktatásával teljesebbé válik és nyeri el értelmét. A közösség a gyűlölet mezején és magáért a gyűlölet fenntartásáért jön létre – szegény és gazdag között –, mivel a filozófia még ma is képtelen megszabadulni azoktól az anakronisztikus beidegződésektől, amelyekkel a hatalom logikája operál. Ahogyan azt az *On the Shores of Politics*-ban kifejti: „(...) a politikai határánál jelentkező vakfolt egyben a filozófia sajátja is, ami a háborút, mint felosztást és a gyűlöletet, mint irigységet gondolja el(...)”.⁶⁹ Rancière szerint az *arkhē* ilyen elgondolása már Arisztotelész előtt is tetten érhető a görögök tanítójánál Homérosznál; mindenki olyan arányban egyenlő a másikkal szemben, amilyen mértékben részesül az *arkhē* hatalmából. Rancière az *Iliász* egyik szöveghelyére utal, ahol Odüsszeusz rendreutasítja Therszitést.⁷⁰ A részlet jelentőségét abban nyeri el, hogy görbetükröt állít az olvasó elé a társadalom valódi felépítéséről. A történet röviden arról szól, hogy Therszitést szeretne szót kérni a gyűlésen, de mivel a királyt, az uralkodót ócsárolja, így azt megvonják tőle, mivel a görögöknek csak egy vezére lehet és mindenki másnak be kell hódolnia neki. „És ezáltal felhívja a figyelmünket az *arkhēin* jelentésére: az élen járni.”⁷¹ írja Rancière. Odüsszeusz valójában többet mond minden szónál, mert tettével – jogarával megütötte Therszitést – ignorálta a másik azon jogát, hogy szóljon. Ez a tett előrevetíti azokat a kérdéseket, amelyeket szükségszerűen fel kell tennünk az arisztotelészi etika védelmezőinek, mivel Arisztotelész kijelenti, hogy az ember *zoōn politikon*, azaz politikus állat, aki a kommunikáció segítségével tudja kifejezni a számára hasznos és a káros dolgokat. Ez a képessége helyezi az embert az állatok és minden más élőlény fölé, hogy közösségben él, aminek egyik alapvető szegmense, hogy meghallgassák.

Végeredményben Rancière megerősíti azt az elképzelését, mely szerint a *praxis* és a *poiesis* szembeállításával nem tudjuk pontosabban behatárolni a *politēs*, a polgár definícióját. Ahhoz, hogy ezt megtehessek egy ettől eltérő logikában szükséges újra felépítenünk a gondolkodás képét, vagyis az érzékelhető új felosztását kell előtérbe helyeznünk. A felosztáshoz az érzékelhető felosztásának új logikája is társul és a politikai szubjektumra

⁶⁵ Ennek a folyamatnak fontos egyéniségei még, akik inkább a morál szemszögéből próbálták megvizsgálni a tényeket, például G. E. M. Anscombe vagy Alisdair McIntyre.

⁶⁶ Arendt, Hannah: *The Human Condition*. p. 177.

⁶⁷ Pol 1252a 2-6.

⁶⁸ NE 1253a 5-6., vö. a proletariátus helyzetét a római birodalomban és a XIX. századi munkásmozgalmak kezdetén.

⁶⁹ Rancière, Jacques: *On the Shores of Politics*. p. 28.

⁷⁰ Homérosz: *Iliász*. II. 246-271.

⁷¹ Rancière, Jacques: *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. p. 30.

ebben az intervenciós lépésben nagy szerep hárul, mert ő az egyedüli operátor ebben a folyamatban, aki az államhatalmi struktúrát polemikus egységként fogva fel szembemegy annak struktúrájával és logikájával.

3.tézis: *A politika valamilyen sajátos szakítás az arkhē logikájával. Nem egyszerűen a pozíciók 'normális' felosztásával történő szakítást feltételezi – ami azt határozza meg, hogy ki az, aki a hatalmat gyakorolja és ki az, aki engedelmeskedik neki –, hanem ugyancsak megköveteli azt azzal az elképzeléssel szemben, hogy vannak olyan diszpozíciók, amelyek „jellegzetesen” hozzátartoznak ezekhez a kijelölt pozíciókhoz.*

Az előzőekben megtárgyaltuk, hogy mit *nem* ért politika alatt Ranciére (1. tézis) és nagyjából körvonalaztuk a politikai szubjektum sajátos elképzelését az arisztotelészi felosztással szemben (2. tézis). Most folytassuk annak a vizsgálatát, hogy Ranciére milyen módon gondolja el a szakítás szükségességét az *arkhē* logikájával, ami egy olyan sémán nyugszik, amelyet preconcepciók sűrű hálózata sző át.⁷² Ranciére Platón *Törvények* című művéből idézi a III. könyvben azt a részt, ahol Arisztotelész tanítómestere számba veszi az uralkodás és az engedelmeskedés természetes elveit. Platón felosztása az uralom és az engedelmeskedés hét formáját különbözteti meg, amiből négy a tekintély kihangsúlyozásának tradicionális formája, ami a születés idejének természetes elvén alapul. Az *arkhē* logikája kijelöli a helyét, a szerepét a szubjektumnak, de még – a *logos* megkettőződése által – azt is, hogy mikor és mit beszélhet a politikai térben megnyilvánulni kívánó ember. Az uralom és az engedelmeskedés aspektusában fontos, hogy ki mikor és hova született, így az apa uralkodik a gyermeke fölött, az idősebb a fiatalabb fölött, a nemes a nemtelen fölött és az úr a szolga fölött. Az uralom ezen formái Platón szerint természetesek és összefoglalhatóak az ötödik alapelvben, amely az erősebb joga a gyengébb fölött. Ezekben az elvekben mindig valamilyen felsőbbrendű természettel találkozunk, amely a többi fölött uralkodik. Platón mégis az összes elv közül csak egyet tekint igazán értékesnek és jónak az uralom szempontjait szem előtt tartva, és ez a hatodik „(...) mely azt kívánja, hogy az értelmes ember vezessen és uralkodjék, a tudatlan pedig kövesse.”⁷³

Ez részben (vagy egészben?) az arisztotelészi politikai korpuszban is megtalálható az arisztokrácia nagyrabecsült státuszában, ahol az oktatás és a tudás mértéke az, ami az emberek helyét kijelöli a társadalomban. Az arisztokrácia, aminek kormányozása a legideálisabb, nemcsak erénnyel rendelkezik, hanem egy másik releváns tényezővel is, a szabadidővel. Az idő az az entitás, amely létrehozza a politikai mozgás terét, ezt két síkon éri el. Az egyik síkon a tanulás és a művelődés, az ember önmaga számára való elégedettsége (*autarkeia*) a cél, a másikon – ami egyébként korrelál az elsővel – a politikában való részvétel. Az arisztokrácia számára mindkettő adott, mivel van idejük arra, hogy képezzék magukat és a közösség irányításáról is gondoskodjanak. A görög *scholē* kifejezés például szabadidőt jelent, ami megfeleltethető az embernek önmaga képzésével, és ahogyan Ranciére mondja, ez az arisztokratikus életmód egyik paradox öröksége – a *tekhne* létmódjától megkülönböztetve magát.⁷⁴ Hogyha nincsen semmi idő a munkádon kívül, akkor nem is vehetsz részt a kormányzásban, ergo ki vagy rekesztve belőle, mondhatná Arisztotelész. Az állami hatalomnak nem érdeke, mondja Ranciére, hogy a *demoszt* integrálja a kormányzásba és ez Arisztotelész számára is nyilvánvaló, amikor arról beszél, hogy miért a földműveléssel foglalkozó népek azok, amelyek a legalkalmasabbak a *politeia* megteremtésére. Arisztotelész a *Politikában* a földművesek azért élveznek előnyt más mesterséget művelőkkel szemben, mert ők a földön dolgoznak még akkor is, amikor gyűlés, tanácskozás van. „(...) a vidéken szétszórva élnek, nemigen találkoznak és nem nagyon törik magukat az ilyen összejövetelek után.” – mondja Arisztotelész.⁷⁵ Az érzéklehető ehhez hasonló felosztása Platónnál is megjelenik, amit Ranciére kihangsúlyoz az *Esztétika és politikában*, mivel a kézműveseknek nincsen idejük a közügyekkel való foglalatosságra. A munka nem vár és dolgozni kell!

⁷² Vö., amit Ranciére a demokráciáról, az *arkhē*ről és az anarchiáról mond. in.: Ranciére, Jacques: *Politics, Identification and Subjectivization*. in.: *October*. Vol. 61. The Identity in Question (Summer, 1992), p. 59.

⁷³ Platón: *Törvények*. III. 690c.

⁷⁴ Ranciére, Jacques: *On the Shores of Politics*. p. 55.

⁷⁵ Pol 1319a 36-37.

Visszatérve a platóni hetes felosztáshoz az uralkodás alapelveinek utolsó eleme a „jó szerencsén” és az „isteni kegyen” alapuló hatalom és uralkodás, amely sorshúzással dől el. Az uralom e módja – bár Platón nem fejt ki részletekbe menően a sorsolás menetét – egyáltalán nem szimpatikus számára, mert nem természettől való, akár az erő vagy az ész. A történelmi tanulmányok segítségével hívásával kitalálhatjuk, hogy melyik az a politikai berendezkedés, amelyik ily módon választ magának vezetőt: a demokrácia. Platón véleménye szerint a demokrácia két olyan elemet hordoz magában, mint a sorshúzás (szavazás) és az uralom jogosságának hiánya, amelyek egymásból következően a demokrácia illegitimitását vonják maguk után. Talán azért történhet ez meg, mert a demokrácia egy olyan kivételes állapot, ahol a társadalom felosztása másképpen megy végbe, mint más hatalmi rendszerekben: a felosztásnak (az érzékelhető felosztásának) nincsen tulajdonképpen vett alapelve, mivel az folyamatosan változik. „A demokrácia egy olyan sajátos helyzetet teremt, ahol a jogosultság hiánya az, ami felruházza az embert az uralom [az eredetiben: arkhē] gyakorlásával.”⁷⁶ – mondja Ranciére. Véleménye szerint, hogyha a politikáról és a demokráciáról komolyabban szeretnénk beszélni, akkor újra kell alkotnunk annak elemeit az alapoktól kezdve, ami egyet jelentene a hatalom struktúrájának a diszkrepanciájával.

4.tézis: *A demokrácia nem valamilyen politikai rezsim. Amennyiben törésként jelentkezik az arkhē logikájában – azaz a hatalom diszpozicionális megelőlegezésében – a demokrácia olyan politikai struktúra, mint valamiféle viszony, amely egy sajátos szubjektumot határoz meg.*

Vajon mit ért az alatt Ranciére, hogy a demokrácia törést vagy szakadást idéz elő az arkhē logikájában? Egyértelműen azt, hogy a demokrácia, aminek megkerülhetetlen feltétele az emberek egyenlősége, nem létezhet olyan uralmi rendszerben, amelyben az uralkodás axiomatikus elvei parancsolnak. A demokrácia „(...) az uralom axiómájával történő szakítással nyeri el igazi értelmét(...)”⁷⁷, hogy ez a szakítás megegyezik azzal a felfogással, ami az uralkodás és az engedelmeskedés között bárminemű összefüggést feltételez. Ranciére még ennél is továbbmegy és kijelenti, hogy a demokrácia nem csupán egy a lehetséges államformák közül, hanem magának az egyenlőségnek a törvénybe iktatása az államhatalommal szemben, a 'politikai' [le politique] térben.

A demokráciát azok az erők hozták létre, amelyek eredetileg harcoltak ellene, és így a demokrácia a *ressentiment* érzéséből született meg egy olyan rendszer kebelében, ahol az uralkodás és az engedelmeskedés elvei egyazon síkon mozogtak. Nietzsche szerint, hogyha az előzetes (mechanikus) rendtől el akarunk térni, akkor ehhez magát a *rendet kell felszámolnunk*. Vagyis elengedhetetlen az uralom és engedelmeskedés közötti korreláció megszüntetése, mivel az a demokráciát nem immanens, belső valójában szemléli, hanem sematikus és a végletekig leegyszerűsített látásmódján keresztül. Itt jelenik meg az a pont, ahol érzékelhetővé válik az esztétika és a politika közötti határvonal szétválaszthatatlansága. A demokrácia képében tisztán felfedezhető az arkhē logikája, mivel a demokrácia egyedül mint spektákulum jelenik meg a közösség számára. Ez ellen a látszat ellen kell küzdenünk, ha a demokráciát lényegének valódi fényében akarjuk szemlélni. Ennek a harcnak az eredményeképpen jöhet létre a tisztán gyakorlati politika és a cselekvés aktív formája. Ezt a szituacionistáknál már alkalmazott „aktív képek” hasonlatosságára kell kidolgozni, amelyekre Ranciére *A felszabadult nézőben* mutat rá, Guy Debord filmbeli képeit hozva példaként: „Aktív képekként jelennek meg...nem pedig a spektákulum passzív viszonyrendszerébe zárva. Akcióképek kellenek tehát, az igazi valóság képei, avagy olyan képek, amelyek közvetlenül átfordíthatóak igazi valójukba(...)”⁷⁸

A 3. tézis közepén a szerző kitér a demokrácia azon jellemzőjére, hogy a „nép uralma” a *démosz* által valósul meg. Mielőtt azonban a *démosz* az egyik közösségi formává vált volna a szegényebb néprétegeket jelölte. Nem szabad, hogy megtévesszen ez a szókapcsolat, mivel a 'szegény' kifejezés ebben az esetben lényegileg nem az anyagi javak nélkülözését jelenti, hanem a közösségen belül elfogadott disztribúció eredményét, azaz, hogy a szegényeknek nincsen helyük a fennálló rendben – ők nem számítanak. A szegények azok, akik nem birtokolják az arkhē hatalmát és kiszorulnak az uralom és a döntéshozatal

⁷⁶ Ranciére, Jacques: *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. p. 31.

⁷⁷ Ibid. 32. old.

⁷⁸ Idem: *A felszabadult néző*. 61 old.

viszonyrendszeréből; a 'szegények' „(...) azok az emberek, akik nem számítanak, akiknek nincsen jogcímük arra, hogy uralmat [az eredetiben: power of the arkhē] gyakoroljanak(...)”.⁷⁹ Ennek a tételnek a bizonyítására Ranciére újból előveszi Homérosz *Íliászát* és abban Hektór és testvére Pülüdamász közötti vitát emeli ki, amelyben Pülüdamász arra kéri Hektórt – egy jóslat alapján –, hogy ne támadják meg az akhájokat. Hektór gyávanak nevezi Pülüdamászt és lehordja őt. Ami azonban fontos ezekben a sorokban – és Ranciére ki is emeli ezt – az az, hogy Pülüdamász hogyan érvel a jóslat kapcsán: „Így ítélne a jós, akinek szíve ért a csodákhoz biztosan, és kinek intelmére figyelmez a nép is.”⁸⁰ A jós szavára „figyelmez a nép is” kijelentés nemhiába akkora gaztett Hektór számára, pedig Pülüdamász a testvére és nem pusztán egy bajtársa, mint Odüsszeusznak volt Therszítész. A dialógusban újfent megtalálhatjuk az *arkhē* logikájának a nyomait. Pülüdamász nemcsak a maga nevében fordul fivéréhez, hanem a nép nevében is, mivel a *démosz* maga mellett tudhatja azzal, hogy ők is hisznek a jósnak és elítélhetik a támadást. Mégis Pülüdamász pontosan ezzel a lépésével – hogy a *démosz* bevonja argumentációjába – gerjeszti haragra Hektórt, mivel az uralom logikája szerint a népnek nincsen szava. Ranciére pontosan erre gondol, amikor e sorokat leírja: „A *démosz*hoz tartozni annyit jelent, mint nem számítani, meghallhatatlannak lenni.”⁸¹ A *démosz* legnagyobb baja, hogy olyan dologból akar részesedni – a politikai részvétel –, amiben neki nincsen része és előreláthatóan az *arkhē* logikája szerint nem is lesz. Hektór ezért veszi rossz néven, hogy Pülüdamász beleavatkozik az ő dolgába, mert ő is csak a *démosz* része, akinek nincsen szava, ennek ellenére a király sarja és az uralkodó család része. A politikának kell előidéznie azt a *disszenzusos* állapotot, amelynek eredményeképpen az uralom logikájának „kirekesztő” képlete felborul és ez az érzékelhető egy új felosztását lépteti életbe.

Összegezve, Bár Jacques Ranciére-t sokan radikálisnak tartják és emiatt támadják, mégis a ma élő legfigyelemreméltóbb filozófusok között tartják számon. Ranciére-nek nem érdeke, hogy mindenkivel szembemenjen – sokan (állítólagos) radikalizmusa miatt gondolják ezt –, csupán rá akarja irányítani az emberek figyelmét az olyan természetesnek tűnő dolgokra, mint az egyenlőség vagy a demokrácia, amit a régmúlt idők anakronisztikus berögződései miatt nem vagyunk képesek megélni. Emiatt Ranciére rákényszerül arra a mozgásra, ami a politikát az *arkhē* logikáján túlra sodorja, annak érdekében, hogy az egyenlőséget a politika és a demokrácia meghatározó alapjaként képzelhessük el. Ranciére a politikát magából a politikából szeretné immanens lényegéből adódóan megérteni, ehhez azonban egy teljesen új utat tapos ki magának, aminek a célja a közösség (a *démosz*) és a politika újbóli egymásra találása. A *szubjektíváció* ranciére-i gondolatának az lenne az egyik mozgatórugója – Foucault-t parafrazálva –, hogy az egyének saját magukra ismerjenek a politikai térben és tisztában legyenek abban betöltött pozíciójukkal. A politikáról csak úgy lehet érdemben beszélni, hogyha újragondoljuk annak céljait és lehetőségeit, ehhez a célhoz azonban más eszközök vezetnek el minket, mint az eddig használatban lévők. Így olyan új elemek kerülhetnek a diskurzus középpontjába, mint a *disszenzus* fogalma. Bár ellenállás, a *disszenzus* morfológiája és felépítése nem sokban különbözik attól a rossztól vagy zűrzavartól, amelytől Arisztotelész óva inti az embereket, mivel ez megzavarja a társadalmi rendet, a városállam harmóniáját és stabilitását. Azonban ez az egyet nem értés valamilyen irányított *praxis* vezényletével gyakorol hatást a társadalmi testre, és amely a demokráciát magát – az emberek valódi részvételét a kormányzásban – előlegezi meg. Ranciére ebben látja az értelmét a közösségi létnek és a politikának, hogy „meghallgatva” legyünk, ezáltal elfoglalva a helyünket a közösségi térben. Csakis az egyet nem értés filozófiája hozhatja létre az egyenlőség feltételeit, ahogyan azt Slavoj Žižek írja Ranciére filozófiájáról: „(...)gondolatai aktuálisabbak, mint bármikor: (...)műve egyike a keveseknek, mely következetes koncepciót ajánl nekünk arra, hogy hogyan folytassuk/gyakoroljuk az ellenállást.”⁸²

⁷⁹ Idem: *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. p. 32.

⁸⁰ Homérosz: *Íliász*. XII. 228-229. Homérosz a *λαοί* főnév többes számát használja (*λαοί*), ami népet, néptömeget jelent.

⁸¹ Ranciére, Jacques: *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. 32. old.

⁸² Idem: *Esztétika és politika*. 48. old.

Irodalomjegyzék

- Arendt, Hannah: *The Human Condition*. (2nd ed.), Chicago, The University of Chicago Press, 1958.
- Aristotle: *Nicomachean Ethics*. (Trans. H. Rackman). Loeb Classical Library 73. 1926. New and revised edition. Cambridge, Ma: Harvard UP, 1934.
- . *Politics*. (Trans. H. Rackman). Loeb Classical Library 264. 1932. Rpt. with corrections. Cambridge, MA: Harvard UP, 1959.
- Arisztotelész: *Eudémoszi etika*. (ford.: Steiger Kornél), Budapest, Gondolat Kiadó, 1975.
- . *Nagy etika*. (ford.: Steiger Kornél), Budapest, Gondolat Kiadó, 1975.
- . *Nikomakhoszi etika*. (ford.: Szabó Miklós), Budapest. Helikon Kiadó, 1971.
- . *Politika*. (ford.: Szabó Miklós), Budapest, Gondolat Kiadó, 1984.
- Badiou, Alain: *Metapolitics*. (Trans. by Jason Barker), London, Verso Books, 2005.
- Homérosz: *Íliász*. in.: *Bibliotheca Classica*. (ford.: Devecseri Gábor), Budapest, Magyar Helikon, 1974.
- Platón: *Törvények*. (ford. átdolg.: Bolonyai Gábor), Budapest, Atlantisz Kiadó, 2008.
- Ranciére, Jacques: *A felszabadult néző*. (ford.: Erhardt Miklós), Budapest, Múcsarnok Kiadó, 2011.
- . *Disagreement: politics and philosophy*. (Trans. Julie Rose), Minneapolis, University of Minnesota Press, 1999.
- . *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. (Trans. Steve Corcoran), London-New York, Continuum Books, 2010.
- . *Hatred of Democracy*. (Trans. Steve Corcoran), New York, Verso, 2006.
- . *Esztétika és politika*. (ford.: Jancsó Júlia, Jean-Louis Pierson), Budapest, Múcsarnok Kiadó, 2009.
- . *La Mécontente. Politique et philosophie*. Paris, Éditions Gallilée, 1995.
- . *On the Shores of Politics*. (Trans. Liz Heron), New York, Verso, 1995.
- . *Politics, Identification and Subjectivization*. in.: *October*. Vol. 61. The Identity in Question (Summer, 1992), pp. 58-64.
- . *The Ignorant Schoolmaster*. (Trans, Kristin Ross), Stanford, CA: Stanford University Press. 1991.
- . *The Philosopher and His Poor*. (Trans. John Drury, Corinne Oster and Andrew Parker), Durham, NC: Duke University Press. 2004.
- . *Chroniques des temps consensuels*. Paris. Éditions du Seuil, 2005.
- Strauss, Leo: *What is Political Philosophy?*. in.: *The Journal of Politics*, Vol. 19. No. 3. (August, 1957), pp. 343-368.

Az illékonysági indikátorok típusai és összefüggései

A pártrendszerek stabilitása mintegy négy évtizede áll a politikatudomány érdeklődésének homlokterében. Arról, hogy a korábban „befagyottnak” gondolt nyugat-európai pártrendszerek „kiolvadásnak” indultak, az 1970-es évektől egyre több tudományos igényű reflexió született. Ezzel párhuzamosan kidolgozásra kerültek a pártrendszerek változásának mérhetőségét lehetővé tevő indikátorok, mindenekelőtt a Pedersen-féle összevont választói illékonysági mutató.⁸³ Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy körüljárja az illékonysági indikátorok típusait és összefüggéseit, megvilágítva, hogy mennyiben alkalmasak ezek a mutatók a választói magatartásban és ezzel párhuzamosan a pártrendszerben beállt változások kimutatására. Ezt követően röviden érintek két olyan indikátort is, amelyek nem közvetlenül a választói magatartás változását tükrözik vissza és kevésbé terjedtek el a pártrendszerek kutatásában.

1. Az összevont választói illékonyság

A PEDERSEN által 1979-ben publikált *The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility* c. tanulmány⁸⁴ az elmúlt évtizedek egyik kiemelkedő hatású munkája volt a politikatudományban.⁸⁵ Bár a szerző által kimunkált összevont választói illékonysági index (*aggregate volatility*) természetesen nem előzmények nélküli,⁸⁶ a Pedersen-indexként is emlegetett formula a választói magatartás és a pártrendszerek stabilitásának elemzésekor megkerülhetetlen indikátorrá vált.

A korábban alkalmazott kvantitatív indikátorok túlnyomó része (pl. Gini-együttható, Rae frakcionalizáltsági indexe) a pártok számára és a pártrendszerek koncentrációjára fókuszált, azonban az ilyen irányú számítások – amint arra PEDERSEN rámutatott – gyakran félrevezetőek, ugyanis a vizsgált pártrendszerek változásairól sok esetben hamis képet adnak és képtelenek a trendek lényegének megragadására.⁸⁷ PEDERSEN szerint ennek az az oka, hogy a korábban elterjedt indikátorok a pártrendszerek *állapotát* jelezték, nem pedig azok *változását*, így egy olyan indikátorra tett javaslatot, amely a pártrendszerek statikája helyett azok dinamikáját ragadja meg. Az összevont választói illékonyság kiszámításához elsőként a pártok szavazatarányában beállt változások aggregátumát (*total net change, TNC*) kell megállapítani a következő képlet segítségével:

$$TNC_t = \sum_{i=1}^n |\Delta p_{i,t}|$$

ahol a Δp az i párt szavazatarányában beállt változást jelenti a t választásokon.

⁸³ Bár a magas választói illékonyság a pártrendszer instabilitásának legfontosabb indikátora (TÓKA, 1997: 3), a szakirodalomban vitatott, hogy a magas választói illékonyság és az instabil pártrendszer közül melyik az ok és melyik az okozat – a probléma alapos körüljárására lásd TAVITS (2008). TAVITS a posztkommunista európai pártrendszerekre fókuszáló empirikus kutatásában arra az álláspontra helyezkedik, hogy az instabil pártrendszer a magas választói illékonyságnak inkább okozója, mint eredménye. (Egyes interpretációk szerint [RATTINGER, 1997: 89] PEDERSEN cikke is ezen nézőponthoz áll közelebb.) Szintén előzetes megjegyzést érdemel, hogy a kvantitatív mutatókon kívül egyéb megközelítései is vannak a pártrendszerek stabilizációjának. A pártok és választóik viszonyára fókuszáló elemzéssel szemben MAIR (1997) a pártok közötti kapcsolatra helyezi a hangsúlyt, azt állítva, hogy a pártrendszer stabilitása akkor következik be, amikor a pártok közti együttműködés rutinszerűvé, megjósolhatóvá válik. Hasonlóan vélekedik ENYEDI (2004): a pártrendszer kiszámíthatóságát erősíti, ha bizonyos pártok nem hajlandóak egymással együttműködni.

⁸⁴ PEDERSEN, 1979

⁸⁵ A tanulmány hatásainak értékelésére lásd KATZ, 1997 és RATTINGER, 1997.

⁸⁶ Lásd pl. ASCHER–TARROW, 1975. Az illékonyság (*volatility*) mérőszámként való alkalmazása már itt is megjelenik (p. 481), de a szerzők a pártonkénti szavazatingadozásra fókuszáltak.

⁸⁷ PEDERSEN, 1980. A szerző öt fiktív pártrendszert vázolt fel négy választásnyi időtávban, majd három indikátor alapján végezte el a számításokat. Annak ellenére, hogy az egyes pártrendszerekben a változások jellege markánsan eltérő volt, az indikátorok értékeiben ez nem tükröződött vissza.

Tekintve, hogy a szavazatnyereségek más pártoknál szavazatveszteségként realizálódnak, azaz a fenti számításban minden szavazatmozgást kétszer is regisztráltunk, az összevont választói illékonysági mutatót úgy kapjuk meg, ha a fenti összeget kettővel osztjuk, vagyis

$$V_t = \frac{TNC_t}{2}$$

illetve részletesebben kifejtve:

$$V_t = \frac{\sum_{i=1}^n |P_{i,t-1} - P_{i,t}|}{2}$$

2. Mit mér és mit nem a Pedersen-index?

A Pedersen-index vitathatatlanul az egyik legfontosabb és leggyakrabban alkalmazott indikátor a pártrendszerek változásának kutatása során. A következőkben azt járom körül, hogy milyen immanens fogyatékoságokkal bír ez az indikátor, azaz melyek azok a szempontok, amelyeket – természeténél fogva – nem vesz figyelembe, illetve alkalmazása során milyen nehézségek merülhetnek fel.

2.1. Az összevont választói illékonyság számítása során a legnagyobb nehézséget a **pártok azonosítása** okozza.⁸⁸ Amennyiben a $t-1$ és a t választásokon pontosan ugyanazon pártok indulnak, ezzel a problémával természetesen nem szembesülünk, ám a valóságban ritkán akad példa ezen „ideális” állapotra. A Pedersen-index kalkulálása során mindenekelőtt a pártok átalakulásának értelmezése okozhat problémát. A számítási módszertannak ki kell térnie szétválások és az egyesülések (akár a pártok, akár a választási koalíciók szintjén történik) során alkalmazott eljárásokra.⁸⁹ Amint SIKK rámutat, alapvetően három módszer kínálkozik a szétválások és az egyesülések kezelésére, de egyik eljárás sem tekinthető tökéletesnek.⁹⁰ Ezentúl esetenként számolni kell a nevet változtató, valamint a t választásokon már nem induló pártokkal is, vagyis be kell azonosítani, hogy a $t-1$ választásokon induló pártoknak mi lett a sorsa a t választásokon. Mindez – különösen a kisebb pártoknál – esetenként olyan aprólékos vizsgálatokat és alapos utánajárást igényel, amely jelentősen megnehezíti a pontos számításokat.⁹¹ Ezen módszertani problémák könnyen oda vezethetnek, hogy az egyes választásokra vetített összevont választói illékonyságra szerzőnként és kutatásonként egymástól akár jelentősen eltérő adatokat találunk.⁹²

2.2. Az összevont választói illékonysági mutató nem képes arra, hogy kimutassa a **szavazatingadozások irányát**. A pártrendszer stabilizációja szempontjából ugyanis jelentős különbség van aközött, hogy egy adott mértékű illékonyság tartósan ugyanazon

⁸⁸ Vö. HIRATA, 2000: 84.; BIRCH, 2001: 5.; SIKK, 2005: 392; POWELL–TUCKER, 2010: 7; GALLAGHER et al, 2011: 318

⁸⁹ Így pl. reflektálni kell arra a jelenségre, ha a t választásokon induló 'A' párt később felbomlik és a $t+1$ választáson már egy 'A1' és egy 'A2' párt indul. (Közelebbről: az 'A' párt t választáskori eredményét miként vesszük figyelembe a pártot érintő illékonyság számításakor?) Hasonlóan kezelni kell azt a helyzetet, amikor a t választáson még külön indul az 'A' és a 'B' párt, de a $t+1$ választásra már egyesülnek vagy választási koalíciót kötnek.

⁹⁰ SIKK, 2005: 393

⁹¹ Így pl. a 2006-os és a 2010-es csehországi képviselőházi választásokon egyaránt 26 párt indult. A 2006-os 26 pártból mindössze 10 pártot lehet a névegyezés miatt könnyedén „összeparosítani” a 2010-es pártokkal. 16 párt esetén már elmélyültebb vizsgálatot igényel annak megállapítása, hogy 2010-ben más néven (esetleg egy másik párt listáján) megmérettették-e magukat vagy éppen nem is indultak. A képet árnyalja, hogy ez a 16 párt a szavazatoknak mindössze 5,08 %-át szerezte meg 2006-ban, vagyis az esetleges tévedések vagy eltérő értelmezések viszonylag csekély mértékben befolyásolják a számítás végeredményét.

⁹² Illusztrációként egy példa: az 1994-es szlovákiai választásról az alábbi adatok lehettek fel:

- 13,6 (SIKK, 2005: 396)
- 20,6 (BAKKE – SITTER, 2005: 250)
- 23,1 / 25 (HIRATA, 2000: 90)
- 23,8 (MARKOWSKI, 2000: 5)
- 24,9 (HORVÁTH, 2008: 284)

A harmadik forrás kivételével valamennyi szerző kifejezetten utal arra, hogy a szétváló pártokra (választási koalíciókra) a soron következő választásokon úgy tekintenek, mintha azok egyben maradtak volna; az egyesülő pártok (választási koalíciók) esetében pedig a tagpártok korábbi szavazatarányát egybeszámítják. Ennek fényében nehezen magyarázható a Sikk 13,6-os értéke. GALLAGHER et al. (2011: 318) az 1990-es évek választásainak *átlagos* összevont választói illékonyságát számította ki. Ez Szlovákia esetében 19,9, ami közel esik SIKK 18,4-éhez és BAKKE–SITTER 21-éhez, de viszonylag nagy mértékben különbözik HIRATA 24,3-as és HORVÁTH 24,2-es értékétől. Megjegyzést érdemel, hogy GALLAGHER et al. (2011: 318) szerint a kalkulált indexek „*valószínűleg túlbecsülik az összevont választói illékonyság valós szintjét*”, vagyis a szerzők szerint a valós értékek alacsonyabbak.

(tipikusan parlamenti pártok) pártok között következnek be, vagy pedig új pártok megjelenése és/vagy régebbi pártok eltűnése generálja a szavazatingadozást. Egy fiktív példán keresztül bemutatva:

| I. pártrendszer | | | II. pártrendszer | | |
|-----------------|-------------|-----|------------------|-------------|-----|
| pártok | választások | | pártok | választások | |
| | $t-1$ | t | | $t-1$ | t |
| 'A' | 40 | 20 | 'A' | 40 | 35 |
| 'B' | 30 | 45 | 'B' | 30 | 40 |
| 'C' | 20 | 10 | 'C' | 20 | 3 |
| 'D' | 10 | 25 | 'D' | 10 | 2 |
| | | | 'E' | — | 11 |
| | | | 'F' | — | 9 |

1. példa

Az összevont illékonysági mutató mindkét államban 30, azonban a különbségek szembeötlőek: az I. pártrendszerben a meglévő pártok között vándoroltak a szavazatok, míg az II. pártrendszerben két új párt megjelenését – és ezzel együtt két párt kvázi eltűnését (és/vagy a parlamentből történő kiesését) – is eredményezte a választói preferenciák megváltozása.

Önmagában a Pedersen-indexből ugyanakkor nem derül ki, hogy a második esetben a pártrendszer más módon – bizonyos nézőpontból sokkal mélyrehatóbban – rendeződött át.

Az összevont illékonysági mutató esetén „érzékletlensége” miatt számos meglátás született a számítások korrigálására. (Lásd a 3.1. és a 3.2. alpontot.) Ezek megegyeznek abban, hogy az összevont illékonyság mechanikus kiszámítása helyett arra törekednek, hogy – a Pedersen-index képletének megbontásával – valamilyen módon különbséget tegyenek a kétirányú illékonyság között.

2.3. Az egyes pártokra vetített illékonyságnál kizárólag a **szavazatok mennyiségének (pontosabban arányának)** változása kerül vizsgálatra, vagyis amennyiben az 'A' párt a $t-1$ és a t választásokon is 40 %-ot ér el, nullával „járul hozzá” az összevont választói illékonysághoz. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy mindez a lehető legritkább esetben jelenti azt, hogy a pártnak a t választásokon sikerült teljes egészében megőriznie a korábbi választói bázisát – utóbbi alatt ezúttal *ugyanazon* szavazópolgárok halmazát értve. Egy hipotetikus példán bemutatva: tegyük fel, hogy az 'A' pártot a $t-1$ választásokon egymillió választópolgár támogatta, – ami 80%-os részvétel mellett – 40%-os eredményt jelent. A t választásokon viszont a párt szavazói közül:

- 50 ezren kikerültek a választói névjegyzékből (elhalálozás stb. miatt),
- 250 ezren másik pártra szavaztak,
- 150 ezren távol maradtak a szavazástól;

ezzel párhuzamosan pedig a pártnál

- 50 ezer elsősavazó és
- 250 ezer új szavazó jelent meg (akik a t választásokon még egy másik pártot preferáltak), valamint
- a részvételi arány visszaesett 68%-ra.

A fenti folyamatok három fontos következménnyel jártak:

- a párt $t-1$ választáskori szavazóinak mindössze 55 %-a támogatta ismét az 'A' pártot;
- a párt ismét 40%-os eredményt ért el;
- vagyis az összevont illékonysági mutató számításánál az 'A' párt 0-val jön számításba!

A példa arra mutat rá, hogy adott esetben a választói preferenciák átrendeződése nem lineáris módon tükröződik vissza a pártra vetített illékonysági mutatóban, és ezáltal az összevont választói illékonyságban sem. További megjegyzések:

- Ad *a)* és *d)*: maga a szavazópolgárok halmaza is módosulhat választásról választásra, de ebben az esetben nem beszélhetünk illékonyságról. (Egyébként is egy marginális súlyú és a pártoktól teljes egészében független – mintegy objektíve adott – faktorról van szó.)
- Ad *b)* és *e)*: itt a párt támogatói körében következnek be változások, amelyek adott esetben úgy is végbemehetnek, hogy a párttól elforduló választók által okozott szavazatvesztésüket ellensúlyozhatja azon szavazók támogatása, akik a korábbi választásokon még egy másik pártot preferáltak.⁹³ Amennyiben nemcsak a

⁹³ Vö. ASCHER–TARROW, 1975: 480.

„nettósított” szavazatvándorlásra vagyunk kíváncsiak, hanem a szavazóbázisokban bekövetkezett változásokat kívánjuk kutatni, akkor az egyéni szintű illékonyságot kell vizsgálni, amelyhez közvélemény-kutatási panelvizsgálatok vagy (visszaemlékezésen alapuló) visszamenőleges vizsgálatra van szükség.⁹⁴

- Ad *c*) és *f*): a Pedersen-index – természeténél fogva – nem vesz tudomást a változó részvételi arányról, így amennyiben egy adott párt a szavazóbázisának ugyanakkora hányadát veszíti el, mint amennyivel csökken a részvételi arány, akkor az általa megszerzett szavazatok aránya akkor is változatlan marad, ha egyetlen új szavazót sem szerzett.⁹⁵

Míg az *a*) és a *d*) pontnál illékonyságról nem beszélhetünk, a *b*) és az *e*) pontnál preferenciaváltások sora történik (egyesek elhagyják a pártot, mások átpártolnak hozzá), viszont amennyiben ezen folyamatok kiegyenlítik egymást, az illékonyság nulla marad – holott a párt szavazóbázisában akár tekintélyes méretű átrendeződés következhetett be.⁹⁶ Így amennyiben arra vagyunk kíváncsiak, hogy az 'A' párt *t* választáskori szavazói mekkora arányban tartották ki az 'A' párt mellett a *t*+1 választásokon, önmagában a Pedersen-index alapján csak hozzávetőleges pontosságú választ adhatunk.

2.4. Az indikátor nem tesz különbséget preferenciaváltás és preferenciaváltás között, azaz **valamennyi „átszavazást” egyenlőként kezel**, függetlenül attól, hogy az mekkora ugrást jelent a pártok ideológiai mezőjében. Az alábbi két fiktív pártrendszer mindegyikben két baloldali (B1' és B2') és két jobboldali (J1' és J2') párt van, és a *t*-1 választásokon pontosan ugyanolyan eredmények születtek.

| X. | | | Y. | | |
|--------|-------------|----------|--------|-------------|----------|
| pártok | választások | | pártok | választások | |
| | <i>t</i> -1 | <i>t</i> | | <i>t</i> -1 | <i>t</i> |
| 'B1' | 40 | 30 | 'B1' | 40 | 25 |
| 'B2' | 10 | 20 | 'B2' | 10 | 5 |
| 'J1' | 40 | 30 | 'J1' | 40 | 55 |
| 'J2' | 10 | 20 | 'J2' | 10 | 15 |

2. példa

Amennyiben kiszámítjuk a *t* választáson mérhető összevont illékonyságot, mindkét pártrendszer esetében 20 lesz az eredmény, vagyis a Pedersen-index alapján nem tehető különbség a pártrendszerek változása között. A szavazatingadozásokat alaposabban

megvizsgálva viszont kiütközik, hogy a két pártrendszer átrendeződése gyökeresen eltérő képet mutat: az X. pártrendszerrel a baloldali és a jobboldali blokk közti erőegyensúly nem változott meg és a szavazatok kizárólag a *blokkokon belül* vándoroltak. Ezzel szemben az Y. pártrendszerben – a *blokkok közötti* mozgás következtében – a baloldali blokk alaposan meggyengült, amivel párhuzamosan a jobboldal jelentősen megerősödött. A példa arra világít rá, hogy akár egy magasabb mértékű összevont illékonyság sem a pártrendszer gyökeres átrendeződését tükrözi.⁹⁷

2.5. Az egyes pártrendszerek összevont illékonysági szempontból történő összehasonlítása – és ezáltal a szavazatingadozások összemérhetősége – akkor lenne a legpontosabb a vizsgált államok **választási rendszere** legalább nagy vonalakban megegyezne. Meglátásom szerint a Pedersen-index kalkulálása során az egyes kutatások többnyire átsiklanak a választási rendszerek különbözősége felett, ami különösen a vegyes választási rendszert alkalmazó államok esetében vitatható, hiszen nem derül ki, hogy az egyéni választókerületi és a listás eredményeket milyen módszer szerint vették figyelembe.⁹⁸ Az egyszerűbb interpretálhatóság miatt kézenfekvő a listás eredményeket alapul venni – és az egyes számítások is nagy

⁹⁴ HIRATA, 2000: 85. Vö. RATTINGER, 1997: 87.; BIRCH, 2001: 4.

⁹⁵ Vö. RATTINGER, 1997: 89

⁹⁶ Matematikailag az sem kizárt, hogy a *t*-1 és a *t* választás között az *összes szavazó* preferenciát vált, az összevont illékonysági mutató viszont nulla marad, hiszen adott esetben a párttól elforduló és a párthoz átpártoló szavazók száma valamennyi pártnál kiegyenlítheti egymást.

⁹⁷ Szemléletes példát jelent erre a szlovák pártrendszer, ahol a tartósan magas összevont választói illékonyság – és ezzel párhuzamosan az instabil pártrendszer – ellenére a blokkok szintjén a stabilitás kétségtelen jelei rajzolódnak ki (DEEGAN-KRAUSE-HAUGHTON, 2012). Egy korábbi munkámban azt mutattam be, hogy Szlovákiában a HZDS, az SNS és a Smer által fémjelzett populista blokkon belül az utóbbi 10 évben alaposan megváltoztak az erőviszonyok, viszont 2002 óta a blokk abszolút támogatottsága egy szűk sávban, 40 és 50 % között mozgott (HORVÁTH, 2012: 119).

⁹⁸ Kivételt jelent pl. POWELL és TUCKER munkája (2010: 12), amelyben kifejezetten utalnak arra, hogy vegyes választási rendszer esetén csak a pártlistás eredményeket vették figyelembe.

valószínűséggel ezen alapulnak –, ugyanakkor ez olyan következménnyel jár, hogy – lévén két leadható szavazatról van szó – a választói akaratnak csak a „felét” vesszük figyelembe. Nyilvánvaló, hogy vegyes választási rendszer esetén csak a szavazók kis része fogja szavazatát megosztani, viszont szavazatmegosztás esetén nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a szavazó preferenciája megváltozott-e az előző választások óta.⁹⁹

3. Egyéb illékonysági mutatók – a Pedersen-index módosításai

A Pedersen-indexnek számos módosítása átértelmezése született, amelyek részben orvosolják az előző pontban bemutatott anomáliákat. A következők azt vázolom fel, hogy a 2.2. és a 2.4. alpontban tárgyalt problémák (a szavazatingadozás irány, illetve az „átszavazás” távolsága iránti érzéketlenség) milyen újabb illékonysági indikátorok megjelenéséhez járultak hozzá.

3.1. A Birch-féle „valós” illékonysági mutató

Amint BIRCH rámutat, a két választás között mért összevont illékonyságot három tényező kombinációja határozza meg:

1. a mindkét választáson részt vevő választók pártpreferenciájában beállt változások;
2. a választók összetételében beállt változások (változás a szavazásra jogosultak összetételében és a részvételi adatokban);
3. a „pártkínálatban” beállt változások (új pártok alakulása, régiék megszűnése, egyesülése stb.).¹⁰⁰

BIRCH szerint az illékonysággal foglalkozó tanulmányok többsége főként az első, esetleg a második faktorról számol, a harmadikat viszont – a neki tulajdonított csekély jelentősége miatt – többnyire figyelmen kívül hagyják. Csakhogy a „pártkínálatban” beállt változások jóval hangsúlyosabban jelentkeznek a formálódó, kevésbé stabil pártrendszerekben, így az illékonysági adatokat is nagyobb mértékben befolyásolják, mint a stabil pártrendszerű államokban. Emiatt érdemes az illékonysági számításokat a „létező” pártokra (*existing parties*) szűkítve is elvégezni, utóbbiak alatt azon pártokat értve, amelyek részt vettek a t és a $t+1$ választáson is.¹⁰¹ Az ekként értelmezett „valós” illékonysági index képlete:¹⁰²

$$V_t = \frac{\sum |c_{i,t} + c_{i,t-1}|}{\sum c_{i,t} + \sum c_{i,t-1}}$$

ahol a $c_{i,t}$ a mindkét választáson induló (*continuous*) i párt szavazataránya a t választáson, a $c_{i,t-1}$ pedig ugyanezen párt szavazataránya a $t-1$ választáson. Ezzel a vizsgálattal tehát megközelítőleg ki tudjuk szűrni a „pártkínálatban” beállt változások által generált illékonyságot.

Visszatérve az 1. példára, az összevont illékonysági számításokat elvégezve az I. pártrendszerben ismét 30-at kapunk eredményül, ugyanis mindegyik párt mindkét választáson indult. Ezzel szemben a II. pártrendszerben 22,2 lesz az eredmény; a jóval alacsonyabb érték azt igazolja vissza, hogy a nagymértékű összevont választói illékonyság egy része nem a „létező” pártok közötti szavazatvándorlásra vezethető vissza.¹⁰³

3.2. „A” és „B” típusú illékonysági mutató

A Pedersen-index korrigálására tett kísérletet POWELL és TUCKER¹⁰⁴ is, azáltal, hogy az illékonyság mögött meghúzódó szavazatváltásokat két kategóriára bontotta:

- „A” típusú illékonyság:¹⁰⁵ a pártrendszerbe belépő és az onnan kilépő pártok¹⁰⁶ által generált illékonyság;

⁹⁹ A szavazatmegosztás okaira és hazai következményeire lásd: BENOIT, 2001. A szavazatmegosztás tipikus oka a „taktikai” szavazás, amikor az egyéni választókerületben egy győzelemre is esélyes jelölt kapja a szavazatot, listán viszont a választó által leginkább preferált párt.

¹⁰⁰ BIRCH 2001, 3.

¹⁰¹ BIRCH 2001, 4. MARKOWSKI (2000: 3) hasonló logika mentén tesz különbséget az *általános (general)* és a *választópolgári (citizens')* illékonyság között. Előbbi figyelmen kívül hagyja azt, hogy pártok kerülnek be a politikai színtérre és kerülnek ki onnan, utóbbi viszont tekintettel van a politikai piac kínálati oldalára (pl. pártszakadások, pártegyesülések), és így mindig kisebb értéket jelent az előbbinél.

¹⁰² BIRCH, 2001: 4

¹⁰³ A számítások során az 'A', 'B', 'C' és 'D' pártokat is folyamatosan létezőnek tekintjük.

¹⁰⁴ POWELL–TUCKER, 2010

- „B” típusú illékonyság: a már létező pártok által generált illékonyság.

Az „A” típus esetében tehát azokat a szavazatokat összesítjük, amelyeket (1) a pártrendszerbe újonnan belépő pártok szereznek a t választásokon, és amelyeket (2) a pártrendszerből kilépő pártok szereztek a korábbi azaz, a $t-1$ választásokon. Ezek alapján az „A” típusú illékonysági mutató képlete:

$$V_{A,t} = \frac{|\sum_{o=1}^n P_{o(t-1)} + \sum_{w=1}^n P_{w(t)}|}{2}$$

ahol a $P_{o(t-1)}$ a t választásra eltűnő („old”) párt szavazataránya a $t-1$ választáson; a $P_{w(t)}$ pedig a t választáson megjelenő (tehát a $t-1$ választáson még nem létező; „new”) párt szavazataránya a t választáson.¹⁰⁷ (A „B” típusú illékonyságra a szerzők az eredeti Pedersen-indexet alkalmazták azzal a kiegészítéssel, hogy a p a mindkét választáson létező pártot jelöli.)¹⁰⁸ Az 1. példa II. pártrendszerén a számításokat elvégezve az „A” típusú illékonyság 10, a „B” típusú pedig 20 lesz; ezek összege kiadja az összevont 30-as illékonyságot.

Amint látjuk, a logikai alapállás hasonló a BIRCH-féle „valós” illékonyságnál írtakkal: ki kell szűrni és külön kell kezelni azokat a pártokat, amelyek nem vettek részt mindkét választáson.¹⁰⁹ A „B” típusú illékonyság (ami tehát kiszámítását tekintve megegyezik a Pedersen-indexszel) abban különbözik BIRCH képletétől, hogy utóbbinál a képlet nevezője módosításra került, hiszen nem 2-vel, hanem a számlálóban található (mindkét választáson indult) pártok szavazatarányának összegével kell elvégezni az osztást. Ebből az következik, hogy míg BIRCH a pártkínálat változásából adódó illékonysági faktorokat kizárta (azaz az eredeti Pedersen-indexet *leszűkítette* a „létező” pártokra), addig POWELL és TUCKER nem leszűkítette, hanem *kétfelé bontotta* a Pedersen-indexet. Ezzel magyarázható, hogy az 1. példa II. pártrendszere alapján számított Birch-féle „valós” illékonyság és a „B” típusú illékonyság különböző eredményt (22,3 és 20) adott. A két érték egyébként is eltérő módon interpretálható: a Birch-féle indikátor azt mutatja meg, hogy ha nem lennének újonnan be- és kilépő pártok, akkor a „létező pártokra” vetített illékonyság 22,3 lenne; a „B” típusú illékonyság pedig azt jelzi, hogy a 30-as összevont választói illékonyságból 20 tudható be a mindkét választáson induló pártok közt végbemenő szavazatingadozásnak.

Összegezve az 1. példa I. pártrendszerére vonatkozó számításokat:

| Pedersen-index | Birch-index | „A” típusú illékonyság | „B” típusú illékonyság |
|----------------|-------------|------------------------|------------------------|
| 30 | 30 | 0 | 30 |

Tekintve, hogy a szavazatingadozás kizárólag a meglévő pártok között következett be, az „A” típusú illékonyság 0 lesz, a többi mutató pedig meg fog egyezni.

A II. pártrendszer adatai:

| Pedersen-index | Birch-index | „A” típusú illékonyság | „B” típusú illékonyság |
|----------------|-------------|------------------------|------------------------|
| 30 | 22,3 | 10 | 20 |

Most módosítsuk úgy a II. pártrendszert, hogy a 'C' és a 'D' párt mindössze 1–1 %-ot ér el a t választáson (III. pártrendszer), végül pedig nézzünk meg egy negyedik változatot, amelyben a 'C' és a 'D' párt nem indul a t választáson (az ő szavazataikat az 'E' és az 'F' párt kapja meg – IV. pártrendszer).

¹⁰⁵ A könnyebb megjegyezhetőség végett a szerzők a két típusú illékonyságot így említik: „Type A Volatility refers to volatility caused by 'A new party' and Type B Volatility refers to volatility 'Between existing parties'”. (POWELL–TUCKER, 2010: 3)

¹⁰⁶ Annak érdekében, hogy a számítások ne legyenek aránytalanul bonyolultak, a szerzők csak azon pártokkal foglalkoznak, amelyek vagy a $t-1$, vagy pedig a t választásokon legalább 2 %-nyi szavazatot kaptak. 2 % alatti szavazatarány esetén a pártot nem létezőnek tekintik és a számítások során figyelmen kívül hagyják.

¹⁰⁷ POWELL–TUCKER, 2010: 5 (A választások idejét jelző jeleket módosítottam; a szerzők a korábbi választást t -vel, a későbbit pedig $t+1$ -gyel jelölték.)

¹⁰⁸ Az „A” és a „B” típusú illékonyság együttesen adja ki a „klasszikus” összevont választói illékonyságot, vagyis a Pedersen-index értékét.

¹⁰⁹ A hasonló kiinduló pont ellenére némileg meglepő, hogy POWELL és TUCKER nem hivatkozta meg BIRCH jóval korábbi munkáját. A két típusú illékonyság elkülönítésére további példát jelent SANCHEZ (2009: 493) tanulmánya, amelyben rendszeren belüli (*intra-systemic*) és rendszeren kívüli (*extra-systemic*) illékonyságot különböztet meg.

| III. pártrendszer | | | IV. pártrendszer | | |
|-------------------|-------------|-----|------------------|-------------|-----|
| pártok | választások | | pártok | választások | |
| | $t-1$ | t | | $t-1$ | t |
| 'A' | 40 | 35 | 'A' | 40 | 35 |
| 'B' | 30 | 40 | 'B' | 30 | 40 |
| 'C' | 20 | 1 | 'C' | 20 | — |
| 'D' | 10 | 1 | 'D' | 10 | — |
| 'E' | — | 13 | 'E' | — | 14 |
| 'F' | — | 10 | 'F' | — | 11 |

3. példa

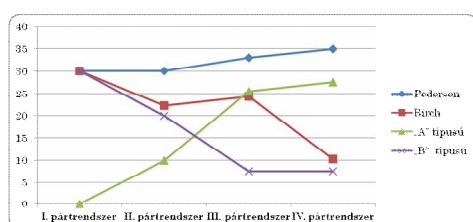
A III. pártrendszerénél mért értékek a következők lesznek:

| Pedersen-index | Birch-index | „A” típusú illékonyság | „B” típusú illékonyság |
|----------------|-------------|------------------------|------------------------|
| 33 | 24,3 | 25,5 | 7,5 |

A IV. pártrendszerénél – amellet, hogy a Pedersen-index enyhén emelkedik – a Birch-féle „valós” illékonyság és a „B” típusú illékonyság kalkulációnál csak az 'A' és a 'B' párt jöhet szóba a számlálóban (ugyanis ez a kettő tekinthető folyamatos pártnak).

| Pedersen-index | Birch-index | „A” típusú illékonyság | „B” típusú illékonyság |
|----------------|-------------|------------------------|------------------------|
| 35 | 10,3 | 27,5 | 7,5 |

Mindezt egy diagramon ábrázolva:



A diagram kiválóan illusztrálja az egyes indikátorok érzékenysége közti különbséget. Amint látható, a Pedersen-index – a szavazatingadozások irányát figyelmen kívül hagyva – minimális kilengést mutat. Az „A” és a „B” típusú illékonysághoz tartozó adatsor egymáshoz képest szimmetrikus mozgást végez, hiszen amennyiben az egyik emelkedik, a másiknak – változatlan összevont illékonyság esetén

– csökkennie kell. A leginkább figyelemreméltó jelenség a Birch-index hektikus mozgása: a II. pártrendszerénél a „B” típusú, a III. pártrendszerénél az „A” típusú, a IV. pártrendszerénél pedig ismét a „B” típusú illékonysági indexet közelíti meg. Különösen feltűnő, hogy a III. pártrendszeréről a IV. pártrendszerre váltásnál a másik három mutató minimális változást produkál, a Birch-index viszont meredeken visszaesik. Az ellentmondás csak látszólagos, hiszen van egy fontos különbség a Birch-index és a „B” típusú illékonyság között: míg előbbi akkor is folyamatosan létezőnek tekinti a pártot, ha annak szavazataránya 1 %-ra esik vissza (lásd pl. a 'C' és a 'D' pártot a III. pártrendszerénél), addig a „B” típusú illékonyság 2 % alatt már nem veszi figyelembe a pártot – azaz lényegében megszűntnek (nem indulóknak) tekinti, ezzel pedig az „A” típusú illékonyság területére „tolja át”.¹¹⁰

3.3. A blokkok közti illékonyság

A 2.4. alpontban tárgyalt problémára kínál megoldást egy újabb indikátor, a blokkok közti illékonysági mutató.¹¹¹ Amint a 2.4. alpontban láttuk, a Pedersen-index minden egyes preferenciaváltást egyenlően kezel, tekintet nélkül arra, hogy a szavazatvándorlás egymáshoz képest közeli vagy távoli pártokat érint.¹¹² Ezzel szemben a blokkok közti illékonyság csak azon preferenciaváltásokat regisztrálja, amelyek átlépik a – számítást megelőzően kijelölt – blokkok közti választóvonalat. A Pedersen-indexhez képest tehát annyi

¹¹⁰ Valójában jelentős különbség van aközött, hogy egy – a $t-1$ választáson induló – párt a t választásokon 1 %-ot szerez vagy nem is indul. Utóbbi esetben a párt $t-1$ választáskori szavazói mintegy kényszerítve vannak a preferenciaváltásra. (Vö. BIRCH, 2001: 4)

¹¹¹ Alkalmazására lásd pl. MORLINO, 1995: 319; HIRATA, 2000: 85; MARKOWSKI, 2000: 4; GUNTHER, 2005: 254; ENYEDI-CASAL BÉRTOA, 2010; DEEGAN-KRAUSE-HAUGHTON, 2012

¹¹² Vö. RATTINGER, 1997: 89. PEDERSEN egy későbbi – a korábbi cikkeire történő visszatekintés jegyében írt – cikkében maga is leszögezi, hogy a blokkon belüli és a blokkok közti illékonyság közti különbség figyelmen kívül hagyásáért számos kritika érte munkáját. (PEDERSEN, 1997: 94)

módosul, hogy nem a pártok, hanem a blokkok szavazatarányának változását összesítjük, azaz:

$$\text{TNC}(b)_t = \sum_{i=1}^n |\Delta p_{i,t}|$$

majd ezt osztjuk kettővel a blokkok közti illékonysági mutató kiszámításához.

Az indikátor előnye az, hogy kiszűri a blokkokon belüli szavazatingadozásokat, és ezáltal a figyelmet az igazán jelentős hatású változásokra, azaz a blokkok közti átszavazásra irányítja. Visszatérve a 2. példára, a blokkok közti illékonyság – szemben a Pedersen-indexszel – már markáns különbséget tesz az I. és a II. pártrendszerben bekövetkezett változás között: előbbinél 0, utóbbinál pedig 20 lesz az indikátor értéke.¹¹³ Kézenfekvő ugyanakkor feltenni a kérdést, hogy mely pártokat tekintjük ugyanazon blokkokba tartozóknak, vagyis hol húzzuk meg a blokkhatárokat. Erre természetesen világos iránymutatás nem adható, így találunk példát a klasszikus jobboldal–baloldal felosztásra,¹¹⁴ a gazdasági és az etnikai törésvonalak mentén történő,¹¹⁵ a pártcsaládok szerinti felosztásra¹¹⁶, valamint ezek ötvözetére is.¹¹⁷ Tekintve a blokk-képzési módok sokféleségét és a pártrendszerenkénti eltérő értelmezési keretet, ez az indikátor az országok közti összehasonlításra csak korlátozottan alkalmazható.

4. Az illékonyságon túl – egyéb stabilitási mutatók

4.1. A PST érték

Az eddigi indikátorok mindegyike megegyezik abban, hogy az ingadozó szavazatok volumenére koncentrál; természetesen figyelmen kívül hagyja viszont, hogy a (parlamentari) pártok száma miként változott, azaz a parlamenti erőviszonyok mennyiben rendeződnek át.

| I. pártrendszer | | | II. pártrendszer | | |
|-----------------|-------------|----------|------------------|-------------|----------|
| pártok | választások | | pártok | választások | |
| | <i>t-1</i> | <i>t</i> | | <i>t-1</i> | <i>t</i> |
| 'A' | 40 | 40 | 'A' | 40 | 40 |
| 'B' | 30 | 30 | 'B' | 30 | (1,5) |
| 'C' | 20 | (1,5) | 'C' | 20 | 20 |
| 'D' | 10 | — | 'D' | 10 | 10 |
| 'E' | — | 16 | 'E' | — | 28,5 |
| 'F' | — | 12,5 | | | |

4. példa¹¹⁸

A Pedersen-index mindkét esetben 28,5 lesz; ezentúl az „A” típusú és a „B” típusú illékonyság is meg fog egyezni (28,5¹¹⁹ és 0¹²⁰) – vagyis a három indikátor közül egyik sem mutatta ki azt, hogy a két pártrendszerben bekövetkezett változások között jelentős különbség van! Az indikátorok – és a *t-1* választásokon kialakult erőviszonyok – egyezősége ellenére nyilvánvaló, hogy a két pártrendszer eltérő jellegű átalakuláson ment keresztül. Az I. pártrendszerben a négy parlamenti párt közül kettő lényegében eltűnt és helyettük két új párt jelent meg.

A II. pártrendszerben viszont mindössze egy újonnan bekerülő és egy kieső párt regisztrálható. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a Birch-féle „valós” illékonysági mutató jelzi az eltérő jellegű változásokat: az I. pártrendszerbenél 11,5, a II. pártrendszerbenél pedig 16,6 a számított érték. Mindez azt tükrözi vissza, hogy a kettő közül az utóbbi esetben volt jelentősebb a „létező” pártok közötti szavazatingadozás.

¹¹³ MORLINO (1995: 319) a dél-európai államok pártrendszereit elemezve a „kritikai választás” egyik mércéjének tekinti a magas blokkok közti illékonysággal járó választásokat.

¹¹⁴ MORLINO, 1995: 319; GUNTHER, 2005: 254

¹¹⁵ DEEGAN-KRAUSE-HAUGHTON, 2012

¹¹⁶ MARKOWSKI, 2000: 4

¹¹⁷ ENYEDI-CASAL BÉRTOA, 2010: 16-18

¹¹⁸ A parlamentből kieső pártok szavazataránya zárójelbe van téve.

¹¹⁹ Követve POWELL és TUCKER módszertanát, az I. pártrendszerben a 'C' és a 'D' párt, a II. pártrendszerben pedig a 'B' párt is eltűntként értékelendő, hiszen nem érték el a 2 %-os szavazatarányt. Rajtuk kívül az I. pártrendszerből az 'E' és az 'F', a II. pártrendszerből az 'E' párt számítandó bele az „A” típusú illékonyságba.

¹²⁰ Az I. pártrendszerben csak az 'A' és a 'B' párt minősíthető folyamatosan létezőnek, azaz olyannak, amelyek mindkét választáson indult és legalább 2 %-ot kapott. Tekintve, hogy sem az 'A', sem a 'B' párt szavazataránya nem változott, a „B” típusú illékonysági mutató 0. A II. pártrendszerben hasonló a helyzet, viszont itt az 'A' és a 'C' párt alapulvételével lehet kiszámítani a „B” típusú illékonyságot.

A szavazatingadozások helyett a pártok számát előtérbe helyező indikátornak minősül a TOOLE által kimunkált *pártrendszer forgalma* (*party system turnover* – a továbbiakban PST), értve ez alatt az adott választás során a parlamentbe újonnan bekerülő, illetve az onnan kieső pártok együttes arányát:¹²¹

$$PST_t = \frac{(\text{bekerülő pártok száma} + \text{kikerülő pártok száma})_t}{[(\text{parlamentari pártok száma}_{t-1}) + (\text{parlamentari pártok száma})_t] / 2}$$

Az I. és a II. pártrendszerben végbement változások eltérő jellege a PST értéknél már egyértelműen kiütközik. Az I. pártrendszerben:

$$PST_t = \frac{(2+2)}{[4+4] / 2} = 1$$

A II. pártrendszerben:

$$PST_t = \frac{(1+1)}{[4+4] / 2} = 0,5$$

4.2. A mandátumok fluktuációja

Tekintve, hogy az összevont illékonysági index a szavazatarányokban bekövetkezett változásokat veszi alapul, a pártok erőviszonyában beállt átrendeződésekről csak megközelítő képet ad. Amennyiben elfogadjuk, hogy a pártrendszer átrendeződésének igen fontos – ha nem a legfontosabb – vetülete a parlamenti erőviszonyok (át)alakulása, akkor – a szavazatok és a pártok számán kívül – érdemes a parlamenti mandátumok alakulását is vizsgálni.¹²² Az egyes illékonysági indexekből a mandátumokban bekövetkezett változásokra legalább két szempontból nem lehet pontosan következtetni: egyrészt az illékonysági indexek – amint arra a 2.5. alpontban utaltam – csak a listás szavazatokat veszik alapul, másrészt pedig a választási rendszerek igen eltérőek lehetnek a szavazatok mandátummá konvertálásának módjában. Ezen kívül további torzító tényező lehet a parlamenti küszöb léte: adott esetben egy párt 1 százalékpontos visszaesése a mandátumok 100 %-ának elvesztését jelentheti. Mint láttuk, a PST-mutató már a parlamenti „forgalmat” méri, viszont nem tesz különbséget az újonnan bejutó és a kieső pártok között a pártok mandátumarányát tekintve. (Vagyis egy 5 %-nyi mandátumaránnyal rendelkező bejutó párt ugyanolyan súllyal járul hozzá a PST-érték növeléséhez, mint egy 20 %-os párt.)

Egy újabb típusú stabilitási vizsgálati módszer lehet a mandátumok fluktuációja,¹²³ vagyis hogy a törvényhozásból kieső, illetve az oda újonnan bekerülő pártok a mandátumok mekkora arányával rendelkeztek / rendelkeznek:

$$MF_t = \sum_{o=1}^n m_{o(t-1)} + \sum_{l=1}^n m_{l(t)}$$

ahol az $m_{o(t-1)}$ a t választásra a parlamentből kieső („out”) párt mandátumaránya a $t-1$ választást követően; az $m_{l(t)}$ pedig a t választásokon a parlamentbe újonnan bekerülő („in”) (tehát a t választások előtt parlamenti képvisellel nem rendelkező) párt szavazataránya a t választáson. A képlet két részösszege közül a nagyobbik egyúttal azt is megmutatja, hogy a mandátumok mekkora hányada „cserélődött le”. Természetesen ez az indikátor is rendelkezik fogyatékokkal – így pl. a parlamenti pártok (azaz a $t-1$ és t választásokon is bejutó pártok) közötti mandátumarány-eltolódásra nem reflektál.¹²⁴ Kiemelendő továbbá, hogy a pártok szét- és kiválása, össze- és beolvadása, valamint újjáalapítása miatt esetenként ez az indikátor is produkálhat olyan értéket, amely eltúlozza a mandátumok valós cserélődési rátáját.

¹²¹ TOOLE, 2000: 450

¹²² RATTINGER (1997: 88) utal arra, hogy a Pedersen-index úgy is kiterjeszthető, hogy a szavazatarányok helyett a parlamenti mandátumok arányát vesszük figyelembe.

¹²³ HORVÁTH, 2008: 252

¹²⁴ Így pl. az MF-mutató az 1994-es hazai választásokon 0+0 volt, hiszen sem újonnan bejutó, sem pedig kieső párt nem volt – a mandátumarányok között ennek ellenére igen jelentős átrendeződés következett be.

5. Összegzés

A fentebbiek legfontosabb tanulsága az, hogy egy-egy kvantitatív indikátor a pártrendszerben lezajló változásoknak természetesen csak egy vetületét képes megjeleníteni. A Pedersen-index módosításai, illetve a 4. pontban bemutatott mérőszámok révén az eredeti indikátor egyes immanens fogyatékosai korrigálásra kerültek, viszont ezzel párhuzamosan újabb mérési-interpretálási problémák merültek fel. Összegzésképpen elmondható, hogy a kvantitatív mutatók mechanikus alkalmazása esetén esetenként rejtve marad a pártrendszerben végbemenő változások jellege, ahogyan azt a fenti példák is igazolták. Módszerem némileg hasonlított PEDERSEN 1980-as írásához: hipotetikus példákon keresztül igazoltam az egyes indikátorok korlátait.¹²⁵

Zárásként azt is érdemes megemlíteni, hogy a tanulmányban tárgyalt indikátorok megegyeznek abban, hogy a pártrendszerben bekövetkező változásokat *két egymást követő választás (t-1 / t)* relációjában jelzik. Az egyes mutatókat sorba rendezve természetesen a hosszabb távú tendenciák is kirajzolódnak, ugyanakkor a számsorból nem derül ki, hogy *egy adott időponthoz képest* mennyiben alakult át a pártrendszer. Számos példát találunk az indikátorok átlagolására is,¹²⁶ ami viszont – különösen a nagy kilengéseket produkáló eredmények esetén – megint csak elfedi a pártrendszerek alakulásának dinamikáját,¹²⁷ és leginkább csak nemzetközi összehasonlításra alkalmasak. Másként szólva: a választásról választásra bekövetkező változások jól illusztrálhatóak a különböző kvantitatív mutatók révén, viszont ha pl. azt a kérdést tesszük fel, hogy az elmúlt 12 vagy 22 évben a magyar vagy a szlovák pártrendszer bizonyult-e stabilabbnak, illetve mennyiben változott meg a két pártrendszer, akkor erre a kérdésre adandó választ meglehetősen nehéz vállalkozás lenne egyetlen indikátorba sűríteni. A válasz egyúttal átvezetne a pártrendszerek intézményesültségének (*party system institutionalization*) kérdéséhez, ami a pártrendszerek stabilitásán túlmutató problémakör.

Irodalomjegyzék

- ASCHER, William – TARROW, Sidney (1975): *The Stability of Communist Electorates: Evidence from a Longitudinal Analysis of French and Italian Aggregate Data*. In: American Journal of Political Science, Vol. 19, No. 3 (475–499. pp.)
- BAKKE, Elisabeth – SITTE, Nick (2005): *Patterns of Stability. Party Competition and Strategy in Central Europe since 1989*. In: Party Politics, Vol. 11., No. 2 (243–263. pp.)
- BENOIT, Kenneth (2001): *Evaluating Hungary's Mixed-Member Electoral System*. In: SHUGART, Matthew – WATTENBERG, Martin P. (eds.): *Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds?* Oxford, Oxford University Press
- BIRCH, Sarah (2001): *Electoral Systems and Party System Stability in Post-Communist Europe*. Paper prepared for presentation at the 97th annual meeting of the American Political Science Association, 30 August–2 September, 2001, San Francisco
<http://www2.essex.ac.uk/elect/database/papers/SBvolatility.pdf>
- DEEGAN-KRAUSE, KEVIN – HAUGHTON, TIM (2012): *2012 Parliamentary Elections in Slovakia: The Building Blocs of Success*
<http://www.pozorblog.com/2012/03/2012-parliamentary-elections-in-slovakia-the-building-blocs-of-success/>
- ENYEDI Zsolt (2004): *Pártpolitika a posztkommunista világban és Nyugat-Európában*. In: Politikatudományi Szemle, XIII/3. (121–142. pp.)
- ENYEDI Zsolt – CASAL BÉRTOA, Fernando (2010): *Pártverseny-mintázatok és blokk-politika Kelet-Közép-Európában (1990–2009)*. In: Politikatudományi Szemle, XIX/1. (7–30. pp.)
- GALLAGHER, Michael – LAVER, Michael – MAIR, Peter (2011): *Representative Government in Modern Europe*. Berkshire, McGrawHill
- GUNTHER, Richard (2005): *Parties and Electoral Behavior in Southern Europe*. In: Comparative Politics, Vol. 37, No. 3 (253–275. pp.)

¹²⁵ Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a példáim esetenként sarkítottak és irreálisnak hathatnak (így pl. egy 20 %-os párt nem valószínű, hogy a következő választásokon 1 %-ot kap), viszont az indikátorok érzéketlenségét ilyen módon lehetett a legmarkánsabban illusztrálni.

¹²⁶ Így pl. MAINWARING–TORCAL, 2005: 8; GALLAGHER et al, 2011: 318

¹²⁷ Vö. ENYEDI–CASAL BÉRTOA, 2010: 23

- HIRATA Takesi (2000): *A pártrendszer kialakulása és a választási illékonyság Közép-Európában*. In: Politikatudományi Szemle, IX/2. (75–96. pp.)
- HORVÁTH Attila (2008): *Stabilization and Concentration in the Political Party Systems of the Visegrád Countries*. In: Attila ÁGH and Judit KIS-VARGA (szerk.): *New perspectives for the EU team presidencies: New members, new candidates and new neighbours*. Budapest, 'Together for Europe' Research Centre (251–301 pp.)
- HORVÁTH Attila (2012): *Változatok az (in)stabilitásra: (át)alakulóban a cseh és a szlovák pártrendszer*. In: ANTAL Attila (szerk.): *Politikatudományi tanulmányok*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskoláinak III. Konferenciája. Budapest, ELTE ÁJK (109–124. pp.)
- KATZ, Richard S. (1997): *Changing patterns of electoral volatility*. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 31, No. 1 (83–85. pp.)
- MAINWARING, Scott – TORCAL, Mariano (2005): *Party System Institutionalization and Party System Theory After the Third Wave of Democratization*. Kellogg Institute, Working paper #319.
<http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/319.pdf>
- MAIR, Peter (1997): *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford, Clarendon Press
- MARKOWSKI, Radoslaw (2000): *Party System Institutionalization in New Democracies: Poland – a Trend-Setter with No Followers*. Working paper for the conference “Re-thinking Democracy in the New Millennium” organized by the University of Houston, February 16-19, 2000, Houston
<http://www.uh.edu/democracy/Markowski.pdf>
- MORLINO, LEONARDO (1995): POLITICAL PARTIES AND DEMOCRATIC CONSOLIDATION IN SOUTHERN EUROPE. IN: GUNTHER, RICHARD – DIAMANDOUROS, P. NIKIFOROS – PUHLE, HANS-JÜRGEN (EDS.): THE POLITICS OF DEMOCRATIC CONSOLIDATION: SOUTHERN EUROPE IN COMPARATIVE PERSPECTIVE. BALTIMORE, JOHN HOPKINS UNIVERSITY PRESS (315–388. PP.)
- PEDERSEN, Mogens N. (1979): *The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility*. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 7., No. 1 (1–26. pp.)
- PEDERSEN, Mogens N. (1980): *On Measuring Party System Change: A Methodological Critique and a Suggestion*. In: *Comparative Political Studies*, Vol. 12, No. 4 (387–403. pp.)
- PEDERSEN, Mogens N. (1997): Dynamics of European party systems. A catalyst for a discussion. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 31, No. 1 (93–96. pp.)
- POWELL, Eleanor Neff –TUCKER, Joshua A. (2010): *New Approaches to Electoral Volatility: Evidence from Postcommunist Countries*. Paper presented at the 2008 Annual Meeting of the Mid-west Political Science Association, Chicago, IL, April 3-6 2008.
https://files.nyu.edu/jat7/public/WP_Powell_Tucker_2010.pdf
- RATTINGER, Hans (1997): *To swing or not to swing*. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 31, No. 1 (86–93. pp.)
- SANCHEZ, Omar (2009): *Party Non-Systems: A Conceptual Innovation*. In: *Party Politics*, Vol. 14, No. 4 (487–520. pp.)
- SIKK, Alan (2005): *How unstable? Volatility and the genuinely new parties in Eastern Europe*. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 44, No. 3 (391–412. pp.)
- TAVITS, Margit (2008): *On the linkage between electoral volatility and party system instability in Central and Eastern Europe*. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 47, No. 5 (537–555. pp.)
- TÓKA Gábor (1997): *Political parties and democratic consolidation in East Central Europe*. Glasgow, University of Strathclyde, Studies in Public Policy
- TOOLE, James (2000): *Government Formation and Party System Stabilization in East Central Europe*. In: *Party Politics*, Vol 6, No. 4 (441–461. pp.)

Ördög Tibor: Politikai hatalommegosztás és ellensúlyok a Balkánon, különös tekintettel Szerbia, Horvátország és Szlovénia intézményrendszerére
(SZTE-BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola)

A posztjugoszláv térség államaiban kialakuló demokratikus politikai rendszerek összehasonlító elemzése még várat magára a társadalomtudományokban. Ennek következtében kevés szó esik azon alkotmányos intézményekről is, melyek ellensúlyként tudnak megjelenni a végrehajtó hatalommal szemben. Tanulmányomban ezen alkotmányos intézményeket kívánom bemutatni a politikatudomány eszköztudományának segítségével.

A hatalommegosztás és az ellensúlyok közjogi szinten kialakult rendszerét alkotmányos és politikai szintű elemek egészítik ki. A közjogi jellegű hatalommegosztás akkor válik erőteljesebb politikai hatalommegosztássá, ha az egymással szembenálló intézmények a különböző politikai szereplők befolyása alatt állnak.

1. A kormánnyal szembeni legfontosabb ellensúlynak Nyugat-Európában az **alkotmánybíróságok** számítanak. Mind a Szerbiai, a Horvát és a Szlovén Alkotmánybíróság az alkotmány rendelkezései szerint önálló és független állami szervek, amelyek az alkotmányosságot, törvényességet, valamint az emberi- és kisebbségi jogokat védik. A határozatok véglegesek, végrehajthatóak és mindenkre nézve kötelező erejűek.

Mielőtt az alkotmánybíróságok jellemzésére és feladataik meghatározására rátérnék, a világban és a régióban található alkotmányosságot védő szerveket szeretném röviden szemléltetni. Az európai modell szerint – melybe a három vizsgált ország alkotmánybírósága is beletartozik – legfőbb jellemző, hogy az ellenőrzésre egy külön testületet állítanak fel. Ilyen működik például Ausztriában (1920), Németországban (1951), Olaszországban (1955), Portugáliában (1976), Törökországban (1976), Spanyolországban (1980), Lengyelországban (1985), valamint Kelet-Közép-Európa valamennyi államában a rendszerváltások után.¹²⁸ Az angolszász modell szerint valamely bírói fórum látja el az alkotmányvédelmi feladatokat, például az Amerikai Egyesült Államokban a szövetségi Legfelsőbb Bíróság. Speciális fórumokat is létrehoztak az államok, mint például Svájcban a Szövetségi Bíróság, Liechtensteinben az Állambíróság, Belgiumban az Egyeztető Bíróság (1983), továbbá Franciaországban az Alkotmánytanács (1959).¹²⁹ Vannak olyan országok is, ahol nincs alkotmánybíráskodás, mint például az Egyesült Királyságban, Hollandiában vagy Cipruson.¹³⁰

A régióbeli államok eltérő megoldásokat alkalmaztak az alkotmánybíróságok létrehozásánál. Albániában 1992-ben hozták létre az alkotmánybíróságot; a kilenc tagot a parlament beleegyezésével a köztársasági elnök nevezi ki. Megbízatásuk kilenc évre szól, és háromévente harmadukat rotációs alapon újra választják.¹³¹ Montenegróban már az 1963-as montenegrói alkotmány nevesíti az intézmény felállítását, melyre 1964-ben sor is került, majd 1992-ben a demokratizálódás jegyében újraalapításra került sor.¹³² A hattagú testületet az államfő nevezi ki saját hatáskörében három éves mandátummal.¹³³ Bosznia-Hercegovinában is az 1963-as jugoszláv alaptörvény tett lehetővé először az alkotmánybíróság felállítását, majd 1995-ben hozták létre mai szervezetrendszerét.¹³⁴ Az öt tagot öt évre választják meg a következő megoszlásban: négy tagot Bosznia-Hercegovina

¹²⁸ Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I.*, Osiris Kiadó. Budapest. 2007, 443. o.

¹²⁹ *U.o.* 444. o.

¹³⁰ Körösnéyi András–Tóth Csaba–Török Gábor: *A magyar politikai rendszer*, Osiris Kiadó. Budapest. 2005. 527. o.

¹³¹ Az albán alkotmánybíróságról szóló törvény. Forrás: <http://www.gjk.gov.al/>
(Letöltve: 2012.01.23.)

¹³² *Constitutional Court history*. Forrás: <http://www.ustavisudcg.co.me/engleska/istorijate.htm>
(Letöltve: 2012.01.23.)

¹³³ *About the Court/Justice*. Forrás: <http://www.ustavisudcg.co.me/engleska/sudijee.htm>
(Letöltve: 2012.01.23.)

¹³⁴ *O Sudu*. Forrás: <http://www.ccbh.ba/srp/article.php?pid=1171&kat=603&pkat=609>
(Letöltve: 2012.01.23.)

Föderáció delegál, két tagot a Szerb Köztársaság, míg további három tagot az Európai Emberi Jogok Bíróságának elnöke delegálhat a szövetségi elnökséggel egyeztetve.¹³⁵ Macedóniában az 1964-es létrehozatal után 1991-ben már felállították az új szabályokon nyugvó testületet.¹³⁶ A parlamentet illeti meg az alkotmánybírák megválasztásának joga, akik kilenc tagot kilenc évre választanak meg.¹³⁷ Koszovóban az 1969-es alapítást követően csupán 2001-ben állították fel az önálló alkotmánybíróságot.¹³⁸ A kilenctagú testületben szokatlan szervezeti struktúrát hoztak létre, mivel egy elnökhelyettesi pozíciót is megalkottak.¹³⁹ Szlovéniában az 1963-ban felállított szervezetet 1991-ben szervezték újjá.¹⁴⁰ Az alkotmánybíróság kilenc tagját kilenc évre a parlament választja meg és az államfő nevezi ki.¹⁴¹ (A régióban működő alkotmánybíróságokról lásd az 1. számú mellékletet.)

A szerb, a horvát és a szlovén alkotmánybíróság feladatait három csoportra oszthatjuk, melyekben eltérő mértékben, de a politikai rendszert befolyásolni képesek:¹⁴²

– Kormányal szembeni:

A törvényeknek és egyéb általános aktusoknak az alkotmánnyal, és nemzetközi szerződésekkel való összhangját, továbbá az egyéb általános aktusoknak a hatályos törvényeknek való megfelelését vizsgálhatja. Ebben az eljárásban lehetősége nyílik a testületnek, hogy a kormány és a miniszterek rendeleteit vizsgálat tárgyává tegye; ezzel pedig a kormány politikai döntéseire kihatással lehet.

– Önkormányzatokkal szembeni:

Szerbiában az autonóm tartomány(ok) és helyi önkormányzatok statútumának és általános aktusainak az Alkotmánnyal, illetve a törvényekkel való összhangját vizsgálhatja. Horvátországban az ország területi beosztásának megfelelően a regionális és helyi (területi) önkormányzatok statútumának és általános aktusainak az alkotmánnyal, illetve a törvényekkel való összhangját vizsgálhatja.

– Egyéb szervezetekkel szembeni:

A szerb alaptörvény az alkotmánybíróság elé utalja azokat a döntéseket, melyek a közfeladatot ellátó szervekkel kapcsolatosak. Legnagyobb befolyásolási potenciál itt figyelhető meg, mivel közvetlenül a politikai pártok aktusairól, törvényes működésükről és betiltásukról is a taláros testület jogosult kizárólag dönteni. Emellett a szakszervezetek működése tekintetében is ellenőrzési jogosítványai vannak, amelyet a kormány használhat ki a maga javára, míg a kollektív szerződésekkel kapcsolatos felülvizsgálat során is nagy befolyásra tehet szert a szerb alkotmánybíróság a munkaadók és a munkavállalók befolyásolásában.

¹³⁵ *Constitution of Bosnia and Hercegovina, Article VI: Constitutional Court.*

Forrás: http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_engl.pdf (Letöltve: 2012.01.23.)

¹³⁶ *Za Ustavnog sud/Istorijat.* Forrás:

<http://www.constitutionalcourt.mk/domino/WEBSUD.nsf> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹³⁷ *Za Ustavnog sud/Sostav i organizacija.*

Forrás: <http://www.constitutionalcourt.mk/domino/WEBSUD.nsf> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹³⁸ *History.* Forrás: <http://www.gjk-ks.org/?cid=2,2> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹³⁹ *Organizational chart of the Constitutional Court.*

Forrás: http://www.gjk-ks.org/repository/docs/organogrami_gjk_ang.pdf (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁴⁰ *About the Court/Institution/Position.*

Forrás: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/institution/> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁴¹ *Constitution/VIII: The Constitutional Court.*

Forrás: <http://www.us-rs.si/media/full.text.of.the.constitution.full.text.pdf> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁴² *Zakon o Ustavnom Sudu Republike Srbije.*

Forrás: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/72-100030/zakon-o-ustavnom-sudu> (Letöltve: 2011.12.08.)

A horvát alkotmánybíróság feladata az alkotmányjogi panaszok kivizsgálását, a joghatósági viták rendezését, az államfő felelősségre vonását, a pártok működésének felügyeletét, ellenőrzi a népszavazások és választások törvényességét, valamint fellebbviteli alkotmányossági útmutatót ad ki büntetőügyek esetében.

A szlovén alkotmánybíróság feladatai közé tartozik a vitás kérdések megoldása, amely felmerülhet az állam és a helyi önkormányzatok között, bíróságok és más állami intézmények, a Képviselőház és a köztársasági elnök, vagy a kormányfő között.¹⁴³

A Szerbiai Alkotmánybíróság gyakorlati működése számos nehézségbe ütközik. Az új alkotmánynak megfelelően 2006-ban hozták létre az új összetételű intézményt. Az alkotmányban szavatolt 15 fős testület utolsó tagjait csak ez elmúlt évben sikerült megválasztani a politikai pártok és a bonyolult kiválasztási rendszernek köszönhetően.¹⁴⁴ Hivatalosan a testület nem határozta meg azokat a politikai kérdéseket (politikai doktrínát), melyeket „nem kíván” megtárgyalni, mivel azok a politikai pártokra tartoznak. Az Alkotmánybíróság határozatait olvasva megfigyelhető, hogy a legkisebb politikai tartalommal bíró témák tárgyalását is elutasítják, csupán a „legszükségesebb” eljárásokat folytatják le.¹⁴⁵

A horvát alkotmánybíróság – amennyiben úgy ítéli, meg hogy az adott jogszabály az alkotmánnyal vagy a törvényekkel nincs összhangban – akkor hatályon kívül helyezheti; amennyiben pedig sérti az emberi és szabadságjogokat vagy egyének és csoportok között egyenlőtlen helyzetet teremt, megsemmisíti az adott jogszabályt. Az alaptörvény értelmében a horvát alkotmánybíróság személyi testületét 13 bíró alkotja. Az alkotmánybíróvá válás feltétele, hogy az illető jelölt horvát állampolgár legyen, jogász végzettséggel rendelkezzen és legalább 15 éves munkatapasztalattal bíró ügyvéd vagy tudományos tevékenységet folytató egyén legyen. Jelöltállítási jog illeti meg az igazságszolgáltatási szerveket, a jogtudományi iskolákat, a kamarát, a jogászai szövetségeket, a politikai pártokat és a magánszemélyeket egyaránt. A parlament illetékes bizottsága meghallgatja a jelölteket és jelöltlistát készít. Az a jelölt szerzi meg a nyolcéves mandátumot, aki az összes parlamenti képviselő szavazatának a többségét megszerzi.

Szlovéniában az alkotmánybíróságot 1991. december 23-án hozták létre.¹⁴⁶ Az alkotmánybíróságról szóló törvényt 1994-ben fogadták el, majd 1997-ben módosították, az eljárási szabályokat pedig 2007-ben módosították. Az alkotmánybíróság jelenleg kilenctagú testületként működik. A jelölés az államfőt illeti meg, a Képviselőház pedig megválasztja őket az összes képviselő többségének a szavazatával kilenc évre, mely funkció nem újraválasztható meg.¹⁴⁷ Az alkotmánybíróság elnökét a tagok titkos szavazás útján választják meg három évre.¹⁴⁸ Szigorú összeférhetetlenséget határoztak meg számukra, így nem lehet alkotmánybíró, aki más állami tisztséget lát el, helyi önkormányzati tisztségviselő vagy valamely pártnak, vagy érdekszervezetnek a tagja.¹⁴⁹

2. A kormánnyal szemben ellensúlyt jelent az **államfői intézmény**. A köztársasági elnök a parlamenttel azonos legitimitációval rendelkezik, mivel közvetlen választás eredményeként nyeri el tisztségét; így magával a kormányfővel szemben is szélesebb támogatottságot élvez. Ezt ellensúlyozandó az alkotmány leginkább reprezentatív feladatokat szán a köztársasági elnöknek. Mégis megfigyelhető, hogy az államfők szerepfelfogása mennyiben változékony, és

¹⁴³ Szlovén Köztársaság Alkotmánya 160. szakasz.

Forrás: http://www.servat.unibe.ch/icl/si00000_.html (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁴⁴ *Ustavni Sud Srbije*. Forrás: http://www.ustavni.sud.sr.gov.yu/sastav/lat_index.php (Letöltve: 2011.12.08.)

¹⁴⁵ *Ustavni Sud Srbije*. Forrás:

http://www.ustavni.sud.sr.gov.yu/sudska_praksa/lat_bilteni.php (Letöltve: 2011.12.08.)

¹⁴⁶ *Republic of Slovenia Constitutional Court. About the Court. Position.*

Forrás: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/institution/> (Letöltve: 2012.08.06.)

¹⁴⁷ Szlovén Köztársaság Alkotmányának 163. és 165. szakasza.

¹⁴⁸ *Republic of Slovenia Constitutional Court. About the Court. Organisation.*

Forrás: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/institution/organisation/> (Letöltve: 2012.08.06.)

¹⁴⁹ Szlovén Köztársaság Alkotmányának 166. szakasza.

mennyire képesek kiterjesztően értékelni saját hatáskörüket. (A régió államfőit lásd a 2. számú mellékletben.)

3. A demokrácia képviseleti intézményeinek hatalma nem kizárólagos, mert a **közvetlen demokrácia** elve a népszavazáson/népi kezdeményezésen keresztül érvényesül. A szerb alkotmány kimondja, hogy a szuverenitás a polgároktól ered, melyet ők népszavazás, népi kezdeményezés és szabadon választott képviselőik által gyakorolhatnak; míg a horvát alaptörvény a képviseleti demokrácia mellett csupán a népszavazást említi.

A szerb alaptörvényben garantált közvetlen demokrácia intézményei:

– Törvény-előterjesztési jog:

Az alkotmány kimondja, hogy minden népképviselőt, a kormányt, az autonóm tartomány képviselőházát valamint legalább 30 000 választópolgárt megillet a törvény-előterjesztési jog.¹⁵⁰ A ritka használata miatt a törvény-előterjesztési jog a szakirodalom szerint nem tartozik bele a szélesebb értelemben használt közvetlen demokrácia fogalomkörébe.

– Népi kezdeményezés:

„A népi kezdeményezés általában a törvényhozó szerv hatáskörébe tartozó döntések, jogszabályok meghozatalának a kezdeményezésére irányul. Szűkebb értelemben az alkotmányrevízió, illetve a törvényhozási eljárás kezdeményezésének a jogát jelenti a választók meghatározott része által.”¹⁵¹

– Népszavazás:

Az alkotmány értelmében léteznek országos és helyi népszavazások. Népszavazást döntéshozatal vagy véleménynyilvánítás céljából lehet tartani, ennek elrendeléséről kizárólag a parlament jogosult dönteni. A parlamenti képviselők többségének vagy legalább 100 000 választópolgár követelésére a Népképviselőház a hatáskörébe tartozó kérdéstről népszavazást ír ki (tehát kötelező kiírnia és nincs mérlegelési joga).¹⁵² Népszavazás tárgyát nem képezhetik a nemzetközi szerződésekből eredő kötelezettségek, az emberi- és kisebbségi jogokról és szabadságjogokról szóló törvények, az adó- és egyéb pénzügyi törvények, a költségvetés és zárszámadás, a rendkívüli állapot bevezetése, a közkegyelem, sem pedig Népképviselőház választási jogkörébe tartozó kérdések. Az autonóm tartomány megszűnéséről is népszavazást kell kiírni.

A horvát alkotmány értelmében szintén léteznek országos és helyi népszavazások. Népszavazás lehet kötelező vagy tanácsadó jellegű. A választópolgárok legalább 10%-ának ajánlása szükséges a népszavazás kiírásához.¹⁵³ A horvát alkotmány szerint alkotmánymódosítás esetén a köztársasági elnök is indítványozhat népszavazást a kérdéstről, azonban ekkor a miniszterelnök ellenjegyzésére is szükség van. A tiltott kérdések listája megegyezik a Szerbiánál említettekkel.

Országos referendumokra ritkán kerül sor a két országban, ennek hátterében az állhat, hogy a politikai kérdéseket a pártok nem kívánják a lakosság elé vinni, és hosszadalmas szavazásokba bocsátkozni az ügyek eldöntésekor. Csupán az ország belső legitimitációját és szuverenitását érintő témákban történt népszavazás. Szerbiában az elmúlt tíz év folyamán csupán 2006. október 28–29-én tartottak országos népszavazást az új alkotmány elfogadásáról. Az alacsony részvétel (45,35%) mellett megtartott referendumon a válaszadók 53,04%-a támogatta az új alapokmányt, míg az ellenzők 1,47%-ot tettek ki a leadott voksokból.¹⁵⁴ Horvátországban az első országos népszavazás témája a Jugoszláviától való

¹⁵⁰ Szerb Köztársaság Alkotmánya 107. szakasz.

Forrás: <http://www.zenta-senta.co.rs/doc/20061226alkotmanyhu.pdf> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁵¹ Kukorelli: *i. m.* 176. o.

¹⁵² *Ustav Republike Srbije član 108.*

¹⁵³ *Ustav Republike Hrvatske član 86.*

Forrás: <http://www.usud.hr/uploads/Redakcijski%20prociscen%20tekst%20Ustava%20Republike%20Hrvatske.%20Ustavni%20sud%20Republike%20Hrvatske.%2023.%20ozujka%202011.pdf> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁵⁴ *Rezultati izjašnjanja.* Forrás:

http://www.rik.parlament.gov.rs/latinica/propisi_frames.htm
(Letöltve: 2012.01.23.)

függetlenedésre vonatkozott 1991. május 19-én. 86,56%-os részvétel mellett a horvátok 94,17%-a a függetlenség mellett szavazott, míg 1,2% a szövetségben való részvételre.¹⁵⁵ A horvátok második referendumán az Európai Unióhoz való csatlakozásról 2012. január 22-én tartottak népszavazást, ahol a 43, 51%-os részvétel mellett a szavazók 66,27%-a támogatta az unióba való belépést, míg 33,13% ellene voksolt.¹⁵⁶

Szlovéniában a közvetlen demokrácia eszköztárából a következők garantáltak alkotmányos szinten:

– Törvény-előterjesztési jog:

Törvény-előterjesztési jog illeti meg a kormányt, a Képviselőház tagjait, továbbá ötezer választópolgárt.¹⁵⁷ Látható, hogy az alkotmány által garantált lehetőség kevesebb választópolgárhoz köti az előterjesztést, mint Szerbiában, ami arányban áll a lakosság számával.

– Népszavazás:

Az 1994-ben elfogadott, és máig négy alkalommal módosított törvény értelmében népszavazást a törvényhozás azokban a kérdésekben írhat ki, melyeket törvénnyel szabályoznak. A népszavazás eredménye ekkor köti a Képviselőházat, továbbá akkor is kötelező az eredménye, ha a kiírás kezdeményezője a képviselőházi tagok egyharmada, az Államtanács, továbbá 40 000 választópolgár volt a kezdeményezője. Az ügydöntő népszavazás mellett a törvény véleménynyilvánító referendumot is biztosít a választópolgárok számára. A népszavazás, akkor érvényes és eredményes, ha a választók több mint fele részt vett a szavazáson és a többség azonos álláspontot fogalmazott meg.¹⁵⁸ A népszavazás tárgya alól három kivételt említ a törvény: nemzetközi szerződés tárgyát képező kérdés, a költségvetéssel összefüggő kérdéseket, továbbá azokat, melyeket gyorsított eljárásban fogadtak el az ország rendkívüli vagy honvédelmi érdeke vagy szükséghelyzet esetén.¹⁵⁹

– Népi kezdeményezés:

Az alkotmány módosítását legalább 30 000 választópolgár kezdeményezheti, míg törvényjavaslatot 5 000 polgár jogosult indítani. A kezdeményezést a Képviselőháznak kell címezni és feltüntetni a módosítás tárgyát. Az országgyűlésnek a kézhezvételtől számított 60 napon belül kell döntenie a kérdésben.¹⁶⁰

Szlovéniában máig 13 referendumot tartottak többek között a képviselőházi választások módjáról 1996-ban, majd a vasútról, telekommunikációról és kereskedelemről 2003-ban.¹⁶¹ Fontos megemlíteni, hogy az új alkotmány elfogadásáról nem rendeztek népszavazást az országban, így az EU és NATO-csatlakozásról szóló referendumot emelem ki az összehasonlíthatóság miatt. A két szervezethez való csatlakozásról 2003. március 23-án tartottak országos népszavazást. A szlovének nyugati elkötelezettségét jól mutatta, hogy a részvételi arány elérte a 60,29%-ot.¹⁶² Az EU-hoz való csatlakozást a megjelentek 89,61%-a támogatta és 10,39% ellenezte a belépést; a NATO-nál már alacsonyabb volt a támogatottság, 66,02% a belépés mellett voksolt, míg 33,98% a biztonságpolitikai szervezettől való távolmaradást választotta.¹⁶³

¹⁵⁵ 19. *Svibnja - Referendum o hrvatskoj samostalnosti.*

Forrás: <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=1767&sec=461> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁵⁶ *Službeni nepotpuni rezultati državnog referenduma.*

Forrás: <http://www.izbori.hr/2012Referendum/rezultati/rezultati.html> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁵⁷ Szlovén Köztársaság Alkotmánya 88. szakasz.

¹⁵⁸ Szlovén Köztársaság Alkotmánya 90. szakasz.

¹⁵⁹ Szilágyi Imre: *Konszolidált demokrácia jött-e létre Szlovéniában?* Politikatudományi Szemle XXI. évfolyam, 2012/2 szám, 87. o

¹⁶⁰ *Zakon o referendumu in ljudskih inicijativi člen 57–59.* Forrás: <http://www.media-forum.si/slo/pravo/pravni-viri/zakon-o-referendumu.pdf> (Letöltve: 2012.08.07.)

¹⁶¹ *Referendumi.* Forrás: <http://volitve.gov.si/> (Letöltve: 2012.08.07.)

¹⁶² *Referenduma EU in NATO.* Forrás: <http://www.dvk.gov.si/referendum/eu-nato/> (Letöltve: 2012.08.07.)

¹⁶³ *U.o.*

4. A kormány gazdaságpolitikai autonómiáját csökkenti a **jegybank** függetlensége, így a Szerbiai Nemzeti Bank (*Narodna Banka Srbije* – NBS), a Horvát Nemzeti Bank (*Hrvatska Narodna Banka* – HNB), valamint a Szlovén Nemzeti Bank (*Banka Slovenije* – BS) elnökének tevékenysége. Az alkotmányok kimondják, hogy a nemzeti bankok a köztársaságok központi bankintézményei; önállóak, munkájuk felett a Népképviselőház/*Sabor*/Képviselőház gyakorol felügyeletet és neki tartoznak felelősséggel.¹⁶⁴ A jegybankelnök erős legitimitációját az adja, hogy az összes parlamenti képviselő többségével választják meg a tisztségre mindhárom államban. Az országok alkotmányozói az Európában kivételesnek számító német modellt alkalmazták, és nem rendelték alá a központi bankokat a pénzügyminisztériumoknak, mint számos Nyugat-Európai államban.¹⁶⁵ Az NBS/HNB/BS ellensúlyi szerepét tovább erősíti azon rendelkezés, melynek értelmében a jegybank – a pénzügyminisztériummal egyeztetve – a kormánytól függetlenül felel a monetáris politika alakításáért. Így egyfajta együttműködésre van „kényszerítve” a kabinet és a központi bank, és kölcsönös konszenzus árán tudnak csak megegyezni. Szerbia kivételt képez 2012-től, ugyanis az ugyanezen évi jegybankról szóló törvény ellentmond a függetlenségnek és a kormány dominál felette.¹⁶⁶

A három vizsgált ország eddigi bankkormányzóit nézve, szembeötlő, hogy a demokratikus stabilitás egyre magasabb fokán, egyre stabilabb kormányzók voltak az egyes országok élén. Szlovéniának máig mindösszesen három jegybankelnöke volt, akik sikeresen bevezették a tollárt, majd az euro-övezeti tagság kritériumait teljesítve az eurót is. Horvátországban, az 1990-es években még gyakran váltották egymást az elnökök, míg 2000-től több mandátum elejéig Željko Rohatinski vezette az ország központi bankját. Szerbiában gyakori támadás éri a jegybankot a kormány részéről, így függetlensége veszélyben van folyamatosan. Ezt jelzi, hogy gyakran pártemberek kerülnek a vezetői tisztségben, ha viszont független vezet az intézményt, akkor gyakran lemondással végződik jegybankelnöki karrierjük. (A bankkormányzókat a 1. számú táblázat tartalmazza).

1. számú táblázat: Bankkormányzók

| Szerbia | Horvátország | Szlovénia |
|---|---|------------------------------|
| Mladan Dinkić (G17 Plus) (NBJ: 2000.11.28. – 2003.07.18.) (2003.07.19. – 2003.07.22.) | Ante Čičin-Šain (1990.08. –1992.05.) | France Arhar (1991–2001) |
| Kori Udovički (–) (2003.07.23. – 2004.02.25.) | Pero Jurković (1992.06. –1996.03.) | Mitja Gaspari (2001–2007) |
| Radovan Jelašić (–) (2004.02.25. – 2010.07.28.) | Marko Škreb (1996.03. –2000.07.) | |
| Dejan Šoškić (–) (2010.07.28. – 2012.08.06.) | Željko Rohatinski (2000.07. –2012.07.08) | Marko Kranjec (2007–) |
| Jovanka Tabaković (SNS) (2012.08.06.–) | Boris Vujčić (2012.07.08.–) | |

Forrás: a szerző munkája

5. A hatalommal szembeni ellensúlyok közül megemlítendő továbbá a **parlamenti biztosi intézmény (ombudsman)** is. Az első ombudsmant az 1809. évi svéd alkotmány alapján 1810-ben a svéd parlament választotta meg.¹⁶⁷ Az ombudsman feladata, hogy az állampolgárok részére a közigazgatás által okozott jogsérelmekkel szemben jogvédelmet nyújtson, miközben támogatja a parlament ellenőrző funkcióját a kormánnyal és az államigazgatással szemben. Az intézmény csupán a XX. században terjedt tovább, így felállításra került Finnországban (1920), Norvégiában (1952), Dániában (1955); némi módosítással és feladatdifferenciálással pedig az Egyesült Királyságban (1967), Kelet-Közép-Európa államaiban a rendszerváltások után, míg Franciaországban 2011-ben újjászervezték

¹⁶⁴ Lásd Szerb Köztársaság Alkotmánya 95. szakasz, Horvát Köztársaság Alkotmánya 53. szakasz, Szlovén Köztársaság Alkotmánya 152. szakasz.

¹⁶⁵ Vö.: Körösenyi–Tóth–Török Gábor: *i. m.* 364. o.

¹⁶⁶ *Európai Bizottság: a törvény veszélyezteti a jegybank önállóságát.*

Forrás: <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/17087/Europai-Bizottsag-a-torveny-veszelyeztetni-a-jegybank-onallosagat.html> (Letöltve: 2012.08.06.)

¹⁶⁷ Kukorelli: *i. m.* 475. o.

a működését.¹⁶⁸ A szövetségi államokban ritkán alkalmazzák, így sem az Amerikai Egyesült Államokban, sem pedig Németországban nem létezik szövetségi szinten ombudsman.¹⁶⁹ Az USA-ban helyi szinten működnek ombudsmanok, míg Olaszországban regionális szinten találhatóak meg.¹⁷⁰ Érdekességként megemlíthető, hogy 1992-ben az Európai Unió is létrehozta az Európai Ombudsman intézményét. Az ombudsmanok jellemzésénél fontos utalni a feladatok típusára is, így már két típust különböztethetünk meg: általános és szakombudsmanokat.¹⁷¹

A balkáni régiót elemezve a következő sajátosságokat említhetjük meg. Albániában 1999-ben hívták életre az ombudsmani intézményt, ahol egy általános biztos tevékenykedik országos hatáskörrel.¹⁷² Bosznia – Hercegovinában három ombudsman tevékenykedik országosan, akiket a szövetségi parlament választ hat évre.¹⁷³ A 2007-ben elfogadott montenegrói alkotmány nevesíti az emberi jogok biztosát, illetve három helyettesét, akiket hat évre a parlament választ meg.¹⁷⁴ A macedón ombudsmant a parlament többsége választja meg nyolc évre; az intézmény felállítására 1997-ben került sor.¹⁷⁵ Koszovóban 2000 óta tevékenykedik az általános emberi jogi ombudsman,¹⁷⁶ az ombudsmant és öt helyettesét a parlament egyszerű többségi szavazással választja meg öt évre.¹⁷⁷

Horvátországban az 1992-ben felállított biztosi intézményben az általános ombudsman mellett három helyetteset nevesít a törvény, akiket a parlament többségének szavazatával nyolc évre választanak meg.¹⁷⁸ Feladatkörük megegyezik a régióban honos típusokkal, vagyis általános emberi jogvédelmet nyújt az állampolgároknak. Szlovéniában 1993-ban választották meg az első ombudsmant az emberi jogok és szabadságok feladatkörére, őt a köztársasági elnök javaslatára a parlament 2/3-os többséggel választja meg hat évre.¹⁷⁹ Szlovéniában is monokratikus intézményrendszer működik, ahol az ombudsman alá négy helyettes van rendelve.¹⁸⁰

¹⁶⁸ Kukorelli: *i. m.* 475. o.

¹⁶⁹ Megjegyzendő, hogy Németországban négy tartományban tevékenykedik ombudsman, azonban a tartományi és szövetségi panaszbizottságok látják el túlsúlyban ezen funkciókat.

¹⁷⁰ Körösenyi–Tóth–Török: *i. m.* 585. o.

¹⁷¹ Szakombudsmanokat vagy a parlament választ (Magyarországon ilyen volt 2011.december 31-ig a kisebbségi, adatvédelmi és jövő nemzedéke ombudsman) vagy pedig valamely minisztérium speciális területre (oktatási ombudsman volt korábban az Oktatási Minisztériumban Magyarországon).

¹⁷² *People's Advocate / Legal Base*. Forrás: <http://www.avokatipopullit.gov.al/?p=849&lang=en> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁷³ *Law on Amendments to the law on ombudsman for human rights of Bosnia and Herzegovina*. Forrás: <http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/o%20nama/lawonlawomb.pdf> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁷⁴ *Zakon o zaštiti niku / ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore*. Forrás: http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/Zakon_o_zastitniku_ci_ljudskih_prava_i_sloboda_Crne_Gore.pdf (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁷⁵ *Mandate*.

Forrás: http://www.ombudsman.mk/ombudsman/EN/about_the_ombudsman/mandate.aspx (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁷⁶ *Misija Istitucija Ombudsmana*.

Forrás: <http://www.ombudspersonkosovo.org/new/?id=1,54,54,54,s> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁷⁷ Népi ügyvédéről szóló törvény (*Halk Avukatı Yasası*)

Forrás: http://www.ombudspersonkosovo.org/new/img/images/content/other/454056_Ligji_per_%20Avokatin_%20e_%20Popullit_%20LIGJI_%20Nr_%2003-L-195%28turkish%29.pdf (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁷⁸ *The People's Ombudsman Act*.

Forrás: <http://www.ombudsman.hr/en/regulation/121-the-peoples-ombudsman-act.html> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁷⁹ *Human Rights Ombudsman Law*. Forrás: <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/ustavazakoni/zakon-o-varuhu-clovekovih-pravic?L=6> (Letöltve: 2012.01.23.)

¹⁸⁰ *Leadership*. Forrás: <http://www.varuh-rs.si/o-instituciji/vodstvo?L=6> (Letöltve: 2012.01.23.)

Szerbiában, egy Európában ritka megoldást alkalmaznak, ugyanis három szinten működik az ombudsmani intézmény.¹⁸¹ Országos szinten 2006-ban hozták létre az intézményt, az ombudsmant és négy helyettesét a parlament többsége választja meg öt évre. Hatáskörük a gyermekek jogait, a nemzeti kisebbségek jogait, az esélyegyenlőséget és fogyatékkal élők jogait valamint a szabadságvesztéssel járó bűnelkövetők körét öleli fel. Tartományi szinten a Vajdaságban működő ombudsman intézményét 2002-ben alapították; a parlamenti biztost és öt helyettesét hat évre a Tartományi Képviselőház kétharmados többsége választja meg öt évre, feladataik megegyeznek a köztársasági ombudsman hatáskörével. Helyi szinten pedig 15 ombudsman működik az önkormányzatok körében. (A régióban található parlamenti biztosokat összefoglaló táblázatot a 3. számú melléklet tartalmazza.)

Amint a 2. számú táblázatban látható Horvátországban és Szerbiában máig egy ombudsman tevékenykedett, míg Szlovéniában már három személy is betöltötte a tisztséget. Ennek hátterében az áll, hogy míg Szlovéniában már az 1990-es évek közepén létrehozták a parlamenti biztosi intézményt, addig a másik két országban 2004 és 2005-ig várni kellett.

2. számú táblázat: Ombudsmanok

| Horvátország | Szlovénia | Szerbia |
|----------------------------------|--|----------------------------------|
| Jurica Malčić (2004.11.30. –) | Ivan Bizjak (1994.09. – 2000.09.29.) | Saša Janković (2007.07.23. –) |
| | Matjaž Hadžek (2001.02.21. – 2007.02.22.) | |
| | Zdenka Čebšek-Travnik (2007.02.22. –) | |

Forrás: a szerző munkája

6. A végrehajtás funkcionális hatalmát a vertikális vagy **területi alapú hatalommegosztás** intézményei is ellensúlyozhatják.

A szerb alkotmány kimondja, hogy a köztársaság területe egységes és oszthatatlan, ennek értelmében unitárius államról beszélhetünk. Azonban az alaptörvény azt is tartalmazza, hogy az állami hatalmat a polgárok tartományi autonómiára és helyi önkormányzatra való joga korlátozza.¹⁸² Mára gyakorlatilag csak a Vajdaság Autonóm Tartomány élvezi ezeket a jogosítványokat, mivel Koszovó kinyilvánította függetlenségét. A tartomány jogai tekintetében védelemben részesül, ennek megfelelően az illetékes tartományi szerv keresetindítási joggal rendelkezik az Alkotmánybíróságnál, amennyiben az autonómiára való joggal ellentétes jogszabály születik a köztársasági képviselőházban, illetve, ha a köztársasági kormány valamely rendelete sérti önállóságát. A horvát alkotmány értelmében a köztársaság területe szintén egységes és oszthatatlan, ennek értelmében a horvátok is unitárius államszerkezettel rendelkeznek. Azonban az alaptörvény azt is tartalmazza, hogy az állami hatalmat a polgárok regionális autonómiára és helyi önkormányzatra való joga korlátozza.¹⁸³

A szerb alkotmány a helyi (települési) önkormányzatok három típusát határozza meg: községek, városok és Belgrád főváros. A horvát alaptörvény a közigazgatási beosztás két szintjét különbözteti meg: 21 megyét (*županija*) (regionális önkormányzat); 429 községet és 127 várost (helyi önkormányzat) különböztet meg. A szlovén alkotmányon 2006-ban módosítottak az Európai Unióhoz való csatlakozáskor, így a következő közigazgatási beosztást hozták létre: az országot 12 régióra (*regija*) osztották fel, melyben 210 községet (*občina*) határoztak meg (egy-egy községet több helyi önkormányzat alkot), a községek közül 11 úgynevezett városi községként (*mestna občina*) lett létrehozva.

Irodalomjegyzék

Könyvek, tanulmányok:

Körösenyi András–Tóth Csaba–Török Gábor: *A magyar politikai rendszer*; Osiris Kiadó. Budapest. 2005.

Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I.*, Osiris Kiadó. Budapest. 2007.

¹⁸¹ Ördög Tibor: Szerbia ombudsmani rendszere *In: Antal Attila (szerk.): Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolájának III. Konferenciája, Politikatudományi tanulmányok. ELTE-ÁJK, Budapest, 2012. 79-93. o.*

¹⁸² Szerbia Köztársaság Alkotmányának hetedik része.

¹⁸³ *Ustav Republike Hrvatske član 132.*

Ördögh Tibor: Szerbia ombudsmani rendszere *In: Antal Attila (szerk.): Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolának III. Konferenciája, Politikatudományi tanulmányok. ELTE-ÁJK, Budapest, 2012.*

Szilágyi Imre: Konszolidált demokrácia jött-e létre Szlovéniában? *Politikatudományi Szemle XXI. évfolyam, 2012/2. szám*
Jogszabályok:

A Szlovén Köztársaság Alkotmánya. Forrás: http://www.servat.unibe.ch/icl/si00000_.html (Letöltve: 2012.01.23.)

Az albán alkotmánybíróságról szóló törvény. Forrás: <http://www.gjk.gov.al/> (Letöltve: 2012.01.23.)

Constitution/VIII: The Constitutional Court. Forrás: <http://www.us-rs.si/media/full.text.of.the.constitution.full.text.pdf>
(Letöltve: 2012.01.23.)

Constitution of Bosnia and Herzegovina, Article VI: Constitutional Court.

Forrás: http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_engl.pdf (Letöltve: 2012.01.23.)

Human Rights Ombudsman Law. Forrás: <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/ustava-zakoni/zakon-o-varuhu-clovekovih-pravic?L=6> (Letöltve: 2012.01.23.)

Law on Amendments to the law on ombudsman for human rights of Bosnia and Herzegovina.
Forrás: <http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/o%20nagrada/lawonlawomb.pdf> (Letöltve: 2012.01.23.)

Népi ügyvédéről szóló törvény (*Halk Avukati Yasasi*)

Forrás: http://www.ombudspersonkosovo.org/new/wimg/images/content/other/454056_Ligji_per_%20Avokatin_%20e-%20Popullit_%20LIGJI_%20Nr_%20003-L-195%20turkish%29.pdf (Letöltve: 2012.01.23.)

People's Advocate / Legal Base. Forrás: <http://www.avokatipopullit.gov.al/?p=849&lang=en> (Letöltve: 2012.01.23.)

Szerbia Köztársaság Alkotmánya. Forrás: <http://www.zenta-senta.co.rs/doc/20061226alkotmanyhu.pdf>
(Letöltve: 2012.01.23.)

The People's Ombudsman Act. Forrás: <http://www.ombudsman.hr/en/regulation/121-the-peoples-ombudsman-act.html>
(Letöltve: 2012.01.23.)

Ustav Republike Hrvatske

Forrás: <http://www.usud.hr/uploads/Redakcijski%20prociscen%20tekst%20Ustava%20Republike%20Hrvatske,%20Ustavni%20sud%20Republike%20Hrvatske,%2023.%20ozujka%202011.pdf>
(Letöltve: 2012.01.23.)

Zakon o referendumu in ljudskih inicijativi člen 57–59.

Forrás: <http://www.media-forum.si/slo/pravo/pravni-viri/zakon-o-referendumu.pdf> (Letöltve: 2012.08.07.)

Zakon o Ustavnom Sudu Republike Srbije.

Forrás: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/72-100030/zakon-o-ustavnom-sudu> (Letöltve: 2011.12.08.)

Zakon o zaštiti i slobodi ljudskih prava i sloboda Crne Gore.

Forrás: http://www.ombudsman.co.me/docs/izvestaji/Zakon_o_zastitniku_ci_ljudskih_prava_i_sloboda_Crne_Gore.pdf (Letöltve: 2012.01.23.)

Egyéb internetforrások:

About the Court / Institution / Position. Forrás: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/institution/> (Letöltve: 2012.01.23.)

About the Court / Justice. Forrás: <http://www.ustavnisudcg.co.me/engleska/sudijee.htm> (Letöltve: 2012.01.23.)

Constitutional Court history. Forrás: <http://www.ustavnisudcg.co.me/engleska/istorijate.htm> (Letöltve: 2012.01.23.)

Európai Bizottság: a törvény veszélyezteti a jegybank önállóságát.

Forrás: <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/17087/Europai-Bizottsag-a-torveny-veszelyeztetni-a-jegybank-onallosagat.html> (Letöltve: 2012.08.06.)

History. Forrás: <http://www.gjk-ks.org/?cid=2,2> (Letöltve: 2012.01.23.)

Leadership. Forrás: <http://www.varuh-rs.si/o-instituciji/vodstvo?L=6> (Letöltve: 2012.01.23.)

O Sudu. Forrás: <http://www.ccbh.ba/srp/article.php?pid=1171&kat=603&pkat=609> (Letöltve: 2012.01.23.)

Organizational chart of the Constitutional Court. Forrás: http://www.gjk-ks.org/repository/docs/organogrami_gjk_ang.pdf (Letöltve: 2012.01.23.)

Mandate. Forrás: http://www.ombudsman.mk/ombudsman/EN/about_the_ombudsman/mandate.aspx
(Letöltve: 2012.01.23.)

Misija Istitucija Ombudsmana. Forrás: <http://www.ombudspersonkosovo.org/new/?id=1,54,54,54,s> (Letöltve: 2012.01.23.)

Referendumi. Forrás: <http://volitve.gov.si/> (Letöltve: 2012.08.07.)

Referenduma EU in NATO. Forrás: <http://www.dvk.gov.si/referendum/eu-nato/> (Letöltve: 2012.08.07.)

Republic of Slovenia Constitutional Court. About the Court. Position.

Forrás: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/institution/> (Letöltve: 2012.08.06.)

Republic of Slovenia Constitutional Court. About the Court. Organisation.

Forrás: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/institution/organisation/> (Letöltve: 2012.08.06.)

Rezultati izjašnjavanja. Forrás: http://www.rik.parlament.gov.rs/latinica/propisi_frames.htm (Letöltve: 2012.01.23.)
Službeni nepotpuni rezultati državnog referenduma.

Forrás: <http://www.izbori.hr/2012Referendum/rezultati/rezultati.html> (Letöltve: 2012.01.23.)

Ustavni Sud Srbije. Forrás: http://www.ustavni.sud.sr.gov.yu/sastav/lat_index.php (Letöltve: 2011.12.08.)

Ustavni Sud Srbije. Forrás: http://www.ustavni.sud.sr.gov.yu/sudska_praksa/lat_bilteni.php (Letöltve: 2011.12.08.)

Za Ustavnog sud/Istorijat. Forrás: <http://www.constitutionalcourt.mk/domino/WEBSUD.nsf> (Letöltve: 2012.01.23.)

Za Ustavnog sud/Sostav i organizacija. Forrás: <http://www.constitutionalcourt.mk/domino/WEBSUD.nsf>
(Letöltve: 2012.01.23.)

19. Svibnja - Referendum o hrvatskoj samostalnosti. Forrás: <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=1767&sec=461>
(Letöltve: 2012.01.23.)

Mellékletek

1. számú melléklet: A régióbeli alkotmánybíróságok jellemzői

| Ország | Alapítás éve | Tagok száma | Megbízás ideje | Megválasztás módja |
|------------------------|--------------|-------------|--------------------------------------|--|
| Szerbia | 1963 (2006) | 15 | 9 évre | 5 főt a parlament, 5 főt az államfő és 5 főt a Szerbiai Semmitörbíróság ¹⁸⁴ |
| Horvátország | 1963 (1990) | 13 | 8 évre | Parlament választja. |
| Albánia | 1992 | 9 | 9 évre (3 évente 1/3-a rotálódik) | Parlament jóváhagyásával az államfő nevezi ki. |
| Montenegró | 1963 (1992) | 6 | 3 évre | Államfő választja. |
| Bosznia és Hercegovina | 1963 (1995) | 9 | 5 évre | 4 főt a Föderáció, 2 főt a Szerb Köztársaság, 3 főt az Európai Emberi Jogok Bíróságának elnöke nevez ki. |
| Macedónia | 1963 (1991) | 9 | 9 évre | Parlament választja. |
| Szlovénia | 1963 (1991) | 9 | 9 évre | Parlament javaslatára az államfő nevezi ki. |
| Kosзовó | 1963 (2001) | 9 | n.a. | n.a. |

Forrás: a szerző munkája

2. számú melléklet: A balkáni régió államfőinek jellemzői

| Ország | Kormányforma | Megbízási idő (újraválasztás) | Választás módja | Államfő |
|---------------------|-------------------|-------------------------------|---|--|
| Szerbia | „kvázi” félelnöki | 5 év/1x | közvetlen | Tomislav Nikolić, 2012- (függ, SNS) |
| Horvátország | parlamentáris | 5 év/1x | közvetlen | Ivo Josipović, 2009– (függ.) |
| Szlovénia | parlamentáris | 5 év/1x | közvetlen | Danilo Türk, 2007– (függ.) |
| Bosznia–Hercegovina | félelnöki | 4 év/8 havonta rotálódik | 3 etnikum 2 entitásból 3 főt választ | Bakir Izetbegović, 2012.márc. – (bosnyák) |
| Montenegró | félelnöki | 5 év/1x | közvetlen | Filip Vujanović, 2008– (függ., Szoc.Dem. Párt) |
| Kosзовó | parlamentáris | 5 év/1x | közvetett (parlament 2/3-a), 2012-től közvetlen | Alifete Jahjaga, 2010– (függ.) |
| Albánia | parlamentáris | 5 év/1x | közvetett (parlament 3/4-e) | Bujar Nishani, 2012– (függ., Albán Demokrata Párt) |
| Macedónia | parlamentáris | 5 év/1x | közvetlen | Gjorge Ivanov, 2009– (Demokrata Párt) |

Forrás: a szerző munkája

¹⁸⁴ A Népképviselőház öt bírót a köztársasági elnök által javasolt 10 jelölt közül választ meg, a köztársasági elnök az Alkotmánybíróság öt bíróját a Népképviselőház által javasolt 10 jelölt közül nevezi ki, míg a Legfelsőbb Semmitörbíróság általános értekezlete öt bírót az Igazságszolgáltatási Tanács és az Állami Ügyészi Tanács együttes ülésén javasolt 10 jelölt közül választ. Minden előterjesztett jelölt-listáról megválasztott jelöltek közül egynek az autonóm tartományokból kell lennie.

3. számú melléklet: A régióbeli ombudsmanok jellemzői

| Ország | Létrehozatal ideje | Biztosok száma | Hatáskörök | Megbízatás módja/ideje | Megjegyzés |
|-----------------------|--------------------|----------------|---|---|---------------------------|
| Albánia | 1999 | 1 | emberi jogok | n.a. | Országos szint |
| Bosznia – Hercegovina | n.a. | 3 | gyermek jogok, nemzeti, vallási, egyéb kisebbségi jogok, gazdasági, szociális, kulturális jogok, politikai és polgári jogok, diszkrimináció elleni, szabadságvesztéssel sújtottak ügyei, fogyatékkal élők jogai | 6 évre | n.a. |
| Montenegró | n.a. | 1+3 helyettes | emberi jogok | 6 évre | Országos szint |
| Macedónia | 1997 | 1 | emberi jogok | 8 évre | Országos szint |
| Koszovó | 2000 | 1+5 helyettes | emberi jogok | 5 évre parlament többsége | Országos szint |
| Szlovénia | 1993 | n.a. | emberi jogok | 6 évre parlament 2/3-a | Országos szint |
| Horvátország | 1992 | 1+3 helyettes | emberi jogok | 8 évre parlament többsége | Országos szint |
| Szerbia | 2006. | 1+4 helyettes | gyermek jogai, nemzeti kisebbségek jogai, esélyegyenlőség és fogyatékkal élők jogai, szabadságvesztéssel sújtottak ügyei | 5 évre parlament többsége | Országos szint |
| | 2002 | 1+5 helyettes | u.a. | 6 évre Vajdaság Képviselő házának 2/3-a | Tartományi szint |
| | 2002-től | 16 községben | – | Községi Képviselő Testület többsége | Helyi önkormányzati szint |

Forrás: a szerző munkája

Palotás Zsolt: Diplomácia Anglia és Hollandia között a bredai (1667) és a westminsteri (1674) békeszerződések tükrében

(SZTE-BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola)

A 17. század az európai politika- és diplomáciatörténet egyik legmozgalmasabb periódusa. Ezen periódus alatt és főleg a következő században szinte nem telet el olyan év, hogy az európai nemzetek ne háborúztak volna egymással. Anglia és Hollandia éppen a 17. század során vívta meg egymással háborúit, melyek tétje nem kevesebb volt, mint a gyarmatok feletti uralom, a tengerentúli kereskedelem és a későbbiekben az európai politikai eseményekbe történő jelentős szerepvállalás volt. A tanulmány célja, hogy bemutassa a második- és a harmadik angol–holland háborút lezáró bredai (1667. július 31.), illetve a második westminsteri (1674. február 19.) békeszerződéseket és, hogy ezek alapján értékelje a háborúk eredményeit és az elért háborús célokat. Emellett az alábbiakban a diplomáciai- és katonai folyamatok, melyek a szerződések aláírásaihoz vezettek, bemutatására vállalkozunk. A tanulmány a magyar kutatás számára eddig viszonylag periférikus témába és primer forrásokba ad betekintést.

A század folyamán a két tengeri nemzet összesen három háborút vívott egymással a kereskedelmi jogok és a tengerek feletti uralom megszerzéséért (1652–1654, 1665–1667, 1672–1674). A háborúk eseménytörténetével kapcsolatban és így a békeszerződésekről, elsősorban idegen nyelvű munkák jelentek meg. A Holland Köztársaság történetének kitűnő összefoglalását írta meg Jonathan Israel *The Dutch Republic* (1995) címmel.¹⁸⁵ Ezen munka számos információval szolgál a háborúk eseménytörténetével kapcsolatban. Anglia kora újkori történetéről és holland háborúkról hasznos monográfia George Clark *The Later Stuarts* (1955) című könyve.¹⁸⁶ A fenti munkák mellett a *The New Cambridge Modern History* (1961) sorozat ötödik kötetében további információkat találhatunk a század politikatörténetéről.¹⁸⁷ Az elérhető magyar nyelvű szakirodalom elsősorban összefoglaló jellegű. A magyar nyelven is megjelent munkák között az egyik leghasznosabb munka Maarten Prak *Hollandia aranykora* (2004) című munkája.¹⁸⁸ Prak munkája mellett összefoglaló képet kapunk a kora újkori politikai eseményekről a Hahner Péter által írt, *A régi rend alkonya* (2006) című egyetemi tankönyvből is.¹⁸⁹

A bredai és a westminsteri békeszerződések szövege elsősorban francia nyelvű formában maradt fenn.¹⁹⁰ A szerződések angol nyelvű fordítása George Chalmers munkájához kapcsolódik. Chalmers két kötetes *Collection of Treaties* (1670) című munkájában közzé teszi Anglia számos szerződését az európai hatalmakkal a kora újkorban.¹⁹¹ A szerződések magyar

¹⁸⁵ Israel, Jonathan: *The Dutch Republic: It's Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*. Clarendon Press. Oxford 1995. (továbbiakban Israel: *The Dutch Republic*)

¹⁸⁶ Clark, George: *The Later Stuarts: 1660–1714*. 2. ed. Clarendon Press. Oxford 1955. (továbbiakban Clark: *The Later Stuarts*)

¹⁸⁷ *The New Cambridge Modern History. Volume V. The Ascendancy of France 1648–1688*. Ed. Carsten, Francis Ludwig. Cambridge University Press. Cambridge 1961. (továbbiakban *The New Cambridge Modern History*)

¹⁸⁸ Prak, Maarten Roy: *Hollandia aranykora: a Köztársaság talánya*. ford. Balogh Tamás. Osiris Kiadó. Budapest 2004. (továbbiakban Prak: *Hollandia aranykora*)

¹⁸⁹ Hahner Péter: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648–1815*. Panem. Budapest 2006. (továbbiakban Hahner: *A régi rend alkonya*)

¹⁹⁰ Dumont, Jean: *Corps universel diplomatique du droit des gens : contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, d'échange de neutralité, de commerce, d'échange, de protection & de Garantie, de toutes les conventions, transactions, pactes, concordats, & autres contrats, qui ont été faits en Europe, depuis le regne de l'empereur Charlemagne jusques à présent ... Tome VII. Part 1*. Chez P. Brune, R et G. Wetstein, les Janssons, et L'Honoré et Chatelain... Amsterdam 1726. (továbbiakban Dumont: *Corps universel diplomatique*) 44–48., 253–255.

¹⁹¹ Chalmers, George: *A Collection of Treaties Between Great Britain and Other Powers*. Vol I. Printed for J. Stockdale, Piccadilly. London 1790. Peace Treaty of Breda 132–151., Navigation and Commerce Treaty of Breda 151–159., Peace Treaty of Westminster 172–177.

nyelvű fordítása a Szegedi Tudományegyetem *Documenta Historica* című kötetében valósult meg.¹⁹²

A katonai- és diplomáciai események kronológiai időhatárát az 1665 és 1674 közötti időszak, mely Angliában a Stuart-restauráció első szakasza, II. Károly (1660–1685) uralkodásának döntő része jelenti. A Stuart-időszak alatt, a korábbi évekkel szemben teljesen más nemzetközi helyzetben volt mind Anglia, mind Hollandia. A 17. század közepén az európai hegemoniára törő XIV. Lajos (1661–1714) jelentős hatással volt az nemzetközi, így az Anglia és a Hollandia között lévő kapcsolatokra is. A nemzetközi politikai események mellett az angol politikai elit is befolyással volt, elsősorban az 1674-es béke megkötésekor az uralkodó döntéseire.

A vesztfáliai béke (1648) aláírása diplomáciai- és politikai szempontból is döntő jelentőségű fordulatot hozott a nemzetközi politikai életben. A korábbi évtizedekben hatalmának csúcspontján álló Spanyol Birodalom lassan kezdte elveszíteni Európában betöltött vezető szerepét. A kontinensen a birodalom gyengülését kihasználva új államok emelkedtek fel. A 17. század folyamán a spanyol korona helyét a francia monarchia igyekezett átvenni Európában. A francia monarchia mellett számos állam egyre jelentősebb szerepet kezdett vállalni a politikai életben. Ilyen állam volt, éppen a spanyolokkal történő háborúkból győztesen kikerülő Anglia és Hollandia is.

Az előző évszázadokhoz képest a szemben álló hatalmi csoportosulások jellegében is változások mentek végbe. A hatalmi tömbökhöz, és az egyik vagy másik csoportosuláshoz való tartozást már nem a vallási meggyőződés határozta meg. Paul Kennedy megállapítása szerint 1600 után a nagyhatalmi szintér egyik meghatározó jellemzője volt, hogy létrejött egy *valóban többpólusú európai államrendszer*. Az országok inkább arra hajlottak, hogy a „nemzeti érdekek” alapján hozzanak döntéseket a háborúról és a békéről, semmint az országok feletti vallási ügyek miatt. A különböző államok, amelyek egy háborúban szemben álltak egymással, gyakran szövetségesként léptek fel az azt követően.¹⁹³ Ez a tendencia volt megfigyelhető az angol–holland háborúk időszakában is. Mindkét fél hol az egyik hol a másik alakuló szövetségi rendszer mellett állt, azért hogy biztosítsa hatalmi, illetve kereskedelmi pozícióját.

Az angol monarchia és a Holland Egyesült Tartományok szembenállásának gyökerei a 17. század elejéig nyúlnak vissza. A század folyamán Anglia és Hollandia kimerült az egymást kölcsönösen meggyengítő háborúban.¹⁹⁴ Csupán az elsőt nyerték meg az angolok elsőprő fölényvel.¹⁹⁵ A másodikat lezáró bredai békében az angoloknak már engedményeket kellett tenniük a hollandok javára. A harmadik háború angol szempontból teljes és szégyenletes kudarc volt.

A háborúk kirobbanásának okaként több tényezőt lehet megemlíteni. Egyik ilyen kiváltó ok volt az angol parlament által 1651. október 9-én kiadott *Navigation Act (Hajózási Törvény)* volt.¹⁹⁶ A törvény kimondta, hogy az árut csak angol hajókon lehet szállítani az angol

¹⁹² *Békeszerződés Anglia és a Holland Egyesült Tartományok között* (Breda, 1667. július 31.) ford., bev., sajtó alá rendezte Palotás Zsolt. In *Documenta Historica* 83. JATEPress. Szeged 2010.; *Békeszerződés Anglia és a Holland Egyesült Tartományok között* (Westminster, 1674. február 19.) ford., bev., sajtó alá rendezte Palotás Zsolt. In *Documenta Historica* 88. JATEPress. Szeged 2012.

¹⁹³ Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása: gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000.* ford. Bojtár Péter, Csillag Gábor, Varga Zsuzsanna. Akadémia Kiadó. Budapest 1992. 70.

¹⁹⁴ A tanulmánynak nem célja az első angol–holland háború esemény- és diplomáciatörténetének ismertetése. Az 1652–1654 periódus alatt Angliában a Cromwell-féle Köztársaság volt hatalmon. Az alábbiakban csupán a Restauráció korabeli események bemutatása a feladatunk.

¹⁹⁵ A győztes háború többek között az angol tengeri hadviselés taktikájában bekövetkezett változásnak, fejlődésnek volt köszönhető. Corbett, Julian S.: *Fighting Instructions, 1530–1816.* In *Publications of the Navy Records Society Vol. XXIX.* (Kiadó helye ismeretlen 1905). 67–135.; A tengeri hadviselés fejlődéséhez az angol–holland háborúk időszakában lásd Palotás Zsolt: *Improvisation and directive. Development of Naval Warfare Tactics in the Anglo–Dutch Wars (1652–1674).* In *Mediterrán Tanulmányok (Études de la région Méditerranéenne).* Université de Szeged, Département d'Histoire Moderne et d'Études Méditerranéennes. Szeged 2011. pp. 17–28.

¹⁹⁶ *The New Cambridge Modern History*, 284.; Leyland, John: *The Royal Navy: Its Influence in English History and in the Growth of Empire.* Cambridge University Press. Cambridge 1914. 42.; Williams,

kikötőkbe, vagy annak az országnak a hajóján, ahonnan a rakomány származik.¹⁹⁷ Ez a rendszabály kizárólag a holland üzletemberek ellen irányult, akik Európa legjelentősebb közvetítő kereskedőinek és szállítóinak számítottak a korban. Néhány történész, így Steven Pincus azt hangsúlyozza, hogy a háborúk kirobbanásában a kereskedelmi érdekek védelme mellett ideológiai okok és szerepet játszottak.¹⁹⁸

A Stuart-restaurációt követően II. Károly, a „Cromwell-féle” első háborút követően ismét a hollandok ellen fordította az angol monarchiát. A második angol–holland háború a gyarmatokra és Európára is kiterjedt. A háború kirobbanását a gyarmatokon kitört harcok okozták.¹⁹⁹ Jakab yorki herceg²⁰⁰ ugyanis a Királyi Afrikai Társaság (Royal African Company) szolgálatában álló Robert Holmest azzal bízta meg, hogy foglalja el a holland gyarmatokat és kereskedelmi állomásokat Nyugat–Afrikában. 1663/1664-ban az angolok feldúlták a holland telepeket.²⁰¹ A háború során az egyes kolóniák számtalanszor gazdát cseréltek, míg végül a béke értelmében az angolok megtarthatták foglalásaikat.²⁰²

Az afrikai eseményekkel egy időben az angolok megszállták az észak–amerikai holland területeket is. Ekkor került többek között angol kézre Új–Amszterdam, melyet később Holmes keresztelt át a yorki herceg tiszteletére New–Yorkra.²⁰³ A korszak híres naplóiírója, Samuel Pepys az eseményeket összegezve feljegyzí naplójában: „A háború elkezdődött”.²⁰⁴ 1665 januárjában a *States General* engedélyezte, hogy a holland hajók tüzet nyissanak az angolokra, ha azok támadó szándékkal látszanak közeledni. Ezt a rendeletet használták *casus belliként* az angolok, akik 1665. január 14-én hivatalosan is hadat üzentek Hollandiának.

Ekkor mind az angol, mind a holland diplomácia aktív lett, a szemben álló felek katonai szövetségeseket kerestek maguknak. Rögtön a második háború elején kialakultak a háborús szövetségek. Ebben a konfliktusban Hollandia mellett szövetségben harcolt a francia monarchia, mely 1666. január 16-án kapcsolódott be a konfliktusba.²⁰⁵ A Dán Királyság is az Egyesült Tartományokhoz csatlakozott a háborúban, ugyanis az angolok 1665-ben megtámadták Bergen kikötőjét Norvégiában. A Királyság részvétele azonban csak névleges volt a háborúban.²⁰⁶ Az angol diplomáciának pedig sikerült elérni, hogy Hollandia keleti szomszédja a münsteri püspök, Bernhard von Gallen a szárazföldön megtámadja a Tartományokat.²⁰⁷

Az első nagyobb tengeri ütközetre 1665. június 13-án került sor Lowestoftnál. A holland flotta történetének legnagyobb vereségét szenvedte el a Jakab yorki herceg és Sir William

Hamilton: *Britain's Naval Power: a Short History of the Growth of the British Navy from the Earliest Times to Trafalgar*. MacMillan and Co. London 1894. 64.; Prak: *Hollandia aranykora*, 48.

¹⁹⁷ http://www.constitution.org/eng/conpur_ap.htm – 2012. 04. 08.

¹⁹⁸ Pincus, Steven C. A.: *Protestantism and Patriotism: Ideologies and the Making of English Foreign Policy, 1650–1668*. Cambridge University Press. Cambridge 1996.

¹⁹⁹ *The New Cambridge Modern History*, 288.

²⁰⁰ 1685-től II. Jakab néven angol uralkodó (1685–1689)

²⁰¹ Az angol flotta elfoglalta Goree-szigetet és Cape Coast Castle-t (Cabo Corso). Emellett az angolok a Gambia folyó torkolatában a korábbi holland telep helyén, 1664-ben megalapították Fort James-t. A kolónia lett az új központja az angol kereskedelemnek Nyugat–Afrikában.

²⁰² Clark: *The Later Stuarts*, 332.

²⁰³ Schoolcraft, Henry L.: *The Capture of New Amsterdam*. In *English Historical Review*. Vol. XXII. 1907. pp. 674–693.

²⁰⁴ „...and this day for certain newes is come that Teddiman" hath brought in eighteen or twenty Dutchmen, merchants, their Bourdeaux fleete, and two men of warr to Portsmouth. And I had letters this afternoon, that three are brought into the Downes and Dover ; so that the warr is begun [P. Zs.]: *God give a good end to it!*” Wheatley, Henry B. (ed.): *The Diary of Samuel Pepys*, Vol. IV. George Bell & Sons. New–York, London 1894. 292., 21 November, 1664.

²⁰⁵ Clowes, William Laird: *The Royal Navy: A History from the Earliest Times to the Present*. Vol. II. S. Low, Marston. London 1897. (továbbiakban Clowes: *The Royal Navy*) 256.

²⁰⁶ Clark: *The Later Stuarts*, 65.

²⁰⁷ Brinkmann, C.: *The Relations between England and Germany, 1660–1688*. In *English Historical Review*. Vol. XXIV. 1909. pp. 448–469.

Penn által vezetett angol flottától.²⁰⁸ Ugyanakkor, ezen eseménnyel egy időben a harc a Nyugat Indiákon is megkezdődött. A háború kezdetén a hollandok, De Ruyter admirális vezetésével megtámadták Barbadoszt (1665). A francia monarchia hollandokhoz csatlakozását követően az angol flotta támadást indított a mindkét nemzet alattvalói által lakott St. Kitts (francia néven St. Christopher) szigete ellen.²⁰⁹ Az angolok kudarcot vallottak, több mint 8000 angol telepesnek el kellett hagynia a szigetet és a francia flotta ellentámadásba ment át.²¹⁰ Az angoloknak csak 1667-re sikerült pozíciójukat megerősíteni a Nyugat Indiákon.²¹¹ A béketárgyalások menetét tekintve a legjelentősebb esemény az volt, hogy a hollandok 1666 decemberében flottát küldtek ki Abraham Crijnssen vezetésével, azzal a céllal, hogy foglalja el az angol kereskedelmi telepeket. 1667. február 24-én a holland flotta megérkezett Suriname-hez (Dél–Amerika északi része). A kolóniát kemény harcok után sikerült a hollandoknak elfoglalniuk.²¹² Október folyamán az angolok Barbados kormányzójának Henry Willoughby-nek és John Hartmannak a vezetésével sikeresen visszafoglalták a kolóniát.²¹³ A béketárgyalások során az *uti possidentis* alapján a sziget visszakerült a holland fél birtokába. Suriname elfoglalása után Crijnssen folytatta támadását az angol telepek ellen Észak–Amerikában. Új–Amszterdam visszafoglalásával azonban nem próbálkozott meg, így a kolónia angol kézen maradt a béke megkötésekor.²¹⁴

Az angol és a holland flotta a világ másik felén, Ázsiában (Kelet Indiák) is összecsapott egymással. 1665 augusztusában, amikor a háború kitörésének a híre megérkezett Bataviába (Jakarta), a holland kormányzó elhatározta, hogy elfoglalja a Banda-szigetekhez tartozó Run-szigetét (Polaroon vagy Pulo-Run). Októberben a szigetet – mivel csak jelentéktelen angol helyőrség védte – már a hollandok tartották az ellenőrzésük alatt. Az angolok ezt követően, a béketárgyalások alatt is igényt tartottak a szigetre.²¹⁵

A két szemben álló flotta 1666 júniusában újra megütközött az európai vizeken és megvívta a vitorlás hajók történetének legnagyobb tengeri ütközetét, mely a történeti irodalomban „*Négy napos tengeri csata*”-ként szerepel (1666. június 11–14). A hosszú ütközet során a De Ruyter vezette holland flotta győzelmet aratott.²¹⁶ A csata a háború menetében fordulópontot jelentett, még akkor is, ha a következő csatában, a Szent Jakab napiban az angol admirálisok George Monck és Rupert herceg arattak győzelmet (1666. augusztus 4–5).²¹⁷ Az angol államkassza kimerülése a háború mielőbbi befejezésére kényszerítette II. Károly angol uralkodót.

Az angol és a holland fél között az előzetes béketárgyalások már jóval a négy napos tengeri csata megvívása előtt, márciusban megkezdődtek Párizsban. A tárgyalások folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy a Run-szigete kapcsán felmerült vitás kérdést nem lesz egyszerű megoldani. Az angol diplomaták végig a tárgyalások folyamán és később is ragaszkodtak ahhoz, hogy a szigetet a Holland Köztársaság szolgáltassa vissza Angliának. A hivatalos tárgyalások májusban vették kezdetüket a bredai kastély nagytermében. Johan De Witt, Holland penzionárius (1625–1672) az Egyesült Tartományok delegátusát, Hieronymus Beverniket, Pieter De Huybertet és Allard Jongestalt azzal a feladattal bízta meg, hogy ne engedjenek abból az álláspontból, miszerint a háború alatt elfoglalt területeket a feleknek ne

²⁰⁸ Mahan, Alfred Thayer: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*. Little, Brown and Company. Boston 1890. (továbbiakban Mahan: *The Influence of Sea Power*) 67–71.

²⁰⁹ *Calendar of State Papers, Colonial series*, 367., No. 1153. (Col. Paper, Vol. XX., No. 30), No. 1156. (Col. Paper, Vol. XX., No. 33.)

²¹⁰ Uo. 375., No. 1179. (Col. Paper, Vol. XX., 51.)

²¹¹ Clark: *The Later Stuarts*, 327.

²¹² *Calendar of State Papers, Colonial series*, 448–449., No. 1421. (Col. Papers, Vol. XXI., No. 21.)

²¹³ Uo. 487–490., No. 1540. (Col. Papers, Vol. XXI., No. 90.)

²¹⁴ Rommelse, Gijs: *The Second Anglo–Dutch War (1665–1667): Raison D'état, Mercantilism and Maritime Strife*. Uitgeverij Verloren. Hilversum 2006. (továbbiakban Rommelse: *The Second Anglo–Dutch War*) 183.

²¹⁵ Clark: *The Later Stuarts*, 349.

²¹⁶ A csata lefolyásáról lásd Clowes: *The Royal Navy*, 264–279.; Fox, Frank L.: *A Distant Storm: The Four Days' Battle of 1666: The Greatest Sea Fight of the Age of Sail*. Press of Sail Publications. Rotherfield 1996. 167–314.; Jones, James Rees: *The Anglo–Dutch Wars of the Seventeenth Century*. Longman. London, New–York 1996. 169–171.; Mahan: *The Influence of Sea Power*, 71–76.

²¹⁷ Clowes: *The Royal Navy*, 278–282.; Rommelse: *The Second Anglo–Dutch War*, 161–163.

kelljen visszaadniuk. Tehát az éppen érvényben lévő határok, az *uti possidentis*, megtartása kell legyen a béke alappillére. De Witt emellett szerette volna elérni az is, hogy a *Hajózási törvényeken* (1651, 1660) az angolok enyhítsenek a hollandok javára.²¹⁸

Az angol küldöttség tagjait Sir Henry Coventry-t és Denzil Hollis-t azzal az utasítással látta el II. Károly, hogy szítsák fel az ellentétet a hollandok és azok francia szövetségese között, mivel így kedvezőbb feltételekkel köthetik meg a békét. Az angol delegátus ragaszkodott ahhoz, hogy a korábban elfoglalt Run-szigetét a hollandok adják vissza az angoloknak. A francia diplomaták, Courtin és D'Estrades, azon az állásponton voltak, hogy a békét mielőbb meg kell kötni.²¹⁹ XIV. Lajos ugyanis az angolokkal folytatott háború helyett a figyelmét és katonai erejét Spanyol Németalföldre akarta fordítani.²²⁰ De Witt azon a véleményen volt, hogy francia támogatás nélkül is folytatni kell a háborút. Az tárgyalások holtpontra jutottak, az angol delegáció elhagyta a bredai konferenciát.²²¹

Június 24-én érkezett meg a hír Hágába és Bredába, hogy a holland flotta négy nappal korábban De Ruyter vezetésével rajtaütött az angol haditengerészeti bázison a Medway torkolatában.²²² A hollandok ellenállás nélkül felhajóztak a Medway-en és elérték Chathamig, ahol felgyújtottak számos hajót és magukkal vitték az angol flotta büszkeségét és zászlóshajóját a *Royal Charles-t*.²²³ A győzelem erkölcsileg még nagyobb volt, mint katonailag, Londonban a lakosság és a politikai vezetés körében pánik tört ki, inváziótól tartottak.²²⁴ A medway-i rajtaütés nyomán megváltozott az angol álláspont: a békét mielőbb meg kellett kötni. A holland flotta uralma alatt tartotta a Csatornát és kész volt arra, hogy újabb támadást hajtson végre az angol erődök, kikötők és hajók ellen. Az angolok nem voltak abban a helyzetben, hogy tovább folytassák a háborút vagy tovább húzzák azt. Július 10-én a béke szövege már teljesen kész volt, így Coventry visszautazott Londonba, hogy ratifikálják azt.²²⁵ Július 31-én tért vissza Bredába és ott aláírta a béke megállapodást.

A békeszerződés eredményeképpen Anglia megtarthatta az észak-amerikai holland gyarmatokat, így Új-Amszterdamot, New Jersey-t és Delaware-t, továbbá angol birtok maradt Nyugat-Afrikában Cape Coast Castle. Az angoloknak azonban minden más hódításukat vissza kellett adniuk Hollandiának. Run és Suriname a hollandok birtokában maradt (Békeszerződés III. pont). Az angol kereskedők elvesztették az Indonéz szigetvilágot és az értékes fűszer szigeteket. A *Navigation Act* rendelkezéseit a hollandok javára módosították. Ezentúl a német területekről Angliába érkező termékeket a holland hajók is szállíthatták (Kereskedelmi szerződés II. pont). Megtartották azonban azt a rendelkezést, mely az első angol-holland háború egyik kiváltó oka volt, miszerint minden holland hajó köteles tisztelegni a Brit-tengeren²²⁶, így a Csatornán is az angol hajók előtt²²⁷

²¹⁸ Rommelse: *The Second Anglo-Dutch War*, 184.

²¹⁹ A francia delegátus munkájával kapcsolatban lásd *Letters and negotiations of the count d'Estrades, ambassador from Lewis XIV to the States General of the United Provinces of the Low Countries, 1663-1669*. Vol. III. transl. Brown, D., J. Tonson a.o. Printed for D. Browne. London 1711.

²²⁰ Rommelse: *The Second Anglo-Dutch War*, 176-180.

²²¹ Uo. 185.

²²² *English Historical Documents*. Vol. VI. 1660-1714. Ed. Douglas, David Charles. Routledge. London 1996. 835-836.; Rogers, P. G.: *The Dutch in the Medway*. Oxford University Press. London, New-York, Toronto, Oxford 1970.; Rommelse: *The Second Anglo-Dutch War*, 180-182.

²²³ A *Royal Charles* tatfaragványát a mai napig meg lehet tekinteni a Rijksmuseumban, Amszterdamban: http://www.rijksmuseum.nl/aria/aria_assets/NG-MC-239?page=0&lang=en&context_space=&context_id=- 2012. 04. 08.

²²⁴ Marjai Imre-Pataky Dénes: *A hajó története: A vitorlás hajózás korszaka*. Corvina Kiadó. Budapest 1973. 223.; Az általános közhangulathoz lásd Samul Pepys 1667. június-júliusi napló bejegyzéseit. Wheatley, Henry B. (ed.): *The Diary of Samuel Pepys*, Volume II. Random House. New-York 1951. 600., 17 July, 1667. „*The Dutch fleete are in great squadrons everywhere still about Harwich, and were lately at Portsmouth; and the last letters say at Plymouth, and now gone to Dartmouth to destroy our Streights' fleete lately got in thither; but God knows whether they can do it any hurt, or no, but it was pretty news come the other day so fast, of the Dutch fleets being in so many places, that Sir W. Batten at table cried, "By God," says he, "I think the Devil shits Dutchmen."*

²²⁵ *Calendar of State Papers, Domestic series, of reign of Charles II, 1667*. Ed. Green, M. A. E. Her Majesty's Public Record Office. Longmans, Green, Reader, and Dyer. London 1866. 286., July 11, 1667.

²²⁶ A Brit-tengert, ami sokkal nagyobb területet foglal magában, mint pusztán a Csatorna, négy földrajzi ponttal lehet körülhatárolni. A Finisterre-fok Spanyolországban („Britannia Nyugati

(Békeszerződés XIX. pont). A francia monarchia szintén sikert könyvelhetett el. A béke során bővült a francia kolóniák száma Amerikában és a Nyugat Indiákon. XIV. Lajos ugyanis megszerezte a korábbi holland kolóniákat, Tobagot és St. Eustatiust és elérte, hogy francia terület legyen Acadia (Új-Skócia).²²⁸

A Holland Köztársaság vezetői úgy ítélték meg, hogy előnyös békét sikerült kötni. A béke nyomán a Köztársaság státusza és függetlensége újból megerősítést nyert az európai nemzetközi politikában. Az angol monarchia számára a béke több cikkelye kudarcként volt értékelhető, azonban számos ponton sikereket könyvelhetett el. A béke nyomán kibővült és hivatalosan elismert lett az angol tengeren túli „gyarmatbirodalom”.

A 1670-es években jelentős változás történt a szemben állók táborában. 1670. június 1-én ugyanis a Holland Köztársaság kereskedelmi hegemoniájának megtörése céljából XIV. Lajos és II. Károly²²⁹ megkötötte a doveri egyezményt és szövetségre lépett egymással.²³⁰ A terv az volt, hogy kezdetben szárazföldön és a tengeren súlyos katonai csapást mérnek a hollandokra, majd nekik tetsző politikai vezetést juttatnak hatalomra az Egyesült Tartományokban.

A holland háborút (1672–1679) a „*Napkirály*” gyors és kevés állam bekapcsolódásával járó háborúnak szánta Angliával, Kölnnel és Münsterrel szövetségben.²³¹ A francia uralkodó terveivel szemben a konfliktus, melybe több állam is bekapcsolódott, hol az egyik hol a másik tábor oldalán igen gyorsan kontinentális méretűvé vált.

Az 1672-es esztendő a holland történelemben a *rampjaar*, a „*szerencsétlenség éve*” volt²³², még akkor is, ha a holland admirálisoknak a tengeri összecsapások során sikerült felül kerekedniük az egyesített angol–francia flottán. Az első összecsapásra a szövetséges flotta és a De Ruyter admirális által vezetett holland flotta között 1672. június 7-én került sor Suffolk partjainál, a Solebayben.²³³ A Jakab yorki herceg és D’Estrades által vezetett angol–francia vegyes flotta akkora vereséget szenvedett, hogy ideiglenesen elhárult Hollandia tenger felőli támadásának a veszélye. Időközben azonban Hollandia területére zúdult XIV. Lajos 120.000 fős hadserege, Amszterdamot is közvetlen veszély fenyegette. A francia előrenyomulás hatására a *States General* és Johan de Witt úgy határozott, hogy delegátust küld mind a francia, mind az angol félhez a béke megkötése céljából.²³⁴ A hollandok hajlandók lettek volna lemondani a franciák javára Limburgról, Staats-Barbantról és Staats-Vlaanderenről, azonban Lajos ennél sokkal többet követelt.²³⁵ A francia fél szárazföldi hadműveletei sikerének fényében a békejavaslatot elutasította. Az angolok követve francia szövetségesüket szintén elutasították az esetleges béke aláírását.

Óceánja”) a nyugati, míg Van Staten Norvégiában az északi határát jelöli ki a teljes Brit–tengernek. A déli határon a Csatornát, míg a keleti határon a Van Statentól kiindulva az egész norvég, a dán, illetve a holland partok által határolt területet („Britannia Keleti Óceánja”) értjük. Tomlins, Thomas Edlyne: *The Law-dictionary, Explaining the Rise, Progress, and Present State of the British Law, Defending and Interpreting the Terms or Words of Art and Comprising also Copious Information on the Subjects of Trade and Government*. The 4th Edition. Vol. II. J. and W. T. Clarke. London 1835. Navy I. (4. column).

²²⁷ Clark: *The Later Stuarts*, 68.

²²⁸ Uo. 327.

²²⁹ II. Károly döntését megkönnyítette az, hogy a francia kincstár a csatlakozás fejében anyagilag jelentősen támogatta az angol uralkodót. A francia anyagi támogatás 200.000-250.000 font sterlinget jelentett. Sweetman, Jack (ed.): *Admirálisok a történelem legkiválóbb tengernagyai 1587–1945*. ford. Félix Pál. Zrínyi Kiadó. Budapest 1999. 60.

²³⁰ *European Treaties Bearing on the History of the United States and its Dependencies*. Vol. 2. Eds. Davenport, Frances Gardiner and Paullin, Charles O. Carnegie Institution of Washington. Washington 1917–1937. (továbbiakban Davenport–Paullin: *European Treaties*) 177–182.

²³¹ *The New Cambridge Modern History*, 292.

²³² Israel: *The Dutch Republic*, 796.

²³³ Uo. 797. i. m. Boxer, Charles Ralph: *The Anglo–Dutch Wars of the 17th Century*. H.M. Stationery Off. London 1974. 47–48.; Clark: *The Later Stuarts*, 78.

²³⁴ Lefèvre-Pontalis, Antonin: *Jean de Witt: Grand Pensionnaire de Hollande*. Tome II. E. Plon, Nourrit et cie. Paris 1884. (továbbiakban Lefèvre-Pontalis: *Jean de Witt*) 397.; *The New Cambridge Modern History*, 293.

²³⁵ A franciák az összes addig elfogalat holland területre igényt tartottak, úgy mint Utrecht, Overijssel, Gelderland, Drenthe és Dél-Groningen Tartományára. A területi igények mellett háborús kártérítés fizetését is követelték, melynek összege 24 millió gulden volt. Prak: *Hollandia aranykora*, 53.

Az angol korona Buckinghamet, Arlingtont, Halifaxot és Monmouthot küldte, hogy egyeztessenek egy későbbi béke megkötésének feltételeiről és igényeiről a francia diplomatákkal.²³⁶ 1672. július 16-án az angol diplomaták megkötötték a franciákkal, Le Tellierrel és Arnauddal a Heeswijk-i szerződést.²³⁷ A megegyezés értelmében a szerződő felek elfogadták az angolok számos, 1672-es követelését.²³⁸ A 1672-es feltételeket a hollandokkal kötendő béke megkötésére vonatkozóan a következőekben foglalhatjuk össze. Először is angol nyomásra elfogadták azt a rendelkezést, mely a bredai békeszerződésben is megtalálható volt, miszerint minden holland hajó köteles tisztelegni a Brit-tengeren az angol hajók előtt (I. pont). Suriname kolóniáját, melyet a hollandok a második angol–holland háborúban szereztek meg az angoloktól, az angol telepesek mindenféle zaklatás nélkül, vagyonukkal, rabszolgáikkal és minden ingóságukkal elhagyhatják (II. pont). Az angolok követelték, hogy a korona elleni összeesküvőket, zendülőket és azok társait örökre száműzzék az Egyesült Tartományokból (III. pont). A szövetségesek háborús jóvátétel fizetésére kötelezték a hollandokat, melynek összege 1.000.000 font sterling volt (IV. cikkely). Az angolok 10.000 fontnyi éves bérleti díjat követeltek a hollandoktól a hering halászatért az angol, a skót és az ír partok közelében (V. pont). A franciák és az angolok elismerték az Oránia–Nassau ház uralmát azokon a területeken, melyeket egyik szerződő hatalom és azok szövetségesei sem foglaltak el a háború során (VI. pont). Továbbá megegyeztek egy szerződés megkötésében az Indiák kereskedelmének szabályozására vonatkozóan (VII. pont). Az angolok biztonságpolitikai szempontból igényt formáltak Zeeland Tartomány partján Sluyra, továbbá Cadzand, Walcharen, Goeree és Voorne szigetére (VIII. pont). Végezetül a felek kötelezték magukat, hogy közösen kötnek békét a hollandokkal (IX. pont).²³⁹

Időközben Zeeland elismerte Orániai Vilmost helytartónak, így Hollandiában a helytartó nélküli időszak ezzel véget ért.²⁴⁰ 1673 augusztus 4-én Johan de Witt lemondott az Egyesült Tartományok nagypenzionáriusi tisztségéről.²⁴¹ Nem sokkal ezt követően augusztus 20-án a fellázított hágai tömeg Johant és testvérét, Cornelis de Wittet meggyilkolta, mivel őket okolták a háború szörnyűségeiért.²⁴² Vilmos a szövetségesek Heeswijkben megfogalmazott követelését elutasította, a harcok tovább folytatódtak.²⁴³ Vilmos és a *States General* célja az volt, hogy sikerüljön az angolokkal különbékét kötni. Megfogalmazódott az a terv is, hogy meggyőzzék II. Károlyt, hogy kössön szövetséget a franciákkal szemben. Azonban a holland diplomáciának nem sikerült elérnie, hogy II. Károly ne kösse meg a franciákkal a Heeswijk-i egyezményt. A holland vezetés arra a következtetésre jutott, hogy az angol parlament ellenzéke, mely ellenezte a hollandokkal való háborút, francia és katolikus szövetségben nyomást gyakorolhat II. Károlyra a háború mihamarabbi befejezésével kapcsolatban.

1673-ban a hadi események a tengerre helyeződtek. Az angol flotta korábbi vezetője, Jakab yorki herceg távozása után először Rupert herceg, majd ezt követően Sir Edward Spragge lett.²⁴⁴ De Ruyter három alkalommal kísérelte meg feltartóztatni a szövetséges flotta újabb invázióit.²⁴⁵ Az első összecsapásra 1673. június 7-én került sor Scoonnenveldnél. A két szemben álló flotta ezután újból megütközött június 14-én szintén Scoonnenveldnél, majd augusztus 21-én Texelnél. Mindhárom csatában a holland admirálisok kerekedtek felül és visszaverték a szövetséges flotta inváziós szándékát.²⁴⁶ A hollandok sikereik miatt jogosan

²³⁶ Foxcroft, Helen Charlotte: *The Life and Letters of Sir George Savile, Bart., First Marquis of Halifax*. Volume 1–2. Longmans, Green, and Co. London, New–York, Bombay 1898. 78.; Dumont: *Corps universel diplomatique*, 206–207.

²³⁷ A szerződés szövegét lásd Dumont: *Corps universel diplomatique*, 208.

²³⁸ Uo. 206–207.

²³⁹ A korábban a francia és az angol fél között megkötött doveri szerződés szintén kimondta, hogy a felek nem kötnek különbékét a hollandokkal. Davenport–Paullin: *European Treaties*, 180–182.

²⁴⁰ Israel: *The Dutch Republic*, 802.

²⁴¹ Prak: *Hollandia aranykora*, 54.

²⁴² Wittman Tibor: *Németalföld aranykora*. Gondolat Kiadó. Budapest. 1965. 192.; Israel: *The Dutch Republic*, 803.

²⁴³ Lefèvre-Pontalis: *Jean de Witt*, 403., 404.

²⁴⁴ Ranke, Leopold von: *A History of England Principally in the Seventeenth Century*. Clarendon Press. Oxford 1875. (továbbiakban Ranke: *A History of England*) 542.

²⁴⁵ Prak: *Hollandia aranykora*, 55.

²⁴⁶ Clowes: *The Royal Navy*, 312–321.; Mahan: *The Influence of Sea Power*, 87–90.; Prak: *Hollandia aranykora*, 55.

reménykedhettek egy számukra előnyös béke megkötésében az angolokkal. Az angol katonai és politikai vezetés az elszenvedett vereségek miatt szintén a béke mielőbbi megkötését kívánta.

Az angolokkal kötendő különbéke sikere a spanyol közvetítéstől függött. Az Egyesült Tartományok és a spanyol korona 1673. augusztus 30-án Hágában szerződést kötött egymással.²⁴⁷ A spanyol fél vállalta, hogy ha az angolok nem kötnek békét a hollandokkal bizonyos időn belül, akkor hadba lép a monarchia ellen a hollandok oldalán. A szerződés különálló cikkelyében a hollandok elismerték tiszteletadási kötelezettségüket az angol hajók irányába a Brit-tengeren (1. pont). A hollandok arra kötelezték magukat, hogy a háború során minden az angoloktól elfoglalt területet, legyen az Európán belül vagy azon kívül visszaadnak az angoloknak (2. pont). Továbbá hajlandók voltak háborús kártérítést fizetni az angoloknak, melynek összege 400.000 és 800.0000 patacon (spanyol dollár) között lett volna (3. pont). A hollandok azt remélték, hogy a spanyolokkal való háború elkerülésének érdekében megkötik az angolokkal a békét. Egy spanyolokkal folytatott háború során ugyanis az angolok elveszíthetik a spanyolokkal való kereskedési jogukat és harcolniuk kell majd velük az Újvilágban.²⁴⁸ A holland vezetés joggal reménykedett abban, hogy II. Károly békét köt a *States Generallal*.

Az általános béketárgyalások Svédország közvetítésével 1673. június végén kezdődtek meg Kölnben.²⁴⁹ A tárgyalások során megfogalmazott angol követelések ugyanazok voltak, mint melyek már korábban, 1672-ben megfogalmazódtak. Svédország, mivel érdekében állt, hogy fennmaradjon a nagyhatalmi egyensúly, és mivel az ország az angolok térnyerését sem nézte volna jó szemmel a Zeeland partokon nem tett semmit annak érdekében, hogy a hollandokra nyomást gyakoroljon és, hogy az Egyesült Tartományok elfogadják az angol követeléseket.²⁵⁰ A békeszerződés megkötésében a nemzetközi érdekekkel szemben jelentősebb szerepet játszott az angol parlament és emberek béke vágya.

Az angol parlament 1672/73-ben megtagadta II. Károlytól a háborús adók megszavazását mindaddig, amíg az uralkodó nem vonja vissza a *Türelmi Nyilatkozatot* és amíg nem járul hozzá a *Test Act*-ban foglaltak megvalósításához.²⁵¹ Károly fiának, Jakabnak a yorki hercegnek házassága a katolikus Máriával²⁵² a parlament félelmeit igazolta az egyre erősebb katolikus, vagyis francia befolyás növekedésével kapcsolatban. A lordok a parlamentben egyre jobban követelték a protestáns Hollandiával folytatott háború mielőbbi beszüntetését. A Holland Egyesült Tartományok ugyanakkor stabilizálta helyzetét mind a hadszíntéren, mind a diplomáciai küzdőtéren. A Köztársaság szövetséget kötött Spanyolországgal, a Habsburg Birodalommal, a Lotharingiai hercegséggel és Dániával.²⁵³ A hollandok követeket küldtek II. Károlyhoz a béke megkötésének szándékával. A követek küldését a holland diplomácia mesterien időzítette, mivel ekkor érkezett meg a hír mind Hágába mind Londonba, hogy a holland flotta Cornelis Evertsen vezetésével elfoglalta New-Yorkot.²⁵⁴ Az uralkodó november 14-én feloszlatta a parlamentet, melyet csak a következő év januárjában

²⁴⁷ Davenport–Paullin: *European Treaties*, 214–228.; Dumont: *Corps universel diplomatique*, 240–242.

²⁴⁸ Az angol flotta az első holland háborút követően 1655-ben sikeresen elfoglalta a spanyoloktól Jamaica szigetét. A hollandok joggal juthattak arra a következtetésre, hogy a spanyolok hadba lépésük esetén megkísérlik visszafoglalni a szigetet az angoloktól.

²⁴⁹ *Letters Addressed from London to Sir Joseph Williamson while Plenipotentiary at the Congress of Cologne in the Years 1673 and 1674*. Ed. Christine, William Dougal. Volume II. The Camden Society. London 1874. 31–158.

²⁵⁰ Ranke: *A History of England*, 543.

²⁵¹ A *Türelmi Nyilatkozat (Declaration of Indulgence)* értelmében a nonkonformisták (az anglikán egyház hitelveit el nem fogadó protestánsok) és a katolikusok szabadon gyakorlhatták vallásukat az Angol monarchiában. Lásd Bate, Frank: *The Declaration of Indulgence, 1672: A Study in the Rise of Organised Dissent*. Published for the University Press of Liverpool. London 1908.

A *Test Act* vagyis *Vizsgálati Törvény* megfogalmazta a nem-anglikánok kizárását a különböző állami hivatalokból. Clark: *The Later Stuarts*, 80.; *The New Cambridge Modern History*, 311.

²⁵² Lingard, John: *History of England from the First Invasion by the Romans*. Volume IX. J. Mawman. London (1823–1831) 1825. (továbbiakban Lingard: *History of England*) 120–121.

²⁵³ Lingard: *History of England*, 120.; *The New Cambridge Modern History*, 295.

²⁵⁴ Brodhead, John Romey: *History of the State of New York*. Volume II. Harper and Brothers. New-York 1871. 247.; Clark: *The Later Stuarts*, 81.

hívott újra össze. November 17-én Károly válaszolt a korábbi holland béke igényre.²⁵⁵ Az Egyesült Tartományok ígéretet tettek a bredai béke és az abba foglaltak megújítására, emellett biztosították Károlyt New–York visszaadásáról, továbbá kötelezték magukat, hogy minden foglalásukat vissza fogják adni az angol koronának.²⁵⁶

Peter Fernandez, Fresno márkija, a spanyol korona követe és a hollandok megbízottja a fenti béketervezettel érkezett Londonba december 10-én.²⁵⁷ Az angol kormány azt akarta elérni, hogy a fenti pontokat egészítsék ki a szerződő felek. Az angol igények ugyanazok voltak, mint az 1672-es évben. Az angolok szerették volna, ha a Kelet Indiák kereskedelmét az angolok javára szabályozzák. Továbbá megfogalmazták, hogy Suriname kolóniáját az angol telepesek háborítatlanul elhagyhatják minden vagyonukkal és ingóságukkal. Végezetül az angol diplomaták el akarták érni, hogy a hollandok az angolok engedélye nélkül ne halászhassanak a brit partok közelében.²⁵⁸

Január 17-én az angol parlament újra összeült és elhatározta, hogy véget vet a hollandokkal folytatott háborúnak. A parlament alsó és felső háza szembehelyezkedett az uralkodó azon kérésével, hogy járuljon hozzá a háború folytatásához szükséges költségekhez. A lordok tehát nem szavazták meg a háború folytatásához szükséges adókat. A parlament határozott szembefordulása és a spanyolokkal vívandó háború veszélye megegyezésre készítette Károlyt.²⁵⁹ Február 3-án az uralkodó megegyezett a parlamenttel, mielőtt az megállapodott volna a *States Generallal*.²⁶⁰ Mindkét ház azt követelte a királytól, hogy mielőbb kösse meg a békét a hollandokkal.²⁶¹ Az uralkodó megbízta Sir William Tempelt, hogy induljon Hágába és tárgyaljon a békéről. Az Egyesült Tartományok azonban még ezelőtt felszólították a spanyol követet, hogy cselekedjen a nevükben a béke megkötésével kapcsolatban. Károly így utasította Tempelt, Lord Finchet és Arlingtont hogy egyezzenek meg Fresno márkijával.²⁶² Tempel és a márkij három napon belül megegyezésre jutott és a szerződést február 19-én alá is írták.²⁶³ A szerződés szövegét ezt követően 1674. február 20-án és március 6-án a felek ratifikálták és a példányokat kicserélték.²⁶⁴

A londoni politikai fordulatnak nemzetközi jelentősége volt. Münster és Köln szintén beszüntette a harcot az Egyesült Tartományokkal szemben.²⁶⁵ A hollandok szövetségesei – spanyolok, osztrákok –, akik megrettentek a francia térnyeréstől, készen álltak arra, hogy anyagilag és katonailag is támogassák az Egyesült Tartományokat. A francia–holland háború még négy évig, váltakozó eredményekkel tovább folytatódott.²⁶⁶ A háború elhúzódása feltárta a Francia Királyság gyengeségeit, patthelyzet alakult ki. 1678. augusztus 10-én a francia és holland fél megkötötte a nijmegeni békét, mely a csatározások beszüntetését jelentette.²⁶⁷

Az angol és a holland fél között 1672. február 19-én megkötött westminsteri békeszerződés az 1667-es bredai békeszerződés megújítása volt. A felek újra, részletesen szabályozták a szerződésben azt, hogy minden holland hajó köteles tisztelegni a Brit-tengeren az angol hajók előtt (IV. pont). Az angoloknak számos, 1672-ben megfogalmazott követelése belekerült a béke szövegébe. Az a követelés is ilyen volt, mely szerint az angol telepesek minden vagyonukkal szabadon elhagyhatták Suriname-ot (V. pont). Továbbá a szerződő felek újra megfogalmazták azt, hogy a harcoló felek visszaszolgáltathatnak minden helységet, melyet a

²⁵⁵ Basnage de Beauval, Jacques: *Annales des Provinces–Unies: depuis les négociations pour la paix de Munster. Avec la description historique de leur gouvernement*. Tome II. Chez Charles le Vier. La Haye 1719. (továbbiakban Basnage de Beauval: *Annales des Provinces–Unies*) 463–465.

²⁵⁶ Basnage de Beauval: *Annales des Provinces–Unies*, 465–467.

²⁵⁷ Uo., 467., 468.

²⁵⁸ Uo., 468.

²⁵⁹ Ranke: *History of England*, 553–558.

²⁶⁰ *Journal of the House of Lords*, Volume 12, 24 January, 1674. 617., 618.

²⁶¹ Uo. 29 January, 1674. 622.

²⁶² *The Works of Sir William Tempel, Bart.* Volume. IV. Printed by S. Hamilton, Weybridge. London 1814. (továbbiakban Tempel: *Works*) 6., 7.

²⁶³ Uo. 16.

²⁶⁴ Davenport–Paullin: *European Treaties*, 231.

²⁶⁵ Prak: *Hollandia aranykora*, 56.; *The New Cambridge Modern History*, 295.

²⁶⁶ Israel: *The Dutch Republic*, 813–825.

²⁶⁷ Hahner: *A régi rend alkonya*, 164.; *The New Cambridge Modern History*, 296–297.

háború során egymástól elfoglaltak (VI. pont). A monarchia több követelése azonban nem valósult meg. Az Egyesült Tartományok nem adták át Sluyst és a követelt szigeteket az angoloknak. A heringhalászatért követelt éves bérleti díj fizetése sem került bele a békeszerződés szövegébe. *Nota bene* az angol korona számára a legfontosabb és legjelentősebb eredmény az volt, hogy visszakapta a háború során a hollandok által elfoglalt New–York kolóniáját.

A háborúk eredményeképpen összefoglalható, hogy csupán az elsőt nyerték meg az angolok elsöprő fölényrel. A másodikat lezáró bredai békében (1667) a hollandok már jelentős sikereket könyvelhettek el az angolokkal szemben. A harmadik háború, melynek végét a második westminsteri békeszerződés megkötése (1674) jelentette angol szempontból teljes és szégyenletes kudarc volt. Mind a bredai, mind a westminsteri békében az angoloknak kisebb-nagyobb engedményt kellett tenniük a hollandoknak. Ilyen engedmény volt az 1651-es és az 1660-os *Hajózási törvény* módosítása, a kereskedelem szabályozása és különböző területek feladása a gyarmatokon (Suriname, Pulo–Run). Azonban Anglia is sikereket könyvelhetett el a békeszerződésekben. Ilyen siker volt a holland hajók kötelező tiszteletadása az angol hajók felé a Brit–tengeren. Emellett Anglia megtarthatta a második háború során elfoglalt és a bredai békében megszerzett, illetve a westminsteri békében ezt a foglalást megerősített észak–amerikai holland kolóniákat, így Új–Amszterdamot vagyis New–Yorkot.

A 17. század közepén kezdődő angol–holland rivalizálás lezárulását nem a bredai vagy a westminsteri békeszerződés megkötése, hanem III. (Orániai) Vilmos (1689–1702) angliai hatalomra kerülése jelentette 1688-ban. A két ország között perszónáluniós kapcsolat jött létre. Angliának végül sikerült elérnie azt, ha nem is a fegyverek erejével, amit 1652-ban célul tűzött ki: a holland kereskedelem dominanciájának megtörését. A század elején még feltörekvő nagyhatalom, Hollandia visszacsúszott másodrangú tengeri hatalommá. A holland kapcsolat miatt az angol politika ezt követően pedig egyre nagyobb szerepet vállalt a kontinensen zajló eseményekben.

Irodalomjegyzék

Békeszerződés Anglia és a Holland Egyesült Tartományok között (Breda, 1667. július 31.) ford., bev., sajtó alá rendezte Palotás Zsolt. In *Documenta Historica* 83. JATEPress. Szeged 2010.

Békeszerződés Anglia és a Holland Egyesült Tartományok között (Westminster, 1674. február 19.) ford., bev., sajtó alá rendezte Palotás Zsolt. In *Documenta Historica* 88. JATEPress. Szeged 2012.

Brodhead, John Romey: *History of the State of New York*. Volume II. Harper and Brothers. New York 1871.

Chalmers, George: *A Collection of Treaties Between Great Britain and Other Powers*. Vol I. Printed for J. Stockdale, Piccadilly. London 1790.

Clark, George: *The Later Stuarts: 1660–1714*. 2. ed. Clarendon Press. Oxford 1955.

Clowes, William Laird: *The Royal Navy: A History from the Earliest Times to the Present*. Volume. II. S. Low, Marston. London 1897.

Dumont, Jean: *Corps universel diplomatique du droit des gens : contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, d'échange de neutralité, de commerce, d'échange, de protection & de Garantie, de toutes les conventions, transactions, pactes, concordats, & autres contrats, qui ont été faits en Europe, depuis le regne de l'empereur Charlemagne jusques à présent ...* Tome VII. Part 1. Chez P. Brune, R et G. Wetstein, les Janssons, et L'Honoré et Chatelain... Amsterdam 1726.

Israel, Jonathan: *The Dutch Republic: It's Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*. Clarendon Press. Oxford 1995.

Palotás Zsolt: *Improvisation and directive. Development of Naval Warfare Tactics in the Anglo–Dutch Wars (1652–1674)*. In *Mediterrán Tanulmányok (Études de la région Méditerranéenne)*. Université de Szeged, Département d'Histoire Moderne et d'Études Méditerranéennes. Szeged 2011. pp. 17–28.

Prak, Maarten Roy: *Hollandia aranykora: a Köztársaság talánya*. ford. Balogh Tamás. Osiris Kiadó. Budapest 2004.

Ranke, Leopold von: *A History of England Principally in the Seventeenth Century*. Clarendon Press. Oxford 1875.

Rommelse, Gijs: *The Second Anglo–Dutch War (1665–1667): Raison D'état, Mercantilism and Maritime Strife*. Uitgeverij Verloren. Hilversum 2006.

The New Cambridge Modern History. Volume V. The Ascendancy of France 1648–1688. Ed. Carsten, Francis Ludwig. Cambridge University Press. Cambridge 1961.

Suslik Ádám: A munkácsi 11. honvéd gyalogezred utolsó harcai és hadifogságba kerülésének okai

(Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola)

(1918. augusztus 15.- november 3.)

Az osztrák-magyar Kiegyezést követően a német vezényletű császári hadsereg után felállításra került a Magyar Királyi Honvédség. A haderő zömét a császári gyalogezredek alkották, mellettük a magyar honvédség kezdetben csak, mint másod vonalbeli alakulások jöttek létre. Feladatai: békében a rend és a biztonság fenntartása, háborúban pedig a hadsereg támogatása. Az új haderő törvényt 1868-ban fogadták el, melynek értelmében a magyar királyság területét katonai körzetekre osztották, ahol a magyar állampolgárokat a honvédségbe kellett besorozni. 1886-ban az eddigi honvéd katonai törzsállomásokból területileg létrehozták a gyalogezredek. Az északkeleti vármegyék (Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros) területén ekkor alakult az egyetlen magyar honvéd gyalogezred, a munkácsi 11. Állomáshelyei Munkács és Ungvár város területén helyezkedtek el. Hadgyakorlatokat minden évben tartottak, hogy a gyalogság a kiképzéseken elsajátított feladatokat esetleges háború idején azonnal alkalmazni tudja. Levéltári forrásokból tudjuk, hogy 1908-ban személyesen József főherceg is megtekintett egy ilyen gyakorlatot Munkács környékén. Viszont a tüzérség felkészültsége nem volt megfelelő, ami a háború elején, számban és eredményességben is megmutatkozott.

Az első világháború kitörését követően azonnal megkezdődött a katonakötelesek behívása és mozgósítása. A kassai katonai körzet területéből létrehozták a 39. honvéd gyaloghadosztályt (munkácsi 11. miskolci 10. kassai 9. és besztercebányai 16. gyalogezred összevonásából). A hadosztályt Premysl környékére szállították, hogy az ottani támadó és védekező feladatokban vegyen részt. A munkácsi 11. honvéd gyalogezred a tűzkeresztségen 1914. augusztus 26-án Tarnawatkánál²⁶⁸ esett át, majd Galíciában a váltakozó sikerű hadmozdulatokban vetették be. 1914 végén a magyar hadtörténelem egyik legnagyobb és legemlékezetesebb csatájában, a Limanowai ütközetben²⁶⁹ vett részt, ahol döntő szerepet játszott a hadmozdulatok sikerében. Az 1915-ös gorlicei áttörésben²⁷⁰ és Erdély védelmében²⁷¹ (1917) tanúsított helytállásukért uralkodói dicséretben részesült.

Karhatalmi szolgálat, háborús háttér

1918-ra a Monarchia teljesítő képessége a végéhez érkezett úgy gazdaságilag, mint katonailag. A hátszágban a lakosság a békét követelte és fiainak hazahozatalát az évek óta értelmetlenül elhúzódó háborúból. A monarchia nemzetiségei az elszakadást fontolgatták, egyedül a hadsereg tartotta még magát. Annak fennmaradása vagy szétesése döntő jelentőségű kérdés volt. A közös hadsereg jelentette a súlyos ellentétektől gyötört birodalom legfőbb összetartó erejét békében és háborúban egyaránt, ezért igyekeztek kímélni azt.

A harcokban súlyos veszteségeket szenvedett csapatokat gyakorta a hátszágba vezényelték, hogy ott kipihenve, újult erővel a frontra irányítsák. Ezeken a területeken karhatalmi szerepeket töltöttek be, segítették a csendőrség munkáját és irányították a beszolgáltatásokat, valamint a katonaszökevények felkutatásával foglalkoztak. 1918 márciusában elrendelték, hogy a 39. honvéd gyaloghadosztályt és a kötelékében harcoló munkácsi 11. honvéd gyalogezredet feltöltésre Erdélyből a hátszágba kell irányítani és karhatalom szolgálatában kell alkalmazni.²⁷²²⁷³ Magát az ezredet az erdélyi frontról 1918

²⁶⁸ Gerbert Károly: A Kassai VI. hadtest harcai 1914 augusztus 25-30. A hadsereg jobbszárnyának válsága a Komarowi találkozó csatában. M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1929.

²⁶⁹ Molnár Dezső: Limanova magyar győzelem, Budapest, 1932.

Julier Ferenc: Limanowa. A M. Kir. Hadilevéltár, Budapest, 1937.

²⁷⁰ Riedl Lajos: a cs. És kir. VI. Hadtest a gorlicei áttörési csatában 1915. május 2. Stephaneum, Budapest, 1928.

²⁷¹ Bánlaky József, Doberdói: A Magyaros tető elfoglalása 1917. március 8-án. A m. kir. kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai Erdély keleti határán. Cirill Kiadó, Budapest, 1944.

²⁷² Hadfy Imre volt gyaloghadosztály parancsnok búcsú táviratot írt az 1. hadsereg kötelékéből kilépő hadosztálynak, ahol megemlíti Erdélynek az ellenségtől való felszabadításánál tanúsított helytállásukat különösen az Úz völgyi és Magyaros körüli harcokat.

áprilisában szállították a hátszágba.²⁷⁴ A karhatalmi szerepkör betöltése közben a szabadságolt vagy kórházi ellátásban részesült katonákra az alábbi rendszabályok voltak érvényben: a szakaszvezetőtől lefelé a szabadságidő lejárta után az adott személynek az állományilletékes póttesthez kellett bevonulnia. Ők ezeket az egyéneket azon parancsnokságokhoz irányították vissza, melytől a szabadságolás, illetve a kórházba leadás történt. A karhatalmi alkalmazásban lévő csapattestek az illetékes póttestet mindenkor elhelyezésükről állandóan tájékoztatni voltak kötelesek. A magasabb dandár- és hadosztályparancsnoksághoz beosztott tisztokra a fenti rendelkezések nem voltak érvényben, ők a szabadság előtti állomáshelyre vonultak be.²⁷⁵ Ebben a beosztásban egészen 1918. július 15-ig volt az ezred, majd azonnal elrendelték vasúton Tirolba szállítását, ahol a június 15-én indított nagy osztrák-magyar támadás folytán lemorzsolódott és feltöltésre váró 36. gyaloghadosztályt kellett felváltania. Akkor már valószínűsíthetően tudni lehetett, hogy a felöltés, pihenést követően az ezred a hadosztállyal együtt az olasz fronton lévő Tiroli védőszakaszba fog kerülni, ahol a 11. hadsereg tartózkodik.²⁷⁶ Ennek bizonyítéka az összes fegyveres erők pótlásügyi főnökének rendelete,²⁷⁷ melynek értelmében a hadosztály egészségügyi szerve a 11. hadseregnek lett alárendelve, s Trientbe (Trento) lett áthelyezve, ellátási hivatala pedig Zambanába. Emellett az 1872, 1873 és 1874-es születésű arcvonalszolgálatra alkalmas legénységet az építőszázadok állományának pótlására ezredenként összegyűjtve a perginei (Tirol) szakaszra szállították. Vasúton Bród, Csáktornya, Klagenfurt, Villach, Bózen, Trieszt vonalon át Levicora érkezett, majd augusztus 13-ig Borgo-Grigno vonalán tartózkodott, ahol további parancsra a hadosztály fele tartalékban maradt.²⁷⁸ 1918. augusztus 15-én a munkácsi 11. honvéd gyalogezred a kassai 9. honvéd gyalogezreddel egyetemben átvette a Tirolban lévő Hétközség fennsík Sasso Rosso magaslat védvonalát.

Waldtsätten tábornok, a katonai főparancsnokság tagja augusztusra a Monarchia gazdasági helyzetét és azok katonai célokra való felhasználást elkésztőnek vélte. Az élelem- és nyersanyaghiány nyomoztatóan nagy mértéket öltött. A beszolgáltatások mennyisége a fedezett célokra elenyésző mennyiségű, egyedül a szerbiai katonai főkormányzóság teljesítette az elvártakat. A javak elosztása nem volt megszervezve, az olasz front veszteségei meghaladták a több százezer főt. A tüzérségnél kezelők nélkül maradtak az ágyúk. Az újoncállítás nem ütötte meg a haderő szükségleteinek a mértékét, 1918 nyarára a háború alól katonai szolgálatból felmentettek száma elérte az 1,5-2 millió főt. A besorozható vagy már tényleges szolgálatot teljesítő katonák között is egyre több kihágást rögzítettek. Az öncsonkítás, ehetetlennek ítélt élelem átvételének megtagadása, a szökevények számának növekedése csak ezek számát növelte.²⁷⁹ Itt megjegyzendő, hogy a katonák többsége a hátszágából szökött meg (póttestektől). Ez a szám Siklós András munkája szerint elérte az 1918-as év első negyedében a 44 611 főt.²⁸⁰ A katonai jelentések tagadják, hogy a szökéseknek politikai háttere is lett volna, valamint azt, hogy abban nemzeti szempontok játszottak volna döntő szerepet. Az elfogott és a frontra irányított katonaszökevényeket büntetőszázadokba irányították, ahol kemény munkával és megvonásokkal próbálták őket rendszabályozni. (Ezeket a csoportokat 1918. április 12-től hozták létre).²⁸¹

Hadtörténelmi Levéltár: II. 185. 39. honvéd gyaloghadosztály iratanyaga. (Továbbiakban: HL. II. 185.) Tiszti parancsok 1-9. sz. 1918. I. 3.-VI. 6. 1918. március 26. 29. doboz 846. o.

²⁷⁴ Hátszági állomáshelyek: Hadosztályparancsnokság: Budapest. 77. gyalogdandár parancsnokság: Pozsony. 11. honvéd gyalogezred állomáshelyei: az ezredtörzs és III. zászlóalj: Veszprém, II. zászlóalj: Komárom, I. zászlóalj: Ipolyság.

²⁷⁵ HL. II. 185/1-9 sz. 1918. I. 3.-VI. 6. 1918. április 7. 29. doboz. 860. o.

²⁷⁶ 1918. júliusáig maga Conrád von Hötzendorf vezette a hadsereget, de a június 15-én indított sikertelen újabb osztrák-magyar offenzíva után, József Ágost főherceg vette át a 11. hadsereg irányítását.

²⁷⁷ HL. II. 185/ Res. 42415413. 1918. május 20. 915. l.

²⁷⁸ HL. Tanulmánygyűjtemény 237. Fodor Gyula, Sajó János: A m. kir. 39 honvéd gyaloghadosztály világháborús története. 13. vázlat. (továbbiakban: Tgy. 237. Fodor Gyula, Sajó János)

²⁷⁹ Siklós András: A Habsburg Birodalom felbomlása 1918. Kossuth Kiadó, Budapest, 1987. 89. o. (továbbiakban: Siklós András 1987)

²⁸⁰ U. o.

²⁸¹ Siklós András 1987: 92. o.

Ilyen körülmények között kellett a megfelelő erőket összevonni és a harcokra felhasználni, még egy utolsó erőfeszítés igénybevételével, hogy a háborút befejezzék, legalábbis az olasz fél kiiktatásával ezt meg lehetett volna rövidíteni.²⁸²

A Monarchia katonai veszteségeinek nagysága - melynek következtében a munkácsi 11. honvéd gyalogezred az olasz frontra került - abból adódik, hogy a németek 1918 márciusában nagy erejű támadást indítottak Nyugaton.²⁸³ Ez a helyzet az Antant parancsnokságot arra készítette, hogy az olasz haderőtől megkövetelje a segítségnyújtást úgy, hogy támadást kezdeményez saját vonalain, így az átcsoportosítani kívánt osztrák-magyar hadtestek ne álljanak a német szövetségesek rendelkezésére. Diaz olasz tábornok ezért az arcvonaltól egész területén augusztus és szeptember folyamán kisebb támadásokat kezdeményezett. Az olaszok erősítésként francia és angol egységeket kaptak. A 11. honvéd gyalogezreddel szemben az olasz 6. hadsereg XII. és XIII. hadteste állt.²⁸⁴ Az augusztusi harcokban a frontvonal szakasza kb. 1000 főt veszített, ezért elrendelték, hogy az itt lévő csapatok 16-17-e éjjelén az Asiago-tól délre lévő állásait ürítse ki, s vonuljon vissza. Ennek támogatására a munkácsi 11. honvéd gyalogezred megtévesztő támadásokat indított a Sasso Rosson lévő olasz előállások ellen.

A 39. honvéd gyaloghadosztály keleti frontvonalának folytatásaként a 40. honvéd gyaloghadosztály helyezkedett el, itt érte a legtöbb és legnagyobb támadás a saját csapatokat. Ennek kivédésére Goglia tábornok parancsnoksága alatt taktikai csoport alakult a Brenta és Piave folyó közt harcoló hadtestekből. Az új taktikai felállás a védekezésre összpontosult, az erőket kímélni kellett. A visszavonulás ekkor már elvetendő fogalom lett, mivel annak veszélye, hogy általánossá válik és összeomlik a hadsereg, az előreláthatólag a háború vereségéhez vezethetett volna. A későbbiekben ez az elv döntő szerepet játszik abban, hogy az ezred hadifogságba került.

Ismerjük meg ennek az elvnek a mibenlétét. Nem kell ragaszkodni a mélységi tagozódás nélküli állások megtartásához, hanem rugalmasan kell mozogni az oldalzó árkokban. A vonalak előtt a tábori őrsök a gránáttölcsérekkel teletűzdelt területen helyezkedtek el, ezek mögött volt a 2-3 árkból álló előállítás. A főállítás ettől távol helyezkedett el, hogy az ellenséges tüzérség ne tudja egyszerre lőni mind a kettőt. Ez a két állás alkotta az 1. harcterületet, ezt követően egy 4 km-es szakasz után a 2. harcterület következett.²⁸⁵ Itt már a tüzérségnek is fontos szerepet szántak. Új mérőműszerek segítségével a belvéseket, azaz a cél bemérést felfedezésük nélkül meg lehetett oldani. A gyalogság legfontosabb fegyvere a kézigránát lett. A magas hegyvidékeken, ahogy a Sasso Rossón is, változás a védőállások rendszerében nem történt. Itt továbbra is a megerősített támaszpontok körül folyt a harc, minden fedezékért életre-halálra ment a küzdelem, mert a sziklában új állást kialakítani nagyon nehéz volt. Az új védelmi rendszer hátránya, hogy a hadseregeket két részre kellett osztani: megszálló és beavatkozó hadseregre. A sűrű árok és úthálózat miatt a gyalogságnak állandó berendezkedésre kellett váltani, valamint jó helyzet és terepismeretre volt szükség.

A katonai összeomlás a Tiroli védőszakaszban

1918 szeptemberében a Tiroli nyugati és déli vonalon a tüzérség, a repülő és rohamosztatok aktívan tevékenykedtek, de nagyobb harcra itt nem került sor. A 11. hadsereg vonalán az Asiago fennsíkon és a Grappa hegységben támadtak.²⁸⁶ 1918. október 4-től a munkácsi 11. és a kassai 9. honvéd gyalogezred mellett a hadosztály maradványai is az arcvonalba kerültek. A hadijelentések szerint a monarchia hírszerzése tudomást szerzett az olaszok várható támadási tervéről és annak helyéről. Ezért a fentebb említett Goglia tábornok vezetésével a Belluno hadseregcsoporthoz hozták létre annak kivédésére, de ez újabb erőket

²⁸² HL. Tgy. VII. 233. I. világháború. 1755. jelezet. 132. doboz. 1673. o.

²⁸³ 1918. márciusában indított Michael- fedőnevű német támadás célja békére kényszeríteni az ellenséges szövetséges erőket, mielőtt az amerikai csapatok megérkeznek az európai frontra.

²⁸⁴ Az olasz 6. hadsereg parancsnoka: Montuier tábornok. Hadtesteinek összetétele: XII: 20. hadosztály: Lario és Parma dandár, angol 48. hadosztály. XIII: 27. hadosztály: Taro és Marche dandár, valamint a 165. gyalogezred. 14. hadosztály: Pinoroto és Lecce dandár, valamint a 3. Berse ezred. Tartalék: 52. hadosztály: 1. dandár és az Alpini ezred. HL. Tgy. VII. 233. I. világháború. 1755. jelezet. 132. doboz.

²⁸⁵ HL. Tgy. VII. 233. I. világháború 1755. jelzett. 132. doboz. 1680. o.

²⁸⁶ HL. Tgy. VII. 233. I. világháború 1755. jelzett. 132. doboz.

vont el a többi szakasról. Október 23-án József főherceget, az itt lévő csapatok vezetőjét IV. Károly személyesen a délkeleti hadseregarcvonal parancsnokává nevezte ki, utóda Kövess tábornagy lett; annak megérkezéséig Korbatin tábornagnak kellett volna vezetnie a 11. hadseregcsoportot, de ez már nem történt meg.²⁸⁷ Breit József, a hadosztály parancsnoka néhány nappal az olasz támadás előtt szabadságot kért és kapott. A parancsnokságot ideiglenesen Jankovich Ferenc ezredes vette át. Az október 24-én indított olasz támadás²⁸⁸ hírére 26-án táviratilag behívták, s október 31-én hajnali 1 órakor megérkezett Trientbe. Itt azt a parancsot kapta, hogy Weber gyalogsági tábornok helyett, aki a fegyverszüneti tárgyalásokat vezette, vegye át a VI. hadtest irányítását.²⁸⁹ A támadások során az ezred meglévő állásait kezdetben sikerült megvédenie, de tartalékok hiányában ez csak idő kérdése volt, azok bevetésére nem számíthattak. A hadosztály fele érthetetlen okokból már egy hónapja Baricátán volt tartalékban. Ebben a pozícióban lévő 10. miskolci és 16. besztercebányai ezredek október 28-án hazaszállításukat kérték Magyarország védelmére. A lázadások²⁹⁰ ezredkötelékben és főleg a menetszázlóaljknál bontakozott ki.²⁹¹ A háború folytatása kérdésessé vált. A fegyverszüneti tárgyalásokat október 29-én megkezdték. Roveretoba előre küldött Ruggera százados az Etsch völgyében lévő saját állásukat S. Marconál október 29-én reggel 6 óra tájban lépte át, hogy felvegye az olaszokkal a kapcsolatot.²⁹² Október 30-án érkezett meg az a parancs, amely szerint az egész hadosztálynak vissza kell vonulni Mt. Liser-Lanbaro irányába.²⁹³ Ezt a visszavonulást fedeznie kellett a munkácsi 11. és 9. kassai honvéd gyalogezredeknek egészen november 1-én délután 6 óráig. A parancsnokság még aznap elhagyta a fennsíkot és Borgóra ment. Október 31-én újabb utasítás szerint a Val Sugana völgyében lévő Borgó község mellett kiépített állásokat kellett volna megszállnia november 2-ig, de időközben az olasz front összeomlása²⁹⁴ a gyalogosan Grignón át Borgóra beérkezett csapatokat és a munkácsi 11. honvéd gyalogezredet Pergine felé irányította. Összeköttetés a szomszédokkal és az előjárókkal állítólag ekkor már nem volt.²⁹⁵

A folyamatos és rendezett visszavonulás tervezete szerint november 2-án e vonalak mögé kellett, hogy hátráljanak a munkácsi ezred katonái. Plathy százados parancsnoksága alatt 5 század visszamaradt utóvédnek, közben a hadosztály vonatát Bozenbe rendelték.²⁹⁶ A 16. besztercebányai gyalogezred parancsnoka Schmidt alezredes jelentése szerint egyik zászlóalja megtagadta az engedelmisséget. Az engedelmisség megtagadása oda vezetett, hogy ezen egységek a hadosztály parancsnoksággal együtt november 2-án Perginébe mentek. A munkácsi és a kassai csapatok közt ilyen megnyilvánulások nem történtek, a parancsokat

²⁸⁷ József főherceg: A világháború amilyenek én láttam VII. kötet. MTA, Budapest, 1934. 497-501. o.

²⁸⁸ Az 1918. október 24-én indított olasz támadás, mely közvetlenül az áttörést eredményezte a történelemlékekbe Vittorio Veneto-i csata néven került be.

²⁸⁹ HL. VII. 86. Personalia 3/b doberdói Bánlaky (Breit) József altábornagy iratai 1895-1945. 1919-es iratai. 40. o. (továbbiakban: HL. VII. 86. Personalia)

²⁹⁰ Az első zendülés a monarchia hadseregében 1918. október 10-én történt a 313. gyalogezredben. Gabányi János: A világháború története. Az összeomlás kezdetétől a békekötésig. II. kötet. Viktória Nyomda, Budapest, 1934. 58. o. (továbbiakban: Gabányi János: 1934.)

²⁹¹ Rubint Dezső: Adatok a magyar katona szerepléséhez a világháborúban. Magyar Királyi Hadörténelmi Levéltár, Budapest, 1924 92-93. o. (továbbiakban: Rubint Dezső 1924.)

²⁹² Nyékhegyi Ferenc: A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés. Táltos Kiadó, Budapest, 1922. 9. o.

²⁹³ A hadsereg főparancsnokság Op. Nr. 142.721 számú intézkedésével a frontnak az 1917-es kiinduló állásaiba való visszavonulását 1918. október 28-án rendelték el. A tiroli hadseregarcvonal parancsnokság jelentése szerint ez már nem lett volna végrehajtható, mert szerintük, ha a front megmozdul, a hadsereg szétzúlik, valamint nagy hátrányt jelenthet a tüzérség hiánya, mely a magas hegységekben mozdíthatatlan, e nélkül a sikeres védekezés lehetetlen. November 1-én a második császári manifesztumot követően a magyar kormány elrendelte, hogy a magyar csapatok tegyék le a fegyvert és térjenek haza. Ezt a felhívást november 2-án 10 óra 5 perckor kihirdették. Rubint Dezső 1924: 89. o

²⁹⁴ Az olaszok a front ezen szakaszának a támadását október 28-án rendelték el. November 1-én az olasz 6. hadsereg XII. és XIII. hadteste törte át a védelmet.

²⁹⁵ HL. Tgy. 237. Fodor Gyula, Sajó János: II. rész. 20. o.

²⁹⁶ HL. Tgy. 250. Jankovich Ferenc. Hadiesemények a 39. honvéd gyaloghadosztálynál, 1918 november hó 1. 2. és 3-án. Nr 8. 7. o. (továbbiakban: HL. Tgy. 250. Jankovich Ferenc)

azonnal teljesítették. Jankovich Ferenc visszaemlékezése szerint Breit József tábornokkal még aznap Levicon találkozott, aki állítása szerint már indulóban volt.²⁹⁷ Őt a fennálló a helyzetről nem tájékoztatta. Perginében tudták meg, hogy Gariolonál, Trientől északra kell gyülekeznie az egész hadosztálynak. Ez alatt a fegyverszüneti egyezményt elfogadták. Annak pontos ideje november 3-ai hajnali 2 óra 30 perc, amelyről a felsőbb parancsnokságok kihirdetésekor további felvilágosítást nem szolgáltattak. Jankovich emlékezete szerint a táviratban ez állt: „Entente Truppen gegenüber ist kein Widerstand zu leisten”.

A parancs kézhezvétele után hajnali 5 órakor a VI. hadtest utasította a 11. honvéd gyalogezredet, hogy karhatalmi célokra azonnal vonuljon Levicórol Trientbe. Az ezred 8 órakor indult el és 11 óra 30 perckor már Perginében volt. Shvoy Kálmán őrnagy megbízott hadosztályparancsnok ez előtt még jelentette, hogy a Perginei vasútállomást délután 1 óráig, Trientet 2 óráig ki fogják üríteni, mert az olaszok bevonulnak. További tájékoztatás nem történt, a munkácsiak tovább indultak Trient felé.²⁹⁸ Shvoy őrnagy azonnal megpróbálta felhívni a Trienti parancsnokságot, de összeköttetése már nem volt. Shvoy megtudta, hogy Martiny vezérezredes már tárgyalásokat kezdett az angol tisztekkel a város átadásáról és a csapatok szabad elvonulásáról.²⁹⁹ Jankovich Ferenc ezredes erre utasította a még meglévő csapatokat, hogy a várost keletről kerüljék ki és Lavisba menjenek. A 9., 10. és 16. honvéd gyalogezred ezeket a parancsokat meg is kapták, egyedül a munkácsiak maradtak híradás nélkül. Tirolból a visszavonulás lebonyolítására csupán két nagy út állott rendelkezésre:

- I. Az Etsch (Trient)- Eisack (Bozen-franzensfeste)- Inn (Innsbruck)- Salzach (Bischofshofen) völgye.
- II. A Rienz (Franzensfeste)- Drava (Pusterthal-Lienz) völgye.

A svájci határtól a Brenta folyó völgyéig húzódó vonalon az összes utak az Etsch folyó mentén terültek el. Az olaszok ezen utak megszállásával a visszavonulást teljesen elzárták, miután az olaszok Trientet is elfoglalták, az itt lévő csapatok mindegyike hadifogságba került, csakis azok az egységek menekültek meg, akik letértek a tervezett útvonalról és a nehezebben járható Cadin hágón keresztül próbáltak hazajutni (5. és 40. honvéd gyaloghadosztály).³⁰⁰

A munkácsi 11. honvéd gyalogezred valószínűsíthető fogságba kerülésének időpontja 1918. november 3. délután 3 óra.³⁰¹ A fárasztó nagy menetteljesítmények a katonákat teljesen legyengítették és november 4-én délután 3 óra előtt Salurnál a hadosztály maradéka is fogságba került. A szakirodalmak szerint a hadosztály egésze, ezzel szemben Jankovich Ferenc ezredes jelentése szerint a miskolci honvéd gyalogezred II. zászlóaljának mellékutakon át sikerült megmenekülni.³⁰² A 11. hadseregből csupán a cs. és kir. 5. és Edelweiss hadosztály, a magyar 16. és 27. hadosztály, valamint a 38., 40. és 74. hadosztály került el a hadifogságot.³⁰³ November 4-én az osztrák-magyar hadvezetőség délután 2 óra 30 perckor tiltakozással állt elő az olasz fél elé az ellenségeskedéseknek 24 órával való önkényes meghosszabbítása miatt és követelte, hogy november 3-án délután 3-tól november 4-én délután 3-ig hadifogságba esetteket bocsássa szabadon. A hadijelentések szerint ezen időszakban kb. 300000 fő került hadifogságba.³⁰⁴

A vereség és összeomlás okát Conrád von Hötzendorf a magyarokra és magára József főhercegre hárította, aki kijelentette, hogy a magyar csapatokat haza fogják szállítani³⁰⁵ az ország védelmére. Ennek folytán a csapatok egymás után tagadták meg az engedelmisséget.³⁰⁶ A szakírók egybehangzó véleménye szerint az összeomlást három

²⁹⁷ HL. Tgy. 250. Jankovich Ferenc: 8. o.

²⁹⁸ HL. Tgy. 250. Jankovich Ferenc: 9. o.

²⁹⁹ A Trient körüli csapatok parancsnoka, 1918. november 3-án szintén hadifogságba került

³⁰⁰ Rubint Dezső: Az összeomlás. 1918. Globus Nyomdai Műintézet, Budapest, 1922. 65. o.

³⁰¹ Téves adat Siklósinál az, hogy Trientet 1918. november 2-án az I. olasz hadsereg foglalta el, mivel az november 3-án történt az olasz 4. és 6. hadsereg részvételével.

³⁰² HL. Tgy. 250. Jankovich Ferenc: 10. o.

³⁰³ Rubint Dezső 1924: 94. o.

³⁰⁴ Rubint Dezső 1922: 67. o.

³⁰⁵ Szabó Miklós: Mi okozta az összeomlást és a forradalmakat? Athenaeum, Budapest, 1922. 73. o.

³⁰⁶ Aggházy Kamil-Stefán Valér: A világháború 1914-1918. Országos Közművelődési Szövetség. Lantos, Budapest, 1934. 294. o.

tényező befolyásolta leginkább: az 1918. október 28-i császári manifesztum³⁰⁷ kihirdetése, a fegyverszüneti egyezmény megkötésének elhúzódása, valamint az általános visszavonulás elrendelése.

A hadifogság következményei Magyarországon

A világháborút követően az osztrák és magyar katonai történetírásban az a gondolat látott napvilágot, hogy a parancsnokok nagy része, akik hagyták hadifogságba esni csapataikat, azt tudatosan és tervszerűen hajtották végre,³⁰⁸ mivel félték a hazaözönlő nagy katonatömegek oroszországi mintájától. Sok esetben bírósági eljárást is kezdeményeztek több katonai vezető ellen. Magyarországon ilyen eljárást folytattak le Breit József tábornok ellen, aki a 39. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka volt és egységének egésze hadifogságba került. Személyét több tábornok is támadta. Shay Gusztáv és báró Balázs György tábornokok szerint válságos helyzetben, akkor, amikor a fegyverszüneti pontokkal ellentétes³⁰⁹ magatartása folytán a hadifogság előtt otthagyta hadosztályát és a VI. hadtest parancsnokságával együtt Fruenzbe ment, ahol tulajdonképpen semmi keresni valója nem volt, bűnvád terheli. 1918. november 28-án vizsgálatot rendeltek el ellene két vádpont alapján:

„a szolgálati jelentésben a tények lényeges részeit ferde beállításban és a valóságnak meg nem felelően adta elő, mi mellett azon látszat is fenn forog, hogy a szolgálati szabályzat I. 97. pontjának figyelmen kívül hagyásával rossz szándékot tanúsított”

„az olasz fronton beállott bomlás alkalmával csapatait válságos helyzetben indokolatlanul elhagyta, akkor amidőn, ezen csapatoknak egységes vezetésre a legnagyobb szükségük lett volna, miáltal nagyban hozzájárult a hadsereg felbomlasztásához”³¹⁰

Az eljárás során megszólaltatták azokat a katonai vezetőket is, akik közvetlenül vagy közvetve, de érintettek voltak az adott helyzetben. A november 3-i délelőtti események története szerint még egy kiegészítő intézkedés is érkezett, mely szerint az olaszok a vonalakon túl is előrenyomulhatnak, ellenállás nem fejthető ki. Breit 10 óra 30 perckor még beszélt Shvoy őrnaggyal (az ideiglenesen megbízott 39. hadosztály parancsnoka) és közölte vele, hogy az nyugodtan gyülekezzen Perginében, majd meneteljen Trientbe. Részéről további parancs kiadása nem történt. A munkácsi gyalogezreddel az utolsó összeköttetés 11. 30-kor szakadt meg Perginében Trientől néhány kilométerre. Martiny vezérezredes jelentése szerint, amikor találkozott Breit Józseffel, akkor ő közölte vele, hogy az olaszok a fegyverszüneti egyezményt nem respektálják, hanem a csapatokat előrenyomulása közben fogságba ejtik. Nem mellékes az az információ, miszerint Weber tábornok állítólag már november 1-én jelentette, hogy az olaszok a harcokat csak a fegyverszüneti pontok elfogadása után 24 órával szünetetik be.³¹¹

Breit Martiny vezérezredessel való beszélgetése után kb. 12 órakor találkozott két angol tiszttel, akik vázolták a fejleményeket és közölték vele szándékukat. Ez után Breit törzsével Bevalesebe utazott, hogy az ottani csapatok közt rendet tegyen, majd este 10 órakor Rozenbe ment, hogy a hadsereg parancsnokságot tájékoztassa. November 4-én tudta meg itt, hogy hadosztálya hadifogságba került. Szmazsenka Erwin csendőr százados tanúként beidézve az alábbi vallotta: „az elutazás menekülésszerű volt”.³¹² A vádirat szerint „Elmenekülése előtt a 11. honvéd gyalogezred megmenthető lett volna”.³¹³ A bírósági eljárás egészen a 20-as évek közepéig elhúzódott, de érdemi ítélet nem született. Breit mellett Jankovich ezredes is tanúskodott, a bizonyítékok hiányos volta miatt a tábornokot felmentették.

Az első világháborút követő történeti kutatások álláspontja a hadifogságba kerülés körülményeiről a következő: azokkal az egységekkel történhetett meg ez a szomorú esemény,

³⁰⁷ A monarchia hadserege megszűnt létezni, helyette nemzeti hadseregek alakultak.

³⁰⁸ Siklós András hivatkozásként a KA AOK op. Gah 2119. forrást használja, amely szerint IV. Károly király rendelte ezt el 1918. november 2-án kelt levelében. Vö.: Gabányi János 1934: 114. o.

³⁰⁹ HL. VII. 86. Personalia: 1919-es iratok. 34. o.

³¹⁰ U. o.

³¹¹ Gabányi János 1934: 113. o.

³¹² HL. VII. 86. Personalia. 1919-es iratok. 43. o.

³¹³ HL. VII. 86. Personalia. 1919-es iratok. 60. o.

amelyek soknemzetiségű, agitátorokkal teli katonákból álltak.³¹⁴ Ezzel szemben a korabeli parancsnokok ezt az ezred szempontjából cáfolják.³¹⁵ Molnár Dezső visszaemlékezésében ezt olvashatjuk: „a Val Suganai-helyzetkép mentes volt minden bomlasztó csírától”³¹⁶ ennek egyik valószínűsíthető oka, hogy 1918. október közepétől az arcvonalban lévő katonák nem olvashattak háterszágból érkező újságokat.

A visszavonulás elrendelését követően az ezred katonái belátták, hogy megmenekülésük csak együttes erővel képzelhető el, ha híven teljesítik feljebbvalóik parancsát, az utolsó pillanatig bíztak abban, hogy hazajuthatnak. Sajnos az ezred hadifogságában töltött idejéről pontos adatokat még nem tudunk. A levéltár Hadifogoly³¹⁷ gyűjteményét tanulmányozva arra a következtetésre jutottam, hogy az általam vizsgált ezred hadifogságának valószínűsíthető helye Trient, Verona, Milánó, Róma vonal mentén lehetett.

A kutatás a Magyar Tudományos Akadémia Domus kutatásának az eredménye.

Források:

- HL. II. 185. 39. honvéd gyaloghadosztály iratanyaga.
- HL. VII. 86. Personalia 3/b doberdói Bánlaky (Breit) József altábornagy iratai 1895-1945).
- HL. Tgy. VII. 233. I. világháború. 1755. jelezet. 132. doboz
- HL. Tgy. 237. Fodor Gyula, Sajó János- A m. kir. 39 honvéd gyaloghadosztály világháborús története.
- HL. Tgy. 250. Jankovich Ferenc- Hadiesemények a 39. honvéd gyaloghadosztálynál, 1918 november hó 1. 2. és 3-án.
- HL. Hadifogoly gyűjtemény: Hadifogoly Újság. 34, 35. doboz.
- Honvédelem. III. évfolyam 36. szám. 1921. szeptember 4.

Felhasznált irodalom:

- Aggházy Kamil-Stefán Valér: A világháború 1914-1918. Országos Közművelődési Szövetség. Lantos, Budapest, 1934.
- Gabányi János: A világháború története. Az összeomlás kezdetétől a békekötésig. II. kötet. Viktória Nyomda, Budapest, 1934.
- Gerbert Károly: A Kassai VI. hadtest harcai 1914 augusztus 25-30. A hadsereg jobbszárnyának válsága a Komarowi találkozó csatában. M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. 1929.
- József főherceg: A világháború amilyenek én láttam VII. kötet. MTA, Budapest, 1934.
- Julier Ferenc: Limanowa. A M. Kir. Hadilevéltár, Budapest, 1937.
- Molnár Dezső: Limanowa magyar győzelem, Budapest, 1932.
- Nyékhegyi Ferenc: A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés. Táltos Kiadó, Budapest, 1922.
- Perneki Mihály: Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1914-1945. Kossuth Kiadó, Budapest. 1983.
- Riedl Lajos: a cs. És kir. VI. Hadtest a gorlicei áttörési csatában 1915. május 2. Stephaneum, Budapest, 1928.
- Rubint Dezső: Az összeomlás 1918. Globus Kiadó, Budapest, 1922.
- Rubint Dezső: Adatok a magyar katona szerepléséhez a világháborúban. M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1924.
- Siklós András: A Habsburg Birodalom felbomlása 1918. Kossuth Kiadó, Budapest, 1987.
- Szabó Miklós: Mi okozta az összeomlást és a forradalmakat? Athenaeum, Budapest, 1922

³¹⁴ Rubint Dezső: Adatok a magyar katona szerepléséhez a világháborúban. M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1924.

Rubint Dezső: Az összeomlás 1918. Globus Kiadó, Budapest, 1922.

³¹⁵ Molnár Dezső: A tiroli nagy visszavonulás. In: Honvédelem. III. évfolyam 36. szám. 1921. szeptember 4.

Perneki Mihály: Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1914-1945. Kossuth Kiadó, Budapest. 1983.

³¹⁶ Molnár Dezső 1921: 3-4. o.

³¹⁷ HL. Hadifogoly gyűjtemény: Hadifogoly Újság. 34, 35. doboz.

Dr. Szigeti Krisztina: A tisztességes (polgári) eljáráshoz való jog a bírói gyakorlat tükrében
(Pázmány Péter Katolikus Egyetem Doktori Iskolája)

Bevezetés

A polgári demokratikus átalakulás közjogi kereteit az 1989. évi XXXI. törvénnyel módosított, lényegében teljesen megújult Alkotmány biztosította. Későbbi módosításai a XX. század végének nemzetközi jogi eredményeit, többek között az emberi jogok szélesedő gyűjteményét emelték be az alaptörvénybe, s tették alapvető jogokká azokat. Az átalakulást és a jogállamiság megvalósítását részben a különböző nemzetközi egyezményekhez³¹⁸ való csatlakozásunk inspirálta, részben pedig az Alkotmánybíróság, mely döntéseiben a jogállamiság egyes elemeit és más alkotmányos rendelkezéseket bontott ki.³¹⁹

Az Európai Unió Alapjogi Chartája az új paradigmát preambulumban az alábbiak szerint fogalmazza meg: "Szellemi és erkölcsi öröksége tudatában az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul, a demokrácia és a jogállamiság elveire támaszkodik. Tevékenységei középpontjába az egyént állítja, létrehozva az uniós polgárság intézményét és megeremelve a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térséget... Ennek érdekében a társadalmi változások, a társadalmi haladás, valamint a tudományos és technológiai fejlődés fényében szükséges az alapvető jogok megerősítése e jogoknak egy chartában való kinyilvánítása útján."³²⁰

Hazánkban a nemzetközi kötelezettségvállalások a deklaráció szintje helyett egy mélyreható belső jogátalakításban öltöttek testet. Az emberi jogok Alkotmányban való rögzítésén túl, az egyes jogágak anyagi illetőleg eljárásjogi szabályai közé is bekerültek, mely új jogszabályok létrehozását jelentette, vagy már létező jogszabályok bővítését, módosítását. Az emberi jogok alapjogokká, majd alapelvekké válása elkezdte átformálni a rendes bíróságok jogalkalmazási szerepfelfogását. Az utóbbi évtizedben az igazságszolgáltatás az egyedi eljárásokban értelmezte a tisztességes eljáráshoz fűződő jog egyes elemeit. Az alapelvek³²¹ együttélése és funkcionálása egyrészt szemléletváltást kellett, hogy eredményezzen, másrészt egy rendszertani újraértékelést kíván meg.

1. A tisztességes eljáráshoz fűződő jog, mint alapjog

Az Alkotmánybíróság rámutatott arra, hogy „A jogvitában érdekelt személynek alkotmányos joga van arra, hogy ügyében a bíróság eljárási garanciákat nyújtó keretek között járjon el és döntsön.”³²² Kifejtette, hogy „Az alanyi jogok és kötelezettségek érvényesítésére szolgáló eljárási garanciák tehát a jogbiztonság alkotmányos elvéből következnek. Megfelelő eljárási garanciák nélkül működő eljárásban a jogbiztonság szenved sérelmet.”³²³ Hangsúlyozni kell, hogy a tisztességes eljárás elve nem képez lezárt rendszert - az alkotmánybírósági felfogás szerint. Tartalmát pedig jogi és nem jogi elemek együttesen alkotják... A törvénynek a jövőben „azt kell garantálnia, hogy a jogvita eldöntésének rendje pártatlan és tisztességes legyen, azaz az alapelvekben meghatározottak töretlenül

³¹⁸ Témánk szempontjából a legfontosabbak: 1950. november 4-én aláírt Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelmének Európai Egyezménye, melyet az 1993. évi XXXI. törvény hirdetett ki, az 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel kihirdetett, az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya; Az Európai Szociális Charta, a Torinóban, 1961. október 18. napján megnyitott egyezmény, melyet a Magyar Köztársaság az 1999. évi C. törvénnyel hirdetett ki, Az Alapjogi Charta aláírása az EU tagjaként 2007. december 12. napján, s nem utolsó sorban maga a csatlakozási törvény.

³¹⁹ A polgári jogot érintően így került sor a tárgyaláson kívüli elbírálást, a közigazgatási határozatok általános bírósági felülvizsgálatát korlátozó, a törvényességi óvást szabályozó rendelkezések megsemmisítésére.

³²⁰ C 303/2 HU Az Európai Unió Hivatalos Lapja 2007.12.14.

³²¹ E helyütt mellőztük a csoportosításnak a jogtudományban kialakult metódusait, kizárólag a változás aspektusából értékeltük az alapelveket.

³²² ABH 1995, 376., 381.

³²³ 75/1995. (XII. 21.) AB határozat

érvényesüljenek.³²⁴ De ha a konfliktus az egyén és az állam között jön létre, mi biztosít garanciát? A sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogok pusztai állami elismerése (az alkotmányban) nem nyújt tényleges védelmet. A jogsértő személyére tekintet nélküli pozitív jogi védelem kinyilvánítás és a hozzá fűzött jogkövetkezmény ad valós védelmet.

Az EJEE 6. Cikk 1./ pontja a védelem követelményét akként fogalmazza meg, hogy „Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően...”

Az Alaptörvény XXVIII. cikke (1) bekezdése, valamint a korábbi Alkotmány 57. §. (1) bekezdése szerint „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el.”

A részben eltérő szóhasználat ellenére mindegyik megfogalmazás tartalma azonos. Valamennyi eljárásra – tehát nemcsak a büntetőeljárásra – irányadó, kereteit garanciák sokasága tölti ki: az eljárást lefolytató bíróság törvényben szabályozott módon való felállítása, a tényleges függetlenség megvalósítása annak érdekében, hogy a bíró csak a törvényeknek legyen alárendelve és lelkiismerete szerint dönthessen függetlenül és pártatlanul, nyilvános tárgyaláson. Tágabb értelemben nyugodtan kijelenthetjük, hogy minden igazságszolgáltatási és speciális polgári eljárásjogi alapelv az eljárás megfelelését szolgálja.

A perben résztvevő felek azonban nem a tudományos elveket értékelik, hanem a konkrét problémájuk eldöntését várják a bíróságtól. Ennek a folyamatnak a során más fontossági sorrendet állítanak fel. Mivel a fő konfliktus rendező fórum a bíróság, ezért az alapelvek sokaságából néhány vált központi jelentőségűvé: a polgári eljárásjog területén a bírósághoz fordulás joga, a tárgyalás eljárási tisztessége, az ésszerű időn belüli lefolytatás és a jogorvoslati jog. Ezek azok a jogok, melyek 'kulcsok' a jogvita érdemi elbírálásához az eljárásjog keretei között.

A bírósághoz fordulás joga nem egy elvi lehetőséget jelent, hanem a bírósági döntéshez való jogot. Az állam feladata a kötelezettség oldaláról, hogy biztosítsa ezt a lehetőséget. Gáspárdy László szavaival élve ez eredményezte a bíróságok szélesre tárt kapuit. Tartalmának pontos jelentését az Alkotmánybíróság az 59/1993 (XI.29.)AB határozatában úgy fejtette ki, hogy „A bírósághoz való fordulás alapvető joga nemcsak a beadványok előterjesztésének jogára szorítkozik, hanem a bírósági eljárásban a fél pozícióját biztosítja a személyeknek. A személyek alanyai, alakítói és nem tárgyai, „elszenvedői” a bírósági eljárásnak. Alkotmányban biztosított joguk van arra, hogy a bíróság az eljárásba vitt jogaikat és kötelezéseiket elbírálja (s ne csak az ezeket tartalmazó beadványról mondjon véleményt), és arra is, hogy lehetőséget kapjanak a bírósági döntés alapjául szolgáló tényállással és jogi kérdésekkel kapcsolatban nyilatkozataik megtételére.”

Az ésszerű időn belüli tárgyaláshoz való jog összetett és egzakt módon nem definiálható fogalom, hiszen a vizsgálat tárgya maga az eljárás: az azt megindító beadvány (keresetlevél) bírósághoz való benyújtásától az ügyet lezáró érdemi döntés jogerőre emelkedéséig a perceselexmények és az ahhoz szükséges idő együttesen. Azt ugyanis a Pp. határozza meg, hogy a peres eljárás egyes szakaszaiban mi a bíróság és a felek feladata, s az egyes szakaszok nem felcserélhetőek.³²⁵ Nem azonos mennyiségű perceselexmény szükséges például egy kölcsönügylet, vagy közüzemi szerződés elbírálásához, esetleg egy közös megegyezés alapján történő házasságfelbontáshoz, vagy egy szerződés érvényességét több jogcímen vitató keresethalmazat eldöntéséhez, netán egy beruházás elszámolásának

³²⁴ FŰRÉSZ Klára: *A bíróság*. In: Alkotmánytan. Szerk.: Kukorelli István. Osiris. Budapest, 2002. 489. o.

³²⁵ A keresetlevelet annak benyújtása után meg kell vizsgálni, hogy az előírt feltételeknek megfelel-e, érdemi tárgyalás kitévésére alkalmas-e, vagy hiányosságai pótlással elháríthatóak. A felek meghallgatása után lesz a bíróság abban a helyzetben, hogy a bizonyításra szoruló tényekről, a bizonyítási kötelezettségről tájékoztassa a feleket. A különböző bizonyítási eszközök foganatosítása után dönthet a bíróság az ügy érdemében. Az első fokú (érdemi) döntést követi a fellebbezési fórum előtti eljárási szakasz.

vizsgálatához. A perbeli cselekmények többségéhez maga az eljárásjog rendel időtartamokat, vagy határidőket³²⁶, melyet együttesen fogják a per tartamát kiadni.

Az eljárás lefolytatásának módját közvetlenül érintő, a bíróság által figyelembe veendő garanciák a tisztességes eljárás részjogosítványaként is megragadható alapelvek: a pártatlanság követelménye, a perek ésszerű időn belül való befejezésének követelménye, a kontradiktórius eljárás, a kétoldalú meghallgatás elve, a tárgyalás nyilvánosságának elve. Az alapelvek között kifejezetten nem nevesített garanciaként azonban külön is említést érdemel a fegyverek egyenlőségének elve, az eljárásban való hatékony, érdemi részvétel biztosításának követelménye, a közvetlenség elve, valamint az indokolás kötelezettsége.³²⁷

Függetlenül a polgári eljáráshoz kapcsolódó elvek rendszerezése körül kialakult eltérő álláspontoktól és a különböző csoportosításoktól, a fair trial, a tisztességes (igazságos) eljárás összetett fogalom, álláspontom szerint „anyagjog”-ként felfogható alapjogegyüttes.

2. Az alapvető emberi jog széttöredezettisége

A fenti kifejezéssel három irányú tagozódást kívánok érzékeltetni. Az első az, hogy ez az emberi jog nem homogén, a történeti fejlődés során kiemelkedően fontossá vált, de nem azonos jogágak eljárásjogi garanciáit fogta egybe azonos cikkekben belül a nemzetközi szabályozás, mivel ugyanazt a védendő jogtárgyat ölelik magukba, de a jogági sajátosságok figyelembe vételével. Az Alkotmány, illetőleg az Alaptörvény egységes és általános alapvető jogként kezeli a tisztességes eljárást. Ez olyannyira igaz, hogy ma már minden kódex-szintű eljárásjog magában foglalja ezt az elvet. A Polgári Perrendtartáshoz legközelebb álló közigazgatási eljárásjogi törvény³²⁸ is a 4. §-ában deklarálja és részletezi a tisztességes eljárás alapelvét. A büntető eljárásjogban az egyes rendelkezések tükrözik az elvet. A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló jelenleg hatályos és a korábbi törvény³²⁹ duplikálja és egyben egységesében tartja meg a tisztességes eljárás jogát, nem téve különbséget a polgári és büntetőjog sajátosságai között. Mindemellett a szervezeti törvénybe való beemeléssel igazságszolgáltatási alapelvet is képez belőle. A polgári eljárásjogba való beillesztés során kizárólag az ebbe a jogágba tartozó elemeket emelte át a jogalkotás.

A másik tagozódás egyértelműen kitűnik a polgári eljárásjogba átemelt rendelkezésből: a tisztességes eljárás joga a polgári per létszakaihoz kapcsolódik, azon belül is a sarkalatos elemekhez. A törvénysszöveg által kiemelt mozzanatok a jogvita elbírálását biztosító 'kulcsok'-kal azonosak.

A harmadik tagolódás abból a sajátos jogalkotói és jogtechnikai eseményből következik, hogy az emberi jog a polgári eljárásban alapelvvé, és ezzel párhuzamosan kötelező és szankcionált normaszöveggé vált. Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk szerves része volt az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelmének Európai Egyezményének 1990. november 6. napján történt aláírása is, melynek kihirdetése az 1993. évi XXXI. törvénnyel történt meg.³³⁰ E törvény hatálybalépését megelőzően, már 1993. január 1. napjától kezdődően a Polgári perrendtartásunk (Pp.) 3. §. (2) bekezdése az (alapos és) gyors tárgyalás helyett a pereknek az ésszerű időn belül történő befejezésének kötelezettségét rója a bíróságra.³³¹ Az 1999. évi CX. Törvény (VIII. Ppn.) „újraszabályozza a Pp. I. fejezetét, amely a kódex alapelveit tartalmazza. Ennek során egyértelművé kívánta tenni azokat a rendező elveket (a hivatalbóliság elvének visszaszorítását, a perhatékonyság érvényre juttatását, a peres felek perbeli esélyegyenlőségének elősegítését, a nyilvánosság elvének az Európai

³²⁶ Például: a keresetlevél megvizsgálására a beérkezéstől maximum 30 napos határidő (Pp.124.§. (1) bek.), az első tárgyalás kitűzésére intézkedés 30 napon belül, a tárgyalás határnapja a kereset benyújtásától számított maximum 4 hónapon belüli időpontban (Pp.125.§.), a tárgyalási jegyzőkönyv leírása 8 munkanapon belül (Pp.118.§.).

³²⁷ Osztoivits András (szerk.): *A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény magyarázata* (Opton, 2010, online kiadás)

³²⁸ 2004. évi CXL törvény

³²⁹ 1997. évi LXVI. törvény és a 2011. évi

³³⁰ A Magyar Köztársaság által történt megerősítésről szóló okiratának letétbe helyezése az Európa Tanács főtákaránál 1992. november 5-én megtörtént.

³³¹ 1992. évi LXVIII. tv. 1993. január 1-én a Magyar Köztársaság már letétbe helyezte csatlakozó nyilatkozatát. Az 1976. évi 8. tvr-rel kihirdetett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 14 cikke szintén ezeket a rendelkezéseket foglalja magába.

Emberi Jogi Egyezményvel összhangban történő garantálását), amelyek a törvény egyes tételes előírásaiban válnak konkrét eljárási szabályokká.”³³² A Novella szakaszosan lépett hatályba. A védett alapvető emberi jog, mint kárfelelősségi tényállás már 2000. január 1. napjával része lett a belső jognak, a hozzá kapcsolt szankció, a méltányos elégtételt biztosító kártérítés pedig két és fél év múlva lépett hatályba.

A tételes jogi szabályozás módja (felelősség és szankció) szerint értékelve: anyagi jogi szabály került eljárásjogba. Az új jogintézmény – származását, rendszertani jellemzőit, belső jogba illesztését tekintve – azonnal és azóta is folyamatosan jogértelmezési és elhatárolási problémák sorát vetette fel a felelősség objektív minősége, a kimentési szempontok egymáshoz való viszonya, a jogellenesség avagy felróhatóság köre vonatkozásában, s jelenleg sem lezárt elhatárolási kérdés annak eldöntése, hogy a védett alapjog besorolható-e a személyhez fűződő jogok sorába, vagy az általános kárfelelősségi szabályok szerint kell megítélni, esetleg egy teljesen önálló rendszertani elem egy egészen egyedi kárfelelősséggel.

A bírósági jogértelmezés kezdetben három új, normatív és önálló elvként kezelte a bírósághoz fordulás jogát, a perek tisztességes lefolytatásához való jogát és az ésszerű időn belüli befejezéshez való jogot, sőt dogmatikai szempontból bizonytalanul használták a tisztességes tárgyalás- tisztességes eljárás fogalmat is, tulajdonképpen szinonimaként. Az EJEE 6. cikkének angol nyelvű szövege a „Rights to a fair trial” megnevezést alkalmazza, és „fair and public hearing” megnevezést használja. A 'hearing' kifejezés kihallgatást, meghallgatást, jogi kontextusban tárgyalást jelent. A magyar jogi terminológiában a 'perek lefolytatása' a tárgyalást és egyben az egész eljárást is jelenti. Az ítéleti indokolásokban szinonim fogalomként használják a tisztességes tárgyalás, a tisztességes eljárás, az eljárás tisztességes lefolytatása kifejezéseket.

3. A bírói jogértelmezés folyamata és eredményei

Az új szabályozás értelmezése során a bíróságok magából a törvényszövegből indultak ki, és igyekeztek a Pp. keretein belül maradván elemezni azt a jogi szakma nyelvtani szemantikai szempontjai szerint. Korábbi bírói ítélezési gyakorlat a belső jogban nem volt. A rész és egész viszonyában a Fővárosi Ítéltábla Pf. 1. 20.029/2006/6 számú ítélemben kiemelte, hogy "a megfelelő vagy tisztességes eljáráshoz való jog egyik eleme az Alkotmány 57. § (1) bekezdésében szabályozott bírósághoz fordulás joga." A Győri Ítéltábla pedig a Pf. I. 20.138/2007/6 számú ítéletében úgy foglalt állást, hogy "nem feltétlenül önállóan, hanem jellemzően egymás mellett, egymást feltételezve, időnként egymást is átfedve – jellemzően a perek tisztességes lefolytatásához való jog primátusa mellett – érvényesülnek." Ez a bizonytalanság még mindig előfordul, és nem szerencsés abból a szempontból, hogy az összefogó alapelv, vagy ha tetszik alapvető emberi jog, a nemzetközi egyezményekben és az Alaptörvényben is 'a tisztességes eljáráshoz való jog' megnevezést kapta. Az azonos jelentéssel való használat elmosza a rész-egész közötti elvi különbségeket, az alapelv egy szűkített értelmezését eredményezi. Ez utóbbi viszont nem egyeztethető össze a védelmi funkcióval.

A felek azonban hivatkoztak az Alkotmányra és az eredeti 'források'-ra is, a nemzetközi egyezményekre. A döntés indokolási kötelezettsége miatt az értelmezési folyamat más normákra is kiterjedt, elsősorban az Alkotmány rendelkezéseire és annak értelmezére hivatott Alkotmánybíróság döntéseire. Az alkotmányos jog tartalmi kibontása, mint értelmezést segítő indokolás, átemelődött a bírósági döntésekbe.

A magyarázatok eszenciája azonban az átvétel során néhány esetben elveszett. Az Alkotmánybíróság a 6/1998 (III. 11) AB határozatában a tisztességes eljárás mibenlétét úgy határozta meg, hogy ez a követelmény "nem egyszerűen egy a bíróságnak és az eljárásnak itt megkövetelt tulajdonságai közül (ti. mint "igazságos tárgyalás")...sőt, az Egyezségokmányok és az Emberi Jogok Európai Egyezményének - az Alkotmány 57. §-a tartalmához és szerkezetéhez mintát adó - eljárási garanciákat tartalmazó cikkei általában elfogadott értelmezése szerint a fair trial olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet csupán megítélni. Ezért egyes részletek hiánya

³³² Az országos ítéltábla székhelyének és illetékességi területének megállapításáról, valamint az igazságszolgáltatás működését érintő egyes törvények módosításáról szóló 1999. évi CX. törvény indokolása

ellenére éppúgy, mint az összes részletszabály betartása dacára lehet az eljárás "méltánytalan" vagy "igazságtalan", avagy "nem tisztességes".

Az AB érvelése szerint az egyes eljárások részcselekményeinek hiányossága is eredményezheti a teljes eljárás nem tisztességes voltát, de az eljárás minden részletszabályának betartása mellett is bekövetkezhet a méltánytalanság. A polgári bíróságok ehhez képest csak azt emelték ki, hogy a fair trial olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet csupán megítélni. Ebből pedig azt vezették le, hogy az egyes cselekmények hiánya vagy késedelme nem vezet a teljes eljárás tisztességtelenségéhez. A Fővárosi Ítéltábla érvelése szerint: "az egész eljárást kell vizsgálni – jogorvoslati eljárással együtt – annak megítélésakor, hogy az ésszerű időn belüli befejezéshez fűződő jog sérült-e. Egy határidő elmulasztásából még nem következik automatikusan, hogy a per ésszerű időn túl fejeződött be." A Legfelsőbb Bíróság a Pfv.III.21.513/2009/5.számú ítéletében úgy foglalt állást, hogy a felperes részéről "téves azonban a Pp. 2. §-a (3) bekezdésének olyan értelmezése, hogy egy eljárási határidő be nem tartása önmagában megalapozza a felelősséget. Ennek eldöntésénél az egész eljárást vizsgálni kell. "

Az Alkotmánybíróság közjogi megközelítése vagy a rendes bíróság polgári jogi szemléletű megközelítése bizonyul majd helytállóknak, azt az egyedi döntések fényében kikristályosodó gyakorlat fogja megválaszolni. Valószínűleg az adott eljárási cselekmény(ek) és hiányuk vagy késedelmük, valamint az alapperben érvényesített igény jogi jellege lesz meghatározó.

3.1. Időbeli hatály

Az időbelileg eltérő hatálybaléptetés, amely az alapelvi követelményt 2000. január 1-től, a hozzárendelt jogkövetkezményt pedig 2003. július 1. napjától rendelte alkalmazni, a Pp. 2. §-át kettészelte.³³³ A közhatalmi eljárásokkal okozott jogsérelmek egy ún. alapeljárásban következnek be, az orvoslásuk érdekében érvényesített méltányos kártérítés iránti eljárás egy önálló, a szóban forgó eljárás körén kívül eső, a fogalom nemzetközi jog által kialakított terminológiájával élve: jogvédelmi eljárás. Melyikre vonatkozik ez az utóbbi szabály? A bírósági jogértelmezés kezdetben bizonytalan volt.

A Szegedi Ítéltábla a Pf.II.20.250/2005/5. számú döntésében, mely az egyik legkorábbi volt, nem alkalmazta, csak kimondta, hogy a bíróságok kártérítési felelősségét a felrőhatóságtól függetlenül megállapíthatóvá tevő hatályos Pp. 2. §. (3) - csak a *2000. január 1. napja* után indult ügyekben alkalmazható, ahogyan ezt az elsőfokú bíróság helyesen megállapította. A Debreceni Ítéltábla a Pf.I.20.369/2007/3. számú ítéletben maradéktalanul egyetértett az első fokú bíróság jogi okfejtésével, azzal, hogy az alapügy 2003. július 1. napját megelőzően indult, ezért a speciális kártérítési igényt elutasította, és helytálló volt a jogsértés pusztá megállapítása. A Pécsi Ítéltábla (Pf.III.20.212/2006/5.) és a Fővárosi Ítéltábla (9. Pf. 21.062/2005/5) kategorikusan arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kárfelelősségi szabályt a 2003. július 1. napjai hatályba lépést követően indult alapügyekben lehet alkalmazni.

A pert megelőző bírósági eljárások közül igen népszerű volt a fizetési meghagyásos eljárás olcsóbbasága és egyszerűbb szabályai miatt. A kérelemre a keresetlevél szabályai vonatkoztak, a kötelezett ellentmondása folytán perré alakult eljárás egységes egész képzett, az eljárás megindulásának a fizetési meghagyás iránti kérelem benyújtásának napját kell tekintetni. A Fővárosi Ítéltábla az 5.Pf.21.523/2007/7 számú döntésében ezen szabályok alapján arra a következtetésre jutott, hogy Ez az egységes felfogás, és a Pp. 129. §. (3) bekezdése szerinti rendelkezés, mivel a fizetési meghagyás benyújtására 2003. június 5-én került sor, így erre az eljárásra a Pp. 2. §-ának (3) bekezdése nem alkalmazható, erre figyelemmel az elsőfokú bíróság döntésének megváltoztatására nincs lehetőség.

Az értelmezést a törvény hatálybaléptető rendelkezéseiből és az általános jogelvekből vezette le a bíróság: egy demokratikus jogállamban a jogrendnek kiszámíthatónak és átláthatónak kell lennie, melyhez szorosan kapcsolódik az egyes jogszabályok hatálybalépése

³³³ A VIII. Ppn. 164. § (1) bekezdése úgy rendelkezett, hogy a Pp. 2. §-ának (3) bekezdését megállapító rész kifejezetten 2003. július 1. napján lép hatályba. A 165. § (1) bekezdése szerint csak az adott rendelkezés hatálybalépése után indult ügyekben lehet alkalmazni.

kapcsán a visszaható hatály tilalma és az előreláthatóság követelménye, mely azt jelenti, hogy a cselekedet vagy mulasztás tanúsításakor hatályos szabályok szerinti felelősségre vonásra kell vagy lehet számítani.

3.2. Az elhatárolás problematikája

Kijelenthető-e, hogy a Pp. 2. §-a 'sui generis' kárfelelősségi alakzat, mint ahogy állítják a jogi képviselők és a jogvégzett ügyfelek? Az elméleti elemzést nehezíti, hogy a normaszöveg nemzetközi és alkotmányjogi forrásokból ered, közjogi szerepe, hogy a közhatalom kontrolljának speciális formája legyen.³³⁴ Pozitív jogi normaként azonban az eredeti szövegkörnyezetből kikerülve, és áthelyezve egy másik viszonyrendszerbe, az adott jogág sajátosságainak is meg kell felelnie. Mivel a fair eljáráshoz való jog egyéb alapvető jogok érvényesülését hivatott biztosítani, ezért az alapvető jogok garanciája. Belső jogi normává válásával már meglévő jogvédelmi eszközök által alkotott rendszerbe be kell illeszkednie. A hatályba lépéskor létező szabályozás szerint rendelkezésre álltak a Ptk. 349. §-ában szabályozott bírósági jogkörben okozott kárfelelősség, illetőleg a Ptk. 75-84 §§-ainak szabályai szerinti személyiségvédelem általános eszközei. A jogalkotás a hatékonyságot azzal kívánta elérni, hogy az alapelv megsértése esetén méltányos elégtételt biztosító kártérítést, mint jogkövetkezményt rendelt alkalmazni, és további feltételként szabta, hogy a sérelem a jogorvoslati eljárásban ne legyen orvosolható.

E feltételek közül az első terminus technicus nem létezett a magyar jogban. Funkcióját tekintve a nem vagyoni kártérítéshez hasonlítható, immateriális sérelmet hivatott orvosolni vagyoni eszközökkel. Erősíti a hasonlóságot a személyhez fűződő jogokhoz az a tény is, hogy nemzetközi egyezményekkel védett emberi jogok egy része az egyes államok alkotmányaiban védelmet kaptak, s az egyén nem közösségi jellegű jogai, tehát azok, amelyek az individuumhoz tapadnak, személyhez fűződő jogként polgári jogi védelemben részesülnek. A személyhez fűződő jogok köre azonban nyitott tényállás, példázó jelleggel a leggyakoribb, legrégebben elismert jogok kerültek felsorolásra. Újabb és újabb szabadságok, illetve jogok személyiségi jogként való elismerése a bíróságok jogértelmezési gyakorlatán múlik. A több ponton való egyezés a tudomány és a joggyakorlat részéről is több irányú elemzést kívánt meg.

A jogorvoslattal való elháríthatóság, mint speciális feltétel már létező szabály volt, és éppen a közigazgatási jogi felelősséghez kapcsolt különös elemként. Viszont a kártérítés fogalmának használata, a személyiségi jogi nem vagyoni kártérítés esetében is, a fennálló joggyakorlat szerint az általános kárfelelősség elemeinek vizsgálatát kívánja meg. Ezek az egyezések további elhatárolási-elemzési feladatokat jelentettek: része-e az új kárfelelősségi alakzat, anyagi jogi rendelkezés a bírósági jogkörben okozott kárfelelősségnek, vagy attól független és önálló? A jogtudomány is megosztott a minősítés vonatkozásában, hiszen egyes szerzők³³⁵ a tisztességes eljáráshoz való jogot személyiségi jogként kezelik, míg mások rendszertanilag nem sorolják oda.

A joggyakorlati értelmezést nehezíti, hogy kimondva-kimondatlanul a bíróságok saját tevékenységüket vizsgálják, elemzik, értékelik amikor ezt a jogintézményt kell alkalmazniuk. Ez a jogvédelem jogalkalmazói kontroll, a bíróságok pedig a jogvédelem elsődleges fórumai, ilyen minőségükben a közhatalmi jogkörben okozott jogsértések megállapításának és jogkövetkezményeinek alkalmazására is hivatottak, alkotmányos jogállásukra tekintettel tevékenységük jogalkalmazói kontrollja nem bízható más intézményre, mivel függetlenségük és pártatlanságuk sérelmével járna. Ez pedig azt eredményezi, hogy a jogsértések miatt helytállás nem kerülhet ezen a szervezeti körön kívülre.³³⁶

Nehezítő vagy lassító körülmény, hogy a joggyakorlati értelmezés mindig lépésről lépésre halad az egyedi ügyekben, és kizárólag az azokban kidomborított részletkérdéseket vizsgálhatja. A jogegységét felelős Kúria még nem érezte szükségét, hogy a gyakorlatot

³³⁴ Lásd erről részletesen: Varga Zs. András: Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának hatása jogszemléletünkre - *A közhatalom perlése mint alapvető jog, Iustum Aequum Salutare* V. 2009/2. · 103–126.

³³⁵ dr. Rácz Attila: Alkotmányjogi alapok (Corvinus); Dr. Andorkó Imre (Debreceni Egyetem, ÁJK)

³³⁶ Varga Zs. András i.m. 108, 110 o.

összegezze a polgári jogági tisztességes eljárás tekintetében. A jogértelmezési bizonytalanság a peres felek keresetieiben is tetten érhető. Nem csak az átmeneti időszakban, 2000. január 1. és 2003. július 1. között, hanem jelenleg is vagy mindhárom jogcímen, vagy azok valamilyen kombinációjában terjesztik elő igényeiket a bíróságokkal, illetőleg az adott ügyben eljáró bíróval szemben. A bíróságok a horizontális vagy vertikális rendszerben elfoglalt helyüktől függetlenül a fent vázolt kérdésekre egymástól is eltérő válaszokat adnak.

Szorosan kapcsolódik az elhatárolás kérdéséhez, mégis önálló problémakört képez a jogcímenhez kötöttség kérdése. A Kúria eddig töretlen gyakorlata, hogy "kártérítés esetén a bíróság a jogcímenhez nem, csak az összeg (mennyiség) tekintetében van kötve a kereseti kérelemhez, vagyis összegben, értékben nem ítélt meg többet, mint amennyire a kereseti kérelem irányul (Pp. 215. §). A követelésnek a keresetben megjelölt jogcíme azonban nem képezi a döntés korlátját".³³⁷ Az új eljárásjogi elvek fényében érvelt a Fővárosi Ítéltábla az 5.Pf.21.432/2007/4. számú ítéletében kifejtve, hogy "A kérelemhez kötöttség nem jelent jogcímenhez kötöttséget: ezért ha a kereseti követelés az előterjesztetthez képest más jogcímen teljesíthető, úgy a bíróság ezen a jogcímen helyt adhat a keresetnek. Az ügyfélegyenlőség indokolja, hogy ugyanez a szempont érvényesüljön az ellenkérelem tekintetében is: a bíróság a védekezéshez képest más jogcímen is elutasíthatja a keresetet, ha e más jogcímen figyelembevételére adat áll rendelkezésre."

Mégis, ugyanez a tanács a tisztességes eljáráshoz való jog sérelme esetében az 5.Pf.20.471/2007/6. számú ítéletével – az első fokú bíróság döntését helybenhagyólag – mondta ki, hogy "Az elsőfokú bíróság az alperesek felelősségét kizárólag a Pp. 2. §-a alapján vizsgálta, mert a felperes a keresetét csak erre a jogalapra alapította.. (*Fejér Megyei Bíróság 3.P.22.041/2006/12.*). A Fővárosi Bíróság 28.P.24.850/2009/18. számú ítéletében a jogcímenhez kötöttséget mondta ki akkor, amikor indokolásában úgy foglalat állást, hogy "A felperesek végleges keresetük szerinti kárigényüket kizárólag a Pp. 2. §-ának (3) bekezdésében szabályozott felelősségi alakzat alapján érvényesítették, a Ptk. 349. §-a szerinti jogalapra nem hivatkoztak."

3.3. A személyhez fűződő jog és a tisztességes eljáráshoz fűződő jog viszonya

A 2003. július 1. napja előtt indult alapügyekbeli sérelem orvoslására a Fővárosi Ítéltábla a 5.Pf.20.397/2005/4 számú döntésében helytállóan fejtette ki, hogy az Egyezmény a 6. cikk megsértése esetére a belső jogot rendeli alkalmazni. Ekkor még a felperes nem vagyoni kártérítés iránti igényének előterjesztése kétféle jogalapon lehetséges. Egyrészt a felperes személyiségi joga megsértésére hivatkozással a Ptk. 84. § (1) bekezdés e) pontja szerinti jogkövetkezmény alkalmazását kérheti, másrészt pedig bírói jogkörben okozott kárra hivatkozva a Ptk. 349. § (1) és (3) bekezdése, illetve az ennek folytán alkalmazandó Ptk. 339. § (1) bekezdése szerinti kártérítést igényelhet. Az első esetben a felperesnek személyiségi jogi jogsértést kell bizonyítania; az ítéltábla álláspontja szerint azonban a tisztességes tárgyaláshoz való jog nem minősíthető személyhez fűződő jognak.

A hatályba lépés után az volt a kérdés, hogy a fair eljárás alapjoga, vagyis az alapjogokat védő alapjog, lehet-e személyiségi jog? A Debreceni Ítéltábla a Pf.I.20.369/2007/3. számú ítélete szerint "az Alkotmány által szabályozott alapvető jogok és kötelezettségek köre részint szűkebb a személyiségi jogoknál, tehát nem minden Alkotmányban szabályozott jog minősül személyiségi jognak. Az Alkotmány 57. § (5) bekezdésében rögzítettek ugyanakkor a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló törvény 9. §-a is nevesíti, a tisztességes bírósági eljáráshoz és a perek ésszerű határidőn belüli elbíráláshoz való jog személyhez fűződő jognak minősül, így a Ptk. 75. §-a alapján a törvény védelme alatt áll. A perbeli esetben ennek a személyiségi jognak a megsértése miatt a felperes alappal kérte a Ptk. 84. §-a (1) bekezdésének a) pontja alapján objektív szankció alkalmazásaként a jogsértés megtörténtének megállapítását.

Ha abból indulunk ki, hogy az emberi jogokat olyan jogosultságokként foghatjuk fel, amelyek a polgári jogi értelemben vett személyiségi jogokon túl (gyakran azonban személyiségi jogokat is magukban foglalva) az embert már nem saját közegében, hanem

³³⁷

BH1980.134., BH1980.357., BH1997. 530., BH. 2000.20.,

abban a társadalmi környezetben vizsgálják, amelyben él,³³⁸ valamint azt is megnézzük, hogy abszolút szerkezetű-e a jog, azaz mindenki mást kötelez-e annak tiszteletben tartására, az elhatárolás lényeges szempontjait ragadtuk meg. A Fővárosi Ítéltábla 17.Pf.20.174/2011/6 számú határozatában éppen ezt vizsgálta: "A személyhez fűződő jogok abszolút szerkezetű jogok, azokat mindenki köteles tiszteletben tartani (Ptk. 75. § (1) bekezdés). Megsértésük esetén a károsult kártérítésre a Ptk. 84. § (1) bekezdés e) pontja szerinti utaló szabály szerint a Ptk. 339. § (1) bekezdése alapján tarthat igényt. Ezzel szemben a Pp. 2. § (1) bekezdésében rögzített jogok (a perek tisztességes lefolytatásához és ésszerű időn belüli befejezéséhez való jog) eljárási alapjogok, melyeknek megsértése esetére speciális anyagi jogi szabály, a Pp. 2. § (3) bekezdése nyújt szankciót. Az eljárási alapjogi sérelem nem személyiségi jogi sérelem, az előbbi csak a fél és a bíróság közti viszonyrendszerben merülhet fel.

A polgári perben eljáró bíróság határidő mulasztása azonban önmagában nem jelent személyhez fűződő jogsértést, annak orvoslására a Pp. rendelkezései adnak lehetőséget. Ahhoz, hogy az emberi méltóság megsértése megállapítható legyen, az alperesek részéről többlettényállásnak kellett volna megvalósulni. Amennyiben a késelem nem kifejezetten az adott személynek szól, nem az emberi méltóság megsértését célozza, azt objektív körülmények eredményezik, úgy a jogsértő mulasztás nem ad alapot személyiségvédelemre. Az egyéni érzékenység sem indokolja önmagában a jogsértés megállapítását.- mondta ki a Legfelsőbb Bíróság a Pfv.IV.20.509/2007/4 számú döntésében. Egy évvel később viszont a Pfv.IV.20.438/2010 ügyben úgy foglalat állást, hogy a bíróságok előtt a tisztességes eljáráshoz és az ügy ésszerű időn belül való elbírálásához való jogot az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló Római Egyezmény határozza meg alapvető emberi jogként. E jog védelmét a Ptk. 75. § (1) bekezdésének rendelkezése a személyhez fűződő jogok általános védelmén keresztül biztosítja.

3.4. A bírósági jogkörben okozott kárfelelősség és a tisztességes eljáráshoz fűződő jog viszonya

A polgári jogi felelősség érvényesítése során az alperes „elveszíti” a közjogi jogállásából eredő hatalmi helyzetét, és a per során egyenlő helyzetű autonóm jogalanyként jelenik meg a felperessel, de ebből a pozícióból nem következik, hogy a jogsérellemmel érintett ügy valamiféle reparálására kötelezhető a bíróság, s az sem következhet belőle, hogy a pert vezető bíróság orvosoljon eljárásjogi hibát. Az ítélet véglegességéhez fűződő érdek miatt, ami tágabb értelemben a jogbiztonság követelménye, az orvoslást a méltányos elégtétel- kompenzáció fogja nyújtani.

A jogszerűség vagy jogellenesség mindig közvetlenül jogszabály alapján állapítható meg, a közhatalom gyakorlása ugyanis közvetlenül jogszabályhoz kötött, jogszabály hozza létre a közhatalmi szervezetet, ruházza fel hatáskörrel, jogszabály ad feljogosítást a tevékenység kifejtésére, miként az ennek elérését elősegítő eszközök alkalmazására is, és végül jogszabály rendelkezik többé-kevésbé kizárólagosan az alkalmazandó eljárási szabályokról.³³⁹ Az alapügybeli jogsértés mellett a kárfelelősség további feltételei, úgymint a jogellenesség, vagy felróhatóság, a kár és az okozati összefüggés együtt szükséges a jogorvoslattal való elháríthatóság követelményével. A jogszabálysértés be nem tartása eredményezhet "bagatel" és súlyos jogsértést is. A Legfelsőbb Bíróság által kialakított, és EBH 2001. 526 számú elvi határozatként közzétett „*súlyos jogsértés doktrínája*”, mely szerint csak a kirívóan súlyos jogalkalmazási és jogértelmezési tévedés alapozza meg a jogalkalmazó szerv kárfelelősségét, az is elsősorban akkor, ha a ténymegállapítás és a döntés nem mérlegelés eredménye.

A tisztességes eljárás jogsérelmeinek egy jelentős része abból fakad, hogy a bíróságok valamely jogszabály rendelkezését nem tartották be. Míg a közhatalomgyakorlás során bekövetkező jogsértéshez szükséges a jogellenes magatartás, de legalább a felróhatóság, addig a Pp. 2. §-ra alapított igények esetében egy objektív, vagyis felróhatóság nélküli, akár csak negligencia szintjét elérő mulasztás megalapozza a helytállást. A két féle kárfelelősség között tehát a jogellenesség a legmarkánsabb választóvonal.

Az 'átmeneti időszakban', ahogy azt már vázoltam, a bíróságok egy része a több jogcímet megvizsgálta, mint ahogy a Fővárosi Ítéltábla tette a 5.Pf.21.134/2008/6. Számú ügyben: "Az alapügyben a keresetlevél benyújtására 2003. március 11-én került sor, ezért a felperes nem vagyoni kárigényére a Pp. 2. §-ának (3) bekezdése nem alkalmazható, a nem vagyoni kárigény

³³⁸ Fézer Tamás: Az Alkotmánybíróság szerepe a nem vagyoni érdekek védelmének kialakításában, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium*, Tomus 6/1, 2005. 206.o.

³³⁹ Varga Zs. András i.m. 115

jogalapja nem lehet. Mindez nem zárja ki a felperes nem vagyoni kárigényének érvényesíthetőségét, de annak feltételeit a Ptk. 349. §-ának (1) és (3) bekezdése valamint, a Ptk. 339. §-ának (1) bekezdésében szabályozott különös és általános kártérítési feltételek alapján kell vizsgálni." A Legfelsőbb Bíróság a Pfv.III.20.861/2010/19 számú ítéletében a jogcímek teljes skálájáról válogathatott, de a hiba miatti eljáráselhúzódást közigazgatási jogkörben okozott kárnak tekintette.

Az elhatárolás helyes szempontjaihoz a kimentési ok is adhat támpontot. A félnek és a perbeli ellenérdekű félnek is kötelezettsége a jóhiszemű pervitel. A fair eljárás jogsérelme esetében kiemelt vizsgálatot kap a fél közrehatása, míg a bírósági jogkörben okozott kárfelelősséggel kapcsolatban, a jellemzően jogszabály megsértésén alapuló jogellenesség miatt a károsulti közrehatás nem jellemzően vizsgált kérdés.

Zárszó helyett

Közel 9 évvel a méltányos elégtételt biztosító kárfelelősségi szabály hatályba lépése után a felek és a bíróság innovatív munkáját már érdemes és szükséges is áttekinteni. A felek alkotó szelleme az igényérvényesítési lehetőségek összekapcsolásában és az érvelésben mutatkozik meg, a bíróságok pedig a jogértelmezés terén kell, hogy megfeleljenek a kihívásoknak. Összegzésként az egységes és kikristályosodott gyakorlat eredményeit kellene felsorakoztatnom, de jelenleg még igen szűk körű a nyugvópontra jutott kérdések száma, talán csak az időbeli hatály és a kárfelelősség sui generis formája az. Ezért inkább további kérdéseket vetek fel:

- A tisztességes eljáráshoz való alapvető emberi jog tekinthető-e ma már személyhez fűződő jognak? Van-e jogcímhez kötöttség? A három alapelv rész vagy egység? Önállóan kell-e felhívni őket, vagy a tényelőadás a mérvadó? Milyen eljárásokban érvényesülhet az alapelv és a hozzákapcsolt kárfelelősség? Korlátozhatjuk-e a kárigényt az alapper nyertesére?

Budapest, 2012. november 10.

Felhasznált irodalom

1. Fűrész Klára: *A bíróság*. In: Alkotmánytan. Szerk.: Kukorelli István. Osiris. Budapest, 2002.
2. Fézer Tamás: Az Alkotmánybíróság szerepe a nem vagyoni érdekek védelmének kialakításában, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium*, Tomus 6/1, 2005. 206.o.
3. Varga Zs. András: Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának hatása jogszemléletünkre - *A közhatalom perlése mint alapvető jog, Iustum Aequum Salutare* V. 2009/2. · 103–126.
4. Osztoivits András (szerk.): *A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény magyarázata* (Opten, 2010, online kiadás)

Dr. Vaktor Orsolya: Mediáció a büntetőeljáráásban, különös tekintettel a fiatalok büntetőügyi mediációja mellett szóló érvekre

(ME, Deák Ferenc Állam – és Jogtudományi Doktori Iskola)

„A helyreállító igazságszolgáltatás egy olyan igazságszolgáltatási elmélet, amely a bűncselekménnyel okozott kár helyreállítását tűzi ki elsődleges célként.”³⁴⁰

(Fellegi Borbála)

Bevezető gondolatok

Elkötelezettje lettem az alternatív konfliktuskezelésnek, amikor részletesen megismerkedtem a szabályozásával és lehetséges eredményeivel. Mindig is kutattam az után, hogy egy – egy jogi kérdés és jogi konfliktus megoldása következményeként a felek mennyire elégedettek az eredménnyel. Valóban helyreállhat-e az igazságérzetük, történhet-e filozófiai értelemben igazságszolgáltatás, vagy csupán jogszolgáltatás mehet végbe?

Egy versengő társadalomban élünk. A XXI. század rohanó világának egyik kimondatlan törvénye, a nagy megeszi a kicsit, az erős legyőzi a gyengét. Hétköznapjainkat konfliktusok sokasága színezi ki. Összeütközésbe kerülünk a munkahelyünkön, az iskolában, a barátainkkal szabadidőnkben és otthon, a családjunkban.

Konfliktusaink lehetnek személyen belüliek, vagyis dilemmák, mint például szerepkonfliktusok, alkalmazkodási zavarok vagy lelki problémákból eredő belső vívódások. Lehetnek személyek közötti, interperszonális viszonyból eredő nézeteltérések, illetve csoportok közötti konfliktusok. Ismerünk szervezeti és szervezetközi érdek összeütközéseket, és természetesen különböző szintű társadalmi konfliktusokat. Merthogy érdekérvényesítő társadalommá váltunk. Azt gondolom, nem azzal van a baj, hogy kiállunk magunkért és valós vagy vélt igazunkért. A probléma, véleményem szerint, ott kezdődik, hogy bár környezetünk elvárja tőlünk ezt a magatartást, sőt megköveteli sok esetben, mégsem ismerjük megoldási lehetőségeink teljes palettáját.

A gyermekek az egyik legveszélyeztetettebb csoport az „élet” nevű színpadon. Kiszolgáltatottakká válhatnak a családjuk, a szüleik, a nagyobb testvéreik, a felnőttek, környezetük felé. Sokan mondják, mai viselkedésünket majd a gyermekeink és az unokáink fogják számon kérni. Én egy-egy eset hallatán azt gondolom, hogy talán erre nem is érnek rá, mert úgy látom, megpróbálják túlélni a mindennapokat.

Az elmúlt években a fiatalok bűnözése előtérbe került a médiában. Az iskolai zaklatások száma illetve ismertté válása megugrott. Számos esetet hallhatunk, mikor diákok támadnak meg pedagógusokat, mégis a legtöbb támadás, zaklatás, verbális vagy fizikai erőszak a kortársak ellen nyilvánul meg.

Vajon ezek a diákok tettesek-e, vagy maguk is áldozatok? Mi áll e cselekedetek mögött? Esetleg segélykiáltás, talán figyelemfelkeltés?

Úgy érzem, jó néhány felnőtt társam nevében mondhatom, megdöbbenő és ijesztő, hogy az ifjúság körében így megnőtt a durva, agresszív aktusok száma. „Sokan úgy vélik, a televízió együgyű, bár kétségtelenül „vérgőzös” filmjei teszik gyermekeinket egyre agresszívabbakká, és így a megoldás kézenfekvő: száműzzük az akciófilmeket a képernyőről, és gyermekeink máris szelídülni kezdenek.”³⁴¹

Sajnos, a jelenség ettől összetettebb. Szükséges megvizsgálnunk több oldalról a gyermekek között elburjánzó agressziót. Hajlamosak vagyunk mást hibáztatni e felmerülő gondok miatt. A szülők a pedagógusokat, a pedagógusok a szülőket teszik felelőssé. Manapság pedig egyre többen a médiát.

Mai világunk taposómalom típusú gépezetében háttérbe szorulnak a gépezetet működtető személyek, és az emberi kapcsolataik. Számomra a közvetítő eljárás - más néven mediáció - töltötte fel azt a hézagot, melyet jelen társadalmunk igazságszolgáltatásában oly sokszor tapasztaltam jogi tanulmányaim gyakorlati alkalmazása, ügyvédjelölt éveim alatt. A

³⁴⁰ Fellegi Borbála: Megtorlás vs. Jóvátétel, Ph.D disszertáció, 4. fejezet – nyers kézirat, 2008. június 26. (www.rezler-foundation.hu/docs/fellegiborbala.doc)

³⁴¹ Ranschburg Jenő: Élet és Irodalom, 2000. december 8.

teljesség igénye nélkül említeném - csupán, hogy érzékeltessem - mire gondolok: a sértett fél sértett minőségében meghallgatásának hiánya a büntetőeljárás során (mint tanút hallgatja ki a bíróság), vagy az elkövető esetleges megbánását a bíróság felé nyilváníthatja ki, azonban a sértett felé erre általában nincs lehetősége szabályozott eljárási keretek között.

Persze a mediáció sem terápiás célú eljárás, nem törekszik arra, hogy mindenáron helyreállítsa a megromlott emberi viszonyokat.

Másrészről felmerül a kérdés, hogyan fér össze a büntetőeljárás természete a mediáció természetével. Hiszen a büntetőeljárás célja és alapvető feladata nem más, mint a bűncselekmények felderítése, valamint a döntés a büntetőjogi felelősségről.³⁴² A közvetítő eljárásnak – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – mindez nem célja és nem is feladata. A büntetőeljárás szakaszai és jogintézményei is élesen különböznek a mediációs eljárástól.

A büntetőeljárásról általában³⁴³

A büntetőeljárás jogi természetét tekintve közjog, melynek alapvető feladata és célja a bűncselekmények felderítése és büntetőjogi felelősség kérdéséről való döntés, alkotmányos és jogállami keretek között, az emberi jogokra figyelemmel, a tisztességes eljárás szabályait betartva. (Franciaországban, egyedül a kontinentális Európában, a büntetőjog és a büntetőeljárási jog a magánjog körébe tartozik.)

A büntetőeljárás, mint közjog, az állam és a polgárai közti viszonyt szabályozza. Így polgárai számára az állam jogokat és kötelezettségeket határoz meg. Ezek számonkérésére kényszerít is alkalmazhat. Az állam, mint hatóság áll szemben saját polgáraival. A büntetőeljáráson keresztül az állam legitim erőszakot gyakorol azokkal szemben, akik megszegik a büntetőjog szabályait.

Azonban ezt az erőszakot az állam csak és kizárólag a büntetőeljárás szabályainak betartásával alkalmazhatja. Ezt a legitim erőszakot két szempontból is gyakorolja. Egyrészt a bűncselekményt elkövető polgárok ellen, akaratuk ellenére és beleegyezésük nélkül folytatja az eljárást. Ezáltal magánszférájukba mélyen beleavatkozik. Szigorú szabályok keretén belül, de korlátozhatja személyes és mozgásszabadságukat, tulajdonhoz való jogukat, testi integritásukat, stb. Másrészről a büntetőjogi felelősség megállapítása esetén szankciókat alkalmaz, melyek lehetnek enyhébbek vagy súlyosabbak. Ezeket a szankciókat az állam a büntetés-végrehajtási jog szabályai szerint végre is hajtja.

Értelmezhetjük úgy is, hogy az állam és a polgárai közötti viszony nem jogviszony, hanem hatalmi viszony. A hatalmi viszony legitimitását a jogállam azon feladata adja, mely szerint működési feltételei közé tartozik a közbiztonság és a közrend fenntartása és biztosítása.

Az állam mindemellett a büntető hatalmát nem gyakorolhatja korlátlanul. Azok az államok, melyek alkotmányos államnak nevezik magukat, kizárólag szigorú garanciális szabályok keretei között élhetnek büntető hatalmukkal. Tiszteletben kell tartaniuk a formális jog szabályait, illetve az emberi és állampolgári jogokat. Ezek a garanciális szabályok az állammal szemben érvényesíthetőek, kikényszeríthetőek (jogorvoslati mechanizmusok, büntetőeljárási fórumrendszeren kívül más fórumok is igénybe vehetőek).

Az emberi és állampolgári jogoknak három fejlődési fokát szokás megkülönböztetni. Az első fok, mikor az állam biztosítja polgárainak a fentebb említett garanciális jogokat. A második, mikor a jogok megsértése ellen védelmet nyújt, és e jogok megsértőit szankcionálja. A harmadik szint, mikor az állam saját jogsértései ellen is jogvédelmet biztosít, akár kártalanításra is kötelezhető. Ennek következtében az állam és polgára ebben az értelemben jogviszonyok egyenrangú alanyaivá válnak, így oldódik a közhatalom szorítása.

A büntetőeljárás alapvető feladata és célja a bűncselekmények felderítése és büntetőjogi felelősség kérdéséről való döntés, alkotmányos és jogállami keretek között, az emberi jogokra figyelemmel, a tisztességes eljárás szabályait betartva.³⁴⁴ Azonban történik-e, történhet-e valódi konfliktus megoldás, feloldás a folyamat során? A bűncselekménynek, mint

³⁴² Dr. Farkas Ákos – Dr. Róth Erika: A büntetőeljárás c., Complex Kiadó, Budapest, 2007., 20. o.

³⁴³ Dr. Farkas Ákos – Dr. Róth Erika: A büntetőeljárás c., Complex Kiadó, Budapest, 2007., 26–27.o.

³⁴⁴ Dr. Farkas Ákos – Dr. Róth Erika: A büntetőeljárás c., Complex Kiadó, Budapest, 2007., 20. o.

okozatnak megszűnik-e, megszűnhet-e az oka, a forrása a hagyományos értelemben vett büntetőeljárás keretei között?

Egyes esetekben ezek releváns kérdések lehetnek. Hiszen az állam céljai és feladatai közé tartozik a bűncselekmények megelőzése is. Egy eredményes közvetítő eljárás pedig a jövőre is hatással e tekintetben.

A mediációról általában³⁴⁵

Természetesen éles a különbség a büntetőjogi és a civil mediáció értelmezése között. A mediáció általánosságban véve a közvetítői eljárás egyik formája. Mediációra olyankor kerül sor, amikor már a felek nem képesek megegyezni egymással, nem képesek eredményesen kommunikálni. Ebben az esetben egy harmadik felet vonnak be, aki egy külső, pártatlan személy. A mediátor segíti őket a megoldás kidolgozásában. A mediációt a mediátor irányítja, mondhatjuk úgy is, hogy ez egy speciális kommunikációs forma.

Az eljárás kötetlen, mivel a résztvevők saját maguk határozzák meg alapvetően azt a kört, amelyet a beszélgetés során érintenek. Ők határozzák meg, hogy milyen elvek mentén történjen a találkozás. A mediáció a jövőre irányul, vagyis arról döntenek a felek, hogy a jövőben, adott kérdésben, ők hogyan működjenek együtt, a jövőben hogyan oldják meg azt a problémát, mely miatt mediációs eljárást vettek igénybe. Jövőre irányuló, konfliktusmentes viszony kialakítása a cél. Ezt csakis, kizárólag a felek tudják kialakítani. Ebben a folyamatban nyújt segítséget a mediátor.

A mediátor feladata tehát a folyamat menedzselése, a felek segítése, képessé tétele a konstruktív kommunikáció irányába. A mediátornak az ügy és a felek szempontjából is mindig semlegesnek kell lennie. Az eljárás során az ügyfelek végig egyenrangúak, egyforma intenzitással vehetnek részt az egyezés kidolgozásában. Mindegyikőjük érdekei, problémái, gondjai feltárása ugyanolyan lehetőséget kap.

Ha a mediátor érzelmei befolyásolják, akár azért, mert valamelyik felet ismer, akár azért, mert esetleg az adott ügyben, vagy hasonlóban érintett, fennáll a részrehajlás veszélye. Márpedig a mediátor nem véleményezhet, nem javasolhat, nem tanácsolhat, és nem dönthet a folyamat során. A mediációnak nem az a célja, hogy bármelyik félnek is igazat adjon. Az eljárás célja, hogy a felek találjanak a fennálló helyzetre olyan jóvátételt, mely mindkettejük számára megfelelő, elfogadható, így a kettejük közötti konfliktus feloldódhat. A mediátor feladata a támogatás. Támogatnia kell a feleket, hogy meg tudják fogalmazni érzéseiket, érdekeiket és szükségleteiket. A megbeszélés során a szükségletek feltárása elengedhetetlen a hosszabb távon is betartható megállapodás tekintetében.

Ezzel szemben a büntetőeljárás szigorúan szabályozott hatalmi jogviszonyt valósít meg. Hogyan illeszthető kereteibe egy rugalmasabb, resztoratív szemléletű közvetítő eljárás?

Mediáció a büntetőeljárásban

A büntetőeljárás mindenkor, alapvető feladata és célja nem más, mint a bűncselekmények felderítése, a büntetőjogi felelősség kérdéséről való döntés.³⁴⁶ Mint fentebb már szóltam róla, a büntetőeljárás olyan közjogi jogág, amely az állam és a polgárai közötti viszonyt szabályozza és nem a magánszemélyek közötti viszonyt. Az állam legitim (törvényes) erőszakot gyakorol azokkal szemben, akik a büntetőjog szabályait megszegik. Ez a büntetőeljárás sajátossága. Természetesen ezt az erőszakot csakis és kizárólag szigorúan szabályozott eljárás keretei között gyakorolhatja. A büntetőjog a büntetőeljárás nélkül holt anyag. Hiszen a büntetőjog szabályai a büntetőeljárás és az azt működtető szervek nélkül nem érvényesülhetnek. Ez azt is maga után vonja, hogy a büntetőeljárás a büntetőjog nélkül értelmetlen. Az állam és a polgárai között így egyfajta hatalmi viszony létesül, melynek legitimációját a modern állam feladatai és működési feltételei közé tartozó közrend, közbiztonság fenntartási kötelezettsége adja. Az (alkotmányos) jogállam ezt a hatalmat nem gyakorolhatja korlátlanul, csakis és kizárólag szigorú garanciális szabályok között, illetve tiszteletben tartva az emberi és állampolgári jogokat.³⁴⁷

³⁴⁵ Kertész Tibor: Mediáció a gyakorlatban c., Bíbor Kiadó, Miskolc, 2010

³⁴⁶ Dr. Farkas Ákos–Dr. Róth Erika: A büntetőeljárás c., Complex Kiadó, Budapest, 2007. 20. o.

³⁴⁷ Dr. Farkas Ákos–Dr. Róth Erika: A büntetőeljárás c., Complex Kiadó, Budapest, 2007. 26 – 27.o.

A fentiek felvázolása során felmerülhet a kérdés, hogyan illeszthető a büntetőeljárás kereti közé a mediáció. Hiszen a mediáció során a felek önszántukból, saját akaratukból érkeznek meg az ülésre. Valamint a közvetítő eljárásban nem az állam (bíróság) és az elkövető állnak egymással szemben, hanem a sértett és az elkövető, illetve a mediátor vesz részt, aki az ülést vezeti, nem rendelkezik bírósági hatáskörökkel, így nem dönt, nem ítélezik, és még csak nem is javasol, nem véleményez.

A mediátor elősegíti a problémás helyzet rendezését, megnyugtató lezárását és a felek számára elfogadható megállapodás létrehozását. Törekszik alkalmassá és képessé tenni a feleket a konfliktus megoldására. Azonban nem nyilvánít véleményt, nem ad tanácsot a jóvátétel módjára vonatkozóan.³⁴⁸

Az elkövető és a sértett is már a rendőrségen kaphat tájékoztatást a közvetítő eljárás e módszeréről, és kérheti írásban a mediációt. Később az ügyésznél vagy a bíróságon az első fokú eljárásban is kezdeményezheti a mediációt. Az ügyész vagy a bíró dönt a közvetítői eljárás lefolytatásáról abban az esetben, ha a sértett és az elkövető is hozzájárul. A felek nyilatkozata alapján, melyben kéri a közvetítői eljárást, az ügyész vagy bíró még további szempontokat is vizsgálhat és dönthet a mediáció elrendeléséről. Amennyiben engedélyezi a mediációt, abban az esetben felfüggeszti a büntetőeljárást. Az ügyet szakképzett mediátorhoz teszi. Ha elutasítaná a kérelmet, akkor erről határozatot hoz. A döntéssel szemben jogorvoslati lehetőség áll fenn. A mediátor levélben vagy telefonon felveszi a felekkel a kapcsolatot, és tájékoztatja őket az eljárás menetéről, illetve a mediációs ülés helyszínéről és időpontjáról. A közvetítői megbeszélésre biztonságos és nyugodt környezetben, az Igazságügyi Hivatal irodáiban kerül sor. Az ülésen mindenképpen részt vesz a sértett, az elkövető és a mediátor. Ha szükségét érzi a sértett, kérheti, hogy az oldalán két támogató személy (pl. családtagja) is jelen legyen. Amennyiben van jogi képviselője, ő is részt vehet a mediációs ülésen. Ha a sértett a 14. életévét már betöltötte, de a 18. életévét nem, az ülésen részt kell vennie törvényes képviselőjének is. A mediátor nemcsak megszervezi és levezeti a beszélgetést, hanem arról is gondoskodik, hogy a mediáción részt vevők biztonságban érezzék magukat és tisztelettel beszéljenek egymással. Ezt mindig az adott eset sajátosságai, illetve a sértett fél szükségletei határozzák meg.³⁴⁹

A mediáció során a tevékeny megbánás nem egyenlő az anyagi jóvátétellel, leginkább a fiatalkorúak esetében, akiktől koruknál és helyzetüknél fogva nem is várható ez el. Mégis a bocsánatkérés és a felelősség őszinte elismerése, a megbánás sok esetben nagyobb hangsúlyt kap, mint az anyagi kár. Az alternatív konfliktuskezelésnek ez a módja nem a felelősség elkenődése, vagy az elkövető felmentése. Sokkal inkább szól ez a módszer a történetek megértéséről és feldolgozásáról, a felelősség felvállalásáról, a sértett igénye szerinti jóvátételről. A mediáció arra ösztönzi a feleket, hogy felelősségük megértése után tegyék jóvá azt, amit elrontottak. A folyamat során a döntő pillanat lehet, amikor valóban őszinte gesztusok születnek. Ezek a pillanatok változást hozhatnak a tárgyalás dinamikájába, a felek hangulatát és egymáshoz való hozzáállásukat befolyásolhatják. Sokszor lebecsüljük ezt a hatást, lebecsüljük egy igaz és szívből jövő bocsánatkérés erejét. Ez a fordulat egy külső szemlélő számára formálisnak, súlytalanak tűnhet. Azonban a látszat ellenére kemény munka és őszinte megbánás áll mögötte, amire egy működőképes megállapodás épülhet. Az ügyek egy részében sokszor a sértettnek nincs más igénye az elkövetővel szemben, mint egy „valódi és igaz” bocsánatkérés. A folyamat során a sértett maga fogalmazza meg szükségleteit, az elkövető pedig maga vállalja fel a jóvátételt. Ennek feltétele, hogy az elkövető a jóvátétel céljával és módjával egyetért. Így már önmaga érezheti annak szükségességét, hogy azt a sértett igényeinek megfelelően teljesítse. E folyamat az elkövető oldalon is felkínálja a pszichológiai megelégedettséget. Amennyiben az elkövető őszintén képes részt venni a megbeszélésen, lehetőséget kaphat rá, hogy is alkalmassá váljon az ügy érzelmi lezárására önmagában. A tapasztalat szerint, az elkövetőnek épp olyan fontos és szükséges a bocsánatkérés, mint a sértettnek. A mediátor feladata, hogy mindkét felet támogassa és segítse érzelmeik, gondolataik megfogalmazásában, kimondásában. Ezáltal egy teljesíthető jóvátételt és megállapodást létrehozva.³⁵⁰

³⁴⁸ <http://www.police.hu/megelozes/bunmegelozes/mediacio/informanyag.html>

³⁴⁹ <http://www.police.hu/megelozes/bunmegelozes/mediacio/informanyag.html>

³⁵⁰ Kertész Tibor: Mediáció a gyakorlatban c., Bíbor Kiadó, Miskolc, 2010

Jóvátétel lehet bármi, ami az okozott sérelem enyhítésére a sértettnek megfelelő és az elkövető által teljesíthető. A sértett dönthet úgy is, hogy a jóvátétel már az elkövető bocsánatkérésével megvalósul. Megállapodhatnak anyagi, vagy egyéb, nem anyagi módon (például személyes segítségnyújtással, munkavégzéssel), történő jóvátételben is. Szimbolikus módja lehet a jóvátételnek az is, ha az elkövető a társadalom javát szolgáló tevékenységgel teszi jóvá az okozott sérelmet. A közösségi jóvátétel lehetséges formáiról kérésükre a mediátor nyújt tájékoztatást.³⁵¹

A mediátor ellenőrzi a megállapodásban foglaltak teljesítését. Az eredményről beszámol az ügyésznek vagy a bírónak. Ha a megállapodásban foglaltak teljesülnek, a büntetőeljárást megszüntetik, vagy a bíró a büntetés kiszabásánál korlátlan enyhítést alkalmazhat. Ha az ülésen nem születik megállapodás, vagy az nem teljesül, a büntetőeljárás folytatódik tovább. Azonban a közvetítői megbeszéléseken elhangzottakat a büntetőeljárás során a későbbiekben nem lehet felhasználni. A résztvevőket a mediáció után titoktartás kötelezi.³⁵²

A mediáción való részvétel mind a sértett, mind az elkövető részéről önkéntes, a hozzájárulását bármelyik fél bármikor, indoklás nélkül visszavonhatja, vagy kérheti a közvetítői eljárás befejezését. A mediáció igénybevétele díjmentes. Mediációra kerülhet sor a törvény szerint, ha a bűncselekmény: közlekedési bűncselekmény (pl. közúti baleset gondatlan okozása), személy elleni bűncselekmény (pl. testi sértés), vagyon elleni bűncselekmény (pl. lopás, rongálás, csalás, sikkasztás), és maximum öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető. A mediációnak a továbbiakban az is a feltétele, hogy az elkövető az ügy nyomozati szakaszában teljes beismerő vallomást tegyen. E beismerő vallomásaiban felelősséget vállal a bűncselekmény elkövetéséért.³⁵³

Azonban az estek egy részében a felek nem igénylik a konfliktus érzelmi feldolgozását. Kizárólag az ügy gyors és hatékony lezárásában érdekeltek. Ez általában olyankor fordul elő, mikor a sértett nem természetes személy. A mediátornak kell meggyőződnie arról, hogy ügyfelei valóban nem szeretnének beszélni a konfliktus érzelmi oldaláról, vagy esetlegesen nincs is valódi konfliktus, csupán egy esemény, melyet a jog jelen esetben büntetni rendel. A mediáció ezekben a helyzetekben egy igen jól működő módszer, hiszen elkerülhető a hosszadalmas és kellemetlen büntetőeljárás.³⁵⁴

A mediáció előnyei a sértetti oldalon:³⁵⁵

- Elmondhatja, milyen hatással volt életére a bűncselekmény.
- Kifejezheti érzéseit a történetekkel kapcsolatban.
- Kérdéseket tehet fel az elkövetőnek.
- Megismerheti a másik fél szempontjait.
- Kifejtheti szükségleteit ahhoz, hogy feldolgozhassa a bűncselekmény által okozott sérelmeket, lezárhassa a történeteket.
- Az érdekeinek megfelelő jóvátételhez juthat.
- A büntető ügy hamarabb lezárulhat.

A mediáció előnyei az elkövetői oldalon:³⁵⁶

- Önként vehet részt a közvetítői eljárásban.
- Aktív részese, alakítója lehet a folyamatnak.
- Személyesen találkozhat cselekménye sértettjével, és elmondhatja indokait.
- Megbánást tanúsíthat.
- Megnyugvást találhat.
- Olyan jóvátételi formát javasolhat, melynek teljesítésére képes.
- Ha jóvát teszi az okozott sérelmet, elkerülheti az eljárás folytatását és nem válik büntetett előéletűvé, vagy a kiszabandó büntetése korlátlanul enyhíthető.

A büntetőjogi mediáció specifikuma³⁵⁷

³⁵¹ <http://www.police.hu/megelozes/bunmegelozes/mediacio/informanyag.html>

³⁵² <http://www.police.hu/megelozes/bunmegelozes/mediacio/informanyag.html>

³⁵³ <http://www.police.hu/megelozes/bunmegelozes/mediacio/informanyag.html>

³⁵⁴ Kertész Tibor: Mediáció a gyakorlatban c., Bíbor Kiadó, Miskolc, 2010

³⁵⁵ <http://www.police.hu/megelozes/bunmegelozes/mediacio/informanyag.html>

³⁵⁶ <http://www.police.hu/megelozes/bunmegelozes/mediacio/informanyag.html>

A büntetőjogi mediáció során a bűncselekmény sértettje és elkövetője személyes találkozó keretében beszélhetnek a történekről, a bűncselekmény következményeiről, az okozott sérelmekről, valamint a jóvátétel lehetőségeiről. A megbeszélést egy pártatlan, rendőrségtől, ügyészségtől, bíróságtól független személy, az Igazságügyi Hivatal közvetítője (mediátora) vezeti. A mediátor segíti a problémás helyzet rendezését, megnyugtató lezárását és a felek számára elfogadható megállapodás létrehozását, de nem nyilvánít véleményt, nem ad tanácsot a jóvátétel módjára vonatkozóan.³⁵⁸

A mediátornak figyelnie szükséges arra, mennyire mehet bele a konfliktus mélyebb gyökereinek feltárásába, megbeszélésbe. A büntetőeljárás keretén belüli mediáció során nem feltétlenül a konfliktus rendezésének szándékával jönnek a felek. Az ügy természetéből adódóan sokszor a kapcsolat lezárásával érkeznek a közvetítői eljárás ülésére. Ezért szakemberek úgy tartják helyesnek, ha annyiban megy bele a mediátor az ügy mögött meghúzódó konfliktusba, amennyiben az konfliktus a bűncselekmény elkövetéséhez vezetett.

Mégis a büntetőügyi mediáció célja nem lehet kizárólag a bűncselekmény okozta helyzet lezárása, hanem koncentrálnia szükséges a mediátornak a bűncselekményt okozó konfliktus lehetséges kezelésére is. Ezáltal válhat elérhetővé az a kíváncsi is, hogy a büntetőjogi mediáció alkalmazásával megelőzzünk esetleges további bűncselekményeket is. Hiszen azzal, hogy a felek adott konfliktusuk gyökereit tépik ki, ebből táplálkozó, jövőben elkövethető bűncselekmények indítóokait is megszüntethetik. Ez arra enged következtetni, hogy a büntetőügyi mediáció során nem csupán egy megállapodás születése szükségeltetik, hanem a bűncselekmény következményeinek a megértése, a bűncselekmény mögött meghúzódó konfliktus kezelése, a felek közötti kommunikáció minőségének javítása, a konfliktus okozta érzelmek kezelése.

Így nyílnak lehetőségek a felek tényleges érdekein alapuló, mindannyiuk számára elfogadható megállapodások létrejöttére. A büntetőügyi mediáció során is igaz az elv, hogy megállapodást akkor érdemes kötni a felekkel, ha kettejük kommunikációja oly mértékben megváltozott az eljárás hatására, hogy képessé válnak a megállapodás betartására és működtetésére.

Érvek a fiatalkorúak mediációja mellett³⁵⁹

A XIX. század hetvenes éveiben jelent meg az új eszme Észak-Amerikában, miszerint szükséges és fontos a gyermekvédelem és a javító nevelés hangsúlyozása. Ennek következményeként igény támadt a fiatalkorúak ügyeiben eljáró külön bíróságok felállítása iránt. A reformkísérletek Európában 1908-ban indultak meg. Ekkoriban négy meghatározó pontra fókuszáltak a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás szabályok megalkotásakor:

- Nyilvánosság korlátozása
- Előélet és életviszonyok megállapítása, figyelembevétele
- Előzetes letartóztatás/vizsgálati fogság mellőzése
- Speciális letartóztató, s még inkább javítóintézetbe helyezés³⁶⁰

Napjainkban a fiatalkorúak büntetőjoga komplex: speciális anyagi és eljárásjogi jogszabályokat jelent. Ezen normáknak összhangban kell állniuk egymással, melyeket a gyermekvédelem eszközei egészítenek ki. A korcsoport eltérő életviszonyai teremtik meg az indokot a velük szemben speciális szabályok alkalmazására. Hiszen ezekben az esetekben az elsődleges cél a gyermekvédelem eszközeinek alkalmazása, és a büntetőjogi felelősségre vonásnak csupán egyéb eszközök hiányában van helye.³⁶¹

Bár a közvetítő eljárás a fiatalkorúak esetében nem hagyományos értelemben vett gyermekvédelmi jogintézmény, mégis fontos és szükséges előrelépés a jogalkotótól a fiatalkorúak jogsértő magatartása helyreállításának, valamint annak jóvátételének eszközöként. Ezekben az esetekben a mediáció eredményének figyelembevétele, az eljárásra

³⁵⁷ Kertész Tibor: Mediáció a gyakorlatban c., Bíbor Kiadó, Miskolc, 2010

³⁵⁸ <http://www.police.hu/megelozes/bunmegelozes/mediacio/informanyag.html>

³⁵⁹ Csemáné Dr. Váradi Erika: Konfliktuskezelési alapismeretek, jegyzet: Miskolci Egyetem – Általános és Igazságügyi Mediátor Szakirányú Továbbképzési 2010-2011

³⁶⁰ Dr. Farkas Ákos – Dr. Róth Erika: A büntetőeljárás c., Complex Kiadó, Budapest, 2007., 380. o.

³⁶¹ Dr. Farkas Ákos – Dr. Róth Erika: A büntetőeljárás c., Complex Kiadó, Budapest, 2007., 381. o.

gyakorolt hatása szempontjából nem is a Be., hanem a Btk. vonatkozó rendelkezései az irányadóak, relevánsak.³⁶²

A mediáció résztvevői önszántukból, saját akaratuknak és döntésüknek megfelelően ülnek a tárgyaló asztalnál. A mediáció mindig önkéntes. Így az egyezség megkötése is. Ők döntenek arról, hogy meddig mennek el a megállapodás végkimenetelében. Ők határozzák meg, hogy mit fogadnak el, és mit utasítanak vissza. Ha bármelyik fél úgy érzi, számára az egyezség hátrányos, vagy bármely pontja sérti érdekeit, a megállapodás nem fog tudni maradék nélkül teljesülni, vagy ha teljesül is, ellenérzések maradhatnak a felekben, melyek újabb konfliktusokat szülhetnek. Nyilvánvaló, hogy egyik fél sem kényszeríthető a mediációt záró megállapodások megkötésére.

Ennek következtében, például családi konfliktusoknál, melyek oly sokszor szólnak a szerepekbe szorult játszmákról, eredményre vezethet a mediáció. Ha a mediátor képes kibontani ezeket a szerepeket, a játszmák feloldhatók, ez által a konfliktusok is.

Fiatalok esetében, úgy gondolom, ez szinte elengedhetetlen. Azonban azt is megjegyezném, hogy nem feltétlenül a szülő van nyerő helyzetben gyermekével szemben. Gyakorlati megfigyeléseim során többször is tapasztaltam, hogy a gyermek él vissza szülője szeretetével, aggodásával. Tehát, hierarchikus kapcsolatokban is oda – visszazajlanak a játszmák. A felek viselkedését meghatározhatja élethelyzetük, érzelmeik, hosszú távú érdekeik. A jó mediátor ezt képes feloldani, így a közös egyezség nem kiszolgáltatottság alapon jöhet létre, hanem a másik fél valós szükségleteinek figyelembe vételével, és tiszteletben tartásával.

Véleményem szerint ettől válhat a kompromisszum együttműködéssé. Mikor az egyik fél megérti, elfogadja a másik helyzetét és tekintettel van a feltárt érzéseire, érdekeire, vagyis a szükségleteire. Ez vezet ahhoz, hogy mindkét fél nyertesnek érezheti magát. Ők hozták meg a döntést, részt vettek a kidolgozásában, magukénak vallják. A mediációs megállapodások betartásának aránya sokkal kedvezőbb, mint a kívülről rákényszerítő hivatalos határozatok teljesülése.

Gyakorlati szempontból a mediáció gyorsabb és költséghatékonyabb eljárás, időt spórolva. Amíg más hivatalos eljárások hónapokig elhúzódhatnak, nem kevés kétséget és aggodást teremtve ezzel a résztvevők körül, addig a mediációs tárgyalás akár első alkalommal eredményre vezethet, két – három óra leforgása alatt. Szükség esetén, természetesen újabb megbeszélés időpontját tűzhetik ki a felek.

Érzelmi oldalról megvilágítva az érveket, úgy gondolom, az alternatív konfliktuskezelési technikák segítségével nem semmisítjük meg a lehetőséget, hogy jövőnk reményei, kik néha - néha hibákat véthetnek életük során, kiegyensúlyozott felnőttekké válhassanak.

A resztoratív szemlélet segítségével esélyt adunk nekik, hogy képesek legyenek integrálódni a közösségbe, ahol élnek. A jóvátétel és helyreállító eszközökkel rávilágíthatunk tévedéseikre, tevékenyen, cselekvően vehetnek részt a folyamatban. Büntetlen előélettel mehetnek tovább útjukon, megbélyegzés nélkül. A mediációs folyamat során mégis abba a helyzetbe kerültek, ahol szembe kell nézniük tettükkel, valamint annak következményeivel. Szembesülhetnek az üléseken azzal, mekkora kárt, sérelmet, fájdalmat okoztak. Lehetőséget kaphatnak, valóban megértsék, átgondolják és feldolgozzák cselekményeiket, melyeket a büntetőjog számon kér rajtuk. A folyamat hatására talán könnyebben elérhető, hogy a jövőbeni jogkövető magatartás, a társadalmi szocializáció belső kényszerré váljon a fiatalokban, ne csupán külső kényszer maradjon. Szó sincs arról, miszerint tettüknek ne lenne következménye. A jóvátételt a sértettel együtt határozhatják meg, miközben ők is látják, megismerhetik és megérthetik a másik fél szükségleteit. A resztoratív szemlélet gyakorlati alkalmazása esetén azonban nem vágjuk el előttük az utat, hanem pontosan, hogy lehetőséget kapnak egy „bélyeg” nélküli, teljes élet kialakításához, ahol szerető családjuk lehet, és hivatásukat megtalálva, munkájukban egyéniségük kibontakozhat.

A mediáció legfontosabb jellemzői³⁶³

³⁶² Dr. Farkas Ákos – Dr. Róth Erika: A büntetőeljárás c., Complex Kiadó, Budapest, 2007., 385. o.

³⁶³ Kertész Tibor: Mediáció a gyakorlatban c., Bíbor Kiadó, Miskolc, 2010

A tárgyalás a jövőre kell, hogy irányuljon, ezért mondhatjuk, hogy a mediáció jövőorientált. A folyamat során a negatívumok pozitívumba fordulnak át, így valós érdekek és szükségletek kibontására nyílik lehetőség. Mediáció célja, a kommunikáció és a felek közötti kapcsolat javítása, képessé tenni őket arra, hogy a köztük levő problémát megoldják, azonban a döntés joga mindig a feleknél van. A mediátor semleges kell, hogy maradjon a folyamat során végig, feladata, segíteni a feleket, hogy meg tudják fogalmazni érzéseiket és érdekeiket, és ez által a köztük levő bizalom újraépülhessen.

Egy jól képzett mediátor munkája során a felek képessé válhatnak arra, hogy meghallják egymás hangját, megértsék, de legalábbis meglássák a másik helyzetét, indokait. A mediáció végére a résztvevők eljuthatnak oda, hogy elfogadják egymás álláspontját, és ennek tiszteletben tartásával egy közös megállapodást hozzanak létre.

A mediáció jól felépített és egymástól elkülöníthető, sajátos funkcióval rendelkező szakaszokból áll. Természetesen ezek élesen nem különülnek el egymástól, a mediátor tudatosan irányítja a folyamatot, és a szakaszok sorrendjét nem cserélheti fel. Előfordulhat azonban, hogy ha túl korán vagy esetleg nem megfelelően kerül sor a szakaszok lezárására, szükséges lehet visszalépni a folyamatban. Ennek oka sokszor az, hogy nem lettek kibontva az érzelmek mögött rejlő valódi szükségletek és érdekek. Azért fontos ezt szem előtt tartani, mert ennek hiányában nem valódi csak látszat-megállapodás jöhet létre. Mivel a megállapodás csak felszínes ebben az esetben, ezért a felek, nem felétlenül válnak elkötelezetté az egyezség betartásában.

A mediáció szakaszai a bevezetés, megszakítás nélküli idő, eszmecsere, a megállapodás kidolgozása, a megállapodás megírása, majd az ülés lezárása.

A bevezető szakasz során, a mediátor tájékoztatást ad a feleknek az eljárás lényegéről, és az ülés menetéről. Itt határozzák meg a tárgyalás szabályait. A mediátor természetesen bemutatkozik, és felhívja a felek figyelmét arra, hogy ő nem dönthet, nem véleményezhet, és nem tanácsolhat. Feladata a folyamatban, hogy az ügyfeleit segítse, egy közös megoldás megtalálásában, mely minden érintett számára elfogadható. A mediátor elmondja, hogy a megbeszélés önkéntes alapon történik, a titoktartás kötelezettsége mellett. Titoktartás az ülés minden résztvevőjére vonatkozik. Megemlíti, hogy van lehetőség külön tárgyalásra, abban az esetben, ha bizalmas információt szeretnének megosztani a felek a mediátorral, vagy elakadnak az egyezséghez vezető úton. Továbbiakban meghatározza a felek rendelkezésére álló időkereteket, megkéri őket, hogy tisztelettel kommunikáljanak, hallgassák végig egymást, és mobiltelefonjaikat kapcsolják ki.

A második szakasz során a mediátor lehetőséget biztosít a feleknek arra, hogy összefoglalják az adott konfliktussal kapcsolatos gondolataikat, véleményeiket és érzéseiket. A szakasz jelentősége abban rejlik, hogy először itt kerülhetnek megfogalmazásra a feleknek a szükségleteik, melyekkel a tárgyalás során a mediátornak dolgoznia kell.

Szinte észrevétlenül érkeznek meg a felek a harmadikba, vagyis az eszmecsere részéhez. A mediátornak itt még tudatosabban szükséges irányítania a folyamatot, hiszen ez lesz a kiindulópontja annak, hogy képessé tudja-e tenni a résztvevőket egymás helyzetének megértésére, és elfogadására azáltal, hogy ők negatív megfogalmazásaikból pozitív kommunikációba fordulhassanak át.

Egy alaposan és jól kibontott szükségleteket feltáró eszmecsere után már könnyebb a megállapodást kidolgozni a negyedik szakaszban. Ekkor már a felek elvileg képessé válnak arra, hogy tiszteletben tartsák a másik érdekeit és szükségleteit, így közösen tudják kidolgozni a megoldást. Összegyűjtik a javaslatokat, értelmezik azokat, kialakítják jövőbeni együttműködésüket.

A következő szakaszban ezt az együttműködést foglalják írásba. Rögzítik a tényeket, a jövőbeni feladatokat, melyik fél mit vállal viszonyuk javítása érdekében, és az elkövetkezendő harmonikus kapcsolat kialakítása és működtetése végett.

Az utolsó szakaszban számba veszik honnan hova jutottak, esetlegesen további feladatokat és lehetőségeket tekintenek át, illetve a mediátornak ebben a szakaszban lehetősége nyílik a felek mediáció során tanúsított magatartásának, viselkedésüknek és eddig munkájuknak elismerésére.

Mediáció során alkalmazható technikák³⁶⁴

Konfliktusoknak, így a fiatalok konfliktusainak is különböző fázisai vannak. Ezek a fázisok jelzés, vita, polarizáció, szegregáció, destrukció és a kimerülés. A kommunikációs szintek változhatnak annak megfelelően, hogy a felek milyen kommunikációs szinten vannak egymással. A fentiekben összefoglaltam, hogy a fiatalok problémáinak, konfliktusainak, esetleges deviánsviselkedésüknek, milyen sokrétű és széles körű a háttere.

Amikor fiatalok ülnek a mediátor asztalánál, akár mindkét oldalon, akár csak az egyik oldalon, szemben egy felnőttel, az összefoglalt lehetőségekre mind-mind tekintettel kell lennünk. A gyerekek és a kamaszok egyébként is nehezebben fogalmazzák meg szükségleteiket és érzéseiket. A mediáció során, mely az ő szemükben egy hivatalos eljárás, még inkább bezárkóznak és még inkább szegregálódnak környezetüktől. Legyen az bármily mostoha vagy éppenséggel segítő kezet nyújtó és megértő. Ezért a mediátornak az általános és a speciális mediációs technikákat körültekintően kell alkalmaznia.

Az általános technikák közül az elismerés segítheti a fiatalban felépült bizalmatlanság megszüntetését. A mediátornak törekednie kell arra, hogy a fiatalok személyben a bizalom az egész folyamat irányába, illetve a mediátor irányába helyreálljon. Ezt segítik az informatív, a nyitott és kifejtős kérdések. Szükséges lehet újra és újra összefoglalni, illetve a parafrázist, vagyis a pontosító technikát alkalmazni mindkét fél irányába, hogy azok meghallják egymás valódi mondanivalóját. Elengedhetetlen lehet a semlegesbe fordítás, hiszen egy aggódó felnőtt és egy lázadó ifjú ül sokszor egymással szemben. Vagy két lázadó fiatal...

Tapasztalatom szerint, fiatalok mediációjánál egyes speciális technikák alkalmazása majdnem, hogy elkerülhetetlen. A nyílt kérdéseket már említettem, de ide tartoznak a reflexív kérdések, a motivációs kérdések, a körkérdések és a BATNA/WATNA módszer. Amikor a felnőtt elképzeli magát a gyermek helyében, illetve a gyermek elképzeli magát a felnőtt helyében, új nézőpontok jelenhetnek meg mindkettejük látásmódjában. Addig a pillanatig csak saját oldalukról látták az eseményeket, de a reflexív kérdések és a szerepcsere segítségével, betekintést nyerhetnek a másik fél helyzetébe, érdekeibe és érzéseibe. A körkérdések azt segítik, hogy egy-egy adott pontot és egy-egy adott problémát hogyan látnak mindketten. A motivációs, illetve a BATNA/WATNA kérdésekkel viszonyuk jövőbeni alakulását vázolhatják maguk elé.

A STORYTELLING hatásos módszer lehet olyankor, amikor fiatalok ügyfelünk egyáltalán nem akar megszólalni, vagy nem képes gondolatait egységbe foglalni.

A tükrözés és a visszacsatolás kiváló módja annak, hogy ellenőrizze a mediátor, a felek hallják-e, értik-e egymást. Ezen módszerek segítségével vagy a mediátor, vagy az egyik fél ismétli el, mit mondott a másik fél. Segítséget nyújthat a tesztelés technikája is, mikor a mediátor szándékosan rosszul foglalja össze az elmondottakat, abban bízva, hogy a lényeg a fél kijavítja, újra megismétli, ez által kihangosításra kerül a valódi szükséglet. Több szempontból is eredményes ez a módszer, hiszen a kihangosítás mellett az esetlegesen túl bőbeszédű ügyfeleket pontosabb és célravezetőbb megfogalmazásra ösztönzi.

A külön tárgyalás és az ehhez kapcsolódó ventilálás alkalmas arra, hogy az ügyfél érzelmei viharát kitombolhassa, illetve olyan információkat osszon meg a mediátorral, melyek elősegítik az egyezés és az együttműködés kibontakozását, viszont azt szeretné, hogy ezekről a tényekről és érdekekről, érzésekről csupán a mediátor tudjon.

A mediáción kívül egyéb lehetőségek is rendelkezésre állnak az alternatív vitarendezés világában. Szükség is van erre, ezekre, hiszen a fiatalok életét jellemző konfliktusoknál gyakran előfordul, hogy több szereplőssé válik a megoldandó probléma.

Mediáción kívüli egyéb lehetséges modellek³⁶⁵

A mediáció csak az egyik lehetőség az alternatív konfliktuskezelési technikák körében. A fiatalokat érintő ügyekben eredményességet mutat a konferencia- és a beszélőkör-modell

³⁶⁴ Kertész Tibor: Mediáció a gyakorlatban c., Bíbor Kiadó, Miskolc, 2010

³⁶⁵ Csemáné Dr. Váradi Erika: Konfliktuskezelési alapismeretek, jegyzet: Miskolci Egyetem – Általános és Igazságügyi Mediátor Szakirányú Továbbképzési 2010-2011

is. Valamennyi technika esetében a résztvevők aktívan vesznek részt, sokszor az adott (szűken vett) közösséget is bevonva, melyben az ifjú él.

A KONFERENCIA MODELLEK céljai között szerepel egyrészt a megsértett emberi viszonyok helyreállítása, másrészt egy ilyen esemény hatással van a közösségre is természetesen, formálja, alakítja azt. Ebben az esetben olyan történéseket, vitákat beszélnek meg, melynek rendezése a közösség számára hosszútávon jelentős érdeke. Meghatározó együttélésük szempontjából. Például egy faluban egyes családok közötti jelentős nézeteltérés, mely megmérgezi az egész település életét.

A konferencia modelleknek több formája is ismert, mint például a fiatakorúak családi csoportkonferenciái. Egy bűnelkövető fiatal esetében, ezáltal szűk családja is bevonásra kerül gyermekük feletti döntéshozatalba. A közösségi csoport-konferenciák kiválóan alkalmazhatók iskolai vagy munkahelyi konfliktusoknál. Ennek segítségével a közösségi normát megsértő, helytelenül viselkedő, esetleg bűncselekményt elkövető személy feletti döntéshozatalba az áldozat is bevonható, így megjelenhetnek saját érdekei. Fontosnak tartom, hogy a folyamat során jelen legyenek mindazok, akiket az ügyben érintettek, mert ezúton lehetőséget kapnak az esettel kapcsolatos gondolataik és érzelmeik megfogalmazására, a cselekmény megítélésének alakítására.

A (BESZÉLŐ) KÖR MODELLEK során három típust sorolok fel, a béketeremtő, az ítélkező és a gyógyító kört. Az alaptétel, melyből mind a három kiindul, hogy egyetlen ember sem dönthet a másik felett.

A béketeremtő kör célja a közösségen belüli jó kapcsolat visszaállítása.

Az ítélkező körnél a sérelmek megfelelő orvoslása kerül előtérbe, hogy az érintettek megértsék egymás tettének és reakcióinak indítékait, a körülményeket, a megsértett érdekeket, érzelmeiket. Mindenki, aki jelen van az ülés során, elmondhatja véleményét, együtt foglalják össze azokat a lépéseket, melyek a jóvátételhez vezetnek, és egy újabb, hasonló cselekményt megelőznek.

A gyógyító körök több lépcsős eljárást igényelnek. Először az áldozat és családja sérelmeire szükséges helyezni a hangsúlyt, mely az érzelmi szükségletekről való gondoskodást jeleníti meg. Ezután belép az elkövető és családja is, mikor is a szembesítés során a felelősség felvállalására, bocsánatkérésre kerülhet sor. Valamint mindkét fél elmondhatja egymásnak a cselekménnyel kapcsolatos gondolatait, érzéseit. Kizárólag egy alapos gyógyító kör esetén kerülhet sor az ítélőkörré való összeállásra, hiszen jellemzően az ilyen esetekben súlyos ügyekről, esetleges bűncselekményekről van szó.

Zárógondolatok

Alapvető társadalmi érdek, hogy hazánk ifjúsága a demokratikus értékekkel és moralitással tisztában legyen, ismerje jogait, elismerje a jogokat, és azokkal tudatosan élő felnőtté nőjön fel. Olyan emberek váljanak utódainkból, akik a társadalomba zökkenőmentesen képesek beilleszkedni. A gyermekek és a fiatalok hazánk legfontosabb erőforrása, olyan erőforrás, mely képes innovatív szemlélettel újra és újra megújulni, ezáltal biztosítva saját maga és közössége boldogulását, érvényesülését. Elengedhetetlen feltétele egy egészségesen működő társadalomnál, hogy a felnövekvő generáció szűkebb és tágabb közösségeikben befogadó, toleráns attitűddel vegyen részt a mindennapi életben és munkában. Hiszen gyermekeink ugyanolyan fontos szerepet töltenek be, mint a nagykorúak a fenntartható békés társadalom építésében. Az érett közösségnek segítenie kell az ifjúság, mint társadalmi erőforrás kibontakozását, életpályájuk megtervezését, életük vezetésének tudatos fejlesztését. Ezt úgy érheti el egy egészséges társadalom, hogy a közösségi kompetenciákat fejleszti, minőségi információkat és alternatív programokat biztosít, és az ezeket biztosító szolgáltatásokat és intézményeket fejleszti.

A XXI. században olyan célok is megfogalmazódnak, mint produktív életstílus, egészségtudatosság. A 90-es években megkezdődött oktatás kiterjesztése növelte az iskola falai között töltött időt és a tanulók számát. Az általános képzettségi szint bár növekedett, ezzel hozzájárult a munkaerő-piaci feszültségek csökkenéséhez, mégis ez az oktatási expanzió számos tekintetben nem alkalmazkodott a gazdaság igényeihez. Így napjainkban olyan fiatalok lépnek ki az iskolarendszerekből, akiknek a munkaerőpiacon való elhelyezkedése egyre súlyosabb nehézségekbe ütközik. Jelentős és növekvő tendenciát mutat a középfokú

oktatásból, leginkább a szakiskolai képzésből történő lemorzsolódás. Ez a jelenség meghatározó szerepet játszik az alacsony iskolai végzettségű egyének újratermelődésében. Az iskolarendszerből kihulló fiatalok sok esetben nem rendelkeznek megfelelő szakképzettséggel. Így hiányoznak azok a készségeik, képességeik, információik, amelyek segítségével könnyebben integrálódhatnának a produktív társadalmi rétegbe. Ezáltal életminőségük javulása egyre nehezebb.

A lakosság és a lakosságon belül az ifjúság egészségtudatossága alacsony, így az egészségre káros életvitel minták (kábitószer-fogyasztás, dohányzás, alkoholizmus, inaktív életmód stb.) széleskörű elterjedése gyermekeink egészségi állapotának romlásához vezethet. Ez a hatás egyre csak gyűrűzik, és a soron következő generációk egészségi állapotát is veszélyezteti. A droghasználat a társadalom minden rétegében megjelenik. Számos kutatás igazolta, hogy a társadalmi integrációból kieső fiatalok körében a különböző drogok használata, és a droghasználat hátrányos következményeinek valószínűsége számottevőbb.

Ezzel párhuzamosan, sajnálatos módon, más kedvezőtlen folyamatok is hatnak. Sok gyermek és fiatal van, akik a mindennapi családi és iskolai keretek között nem jutnak hozzá, a személyiségük fejlődéshez, a devianciák elkerülése szempontjából fontos prevenciók lehetőségeihez. Az iskolai kudarcok mögött sokszor családi, közösségi és szociális deficitek találhatók meg. Mára hétköznapi jelenség, hogy a családok egyre kevesebb időt tudnak egymással eltölteni. Csökken a szülők és a gyermekek közötti kapcsolat erőssége. Számos példa mutatja, hiányoznak azok a szociokulturális, kommunikációs, gondozási-, nevelési minták, készségek, amelyek elengedhetlen segítséget nyújthatnának a felnőtteknek a szülői és háztartási szerepek betöltésében, és példamutató megélésében.³⁶⁶

A XXI. században az ifjúsági intézmény- és szolgáltató rendszer már önmagában nem biztos, hogy képes kielégítő módon, megfelelően biztosítani az új generáció tagjainak bekapcsolódását, szocializációját, társadalmi integrációját. Miközben csökken a szerepe a családnak és a nevelési- oktatási intézményeknek, mint elsődleges szocializációs tereknek, egyre inkább előtérbe kerülnek a harmadlagos szocializációs terek, mint például ifjúsági közösségek. Sajnos a tapasztalatok azt mutatják, hogy ezek a harmadlagos szocializációs terek sem tudják mindig betölteni társadalmi szerepüket. Mindeközben a társadalom érzi, egyre több lehetőséget kellene biztosítanunk gyermekeinknek és fiataljainknak hátrányaik leküzdéséhez, számukra óriási kockázatot jelentő devianciák csökkentéséhez.

Mindenekelőtt hatékonyan kell fellépni az ellen, hogy fiataljaink olyan helyzetbe kerüljenek, ahol jelentősen csökken a szocializáció és társadalmi integráció esélye. Olyan programokra van szükség, melyek az integrációjukat és szocializációjukat szolgálják. A felnőtt közösség felelőssége, gondoskodik arról, hogy az új generáció a szabadidejét lehetőleg személyiségének, képességének, készségének fejlesztésére fordíthassa. Ezek társadalmi célok. Egy fenntartható társadalom alappillérei. Ehhez hatékony projekteket, programokat, szolgáltatásokat fenntarthatóságának kereteit és feltételeit lenne szükséges megteremteni. Olyan kulcsfontosságú területek nyernek prioritást, mint a kábítószer-használat és függőség megelőzése, a devianciák elleni küzdelem. A társadalomnak olyan programokat kellene támogatni, melyek segítenek abban, hogy elejét vehessük e nagy kockázatokkal járó magatartásminták kialakulásának, rögzülésének. A projekteknek lehetőséget kellene teremteni arra, hogy ne csak a szakemberek, hanem a szülők, a pedagógusok és a kortársak is minél hamarabb felismerhessék, és hozzáférhessenek a beavatkozás feltételeihez. A családok, a szülők és szakemberek bevonása felkészítése elengedhetetlen ahhoz, hogy az ifjúsági korosztályok lehetőségei az élet minél szélesebb területén bővíthessenek.³⁶⁷

Meglátásom szerint, változnak a gyermekek, változnak az élet helyzetek, és változnia kellene az intézmények szerepeinek is. Az iskolának is jelentős felelőssége van abban, hogy a gyermekeket az elvárt normák irányába vezesse. A gyermekbűnözés megelőzése érdekében az egész társadalomnak együtt kell működni: megfelelő felnőtt példára van szükség, jó pedagógusokra, olyan speciális intézményekre, amelyekben képzett szakemberek dolgoznak.

³⁶⁶ Solt Ágnes: Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban. Szociokulturális háttér-viszonyok. 2007

³⁶⁷ Solt Ágnes: Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban. Szociokulturális háttér-viszonyok. 2007

A resztoratív szemléletet elengedhetetlennek tartom a mindennapok alkalmazásában. A fiataljaink esetében a legfontosabb cél fejlődésük és egyéniségük helyes irányba való kibontakozása kell, legyen. Az alternatív konfliktuskezelési technikák segítségével nem semmisítjük meg a lehetőséget, hogy jövőnk reményei, kik olykor – olykor hibáznak, kiegyensúlyozott felnőttekké váljanak, akik képesek integrálódni a közösségbe, ahol élnek. A dolgozatban megemlített vitarendezési technikákon kívül természetesen más alternatív konfliktus megoldási lehetőségek is rendelkezésünkre állnak. A jóvátétel esélyét és a helyreállító szemléletet tartom megfelelőnek ifjaink támogatására. Ezen az úton rávilágíthatunk tévedéseikre, tevékenyen, cselekvően vehetnek részt a folyamatban, mégsem vágjuk el előttük az utat egy teljes élet kialakításához, ahol szerető, békés családjuk lehet, és nem utolsó sorban, olyan munkájuk és szakmájuk, mely valóban személyiségük kiteljesedését szolgálhatja.

Évek óta megfigyelhető a társadalom egyre élesebb tagolódása. A felnőttek világa egyre amorfabb, rémisztőbb a fiatalok számára. Ebben a világban látott és tapasztalt erőszakosság tükröződik vissza a modellkövető gyermekekben. Általános probléma, hogy társadalmunk értékrendje torz mederbe került. Így nő a esélye annak, hogy az ifjúság egy része is ezt a torz és amorf erkölcsi alapokat követi, mint mintát. Nehezen találhatóak a keretek és a stabil pontok, melyeket megadhatnánk egyértelműen gyermekeinknek. Nehezen találhatóak az egyértelmű elvárások, mi a jó és mi a rossz, a média pedig abszolút zavart kelthet a tudatukban. A hiba, lehet, már a mintában van. A társadalom, mint minta, talán nem közvetít egyértelmű, tisztán érthető, világos példaértéket. A gyermek pedig másol. Fel kell nőnie, hát úgy viselkedik, mint a felnőttek...

Irodalomjegyzék

- Csemáné Dr. Váradi Erika: Konfliktuskezelési alapismeretek, jegyzet: Miskolci Egyetem – Általános és Igazságügyi Mediátor Szakirányú Továbbképzési 2010-2011
- Dr. Farkas Ákos – Dr. Róth Erika: A büntetőeljárás c., Complex Kiadó, Budapest, 2007., 20. o.
- Dr. Farkas Ákos – Dr. Róth Erika: A büntetőeljárás c., Complex Kiadó, Budapest, 2007., 26–27.o.
- Fellegi Borbála: Megtorlás vs. Jóvátétel, Ph.D disszertáció, 4. fejezet – nyers kézirat, 2008. június 26. (www.rezler-foundation.hu/docs/fellegiborbala.doc)
- Kertész Tibor: Mediáció a gyakorlatban c., Bíbor Kiadó, Miskolc, 2010
- Ranschburg Jenő: Élet és Irodalom, 2000. december 8.
- Solt Ágnes: Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban. Szociokulturális háttér-viszonyok. 2007
- <http://www.police.hu/megelozes/bunmegelozes/mediacio/informanyag.html>

Dr. Greksza Veronika: Egészséges környezethez való jog az Emberi Jogok Európai Egyezményében?

(PTE ÁJK, Európa Központ)

„A környezetvédelem nem eszmék, hanem emberi jogok kérdése.”

Lluís Maria de Puig

I. Problémafelvetés

A harmadik évezred elején a nemzetközi közösség és benne Európa államai számára kétségtelenné vált, hogy megoldást kell találni számos viszonylag új keletű és globális környezetvédelmi problémára, egy olyan világban, ahol a népesség permanensen növekszik,³⁶⁸ és a gazdasági érdekek prioritást élveznek úgy a környezeti, mind a társadalmi és szociális szempontokkal szemben. A környezetvédelem jelentőségét már 1972-ben felismerte a nemzetközi közösség. (1972-ben rendezték meg az első ENSZ Környezeti Világkonferenciát Stockholmban.)

Az egyre szembetűnőbb környezetvédelmi kérdésekre az 1987-ben kidolgozásra került fenntartható fejlődés koncepciójával kívánt reflektálni a nemzetközi közösség. A Brundtland bizottság, az általa kidolgozott Közös Jövők jelentésben egy olyan fejlődés kívánalmát írja le „amely kielégíti a jelen nemzedék szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generáció képességét saját szükségleteinek kielégítésére.”³⁶⁹ A fenntartható fejlődés fogalma és tartalma nem kellőképpen körülhatárolt, így a fogalom következtlen használata folytán annak jelentéstartalma napjainkra jelentősen felhígult. A „fenntartható” jelző a „zöld” megoldások rokon értelmű fogalmává vált, melyet tévesen akkor is alkalmaznak és használnak, ha az adott döntésben, politikában, tevékenységben vagy intézkedésben a környezeti dimenzió érdemben fel sem merül.³⁷⁰ A fenntartható fejlődés, ahogy az 2002-ben a Johannesburgi Nyilatkozatban³⁷¹ először megfogalmazásra került, a gazdasági, a társadalmi és szociális valamint a környezeti szempontok hármass pillérére alapul, melyek egymást kiegészítő, és azonos súlyú szempontrendszer. Találkozhatunk olyan újító gondolatokkal is, amelyek szerint a környezeti dimenzió az a bázis, amelyre a gazdasági és társadalmi fejlődés két pillére épül. Könnyen beláthatjuk, hogy a fenntarthatóság három alkotóeleme között nincs összhang, hiszen a gazdasági „érdekek” felülírják a környezeti szempontokat. A fenntartható fejlődés koncepciója még nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így a környezetvédelem új megoldásokat kíván. Az egészséges környezethez való jog megfelelő lefektetése ilyen új megoldás lehetne.

II. Európai szerepvállalás

„Európa már hosszú ideje létező „egyedülálló és azonosítható entitás”. Ennek bizonyítékeként gyakran érvelnek azzal, hogy Európa volt a modern civilizáció bölcsője”³⁷², ahonnan meghatározó kulturális és tudományos újítások indultak ki. Ez az újító szellemiség a 21. századra mégis megtorpanni látszik a környezetvédelem, azon belül is az egészséges környezethez való emberi jog elismerésének tekintetében.

³⁶⁸ Egyes becslések alapján a jelenlegi 7 milliárdról 2050-re 9 milliárdra fog nőni a Föld népessége. Forrás:

<http://www.oecd.org/env/environmentalindicatorsmodellandoutlooks/socio-economicdevelopmentchapteroftheoecdenvironmentaloutlookto2050theconsequencesofinaction.htm>

Letöltve: 2012. november 10.

³⁶⁹ 1984-ben az ENSZ Közgyűlés létrehozta a Környezet és Fejlődés Világbizottságot, melynek vezetésével Gro Harlem Brundtland norvég miniszterelnök asszonyt bízták meg. Ez az ún. „Brundtland bizottság” készítette el az 1987-ben elfogadott „Our Common Future” (Közös Jövők) című jelentést, amely először fogalmazta meg a fenntartható fejlődés fogalmát. A jelentés szövegét lásd:

http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/42/187 Letöltve: 2012. november 10.

³⁷⁰ Ludwig Krämer: Az Európai Unió környezeti joga. Dialóg Campus. Budapest-Pécs, 2012., 36.o.

³⁷¹ Johannesburg Declaration on Sustainable Development. A Nyilatkozat teljes szövegét lásd: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POI_PD.htm Letöltve: 2012. november 10.

³⁷² Kecskés László: EU-Jog és jogharmonizáció. Hvg-orac Lap és Könyvkiadó. 2009. Budapest. 19.o.

Európa második világháború utáni időszakának első nagy nemzetközi szervezete, az Európa Tanács keretében (továbbiakban ET) - amely legfőbb céljának többek között az emberi jogok védelmét, biztosítását és fejlesztését tekinti - több mint 200 nemzetközi egyezmény jött létre a tagállamok közös eszméinek és alapelveinek biztosítása érdekében.³⁷³ Legjelentősebb az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény. (Más néven: Emberi Jogok Európai Egyezménye, továbbiakban Egyezmény.) Az emberi jogok ezen viszonylag rövid európai lajstroma nem tartalmazza az összes alapjogot, így az egészséges környezethez való emberi jogot sem. Arra a kérdésre, hogy az Egyezmény megalkotásakor miért maradt ki az említett alapjog, egyszerű a válasz. Az Egyezmény megalkotásakor (1950. november 4.) a felek még nem szembesültek olyan környezetvédelmi problémákkal, amelyeket az Egyezmény keretei között alapjog formájában tartottak volna szükségesnek rendezni. Az egészséges környezethez való jog tehát nem szerepelt a védeni rendelt emberi jogok között. Az emberi jogokat Karel Vasak nyomán generációs jogcsoportokba rendező elméletek szerint az egészséges környezethez való jog harmadik generációs jognak, azaz szolidaritási jognak tekintendő, és mint ilyen, csak később vált általánosan védendő értéké.

Különböző nem kormányzati szervek (NGO-k) és az ET Parlamenti Közgyűlése 1999 óta folyamatosan nyomást gyakorol a tagállami érdekeket közvetlenül megjelenítő Miniszterek Tanácsára, eddig sajnos sikertelenül annak érdekében, hogy a szerződő feleket meggyőzze: az egészséges környezethez való emberi jogot ésszerű volna egy kiegészítő jegyzőkönyv formájában az Egyezményhez csatolni, ahogy az többek között a tulajdon védelme tekintetében is történt. Az ET Parlamenti Közgyűlésének 1999-es első 12003. számú ajánlása³⁷⁴ óta a Miniszterek Tanácsa többször kifejtette, hogy felismeri és elismeri az egészséges és élhető környezet fontosságát, mint az emberi jogi védelem releváns tényezőjét, azonban a védelem egy bizonyos formája már létezik: az Egyezmény rendszere közvetlen lehetőséget ad az egészséges környezethez való jog érvényesítéséhez a Bíróság jogértelmezési gyakorlatán keresztül.

A kérdés ma így hangzik: valóban elég a globális és nemzeteken átívelő környezeti károkkal teletűzdelt 21. századi Európa életében a közvetett szabályozás, egy olyan Egyezményben mely az európai alapjogvédelem bázisát jelenti?

III. Egészséges környezethez való jog, mint alapvető emberi jog

Az összetett kapcsolat az emberi jogok és a környezet minősége között már tényként kezelt, mint ahogy az is, hogy a környezetszennyezés veszélyezteti az alapjogok érvényesülését. Az emberi élet minősége az élhető bolygó fenntartásán is alapul, a biztonságos környezet kialakítása pedig az emberi jogok fejlődésétől is függ - e két jelenség szoros kölcsönhatásban van.

Az emberi jogok és a környezetvédelem kapcsolata szempontjáról több megközelítés is létezik. Az egyik álláspont szerint a környezeti kérdések azért tartoznak az emberi jogok kategóriájába, mert a környezetvédelem célja az emberi élet minőségének a javítása. Bírálóik úgy vélik, hogy az ember az ökoszisztémának csak egy eleme, amit saját érdekében kell megőriznie, ebből következően az emberi jogok a természetvédelemnek vannak alárendelve. Egy harmadik álláspont szerint az emberi jogok és a környezetvédelem különböző, de egymást átfedő társadalmi érdekeket tükröznek.³⁷⁵ Az ember és környezet viszonyát akár mellérendeltségi, akár alá-fölérendeltségi nézőpontból vezetjük is le, a célt kell szem előtt tartani, ami a környezetünk védelme. Az emberi jogok egy adott társadalomban az egyének és a csoportok jogait védi, míg a környezetvédelem célja az élet globális fenntartása.³⁷⁶ Ha a célt tágabban értelmezzük, megállapíthatjuk, hogy mind a nemzetközi környezetjog, mind az

³⁷³ Szalayné Sándor Erzsébet: Az egyén jogi helyzete az Európai Unióban. PTE ÁJK Európa Központ, valamint Nemzetközi- és Európaijogi Tanszék, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár. 2010. 119.o.

³⁷⁴ Ajánlás szövegét lásd:

<http://www.assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc09/EDOC12003.htm>

Letöltve: 2012.november 10.

³⁷⁵ Dinah Shelton: Human Rights, Environmental Rights, and the Rights to Environment, Stanford Journal of International Law. Vol.28. No.1. 1991. 105.o.

³⁷⁶ Alexandre Kiss, Dinah Shelton: International Environmental Law. Transnational Publishers. 1999. 187.o.

emberi jogok arra törekednek, hogy jobb életfeltételeket biztosítsanak, így fonódnak össze egy közös cél érdekében.³⁷⁷

A nemzetközi közösség zömmel soft law jellegű dokumentumokat produkált eddig az egészséges környezethez való jog, mint emberi jog vonatkozásában. A már említett 1972-es Stockholmi ENSZ Környezeti Világkonferencián kidolgozott Stockholmi Nyilatkozat³⁷⁸ II.1. elvében szerepel, hogy „Az embernek alapvető joga van a (...) megfelelő életfeltételekre egy olyan környezetben, amelynek minősége biztosítja számára azt, hogy méltóságban és jólétben éljen, ugyanakkor nemes kötelessége a környezet védelme és megjavítása a jelenlegi és a jövő nemzedékek számára.”³⁷⁹ Maradva az ENSZ szintjén, újra megemlíthető a Brundtland bizottság Közös Jövők című 1987-es jelentése,³⁸⁰ mely 1. mellékletének 1. pontja kimondja, hogy „Minden emberi lénynek alapvető joga van, hogy egészségét és jólétét biztosító környezetben éljen.” Bővebb információt itt sem találunk arra vonatkozóan, hogy ez az anyagi jog, mit rejt magában, azonban eljárásjogi vonatkozások már szerepelnek a jelentésben.³⁸¹

A 1992-es Rió de Janeiróban megrendezett ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciáján elfogadott Riói Nyilatkozat 10. elvében³⁸² már az egészséges környezethez való jog három eljárási joga fogalmazódott meg: az információhoz való hozzáférés, a döntéshozatalban való részvétel, és az igazságszolgáltatáshoz való jog. E három eljárási jogot bontotta ki a 2001. október 30-án hatályba lépett Aarhusi Egyezmény³⁸³, mely az egészséges környezethez való jog igazi mérföldkövének tekinthető, ugyanis a jól csengő eszméket és iránymutatásokat tartalmazó soft law jellegű dokumentumnál több, mivel kikényszeríthető.³⁸⁴

Szűkebb területet vizsgálva, az egészséges környezethez való jog európai szabályozásának első meghatározó pontjának, az 1989. december 7. és 8-án Frankfurt am Mainban megrendezett Környezet és Egészség Konferenciát is tekinthetjük. A konferencián 31 ország részvételével elfogadták a Környezet és Egészség Európai Chartáját,³⁸⁵ mely a Riói

³⁷⁷ Philippe Cullet: Definition of an Environmental Right in a Human Rights Context. International Environmental Law. Research Centre. 1.o.

³⁷⁸ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment

³⁷⁹ „Man has the fundamental right to freedom, equality and adequate conditions of life, in an environment of a quality that permits a life of dignity and well-being, and he bears a solemn responsibility to protect and improve the environment for present and future generations. In this respect, policies promoting or perpetuating apartheid, racial segregation, discrimination, colonial and other forms of oppression and foreign domination stand condemned and must be eliminated. „ A nyilatkozat teljes szövegét lásd:

<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&l=en>

Letöltve: 2012. november 10.

³⁸⁰ Our Common Future – A jelentés teljes szövegét lásd:

http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/42/187 Letöltve: 2012. november 10.

³⁸¹ „Tagállamoknak időben tájékoztatni kell minden olyan személyt, akik számára valószínűleg jelentős hatással lesz egy tervezett tevékenység, és biztosítaniuk kell számukra a közigazgatási és bírósági eljárásokhoz való egyenlő hozzáférést és jogszerű eljárást.„ Közös Jövők jelentés: 1. sz. melléklet 6. pont

³⁸² „Nemzeti szinten minden egyénnek biztosítani kell a megfelelő hozzáférést a környezetre vonatkozó információkhoz, amelyekkel a közhivatalok és a hatóságok rendelkeznek, beleértve az egyes közösségeket érintő veszélyes anyagokra és tevékenységekre vonatkozó információt, továbbá lehetővé kell tenni a döntéshozatali folyamatban való részvételt. Az Államok segítsék elő és bátorítsák a lakosság tudatosságát és részvételét azzal, hogy széles körben hozzáférhetővé teszik az információkat. Hatékony hozzáférést kell biztosítani a bírósági és igazgatási eljárásokhoz, beleértve a jóvátételt és a helyreállítást.” A Nyilatkozat teljes szövegét lásd:

<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=78&articleid=1163> Letöltve:

2012. november 11.

³⁸³ Az Aarhusi Egyezményről bővebben lásd: Fülöp Sándor: Az Aarhusi Egyezmény eszméi. Fundamentum, 2008. 1.sz.; Pánovics Attila: Az Aarhusi Egyezmény és alkalmazása az Európai Unió jogában. PhD értekezés. PTE ÁJK Doktori Iskola Nemzetközi és Európai Alapprogram. Pécs, 2010.; Pánovics Attila: Az Aarhusi Egyezmény végrehajtása az Európai Közösségben, Európai Jog, VI. évfolyam 5. szám, 2006. szeptember.

³⁸⁴ Az egyezmény betartása felett egy nyolctagú bizottság ún. „Compliance Committee” őrökdi, amelynek tagjai személyükben megválasztottak, nem országot vagy szervezetet képviselnek.

³⁸⁵ European Charter on Environment and Health – A Charta teljes szövegét lásd: http://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0019/114085/ICP_RUD_113.pdf Letöltve: 2012. november 10.

Nyilatkozat előtt három évvel már két környezeti eljárási jogot deklarált (információhoz való jog és a döntéshozatalban való részvétel) valamint 1. fejezetében kimondta, hogy „*Minden egyénnek joga van: Olyan környezethez, mely elősegíti a számára elérhető legjobb egészségi állapotot és jólétet.*” A Charta egyúttal kötelezettséget is keletkeztet, amikor a 2. pontjában kimondja, hogy „*Minden egyénnek kötelessége részt venni a környezet védelmében a saját és mások egészségének megőrzése és javítása érdekében...*”

Az egészséges környezethez való jog és az emberi jogok kapcsolatát vizsgáló neves szakemberek - többek között Dinah L. Shelton - rámutattak, hogy több emberi jog (például az élethez, az egészséghez, a magán és családi élethez valamint a tulajdonhoz való alapjogok) érdemi érvényesülésének előfeltétele a biztonságos és egészséges környezet megléte.³⁸⁶ Ebből következik, hogy az egészséges környezethez való jog kikényszeríthető módon való lefektetése nem csak a környezetvédelem eszköze lenne, hanem hozzájárulna az említett emberi jogok magasabb szintű védelméhez és érvényesüléséhez.

IV. Ellentétes érdekek az Európa Tanácson belül

Az egészséges környezethez való jog Egyezménybe foglalásának igénye már az 1990-es években felmerült, azonban több mint tíz év sem volt elég az érdemi cselekvéshez.

1999 novemberében az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése (továbbiakban Parlamenti Közgyűlés) az 1431- es számú ajánlásában az Európa Tanács környezetvédelemmel kapcsolatos jövőbeli lépéseivel foglalkozott. Az ajánlás kifejezi annak szükségességét, hogy az Európa Tanács, az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága és az Európai Unió szorosabban együttműködjenek környezetünk védelme érdekében. Az ajánlás ezenkívül kiemeli, hogy az Egyezmény a demokrácia, az alapjogok és szabadságok fontos védelmezője. A Közgyűlés az ajánlás 8. pontjában kifejezi abbéli véleményét is, hogy az Egyezménynek magába kellene foglalnia az egészséges és élhető környezethez való jogot, mint alapvető emberi jogot.³⁸⁷

Miután a Miniszterek Tanácsa elvetette az ajánlást, a Parlamenti Közgyűlés 2003-ban újra próbálkozott az 1614-es ajánlással, ami a Környezet és az Emberi jogok címet viseli. Az ajánlás a 3. pontjában kiemeli, hogy a nemzetközi jog fejlődésének a távlatából, mind a környezet, mind az emberi jogok és az európai esetjogból, főleg az Emberi Jogok Európai Bíróságának az esetjogából kiindulva, elérkezett az idő arra a jogi lépésre, hogy az emberi jogok védelmi rendszere hozzájáruljon a környezet védelméhez is. A Parlamenti Közgyűlés azt javasolta a tagállamoknak, hogy vegyék figyelembe a környezetvédelem szükségességét, különös tekintettel az Egyezmény 1., 2., 3., és 8. cikkére, ezen felül pedig ismerjék el alkotmányos szinten az egészséges és élhető környezethez való emberi jogot. A Közgyűlés ezután a 10. pontban kéri a Miniszterek Tanácsát, hogy készítsen az Egyezményhez egy kiegészítő jegyzőkönyvet, ami deklarálja az Aarhusi Egyezményben lefektetett egyéni eljárási jogokat.

A Miniszterek Tanácsa ezt az ajánlást is elutasította 2004. január 4-én a 10041. számú válaszában. Hivatkozásának fő érve, hogy már több tagállam alkotmányában szerepel az egészséges környezethez való jog, továbbá, az Egyezmény közvetlenül már tartalmazza az egészséges környezethez való emberi jogot. A Miniszterek Tanácsának érvelésében az a téves indok is szerepel, mely szerint az Európai Unió Alapjogi Chartájának 37. cikke deklarálja az egészséges környezethez való jogot.³⁸⁸ Az Alapjogi Charta, bár az emberi jogok egyik leghosszabb katalógusát adja, az egészséges környezethez való jogot mégsem tartalmazza. A Charta 37. cikke így szól: „*A magas színvonalú környezetvédelmet és a környezet minőségének javítását be kell építeni az uniós politikákba, és a fenntartható fejlődés elvével összhangban biztosítani kell megvalósulásukat.*”³⁸⁹ A Charta idézett rendelkezése az Európai Unióról szóló

³⁸⁶ A környezetvédelem és az emberi jogok kapcsolatáról bővebben lásd: Donald K. Anton, Dinah L. Shelton: Environmental Protection and Human Rights. Cambridge University Press. 2011.

³⁸⁷Parliamentary Assembly of Council of Europe Recommendation 1431 (1999) 8. „The Assembly [...] considers that the Convention could include the right to a healthy and viable environment as a basic human right.”

³⁸⁸ Az Európai Unió alapjogvédelmi rendszeréről bővebben lásd: Szalayné Sándor Erzsébet: Im.6.

³⁸⁹ Európai Unió Alapjogi Chartájának teljes szövegét lásd: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:303:0001:0016:HU:PDF> Letöltve: 2012. november 10.

szerződés 3. cikkéből³⁹⁰ kiindulva, mindössze a környezetvédelem magas szintje, és a fenntartható fejlődés általános céljait mondja ki.³⁹¹ „A 2000 végén elfogadott Charta nem hozta létre a tiszta környezethez való jogot. (...) Ez a rendelkezés meglehetősen félrevezető, mivel nem világos, hogy egy ilyen formula, amely nagymértékben megfelel az EUMSZ. 11. cikkének, milyen értelemben hoz létre „jogokat”.³⁹² Kérdéses, hogy ha az Európai Unió Alapjogi Chartája valóban *expressis verbis* tartalmazná is e jogot, az miért jelentene „felmentést” az Európa Tanácsnak az alól, hogy az egészséges környezethez való jogot az Egyezménybe foglalja?

Tíz évvel az első kudarc után, 2009. szeptember 11-én a Parlamenti Közgyűlés szintén benyújtott egy kiegészítő jegyzőkönyvről szóló ajánlást.³⁹³ Az ajánlás szól az egészséges környezethez való jog eddig elért nemzetközi, nemzeti és regionális szabályozásáról, majd rámutat arra, hogy az Egyezményből teljesen hiányzik egy ehhez hasonló jog. Az ajánlás megfogalmazza az egészséges környezethez való jog tartalmát is. Tárgyalja a kikényszeríthetőség kérdését, és az eljárásjogi és anyagi jogi vonatkozásokat is. Az ajánlás jogeseteket említ, annak bizonyításául, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága már kikristályosította ezt a jogot, majd konkrét javaslatot tesz a Miniszterek Tanácsa irányába, hogy készítsék el annak a jegyzőkönyvnek a tervezetét, ami a tárgyalt jogot belevenné az Egyezménybe, ezen kívül kéri, hogy a Közgyűlés képviselőit is vegyék bele a kérdéssel foglalkozó szakértők csoportjába.

Annak ellenére, hogy az ajánlást egyhangú nyilatkozattal fogadta el a Parlamenti Közgyűlés, 2009 decemberében az Emberi Jogokat Irányító Bizottság³⁹⁴ a tervezet ellen szólt,³⁹⁵ ugyanazokat az ismert indokokat felsorakoztatva, amit a Miniszterek Tanácsa használt 2004-ben. Ez előrevetítette a Miniszterek Tanácsának azon döntését, ami figyelmen kívül hagyva a Közgyűlés érveit, elutasította a tervezet elkészítését, 2010 júniusában.³⁹⁶ A Tanács válaszában kifejezi, hogy felismeri az egészséges és élhető környezet fontosságát, mint az emberjogi védelem releváns tényezőjét, majd utal a 2003-as válaszára, és kijelenti, hogy álláspontja nem változott, miszerint: bár az Egyezmény kifejezetten nem ismeri az egészséges környezethez való jogot, de az egyezmény rendszere közvetetten már hozzájárul a környezetvédelemhez, a Bíróság jogértelmezési gyakorlata által.³⁹⁷

A Miniszterek Tanácsának elutasító magatartása, azért is sajnálatos, mert hét évvel a Parlamenti Közgyűlés első ajánlása és azt követő kudarc után, az ENSZ Emberi Jogok

³⁹⁰ Az Európai Unióról szóló Szerződés teljes szövegét lásd: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0001:0012:HU:PDF> Letöltve: 2012. november 10.

³⁹¹ Forrás valamint bővebb információ: Osztovits András (szerk.): Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata (Complex, 2011) 2508.-2511.o. – Szerző: Gerzsenyi Gabriella

³⁹² Im.3.: 150.o.

³⁹³ Parliamentary Assembly Recommendation 1885 (2009) Doc. 12003.

³⁹⁴ Steering Committee for Human Rights (CDDH) Bővebben lásd:

http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cddh/default_en.asp Letöltve: 2012. november 10.

³⁹⁵ „In its comments on Recommendation 1614 (2003) on “Environment and human rights”, the CDDH recognised that neither the Convention nor its additional protocols expressly recognise a right to the protection of the environment, but also noted that the Convention system already indirectly contributes to the protection of the environment through existing Convention rights and their interpretation in the case-law of the European Court of Human Rights which shows that the Convention already offers a certain degree of protection in relation to environmental issues. That being so, the CDDH considered that it would not be advisable to draft an additional protocol on this subject. However, it recognised the merit in the idea of drafting an appropriate instrument and consequently, in 2006, this led to the adoption of a Manual on human rights and the environment.” Az Emberi Jogokat Irányító Bizottság érvelésének teljes szövegét lásd: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1570861> Letöltve: 2012. november 10.

³⁹⁶ CM/AS (2010) Rec.1883-1885. (2010. június 18.)

³⁹⁷ „Although the European Convention on Human Rights does not expressly recognise a right to the protection of the environment, the convention system already indirectly contributes to the protection of the environment through existing convention rights and their interpretation in the evolving case law of the European Court of Human Rights.” Teljes szöveget lásd:

<http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=10403&Language=EN> Letöltve: 2012. november 10.

Főbiztosának Hivatala által kiadott „Demokratikus és méltányos nemzetközi rend támogatása” címet viselő 2005/57-es emberi jogi határozata a 4. (m) pontjában deklarálta minden ember és nép jogát az egészséges környezethez.³⁹⁸ A Parlamenti Közgyűlés 2009-es ajánlását a Miniszterek Tanácsa pedig 3 hónapra utasította el, az ENSZ Közgyűlésének azon határozatától, melynek 4. (l) pontja deklarálja minden ember és nép jogát az egészséges környezethez.³⁹⁹

V. Az Egyezmény és az egészséges környezethez való jog viszonya

Az Egyezmény, mint az Európa Tanács alapjogvédelmi rendszerének alapja, egy igen szűk katalógusát adja az alapjogoknak, így folyamatosan igazodnia kell a mindenkori követelményekhez. Ezt az ún. „living instrument” jelleget és tulajdonságot az Emberi Jogok Európai Bíróságának (továbbiakban: Bíróság) segítségével sikerül megvalósítani. Az Egyezményben deklarált legalapvetőbb emberi jogok „keretül szolgálnak a Bíróság esetjogához.”⁴⁰⁰ Az Egyezményben foglalt jogok és szabadságok védelme érdekében életre hívott Bíróság, ha környezetvédelmi kérdésekkel találja szemben magát, kénytelen közvetetten, az Egyezmény más cikkeire hivatkozva levezetni az egészséges környezethez való jogot. Bár a Bíróságnak ezzel a módszerrel már több alapjog vonatkozásában is élnie kellett, azonban az egészséges környezethez való jog jelentőségéből kiindulva, újra szembesülünk azzal a kérdéssel, hogy elegendő-e a közvetett szabályozás. Hiszen, ahogy az már említésre került, az egészséges környezethez való jog érvényesülése az előfeltétele többek között olyan alapvető emberi jogoknak is, mint az élethez való jog, a magán és családi élet tiszteletben tartásához való jog vagy éppen a tulajdonhoz való jog. Az Egyezménynek a környezetvédelem szempontjából leginkább releváns cikkei éppen ezért a 2. cikk és a 8. cikk, melyek az élethez való jogot, valamint a magán és családi élet tiszteletben tartásához való jogot deklarálják. Az Bíróság azonban már levezette az egészséges környezethez való jogot a véleménynyilvánítás szabadságából, (10. cikk) valamint a tulajdonhoz való jogból is. (Első kiegészítő jegyzőkönyv, 1. cikk.)

Az alábbiakban röviden ismertetésre kerülő legismertebb jogesetek, a Bíróságnak azon gyakorlatát mutatják be, melyekkel sikerült megalapoznia egy adott szinten az egészséges környezethez való jog közvetett érvényesülésének lehetőségét.

Az **Öneryildiz v. Törökország**⁴⁰¹ ügy kapcsán megállapításra került az Egyezmény 2. cikkének sérelme. Egy önkormányzati tulajdonban lévő hulladéklerakó telepen ugyanis metánrobbanás történt, melynek következtében harminckilenc ember életét veszítette. A baleset előtt, bár készült egy szakértői jelentés, amely felhívta az önkormányzat figyelmét a veszélyre, a hatóságok semmilyen intézkedést nem tettek. A Bíróság megállapította, hogy a hatóságok nem tájékoztatták a telep közelében élőket arról, hogy milyen veszélynek vannak kitéve annak ellenére, hogy tudták, de legalábbis tudniuk kellett volna, hogy a hulladéklerakó közelében élő emberek élete valós és közvetlen veszélynek van kitéve. Ezen felül a hatóságnak kötelessége lett volna megelőző intézkedéseket tenni a veszély elhárítása érdekében. Így a Bíróság kimondta, hogy Törökország nem tett eleget az Egyezmény 2. cikkéből (élethez való jog) származó azon kötelezettségének, hogy megvédje állampolgárait.

A **Fadeyeva v. Oroszország**⁴⁰² ügyben a kérelmező szomszédságában elhelyezkedő acélipari üzem légszennyező magatartása ugyanis meghaladta a nemzeti biztonsági határértéket. A Bíróság kimondta, hogy ahhoz, hogy egy környezeti ártalommal kapcsolatos

³⁹⁸ Office of the High Commissioner for Human Rights: Promotion of a democratic and equitable international order. Human Rights Resolution 2005/57 4. : „(...) *democratic and equitable international order requires, inter alia, the realisation of (...) m: the right of every person and all peoples to a healthy environment.*” A határozat teljes szövegét lásd:

<http://www.unhcr.org/refworld/category.LEGAL.UNCHR...45377c700.0.html> Letöltve: 2012. november 10.

³⁹⁹ General Assembly A/RES/64/157 (2010. március 8.) 4.(l). „*a democratic and equitable international order requires, inter alia, the realization of the... right of every person and all peoples to a healthy environment.*”

⁴⁰⁰ Grád András, Weller Mónika: A strasbourgi emberi jogi bíraskodás kézikönyve. Hvg-orac Lap-és Könyvkiadó Kft. Budapest. 2011. 15.o.

⁴⁰¹ Application no. 48939/99. (2004. november 30.)

⁴⁰² Application no. 55723/00 (2005. november 30.)

panasz a 8. cikk hatálya alá eszen, bizonyítani kell, hogy az ártalom elérte a súlyosság bizonyos fokát, és ez által tényleges beavatkozás történt az egyén „magánszférájába”. A kérelmező háza közelében a levegő mérgezőanyag koncentrációja sokáig, jelentős mértékben meghaladta a biztonsági szintet, melynek következtében a kérelmező egészségi állapota romlott. A Bíróság megállapította, hogy a 8. cikket megsértették, és ítéletében rámutat arra is, hogy a környezet károsodása nem jelenti szükségszerűen a 8. cikk megsértését, mivel ez a cikk nem biztosít kifejezett jogot a környezetvédelemhez, vagy a természet megőrzéséhez.⁴⁰³

A *Hatton és mások v. Egyesült Királyság*⁴⁰⁴ eset egy nemzetközi repülőtér gépei által okozott zajszennyezéssel kapcsolatos. A Bíróság megállapította, hogy bár a tevékenységet magánfelek fejtették ki, a 8. cikk mégis alkalmazandó, mert az állam felelősségi körébe tartozik, hogy zajszennyezés kizárása vagy csökkentése érdekében megfelelően szabályozza a magántársaságok ipari tevékenységét. Ezen felül, mivel a légi forgalom ellenőrzése is az állam felelőssége, így a repülőgépek által okozott zaj ellenőrzése is az állam feladatait gyarapítja. Mindezek ellenére a bíróság nem állapította meg az Egyezmény megsértését, mivel nem lehetett azt állítani, hogy az állam nem próbált egyensúlyt teremteni a panaszosok, a többi fél, és a közösség egészének érdekei között. A bíróság az ítéletében rámutatott, hogy ahhoz, hogy egy panasz a 8. cikk hatálya alá eszen, a környezeti tényezőknél közvetlen módon és komoly mértékben kell befolyásolniuk a magán- és családi életet, illetve az otthont. Az, hogy a károsító hatások elérték e minimális szintet, annak meghatározása az eset körülményeitől, így a zavaró hatás intenzitásától és tartamától, fizikai vagy pszichikai hatásától, valamint az általános környezeti kontextustól függ.⁴⁰⁵

A *Fredin v Svédország*⁴⁰⁶ ügyben a bíróság helyt adott annak a nemzeti hatósági döntésnek, amiben a természet védelme érdekében visszavonták a kérelmező földjén elhelyezkedő kavicsbányának az engedélyét. A Bíróság megállapította, hogy bár engedély visszavonása beavatkozást jelentett a kérelmezők tulajdonhoz való jogába, annak azonban megvolt a jogalapja, ami a környezet védelmének általános érdekét szolgálta. A Bíróság megállapította, hogy az engedély visszavonása arányos volt az elérni kívánt törvényes céllal, a környezet védelmével, és ezért nem sértette az első kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkét. A bíróság tehát jogosnak ítélte a javak használatának korlátozását, és kimondta, hogy a környezet egyre fontosabb figyelembe veendő tényező.⁴⁰⁷

A *Guerra és társai v Olaszország*⁴⁰⁸ ügyben a kérelmezők többek között azt panaszolták, hogy a hatóságok megsértették az Egyezmény 10. cikkében deklarált információs szabadsághoz fűződő jogot, mivel elmulasztották tájékoztatni a közvéleményt az ügyben szereplő gyárral kapcsolatos kockázatokról és a nagyobb balesetek esetén követendő eljárásról. A Bíróság úgy találta, hogy az információk megismerésének 10. cikk alapján védett szabadsága nem értelmezhető úgy, hogy az a hatóságok általános kötelezettségévé teszi a környezettel kapcsolatos információk gyűjtését és közlését.⁴⁰⁹ Ilyen kötelezettségnek

⁴⁰³ Application no. 55723/00 (2005. november 30.) 68.bekezdés: „Article 8 has been invoked in various cases involving environmental concern, yet it is not violated every time that environmental deterioration occurs: no right to nature preservation is as such included among the rights and freedoms guaranteed by the Convention.”

⁴⁰⁴ Application no. 36022/97 (2003. július 8.)

⁴⁰⁵ Application no. 36022/97 (2003. július 8.) 96.bekezdés: „Whatever analytical approach is adopted - the positive duty or an interference - the applicable principles regarding justification under Article 8 § 2 are broadly similar. In both contexts, regard must be had to the fair balance that has to be struck between the competing interests of the individual and of the community as a whole. In both contexts the State enjoys a certain margin of appreciation in determining the steps to be taken to ensure compliance with the Convention. Furthermore, even in relation to the positive obligations flowing from Article 8 § 1, in striking the required balance the aims mentioned in Article 8 § 2 may be of a certain relevance.”

⁴⁰⁶ Application no. 12033/86 (1991. február 18.)

⁴⁰⁷ Application no. 12033/86 (1991. február 18.) ítélet 48.bekezdés „The Court recognises for its part that in today's society the protection of environment is an increasingly important consideration.”

⁴⁰⁸ Application no. 1496789 (1998. február 19.)

⁴⁰⁹ Application no. 1496789 (1998. február 19.) ítélet 53. bekezdés: „The Court reiterates that freedom to receive information, referred to in paragraph 2 of Article 10 of the Convention, “basically prohibits a government from restricting a person from receiving information that others wish or may be willing to

nehezen tudnának eleget tenni a hatóságok, mivel nehéz lenne meghatározni – többek között –, hogy milyen módon és mikor kerüljön sor az információ feltárására, s kinek továbbítsák az információt. A Bíróság viszont azt is kimondta, hogy bizonyos körülmények között a hatóságok speciális kötelezettsége a környezettel kapcsolatos információkhoz való hozzáférés jogának biztosítása.⁴¹⁰ Az információhoz való hozzáférés 10. cikk alapján biztosított szabadsága azonban, a bíróság értelmezése szerint megtiltja a hatóságoknak, hogy bárkit is korlátozzanak abban, hogy olyan információhoz jusson hozzá, amit mások kívánnak vagy hajlandók közölni az adott személlyel. Fontos kiemelni, hogy ennél az esetnél a kérelmezők nem tudtak hozzáférni olyan alapvető fontosságú információkhoz, amelyek alapján felmérhették volna, hogy mekkora kockázatnak teszik ki magukat és családjukat, hogyha továbbra is olyan városban élnek, amely fokozott veszélynek van kitéve, hogyha a közeli gyárban baleset történik.

A *Balmer-Schafroth és mások v Svájc*⁴¹¹ ügyben az Egyezmény 6. cikkének a megsértése volt a kérdés. A svájci hatóság meghosszabbította egy atomerőmű működési engedélyét, amit panaszoltak az erőmű közvetlen közelében élők. Többek között arra hivatkoztak, hogy a meghosszabbítás veszélyezteti az élethez, a testi épséghez, és a tulajdon védelméhez főződő jogukat. Panaszukat megalapozatlanságra hivatkozva elutasították. A Bíróság előtt a kérelmezők kifogásolták, hogy a svájci jog alapján nem élhetnek jogorvoslattal, a működési engedélyt meghosszabbító határozat ellen. A Bíróság megállapította, hogy a kérelmezők nem bizonyították, hogy az erőmű működése személyüket olyan veszélynek tette ki, amely nem csupán komoly, hanem specifikus és közvetlenül fenyegető is volt. Ilyen kapcsolat hiányában csak feltételezések tehetők arra vonatkozóan, hogy milyen hatása lett volna a lakosságra azon biztonsági intézkedéseknek, amelyeket meg lehetett volna hozni. Következésképpen sem a veszélyek, sem a jogorvoslatok nem voltak olyan valószínűséggel megállapítva, amely az eljárás eredményét a bíróság esetjoga szerinti értelemben közvetlenül döntővé tette volna a kérelmezők által hivatkozott jog szempontjából. A működési engedélyt meghosszabbító határozat, és a kérelmezők által érvényesíteni kívánt jog közötti kapcsolat túl gyenge és távoli volt. A bíróság ezért úgy döntött, hogy a 6. cikk nem alkalmazható.

A röviden ismertetett strasbourgi jogesetek felvillantják a Bíróság által egy-egy cikkhez kapcsolódóan egy adott szinten kimunkált egészséges környezethez való jogot, és a módszert, ahogy a Bíróságnak közvetve védi a nevezett alapjogot. A Bíróság előtti ügyekben több példát is találhatunk arra vonatkozóan, hogy bár egyértelműen sérült a felperesek egészséges környezethez való joga, e jog Egyezménybeli hiánya okán más cikkekre kell kapaszkodniuk, amit a Bíróság nem tud mindig elfogadni. Bizonyos esetekben azonban, amelyekben az egészséges környezethez való jog sérül, ezen alapjog Egyezménybeli hiánya okán a Bíróság mégsem tud a 2. és 8. cikkekre hivatkozni, vagy nem tudja a felperesnek e cikkekre való hivatkozását elfogadni, mivel az az adott eset speciális környezetvédelmi jellegét tekintve egyszerűen nem megfelelő hivatkozási alap. A Bírósági gyakorlatban ugyanakkor megfigyelhetőek bizonyos tendenciák is egy-egy alapjog védelmének a terén, amely trendeknek az egyén fokozottan ki van téve közvetlen hivatkozási alap hiánya következtében. A Bíróság joggyakorlata ugyanis nem állandó, az az évek előrehaladásával változhat. Továbbá a közvetlen hivatkozási alap hiányában az esetlegesen megítélt kártérítési összegek sem állnak arányban az elszenvedett alapjogsérelemmel, gondoljunk csak a magyar vonatkozású Deés kontra Magyarország⁴¹² ügyre.

Az Egyezmény szövege adott, így a Bíróság nem mozoghat olyan szabadon, nem érvényesíthet környezeti jogokat olyan széles spektrumban, mint ahogyan azt megtehetné,

impart to him". That freedom cannot be construed as imposing on a State, in circumstances such as those of the present case, positive obligations to collect and disseminate information of its own motion."

⁴¹⁰ Application no. 1496789 (1998. február 19.) ítélet 60.bekezdés: „*The Court reiterates that severe environmental pollution may affect individuals' well-being and prevent them from enjoying their homes in such a way as to affect their private and family life adversely. In the instant case the applicants waited, right up until the production of fertilisers ceased in 1994, for essential information that would have enabled them to assess the risks they and their families might run if they continued to live at Manfredonia, a town particularly exposed to danger in the event of an accident at the factory*”.

⁴¹¹ Application no. 22110/93 (1997. augusztus 26.)

⁴¹² Application no. 2345/06 (2011. február 9.)

ha az Egyezmény tartalmazná az egészséges környezethez való jogot. Általánosságban elmondható, hogy ha egy adott jogforrás egy rendelkezést nem tartalmaz, az azért van, mert a jogalkotónak azt a kérdést nem állt szándékában szabályozni, mert nem akarta, hogy a jogforrás arra a kérdésre is kiterjedjen. Ez az Egyezményre is alapvetően igaz. Ennélfogva a Bíróság jogértelmezési hatásköre sem végtelen: nem fejlesztheti szabadon a jogot, hiszen nincs rá hatásköre.

VI. Záró gondolatok

Összességében elmondható, hogy nem csak az európai államok állnak egy helyben környezetvédelmi kérdések tekintetében. A nemzetközi közösség is elzárkózik az explicit írásbeli kötelezettségvállalás elől. Kitűnő példa erre a 2012 nyarán Rio de Janeiróban megtartott, eddigi legnagyobb méretet öltő Rio+20 ENSZ Fenntarthatósági Világkonferencia, mely sajnos érdemi eredmény nélkül zárult. Elfogadtak ugyan egy záródokumentumot „A Jövő, amit akarunk”⁴¹³ címmel, de áttörést, újító szemléletmódot nem fedezhetünk fel benne. A nagy várakozásokkal ellentétben mindössze a már eddig kidolgozott célokat és alapelveket ismételték meg a soft law jellegű dokumentumban.

Miért van az egészséges környezethez való jog Egyezménybe foglalásának különös jelentősége napjainkban? A fenntartható fejlődés felhígult koncepciója mellé szükséges egy kikényszeríthető eszköz a környezet védelme érdekében, amely az egészséges környezethez való jog megfelelő szabályozása is lehetne.

Egy jövőbeli kiegészítő jegyzőkönyv jelentősége azzal is tovább nőhet, ha az uniós párhuzamokat is figyelembe vesszük. Mind az Egyezmény, mind pedig az Európai Unióról szóló Szerződés megteremtette a lehetőségét az Uniónak az Egyezményhez való csatlakozására, így az Európai Unió az Egyezmény 48. aláírója lehet, mely lépéssel az Egyezményben foglalt emberi jogok és alapvető szabadságok az uniós jogrend részét képezhetik a jövőben. Ez a lehetőség az egészséges környezethez való jog Emberi Jogok Európai Egyezményébe foglalásának különleges súlyt és jelentőséget ad, a luxemburgi és strasbourgi bíróság előtti kikényszeríthetőséget illetően is. A csatlakozás lehetővé tenné, hogy a strasbourgi bíróság előtti ügyekben az Unió véleménye is érvényesüljön. Annak az Uniónak a véleménye, amely a működéséről szóló szerződésben előírja, hogy a környezetvédelmi követelményeket be kell illeszteni az összes politika megalkotásába és végrehajtásába. Annak az Uniónak a véleménye tehát, amelynek a 7. Környezeti Akcióprogram tervezetében már 85%-os üvegházhatású gáz kibocsátás-csökkenés vállalás szerepel 2050-ig. A csatlakozással egyúttal az uniós polgárok a strasbourgi bírósághoz is fordulhatnak, ha vélelmezik, hogy az Unió megsértette az Egyezményben foglalt alapvető jogait. Jelenleg, mivel sem az Unió Alapjogi Chartája, sem az Egyezmény nem tartalmazza az egészséges környezethez való jogot, szűk jogorvoslati lehetőség nyílik környezetjogi kérdések esetében a hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítése után.⁴¹⁴

Amennyiben az Egyezményben megfelelő alanyi körre vonatkozóan lefektetésre kerülne az egészséges környezethez való jognak mind az anyagi, mind az eljárásjogi része, és a kiegészítő jegyzőkönyvet a szerződő felek elfogadnák, és a ratifikálás is megtörténne az Európa Tanács 47 tagállama részéről, az megnyitná az utat egy újszerű környezetvédelem és egy hatékonyabb alapjogvédelem kialakításának a lehetősége felé. Az Európa Tanács nevezett lépése, az Európai Unióval az oldalán a nemzetközi közösség felé egy példaértékű, meghatározó jelentőségű lépés lenne úgy a környezetvédelem, mint az alapjogvédelem területén is.

Felhasznált irodalom:

- Ludwig Krämer: Az Európai Unió környezeti joga. Dialóg Campus. Budapest-Pécs, 2012.
- Kecskés László: EU-Jog és jogharmonizáció. Hvg-orac Lap és Könyvkiadó. 2009. Budapest.

⁴¹³ „The future we want” A dokumentum teljes szövegét lásd:

http://www.un.org/disabilities/documents/rio20_outcome_document_complete.pdf Letöltve: 2012. november 10.

⁴¹⁴ Az Európai Unió Egyezményhez való csatlakozásának párhuzamairól lásd: Szalayné Sándor Erzsébet: Im. 6. 154.o.

- Szalayné Sándor Erzsébet: Az egyén jogi helyzete az Európai Unióban. PTE ÁJK Európa Központ, valamint Nemzetközi- és Európajogi Tanszék, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár. 2010.
- Dinah Shelton: Human Rights, Environmental Rights, and the Rights to Environment. *Stanford Journal of International Law*. Vol.28. No.1. 1991.
- Alexandre Kiss, Dinah Shelton: *International Environmental Law*. Transnational Publishers. 1999.
- Philippe Cullet: Definition of an Environmental Right in a Human Rights Context. *International Environmental Law*. Research Centre.
- Fülöp Sándor: Az Aarhusi Egyezmény eszméi. *Fundamentum*. 2008. 1. sz.
- Pánovics Attila: Az Aarhusi Egyezmény és alkalmazása az Európai Unió jogában. PhD értekezés. PTE ÁJK Doktori Iskola Nemzetközi és Európajogi Alapprogram. Pécs, 2010.
- Pánovics Attila: Az Aarhusi Egyezmény végrehajtása az Európai Közösségben, *Európai Jog*, VI. évfolyam 5. szám, 2006. szeptember.
- Donald K. Anton, Dinah L. Shelton: *Environmental Protection and Human Rights*. Cambridge University Press. 2011.
- Osztovits András (szerk.): Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata (Complex, 2011) 2508.-2511.o. – Szerző: Gerzsenyi Gabriella
- Grád András, Weller Mónika: A strasbourgi emberi jogi bírászkodás kézikönyve. Hvg-orac Lap-és Könyvkiadó Kft. Budapest. 2011. 15. o.

I. Bevezető

A tanulmányomban az emberi szag - mint biológiai anyagmaradvány - és annak kriminalisztikai azonosítási lehetőségei kerülnek tárgyalásra. Az elkövetők az egyes bűncselekmények helyszínein különféle nyomokat és anyagmaradványokat hagyhatnak hátra. Az elmúlt évtizedekben ugyanakkor finomodtak az ún. helyszínes bűncselekmények elkövetési módszerei. Egyes elkövetői csoportok „lépést tartanak” a tudomány fejlődésével és komoly hangsúlyt fektetnek árulkodó nyomaik eltüntetésére, illetve arra, hogy semminemű, azonosításra alkalmas anyagmaradványt ne hagyjanak a bűnügyi helyszínen. A kesztyűt viselő betörő, az álarcos rabló, a ruháját elégető gyilkos ma már megszokottá vált a bűnügyi rendőrség mindennapjaiban. De sokszor hallhatunk kiégett, út mellett talált gépkocsikról is, melyekről később kiderül, hogy bűncselekmények elkövetéséhez használták őket. Az információs társadalom, a tömegkommunikáció korában, ha úgy tetszik „CSI mellékhatás”, hogy a bűnügyi helyszínelős sorozatok kapcsán megnőtt az érdeklődés a forensic science, a bűnügyi tudományok iránt. És ez természetesen az elkövetői oldalon is tetten érhető. Az ember élettevékenysége során ugyanakkor nem képes elkerülni, hogy környezete tárgyaival, járás közben a talajjal szoros, közvetlen érintkezésbe ne kerüljön. Ez a környezettel való közvetlen érintkezés eredményezi, hogy az ember – szervezetének egyedi sajátosságaiból fakadóan – tárgyakon és a talajon visszahagyja jellegzetes szagát, mely hosszabb-rövidebb ideig ottmarad. Eltüntetésére, elfedésére többféle módszer ismert (dezodorok használata, a helyszín szénhidrogénekkal való szennyezése, stb.), ezek által azonban olyan többlet információ keletkezhet, amely a szag eliminálásának előnyeit kérdőjelezheti meg. A tudomány jelen állása szerint nem létezik a külön erre a feladatra kiképzett bűnügyi kutyán, a szagazonosító kutyán kívül semmilyen más eszköz, mely alkalmas lenne az ember szagát felismerni és összehasonlítani, kriminalisztikai értelemben vett azonosítást végezni. A kérdéskörben rejlő kiaknázatlan lehetőségek, értve ez alatt az emberi szagok esetleges más módszerekkel történő azonosításának lehetőségét, valamint a jelenlegi metódus hitelességének és jogi elfogadhatóságának növelését, mind a témaválasztás indokálul szolgálhatnak.

II. Nyomok és anyagmaradványok

A tárgyi bizonyítékok - a személyi bizonyítékok mellett - fontos szerepet töltenek be a büntetőeljárásban, főképpen a bizonyítási eljárás során. Általánosságban elmondható, míg utóbbiak manipulálhatóak, hitelességük kétségbe vonható, a tárgyi bizonyítékok, köztük a nyomok⁴¹⁵ és anyagmaradványok a bizonyítás kulcsszereplői. A krimináltechnika tárgykörébe tartozó tárgyi jellegű bizonyítékok esetén a természettudomány által igazolt és elfogadott eszközök, módszerek állnak rendelkezésre a megfelelő információ megszerzésére.⁴¹⁶

A bűncselekmény helyszínén található nyomok és anyagmaradványok közti fő különbség az említett információ értékességében, a bizonyítás későbbi sikeréhez vezető útban ragadható meg.

A **nyom** fogalma alatt kriminalisztikai értelemben olyan fizikai elváltozást értünk, mely a bűncselekménnyel összefüggésbe hozható, annak során, az elkövetés által jött létre, és mindebből a tettes(ek) személyére, magára az elkövetésre enged következtetni. A nyomok azonosítását lehetővé teszi a visszatükröződés elméleti alapja, mivel a nyom hordozza a nyomképző sajátosságait, egyedi tulajdonságait, ugyanakkor a nyomkeletkezés során nem lesz teljesen azonos a nyomképző szerkezeti, felépítésbeli másával. A visszatükröződés tehát a nyomhordozón sohasem lesz teljesen azonos a nyomképzőével.

A nyomok osztályozása történhet a nyomképző test fajtája szerint, a nyomhordozó test és a nyomképző erő sajátosságai szerint. A sokféle nyom közül a bűncselekmény elkövetőjére legjobban az emberi testrészek nyomaiból lehet következtetni. Ezek közül leggyakoribbak a

⁴¹⁵ A nyom, mivel térbeli tulajdonság, így helyesen csak a nyomhordozó eszköz tekinthető tárgyi bizonyítéknak. lásd: Kertész Imre: A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 183.o.

⁴¹⁶ Tremmel Flórián: Bizonyítékok a büntetőeljárásban. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2006. 83.o.

lábbelinyom, ujj-és tenyérynnyomok, de olykor a fognyom és fülnyom is eredménnyel szolgálnak a kriminalisztikai gyakorlatban.

A nyomoktól meg kell különböztetnünk az **anyagmaradványokat**, melyek a nyomképző belső tulajdonságaira, sajátosságaira, szerkezetére utaló tárgyak, anyagok, vagy azok alkotórészei, ugyancsak a vizsgált esemény (bűncselekmény) során keletkeztek.⁴¹⁷ Ide sorolhatjuk az ember, mint nyomképző esetén a szagokat, a vért, a haját, a szőrszálakat, a vizeletet, bélsarat és a különböző testváladékokat (ondó). Ezek szerkezetüket, minőségüket tekintve sokkal értékesebbek a nyomoknál, a már korábban említett tulajdonságaik miatt. A nyomképzéssel ellentétben, anyagmaradványok esetén anyagátadásról, a nyomképzőt alkotó rész leválásáról beszélünk. Ennek következtében a visszatükröződés itt már teljes lesz, ugyanazokat a szerkezeti tulajdonságokat fedezhetjük fel, mintha az eredeti egységet vizsgálnánk. Csoportosításuk szerint beszélhetünk biológiai és ásványi eredetű anyagmaradványokról. Biológiai anyagmaradványok esetében funkcionális, biológiai ismérvek a jellemzőek, és az anyagi rendszer részét kifejező azonosító tárgyakról beszélünk.⁴¹⁸

2.1. Biológiai anyagmaradványok – és azonosítási lehetőségeik

2.1.1. Vér

A vérünk speciális, folyékony sejt közötti állománnyal rendelkező szövet. Átlagosan 4-5 liter mennyiségben található az emberi szervezetben. Sejtmaggal rendelkező sejt elemekből, sejtmag nélküli vérlemezkékből, és mintegy 90%-ban vizet tartalmazó vérplazmából áll. Az emberi vérben mikroliterenként 4-5 millió vörösvérsejt, 4-10.000 fehérvérsejt és 150-400.000 vérlemezke található. Sejtekben való gazdagsága teszi a genetikai azonosítás alkalmas médiumává.

Az első emberi vércsoport-tulajdonságok felfedezéséről Landsteiner 1901-ben számolt be⁴¹⁹. Ezzel megteremtődött a vércsoport szerológia alapja. A kutatók megállapították, hogy a jellegek a Mendel-törvények⁴²⁰ szerint öröklődnek. Bernstein a 20-as évek elején tett vizsgálataival két lényeges tételt állított fel: (1) az utódban csak olyan tulajdonság lehet jelen, amellyel az egyik, vagy mindkét szülője rendelkezik; (2) AB-s vércsoportú gyermeknek 0-s apja és anyja nem lehet (és fordítva)⁴²¹. Az 50-es évektől meggyorsult a vörösvérsejt antigének és az általuk meghatározott vércsoportrendszerek felfedezése. A későbbiekben nemcsak az antigénekről, hanem a szérumfehérjékről és a vörösvérsejt izoenzimekről is kiderült, hogy genetikailag determináltak, öröklődő jellegek.⁴²²

A kriminalisztikában általában a vér vérfolt formájában van jelen. A következő kérdések (szakértői) megválaszolása válhat szükségessé: 1) A kérdéses szennyeződés vér-e? 2) Ha igen, emberi vagy állati eredetű vér-e? (Ha állati eredetű, milyen állatfajtától származik?) 3) Ha emberi eredetű, milyen vércsoportú, hemogenetikai tulajdonságú (DNS profilú) embertől származik? Származhat-e egy bizonyos egyéntől? 4) Esetenként megválaszolható, hogy a vér mely szervből származik (orr, hüvely, verőér, visszér), hogyan kerülhetett ki a testből (cseppent, freccsent, folyt), illetőleg, hogy a vérszennyeződés a feltalálást megelőzően mikor keletkezett. Mindezekhez vérelőpróbák (1), ún. precipitációs, vagy immundiffúziós eljárások (2), abszorpciós-elúciós technikák (3), mikroszkópos, sejttani vizsgálatok (4) állnak rendelkezésre. Az ezredforduló tájékán a vérfolt szerológiai analízisét – szinte kizárólagosan – a DNS technikák vették át.⁴²³

2.1.2. Nyál

A szájüregben képződő nyál 3 pár nyálmirigy (a fültőmirigyek, az állkapocs alatti mirigyek, és a nyelv alatti mirigyek), valamint a szájüregi nyálkahártya apróbb mirigyei termelik. Az

⁴¹⁷ Tremmel Flórián-Fenyvesi Csaba-Herke Csongor: Kriminalisztika Tankönyv és Atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005. 94.o.

⁴¹⁸ Illár Sándor (szerk.): Krimináltechnika. BM Kiadó, Budapest, 1984. 16-17.o.

⁴¹⁹ Landsteiner, K.: Über Agglutinationserscheinungen normalen menschlichen Blutes. Klin. Wschr., 14, 1132, 1901.

⁴²⁰ Mendel három törvényt állapított meg: 1. Tiszta vérvonalak keresztezésekor az első utódgeneráció egyforma. (Azonosság törvénye) 2. Az első utódgenerációt egymás közt keresztezve megjelennek a nagyszülők tulajdonságai is. (Hasadás törvénye) 3. Az egyes tulajdonságok egymástól függetlenül öröklődnek. (Függetlenség törvénye)

⁴²¹ Bernstein, F.: Ergebnisse einer biostatistischen zusammenfassenden Betrachtung über die erblichen Blutstrukturen des Menschen. Klin. Wschr., 3, 1495, 1924.

⁴²² M. Bujdosó Györgyi: X vagy Y. Apaságvizsgálat, igazságszolgáltatás. Medicina, Budapest, 1985. 75-104.o.

⁴²³ Angyal Miklós: Igazságügyi orvostan a büntetőjogi gyakorlatban. Tansegédlet. PTE ÁJK, 2001. 56-58.o.

emberi szájban naponta – átlagosan – 1-2 liter mennyiségű nyál keletkezik, melyből akár fél cseppnyi mennyiség elég lehet a nyál eredetének genetikai (DNS) vizsgálatához. Ekkora mennyiség akár egy cigaretta filteréből is kinyerhető.⁴²⁴ Un. szekretoros típusú egyéneknél a testváladékokból vércsoport komponensek (pl. AB0) is kimutathatók, ezek a vizsgálatok azonban a DNS technológia bevezetésével szintén kiszorultak a laboratóriumi személyazonosítás fegyvertárából.⁴²⁵

2.1.3. Nemi váladékok

A férfiak ondójában (*sperma*) a hímivarsejtek (*spermiumok*) száma milliliterenként 20-60 millió között van. Ez képezi a sperma sejtés állományát, a teljes sperma tömegének ugyanakkor mindössze 5 százalékát. A sperma maradék 95 százaléka a spermaplazma, amely különböző járulékos nemi mirigyek váladékának elegye. Ennek 3-5 százaléka keletkezik csupán a herében és a mellékherében, 45-80 százaléka az ondóhólyagban, 10-30 százaléka a prosztatában és 2-5 százaléka az un. Cowper-féle mirigyekben. A nemi erkölcs elleni bűncselekmények kapcsán meghatározó lehet az ondófeltok vizsgálata. A feltvizsgálat egyrészt a közösülést követő nőgyógyászati vizsgálatnál levett minták értékelését jelenti, másrészt szövetek vagy tárgyak felszínéről vett szennyeződések azonosítása jöhet szóba. A rejtett ondónyomok vizsgálatára általában a savanyú-foszfátáz aktivitást (a dülmirigy váladékának enzime), illetőleg tájékozódó próbaként a *Florance-teszt*nél az ondó kolin tartalmát mutatják ki. Tekintettel azonban, hogy a tájékozódó próbák nem bizonyítják egyértelműen az ondó jelenlétét, ma is a spermiumok kimutatását tartják *meghatározó* bizonyítéknak.⁴²⁶

Nőknél a normális hüvelyváladékban a különböző mikroorganizmusok (döntően tejsav-baktériumok) mellett sejtés elemek is vannak. Utóbbiak a hüvelyfalról levált laphámsejtek. Erőszakos közösülés esetén a hüvelyváladék vizsgálata is fontos lehet a gyanúsított ruházati tárgyain, testén, szeméremszőrzetén, hímtagján. Mikroszkópos módszerrel a hüvely laphám sejtek kimutathatók. A leggyakoribb vizsgálat a váladék kenetének lugol-oldattal történő megfestése, mely a laphám sejtek plazmájában lévő glikogént sötétbarna színben tünteti fel. Specifikus eljárás a Best-féle karminfestés.⁴²⁷

2.1.4. Szőr-, és hajszálak

Az emberi eredetű szőrkepletek szerkezeti képe (kéreghártya, és a kéreg- és velőállomány megjelenési formája, és ezek aránya) jellegzetes. A hajszálak átlagos vastagsága 20-70 mikron, a végtagszőrök, a szemöldök és a has, valamint mellkas szőreinek vastagsága 50-100 mikron, a bajusz, a szakáll és a fanszőrzet akár 120-140 mikrométer vastag is lehet. Kitépott szál esetén mikroszkóposan a szőrhagyma is látható. Kihullott szálnál a hagyma sorvadt, vágott szálon hagyma nem található, a szál vége éles. Idősebb egyének haj- és szőrszállai általában vékonyabbak, a kéregállomány orsó alakú sejtjei pigmentben szegényebbek (őszülés)⁴²⁸. A helyszínen elvégezhető, szabad szemmel történő vizsgálatot laboratóriumi körülmények között fénymikroszkópos, letapogató (scanning) elektromikroszkópos megfigyelések követhetik. A vizsgálatok egyértelmű adatot szolgáltatnak a haj-, vagy szőrszál emberi, avagy állati eredetének megállapításához. Ezen kepletek csoporttulajdonságai további útmutatást adhatnak származásukat illetően, míg a DNS vizsgálati eljárás, vagy a neutron aktivációs analízis (NAA) egyértelművé tehetik a bizonyítást.⁴²⁹

2.1.5. Vizelet, bélsár

A vesék által kiválasztott vizelet - egészséges egyénben - 5-6 millió sejtés elemet tartalmaz literenként. Ezek lehetnek a vesék, a húgyhólyag, húgyvezeték, vagy akár a hüvely laphámsejtjei, vörösvérsejtek, vagy fehérvérsejtek.⁴³⁰ A sejtés elemek jelenléte reményt adhat a vizelet minta (felt) sikeres DNS azonosításához. A bélsárban lévő baktériumok nagy száma,

⁴²⁴ Nemoda, Z., Horvat-Gordon, M., Fortunato, C.K., Beltzer, E.K., Scholl, J.L., & Granger, D.A. (2011). Assessing genetic polymorphisms using DNA extracted from cells present in saliva samples. *BMC Med Res Methodol*, 11:170.

⁴²⁵ Angyal Miklós: Igazságügyi orvostan a büntetőjogi gyakorlatban. Tansegédlet. PTE ÁJK, 2001. 59.o.

⁴²⁶ Sótónyi Péter (szerk.): Igazságügyi orvostan. Semmelweis, Budapest, 1996. 289.o.

⁴²⁷ Angyal Miklós: Igazságügyi orvostan a büntetőjogi gyakorlatban. Tansegédlet. PTE ÁJK, 2001. 60.o.

⁴²⁸ Somogyi Endre: Az igazságügyi orvostan alapjai. Medicina, Budapest, 1986. 117-120.o.

⁴²⁹ Angyal Miklós: Igazságügyi orvostan a büntetőjogi gyakorlatban. Tansegédlet. PTE ÁJK, 2001. 59.o.

⁴³⁰ Balogh Ferenc (szerk): Urológia. Medicina, Budapest, 1986. 53.o.

a rothadási folyamatok és a bélfalról leváló csekély számú hámsejt ugyanakkor kedvezőtlen körülményeket teremtenek a bélsárból történő további forenzikus vizsgálatoknak.

2.1.6. Izzadmányok

Faggyúmirigyek az embernél - a tenyér és a talp kivételével – testszerte előfordulnak. Sejtjeik a mirigyek belseje felé mindinkább elzsírosodnak, majd amikor a sejt megreped, a benne lévő zsírszerű anyag a kivezető csövön a külvilág felé, faggyú formájában kiürül. Az emberi bőrön verejtékmirigyek - a körömágy kivételével – szintén mindenhol megtalálhatók. Kriminálisztikai szempontból fontosabb fajtájuk az ún. ekrin mirigyek, melyek legnagyobb számban a tenyéren (és a talpon) vannak jelen. Számuk megközelíti az ezret, négyzetcentiméterenként.⁴³¹

2.1.7. Szag

Az emberi szagot számos különböző tényező determinálja. A komplex egyedi szag összetevői között megkülönböztethetők ún. (1) primer, állandó, genetikailag determinált komponensek, (2) szekunder, diéta- és/vagy belső környezeti hatásoktól (pl. különböző megbetegedésektől) függő komponensek, valamint (3) tercier, külső környezeti körülményektől (pl. szappanok, dezodorok, stb.) befolyásolt alkotóelemek⁴³². Az emberi szag illó, szerves anyag alkotórészeinek műszeres vizsgálata és azonosítása lehet a kriminálisztikai odorológia (közel)jövője.

III. Azonosítás-elméletek

A kriminálisztikai azonosítás⁴³³ általános elveit, tételeit alkalmazhatjuk összehasonlító vizsgálatok során. Az azonosítást lehetővé teszi, hogy életünk során információkat hordozunk és közlünk magunkról, cselekvéseinkről. Az eljáró hatóság feladata a cselekménnyel szorosan összefüggő, releváns nyomok biztosítása, felkutatása, előhívása, rögzítése, hitelesítése, csomagolása és dokumentálása. Az azonosítás célja, hogy megállapítsa a keresett és ellenőrzendő tárgy azonosságának meglétét vagy hiányát, mellyel hozzájárul a bűncselekmény rekonstrukciójának felépítéséhez, a releváns tények tisztázásához. Magyarországon az azonosítási elméletek kidolgozására a 20. század közepén került sor, Spinoza és Leibniz filozófiájának alapulvételével.⁴³⁴ Az azonosítás-elmélettel kapcsolatos törvényszerűségek jól vizsgálhatóak a szagazonosításra vonatkozóan.

3.1. Az egyediség törvényének megállapítása

A szagok tekintetében is megállapított, hogy egyediek, nincs két emberre jellemző azonos szag. Részletesebben megemlítve, az emberi szag genetikailag determinált.⁴³⁵ Az ember testszaga három összetevőből áll: verejtékmirigyek váladékából, faggyúmirigyek váladékából és a folyamatosan leváló hámsejtek szagából.⁴³⁶ Az egyénre jellemző sajátosság ezek összetételében keresendő. A faggyúmirigyek az egész testen megtalálhatóak, különösen a testnyílások körül. A specifikus ember szagot, mint fajra jellemzőt csak az emberben található egyes zsírsavak és azok bomlástermékei adják. Az eddig azonosított faggyún belüli savak és molekulatípusok által létrejövő szaghatások száma végtelen. Ezek kereszteződése a bőr által termelt feromonokéval, a levált hámsejtek baktériumos bomlás termékeivel és a mirigyváladékokéval megerősíti azt a tételt, hogy az ember és azon belül is, az egyén szaga egyedi.⁴³⁷

3.2. A különbözőség törvénye

Szagok esetében is különbözik a helyszínen rögzített szag és szagminta összetétele, de fő tulajdonságaikban megegyeznek. A helyszíni nyomokat a nyomatokkal illetve mintákkal hasonlítják össze. A helyszínen „talált” szagot szagnyomnak, pontosabban

⁴³¹ Rácz István (szerk.): Bőr- és nemi betegségek. Medicina, Budapest, 1986. 23.o.

⁴³² Curran, A. M., Rabin, S. I., Furton, K. G.: Analysis of the uniqueness and persistence of human scent. Forensic Sci. Commun. 2004, 7:2

⁴³³ Nyomok és anyagmaradványok bizonyításbeli felhasználásának elméleti alapját adja. Ezen kívül még két elmélet lengi körül a kriminálisztikát: a bizonyítás tana és a nyomelmélet.

⁴³⁴ Katona Géza: A kriminálisztika és a bűnügyi tudományok : (Gondolatok a 21. század kriminálisztikájáról). BM Kiadó, Budapest, 2002. 146.o.

⁴³⁵ Bócz Endre (szerk.): Kriminálisztika I-II. BM Kiadó, Budapest, 2004. 688.o.

⁴³⁶ Janza Frigyes-Kováts Zsolt: A szolgálati kutya egészségtana. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1974.91.o.

⁴³⁷ Bócz Endre (szerk.): Kriminálisztika I-II. BM Kiadó, Budapest, 2004. 681.o.

szagmaradványnak hívjuk, és a később összehasonlítás céljára rögzített szagot pedig szagmintának. A személy szaga természetes mintának tekinthető. Kynológus szakértők többsége a szagnyomot anyagmaradványnak tekinti és csak a traszológiai értelemben vett nyomokat tekinti nyomnak. Egyes megfogalmazások szerint szagnyomon a következőt értjük: a bűncselekmény helyszínén hátrahagyott jellegzetes szag, amely személytől vagy tárgytól származik az azonosítás értékelése során információt nyújt az elkövető személyére vonatkozóan.⁴³⁸

3.3. Az azonosság viszonylagossága

Az emberi szag is állandóan változik. A test különböző részein a faggyúmirigyek, és az izzadás eltérő intenzitással működnek, ezért nemcsak az egyes testrészeken belül különböztetünk meg eltérő szagokat, hanem eltérő időszakokban is. Az emberi szag kisugárzásának minősége lelki és külső hatások által is megváltozhat.⁴³⁹ Az ember hőmérsékletének változásával eltérő mennyiségű szagot párologtat. Izgalmi, feszült állapotban nagyobb lesz a párologás, ezáltal a kibocsátott egyedi szag koncentrációja is. A vágy és fenyegetettség érzése testhőmérséklet növekedéssel jár, így a szagkibocsátás is intenzívebb lesz. Tettes-szagról beszélhetünk, olyan esetekben, mikor az elkövetőnek a bűncselekmény helyszínén nemcsak szagpárologásának mennyisége növekszik meg, hanem minősége is más üzenetet közvetít a feromon kibocsátás növekedése miatt. A szagazonosító kutyák munkáját nehezítik a hidegvérrel elkövetett bűncselekmények során keletkezett szagmolekulák későbbi összehasonlítása, melyek kevesebb összetételben hordoznak információt az elkövető egyedi szagáról, az előbb említett okok miatt.⁴⁴⁰ Ennek ellenére rendelkezünk olyan konstans szaggal, aminek összetétele életünk során nem változik. Ez a maradandóság követelményének felel meg, azaz tükrözi viszonylag maradandóan a szagot, akár csak tárgyak esetében a sajátos ismérveket, így lehetővé teszi az ember szagát azonosításra.⁴⁴¹ Ezt értelmezhetjük úgy is, hogy ha ezt az összetevőjét az emberi szagnak összekevernénk más ember eredetű szaggal (testszag, járulékos szag, amik a szag változását segítik elő), akkor is megőrzi tulajdonságait és ismérvkomplexumot hoz létre, ezáltal alkalmas lesz arra, hogy a szagazonosító kutyák felismerjék az egyén „alap”szagát a szagkeverékből, és azonosságot állapítsanak meg két szagforrás között.

3.4.A visszatükröződés követelménye

Szagazonosítás esetében az ember, maga a szagforrás, amely folyamatosan bocsát ki magából szagmolekulákat, melyek a bűncselekmény helyszínén a talajra eshetnek, illetve megtapadhatnak az emberrel közvetlenül érintkezésbe kerülő objektumokon.⁴⁴² A szagmolekulák ez által keverednek a másik objektum sajátos tulajdonságaival, melyek szaghordozóként eltérően tárolják a szagokat. Az elváltozás információtartalmát befolyásoló anyagi ismérvek esetében felhozhatjuk példaként a földet, mint természetes közeget és egyben szaghordozót, ahol a szagmolekulák könnyebben tapadnak meg, mint egy mesterségesen kiépített betonon. Környezeti ismérvként megemlíthetjük az időjárás milyenségét, ugyanis szeles időben a szagmolekulák hamarabb szóródnak szét.⁴⁴³ A szag, mint anyagmaradvány rögzítésének ideje fontos szerephez jut az információvesztés növekedésének tekintetében. Logikai úton kell kikövetkeztetni a szagnyomok lehetséges helyét és intenzitását a bűncselekmény helyszínén.

A törvényszerűségekbe illesztett vizsgálat során megállapítható, hogy a szagazonosítás is eszközként szolgál a nyomozóhatóság kezében tények megállapítására vonatkozóan, kellő értelmezés függvényében.

IV. A szagazonosítás múltja, jelene

⁴³⁸ Janza Frigyes-Kováts Zsolt: A szolgálati kutya egészségtana. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1974.90.o.

⁴³⁹ Janza Frigyes-Kováts Zsolt: A szolgálati kutya egészségtana. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1974.87.o.

⁴⁴⁰ Bócz Endre (szerk.): Kriminálisztika I-II. BM Kiadó, Budapest, 2004.679.o.

⁴⁴¹ Illár Sándor (szerk.): Krimináltechnika. BM Kiadó, Budapest, 1984.14.o.

⁴⁴² Janza Frigyes-Kováts Zsolt: A szolgálati kutya egészségtana. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1974.90.o.

⁴⁴³ Tremmel Flórián-Fenyvesi Csaba-Herke Csongor: Kriminálisztika Tankönyv és Atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005. 241.o.

4.1. Történeti áttekintés

A törvényszéki odorológia fejlődése, vagyis a személy azonosságának megállapítása szagok vizsgálata alapján a bűnügyi szolgálati kutyák szakosításának követelményével járt. Kezdetben a nyomkövető kutya látott el minden olyan feladatot, mely a szagnyomok felkutatásával, követésével és azonosításával állt kapcsolatban. A nyomkövető kutyák alkalmazásának lehetőségét nagymértékben csökkentette az urbanizáció következménye. Az azonosítás eredményességét nyílt terepen egyrészt a környezeti tényezők befolyásolhatják, másrészt a kutya fiziológiai állapota, a bűncselekmény helyszínére történő utazás hosszának tartama is döntő szerepet kap a végzett munka tekintetében.⁴⁴⁴ Ezek figyelembe vételével szükség volt egy olyan speciális eljárás kialakítására, ami során képes a nyomozhatóság a bűncselekmény helyszínén található elkövetői szagokat tartósan megőrizni, és a tárgyról történő személyazonosítást elvégezni

A szagazonosításhoz egy olyan *szakképzett kutyára* van szükség, mely más szolgálati tevékenységet nem végez, ezáltal magas fokon képes a feladatára koncentrálni egy kialakított zárt térben, ahol mindig *azonos körülmények között dolgozhat*, megteremtve az eljárás befolyásmentességét. Az így kialakított feltételeknek köszönhetően a szagazonosító kutya a helyiségbe történő belépéskor már tudja, hogy speciális munkát fog végezni.⁴⁴⁵

Magyarországon⁴⁴⁶ az 1920-as évektől alkalmazzák a szolgálati kutyákat szagnyomok felkutatására, követésére. Azonban csak az 1970-es években történt meg a szagazonosító kutyák kiképzése, ezáltal megteremtve a szagmaradványok és szagminták közvetett úton történő azonosítását.⁴⁴⁷

4.2. A szagazonosítás módszere

A szagazonosítás módszerét, gyakorlati megvalósulását a 22/2008.-as ORFK utasítás⁴⁴⁸ (továbbiakban: ORFK utasítás) tartalmazza. Összefoglalva a következőket mondhatjuk el a gyakorlatról.

A szagazonosító helyiség kialakításának fontos szerepe van, a fent említett okok alapján. Az utasítás szerint a szagazonosítás végrehajtása szobahőmérsékletű, 8-10 m hosszú, sima, de nem csúszós padlózatú, jól szellőztethető helyiségben történik. Szükséges egy figyelőszoba kialakítása is a jelenléti jogok biztosítása végett, ami az eljárás során esetlegesen résztvevő hatósági tanú, illetve a nyomozási cselekményre idézettek tartózkodására szolgál, mivel a szagazonosító helyiségben a kutyavezetőn kívül csak egy segítő tartózkodhat. A helyiség padlózatán 5 db üvegtartályt kell elhelyezni, egymástól azonos távolságban (80-90 cm), amik egyikében a helyszínen biztosított szagmaradvány vagy a személyről rögzített szagminta található, attól függően, hogy az azonosítást miről végezzük. A *zavaró szagok* tekintetében a következő kritériumok fogalmazhatóak meg: olyan *hasonló helyszíni szagmaradványokat* kell rögzíteni, vagy *hasonló személyi szagmintákat* (azonos nemű, etnikumú emberek), melyek *azonos időben keletkeztek, azonos szagterületen* találhatóak, közel *azonos időközleléssel* lettek rögzítve, *hasonló járulékos szagokkal* rendelkeznek, mint a bűncselekmény helyszínén rögzített szagmaradvány. A gyakorlatban folyamatosan történik a zavaró szagok gyűjtése különböző szagterületekről, az összehasonlítás elvégzése miatt. Az azonosítás során a *kutya indítását* ötször kell megismételni, kivételt képez ez alól, ha a kutya nem jelez azonosságot az azonosítás tárgyai között két alkalommal, így az eljárást be kell fejezni, és rögzíteni kell annak eredményét. Az eljárás során egy szagrögzítő textilt lehet felhasználni, amit későbbi azonosítás során már nem vehet igénybe a kutyavezető. Minden eljárás megkezdése előtt *kötelezően ellenőrző indítást* kell végezni, annak kiszűrése érdekében, hogy a kutya mennyire találja számára kedvesnek, illetve zavarónak az azonosítandó szagot. Gyakorlati jelentősége még abban áll, hogy *megállapíthatóvá válik a kutya napi kondíciója*. A kutyákat kiképzéssel lehet rávenni arra, hogy érdekelje őket az emberi szag. Ha nem történik folyamatos gyakorlás és nem érik őket sikerélmények, a kutyát személyiségétől függően nem érdekli majd a szagazonosítás. Az ellenőrző indítás szükségessége, hogy az eljárás hitelességét

⁴⁴⁴ Tamás Gábor-Kovács Zsolt: A bűnügyi szolgálati kutyák alkalmazásának új lehetősége. =Belügyi Szemle.1971/9,44-45.o.

⁴⁴⁵ Kivonatos közlés: A bűnügyi jelek megismerése és jelentőségük a kriminalisztikai gyakorlatban. Lapszemle.1975/6, 117.o.

⁴⁴⁶ Rotterdam, Németország, Franciaország

⁴⁴⁷ Katona Géza: A szagazonosítás büntető eljárásjogi kérdései. Az ORFK Kutyavezető-képző Iskola, Dunakeszi, 1997. 3.o.

⁴⁴⁸ 22/2008.(OT 12.) ORFK utasítás a szagmaradványok és személyi szagminták rögzítésével, konzerválásával, valamint azonosításával kapcsolatos feladatok végrehajtásáról.

növelje, ugyanis, ha a kutya valamiért jelzi a későbbi szagazonosítás során felhasználásra szánt azonosítandó szagot, mert érdeklődést mutat iránta valamilyen oknál fogva, akkor valószínűleg az azonosítás során is jelezni fogja azt.

Az ellenőrző indítás során az indító szag párja szintén megtalálható a soron, azonban az indifferens szagok közé teszik a későbbi azonosítandó szagmaradványt vagy szagmintát. A kutyának mindenképp sikerélménye lesz, ha megtalálja a szagpárt, így ráhangolódik a későbbi munkavégzésre. Abban az esetben, ha a kutya az azonosítandó szagot választja ki, meg kell ismételnünk az indítást, és ha ez többször is megtörténik, egy másik kutyával is el kell végezni az ellenőrző indítást. Ha a második kutya is jelez a szagra, akkor valószínűleg a szagrögzítés során keletkezhetett a hiba oka, vagy a szaghordozó felület volt alkalmatlan a rögzítésre.

A szagazonosítás során a kutyának attól függően kell jeleznie a kutyavezető számára egyértelmű módon, hogy azonosítandó szagot megállapított-e vagy sem. A kutyavezetőhöz vissza kell mennie, ha kizárja az azonosítandó szagot, azonban ha megállapítja, mindig azonos módon kell azt jeleznie a kutyavezető felé (állás, ülés, fekvés).

4.3. A szagazonosításra vonatkozó jogi szabályozás és annak hiányosságai

Az azonosítás tárgya, az ember egyedi szaga és az eljárás pontos megismerhetőségének hiánya, olyan felmerülő problémáknak tekinthetők, melyek már önmagukban kétségeket ébreszthetnek a szagazonosítással kapcsolatban. A megfelelő jogi szabályozás azonban nemhogy orvosolná a felmerült problémákat, hanem tovább gyengíti az eljárás megbízhatóságát. A tárgyalt részben azokra a fontosabb hiányosságokra hívom fel a figyelmet, melyek megfelelő megváltoztatása hozzájárulhat a szagazonosítás elfogadhatóbbá tételéhez.

A szagazonosításra vonatkozó jogi szabályozásokat a hatályos Büntetőeljárás törvény, a Nyer. vagyis a 23/2003-as BM-IM együttes rendelet⁴⁴⁹ és a 22/2008-as ORFK utasítás⁴⁵⁰ tartalmazza. A következőkben az ORFK utasításon keresztül kívánom bemutatni a jogi szabályozást és annak esetlegesen felmerülő hiányosságait.

4.3.1. Szagmaradványok felkutatása

Az utasítás egyszerűen értelmezi a szagmaradványok esetleges rögzítési helyeit, illetve azok azonosításra alkalmas minőségét. Az első kérdéseinkre, hogy hol találhatóak feltételezhetően a szagmaradványok, a belső norma alapszintű eligazítást nyújt. A bűncselekmény gondolati rekonstruálása során feltételezhetővé válik, hogy az elkövető milyen útvonalat járt be, milyen tárgyakkal érintkezett, illetve, hogy a cselekmény során ez mennyi időt vett igénybe. A szabályozás első pontjából is kitűnik, a felkutatás során ügyelni kell arra a tényre, hogy ezek a szagok nem állnak állandóan rendelkezésünkre. A *szagok tartósságát* egyrészt az elkövető helyszínen tartózkodásának függvényében kell értelmezni, másrészt figyelembe kell venni a párolgás törvényszerűségét is. Lényeges probléma, hogy helyszíni szagmaradványok rögzítése esetén megismételhetetlen eljárásról beszélünk, hiszen nem térhetünk vissza újabb szagrögzítés céljából, az előbbieken említett időbeli korlátok miatt. Így megfelelő mennyiségű szagot kell rögzíteni, ami alkalmas a szagazonosítás többszöri ismétlésére. Példaként egy bolti rablásnál feltehetőleg a pénztárral szemben tartózkodott az elkövető a leghosszabb ideig, esetleg még a pultot is érintette. A cselekmény időtartamának hosszúságára vonatkozóan ez esetben, támaszkodhatunk a tanúk elmondására, vagy a biztonsági kamera felvételére. A szagrögzítés eredményességének figyelembe vételénél nemcsak az *elkövető helyszínen tartózkodásának* idejét kell figyelembe venni, hanem a *gyors kiérkezést*, mint követelményt is meg kell határozni.⁴⁵¹ Így megfogalmazhatjuk, hogy a hibák száma az időmúlással egyenesen arányos. Tehát minél nagyobb az időkiesés, annál valószínűbb, hogy nem sikerül megfelelő szagot rögzíteni a helyszínen a későbbi azonosításhoz. Példánkra visszatérve tehát fontos annak a ténye, hogy mennyi ideig tartózkodott az elkövető a boltban, hiszen egy ilyen cselekmény akár másodpercek alatt is

⁴⁴⁹ 23/2003(VI.24) BM-IM együttes rendelet a belügyminisztérium irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól.

⁴⁵⁰ 22/2008.(OT 12.) ORFK utasítás a szagmaradványok és személyi szagminták rögzítésével, konzerválásával, valamint azonosításával kapcsolatos feladatok végrehajtásáról

⁴⁵¹ Gáspár Péter-Walter Tamás: Módszertani útmutató a személyi szagminták és a helyszíni szagmaradványok felkutatásához, rögzítéséhez és a nyomkövető kutya helyszíni alkalmazásához. Kézirat. Pécs,2007.1.o.

elkövethető. Az elkövető a helyszínen mindenhol hátrahagy maga után szagot, azonban mindig a *feltehetően legtöbb szagot tartalmazó helyről* kell elvégezni a rögzítést. A nyomképző személynek, azaz az elkövetőnek, 30 másodpercnél többet kell a helyszínen tartózkodnia, hogy nyomkövető kutya alkalmazható legyen, illetve szagrögzítésre sor kerüljön.⁴⁵² Az esetlegesen érintett pult sem alkalmas arra, hogy pár másodperces érintése után szagmaradványt rögzítsünk róla, azonban ujj,-és tenyérnyom rögzítésre kerülhet a nyomhordozó felületről. Extrém esetek is előfordultak már a gyakorlatban mikor pár másodperces érintése a tárgynak alkalmas volt azonosításra, feltehetően a fokozott szagkibocsátás miatt. Az egyéni szag sikeres rögzítésénél nemcsak a közvetlen kapcsolat tényét kell figyelembe venni, hanem annak módját is értékelni kell. A *szaghordozó felület tulajdonságai*, ismérvei is *befolyásolják a szagmolekulák kötődési idejének hosszát*. Összefoglalóan elmondható, hogy alkalmasabbak a laza, egyenetlen szerkezetű, illetve porózus felületek szaghordozóként, mint a vegyi anyaggal kezelt vagy sima felületek.⁴⁵³ Annak megválaszolása, hogy mennyi ideig alkalmasak szagrögzítésre a szagmaradványok egyrészt az előzőekben említett időnek is szerepe van, ugyanakkor a szaghordozó felületet ért külső behatások is szerepet játszanak. Míg az enyhe havazás tartósabban őrzi meg a nyomokat, addig a jég, illetve az olvadás hamarabb semmisíti meg a szagokat.⁴⁵⁴ A helyes szagrögzítéshez szükséges tehát a helyszínre történő *gyors kiérkezés, a szakmai felkészültség, illetve a technikai feltételek megléte*.⁴⁵⁵ Ennek értelmezésében helyes az a megállapítása az utasításnak, hogy amennyiben más nyom rögzítését nem veszélyezteti, a bűnügyi kutya vezetőnek kell először a bűncselekmény helyszínére belépnie. Ez azért is fontos követelmény, mert a helyszínen feltételezhető szagmaradványt óvja az idegen szagokkal történő keveredéstől, ami szintén a szagazonosítás eredményességét befolyásolhatja a jövőben.⁴⁵⁶

4.3.2. A szagrögzítés módja

Az ORFK utasítás 3. és 4. pontja tartalmazza a *szagrögzítés módját*. A szagmaradványokat és a szagmintákat is *speciális standard textil útján kell rögzíteni*, melyet a vélt szaghordozó felületre kell leteríteni és alufóliával lefedni. A kutya azonosító munkáját befolyásolhatja a hosszú időn át tárolt szagkonzerv, melyben a szagrögzítő textil bedohosodhat. Új szagrögzítő eljárás kidolgozásával ez a „hibaforrás” is elhárítható lenne. Attól függően, hogy milyen a szaghordozó és a környezetének tulajdonsága, illetve mekkora az időkiesés *legalább 30 percen keresztül* kell a textilt a szagmaradványon tartani.⁴⁵⁷ Ahhoz, hogy elkerüljük a szagmaradvány idegen szagokkal történő érintkezését minden esetben *csipesszel* és *gumikesztyűben* kell elvégezni a rögzítést.

Mivel a későbbiekben a szagazonosítási eljárás bizonyítékként történő felhasználása lehetséges, ezért a szagmaradványok *pontos rögzítési helyét fel kell tüntetni és bűnjelként kell azokat lefoglalni*. A bűnjelcímkének tartalmaznia kell azt, hogy ki végezte a szagrögzítést, milyen felületről történt az, illetve milyen bűncselekmény kapcsán. A rögzítésről minden esetben jegyzőkönyvnek kell készülnie.

4.3.3. Szagminta rögzítése

A szagminta rögzítését, azaz a személyről közvetett vagy közvetlen módon levett egyedi szag rögzítésének módját az utasítás szintén meghatározza. A *nyílt, azaz közvetlen módon történő szagminta rögzítése* meleg, folyóvízben megmosott kézről történik. Az eljárás időtartama 10 perc, melynek során 2 szagkonzervbe kerülnek a személy szagmintái.⁴⁵⁸ Az utasítás nem

⁴⁵² Janza Frigyes: A bűnügyi szolgálati kutya. In: Bócz Endre (szerk.): Kriminológia II. BM Kiadó, Budapest, 2004. 683.o.

⁴⁵³ Gáspár Péter-Walter Tamás: Módszertani útmutató a személyi szagminták és a helyszíni szagmaradványok felkutatásához, rögzítéséhez és a nyomkövető kutya helyszíni alkalmazásához. Kézirat. Pécs, 2007. 2.o.

⁴⁵⁴ Tremmel Flórián-Fenyvesi Csaba-Herke Csongor: Kriminológia Tankönyv és Atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005. 241.o.

⁴⁵⁵ Gáspár Péter-Walter Tamás: Módszertani útmutató a személyi szagminták és a helyszíni szagmaradványok felkutatásához, rögzítéséhez és a nyomkövető kutya helyszíni alkalmazásához. Kézirat. Pécs, 2007. 1.o.

⁴⁵⁶ 22/2008.(OT 12.) ORFK utasítás a szagmaradványok és személyi szagminták rögzítésével, konzerválásával, valamint azonosításával kapcsolatos feladatok végrehajtásáról. 2.pont

⁴⁵⁷ Janza Frigyes: Szagazonosítás szagkonzervek alapján. In: Sági László (szerk.): III. Nemzetközi Kynológiai Kongresszus. BM Könyvkiadó, Budapest, 1990. 93.o.

⁴⁵⁸ 22/2008.(OT 12.) ORFK utasítás a szagmaradványok és személyi szagminták rögzítésével, konzerválásával, valamint azonosításával kapcsolatos feladatok végrehajtásáról. 5-8.pont, 11. pont

tartalmazza, azonban fontos kiemelni, azt a tényezőt, hogy nemcsak kézről történhet kizárólag az egyedi szag rögzítése. A rögzítés helyének meghatározásánál *figyelembe kell venni azokat a sajátosságokat* is, hogy mivel foglalkozik az illető (olajjal, festékekkel érintkezik minden nap), hiszen így is keletkezhetnek olyan zavaró szagok, amik *más testrészeiről indokolják a rögzítés elvégzését*. Ilyen esetekben olyan testfelületre kerül a szagrögzítéshez szükséges textil, amin nem található zavaró szag (pl.: dezodor, parfüm).⁴⁵⁹A 22/2008. ORFK utasítás ezzel szemben nevesít olyan eseteket, amikor *nem kerülhet sor szagminta vételére*. Ezeket is olyan zavaró szagként értelmezhetjük, amik befolyásolják a későbbi azonosítás eredményét. *Alkoholos befolyásoltság* alatt, illetve nők esetében *menstruáció ideje* alatt nem kerülhet sor szagminta rögzítésére.⁴⁶⁰ A két kizáró okot az magyarázhatja, hogy alkoholfogyasztás esetén, ahogy a legtöbb vérbe jutó anyag tekintetében is, az alkohol kiválasztódik a bőrön keresztül, tehát befolyásolhatja az egyén szagát. A másik kizáró ok magyarázata nőkre vonatkozóan az lehet, hogy a kutyák saját fajtársaik biológiai „üzeneteit” is azonnal felismerik, és az ember vonatkozásában is képesek erre, tehát ennek ismeretében az azonosítás eredményére is kihatással lehet a nem megfelelő időben rögzített szagminta. Nem egyértelmű az utasítás alapján, hogy miért csak ez a két kizáró ok kerül meghatározásra, annak figyelembe vételével, hogy egyéb hormonális változások, anyagcsere folyamatok is befolyásolhatják a szagkiválasztás minőségét.

A szagmaradvány rögzítéséről, ugyanúgy a szagminta rögzítéséről is jegyzőkönyvet kell készíteni, hogy megfeleljen az eljárás jogkövetelményeinek. A szagminta rögzítéséhez a gyanúsított, a sértett, illetve a tanú beleegyezése szükséges. Ha ez nem történik meg *közvetett úton történt szagminta vételről* beszélünk. Ez a következőképpen történhet: a nyomozó szerv lefoglalja azok tárgyait, ruhadarabjait, akik *nem egyeztek bele a közvetlen eljárás lefolytatására*. Ez esetben a szagmintát a szagmaradvány rögzítésénél leírt módon kell rögzíteni, és jegyzőkönyvben dokumentálni.⁴⁶¹

4.3.4. Szagkonzervek tárolása

A szagmintákat is minden esetben ugyanolyan üvegben (szagkonzervben) kell tárolni, mint a szagmaradványokat. Ezen szagkonzervek megőrzésére vonatkozó szabályok a következők: *szobahőmérsékleten, elkülönítve kell tárolni évjárat, jelleg és beküldő szerv szerint* a területi rendőri szervek bűnügyi technikai osztályán található *szagbankokban*. Követelmény, hogy a szagbankként szolgáló helyiség alkalmas legyen 5000 szagkonzerv tárolására, valamint annak nyílászáróit megfelelő módon biztonságossá tegyék a külső behatolások ellen. A rögzített szagmaradványokat és szagmintákat *72 órán belül* a jegyzőkönyv 3. számú példányával *kötelesek eljuttatni* a helyi szervek a szagbankba.

Az elhelyezett szagkonzervek külön szabályok szerint *selejtezhetőek*. Az általános selejtezési idő *3 év*, azonban ismeretlen tettes által elkövetett élet elleni bűncselekmény helyszínén rögzített szagmaradvány *10 év* után kerül *megsemmisítésre* vagy *gyakorlás céljára* történő felhasználásra.⁴⁶² Nem egyértelmű annak eldöntése, hogy a normaalkotó mi alapján határozta meg ezeket az időintervallumokat. *A gyakorlatban* egy 3 éves szag azonosítása az eljárás rögzítésének módja okán (a speciális standard textil bedohosodása miatt) *kérdéses*. Nem tudjuk, hogy ez milyen befolyással van a kutya azonosítási tevékenységére, azonban ha az ember saját érzékszervével is képes ezt érzékelni, feltehetően a kutya jobb szaglóképességének köszönhetően sokkal nagyobb arányban, töménységben érzi ezt a szagot. Az azonosítás során *valószínűleg zavaró szagként jelentkezhethet* a textil bepállása. Arra vonatkozóan sem történtek kísérletek, hogy *egy szag mennyi idő alatt bomlik le az üvegben?* Ezek alapján kérdéses, hogy a belső norma mi alapján határozza meg a selejtezési időt, illetve *miért privilegizálja* az életellenes bűncselekmény elkövetése során keletkezett szagmaradványt a többi szagmaradvánnyal szemben? *Mitől lesz alkalmasabb* azonosításra, ha más bűncselekmények esetén egy 4 éves szagmaradvány már nem elfogadható? Az

⁴⁵⁹ Gáspár Péter-Walter Tamás: Módszertani útmutató a személyi szagminták és a helyszíni szagmaradványok felkutatásához, rögzítéséhez és a nyomkövető kutyák helyszíni alkalmazásához. Kézirat. Pécs, 2007. 3.o.

⁴⁶⁰ 22/2008.(OT 12.) ORFK utasítás a szagmaradványok és személyi szagminták rögzítésével, konzerválásával, valamint azonosításával kapcsolatos feladatok végrehajtásáról. 11. pont

⁴⁶¹ 22/2008.(OT 12.) ORFK utasítás a szagmaradványok és személyi szagminták rögzítésével, konzerválásával, valamint azonosításával kapcsolatos feladatok végrehajtásáról. 14. pont

⁴⁶² 22/2008.(OT 12.) ORFK utasítás a szagmaradványok és személyi szagminták rögzítésével, konzerválásával, valamint azonosításával kapcsolatos feladatok végrehajtásáról. 15-19. pont

egységes szabályozás kialakítása érdekében véleményem szerint, amíg nem ismertek a természettudományos kutatások eredményei nem a bűncselekmény minősítéséhez viszonyítva kellene meghatározni a selejtezési időt.

A szagkonzerválásra vonatkozó *tárgyi és technikai feltételeket* az utasítás 22. pontja foglalja össze. A szagmaradványokra és szagmintákra vonatkozó utasításból kiderül, hogy *megfelelő ismeretekkel kell rendelkeznie* a bűnügyi technikusnak, hogy a szagokat ehhez mérten rögzítse és azok később sikeresen felhasználhatóak legyenek a szagazonosítás során. Ha a kutya szagazonosítás során nem állapít meg azonosságot, annak oka *a nem megfelelő helyről, felületről, és időben rögzített szagmaradvány, illetve szagminta is lehet*. Mivel ez a hibalehetőség emberi tevékenység során keletkezett, véleményem szerint megfelelő odafigyeléssel kiküszöbölhető, és így a szagazonosítás eredményének hitelessége is növelhető.

V. Kutatási lehetőségek a szag, mint biológiai anyagmaradvány objektív kimutatására és azonosítására

Az emberi személyi szagát számos tényező befolyásolhatja: emocionális állapotunk, a menstruációs ciklus, étkezési szokásaink, egészségi állapotunk, és akár életkorunk is.⁴⁶³ Régóta ismert tény, hogy számos anya, néhány óras kontaktus után, szagáról megismeri újszülöttjét, és az újszülött is édesanyját.⁴⁶⁴ A szúnyogok is szívesen válogatnak a különböző emberek, különböző kémiai jelzései között.⁴⁶⁵ Ezek a megfigyelések konzisztensek az „emberi szag egyediségének” hipotézisével, noha nem igazolják az inter-individuális különbségeket. Az analitikai kémiai kutatások döntően az emberi szag szerves, illó anyagainak (SZIA) kimutatását célozzák. Az emberi izzadság számos illó anyagok komplex keveréke, rövid- és hosszú láncú hidrokarbonátokkal, alkoholokkal, karboxil savakkal, ketonokkal és aldehidekkel.⁴⁶⁶ Azok a kutatások, melyek inter-individuális, vagy nemek közötti különbségekről számolnak be, általában igen alacsony mintaszámmal dolgoztak. Nincs adat egy későbbi időpontban történő reprodukálhatóságról sem. Két tanulmány 50-50 minta feldolgozásáról számol be, az egyik a kilégzett levegő⁴⁶⁷, a másik izzadmány⁴⁶⁸ vizsgálata kapcsán, de egyik sem tárgyalja, hogy a vizsgálati eredmények mennyire reprodukálhatóak, illetve állandóak az idő múlásával, amely tényezők az azonosítás alapfeltételeinek tekinthetők. A lehetséges metodikákat illetően a SZIA komponensek vonatkozásában Curran és munkatársai a headspace szolid fázisú mikroextrakciós gázkromatográfiát/tömegspektrometriát (SPME GC/MS) ajánlják.⁴⁶⁹ Az emberi kéz SZIA vizsgálatát követően, 60 önkéntest vizsgálva, 7 kémiai csoportban (savak, alkoholok, aldehidek, hidrokarbonátok, észterek, ketonok és nitrogén tartalmú anyagok) 63 variabilis emberi eredetű alkotórészt tudtak kimutatni, melyek közül 6 magas frekvenciájú variabilitást, 7 közepes frekvenciájú variabilitást, 50 pedig alacsony variabilitást mutatott.⁴⁷⁰ Penn és munkatársai hónalj izzadmányok 10 hetes, nyomonkövetéses vizsgálatát követően 373 azonosított markerről számoltak be, miáltal igazolhatónak tűnik az individuális és szex specifikus szag „ujjnyomat”. 44 komponens kémiai szerkezetét is sikerült azonosítani.⁴⁷¹ Amíg PhD munkám a kriminalisztika, kynológia, laboratóriumi medicina, és a vegyészeti határmezsgyéjén, interdiszciplináris kérdésekre keresi a válaszokat, addig jelen tanulmányban csak a szagazonosítási módszerek jelenlegi és jövőbeni lehetőségeivel volt

⁴⁶³ Singh D, Bronstad P.M. Female body odour is a potential cue to ovulation. Proc. R. Soc. B. 2001; 268:797–801.

⁴⁶⁴ Russell, M. J.: Human olfactory communication. Nature, 1976, 260:520-522

⁴⁶⁵ Schreck, C. E., Kline, D. L., Carlson, D. A.: Mosquito attraction to substances from the skin of different humans. J. Am. Mosq. Control Assoc. 1990, 6(3): 406-410

⁴⁶⁶ Zeng X.N, Leyden J.J, Speilman A.I, Preti G. Analysis of characteristic human female axillary odors: qualitative comparison to males. J. Chem. Ecol. 1996; 22:237–257.

⁴⁶⁷ Phillips M., Herrera J., Krishnan S., Zain M., Greenberg J., Cataneo R. N.: Variation in volatile organic compounds in the breath of normal humans. J Chromatogr B Biomed Sci Appl. 1999, 729(1-2):75-88

⁴⁶⁸ Ostrovszkaya A, Landa P.A, Sokolinsky M, Rosalia A.D, Maes D. Study and identification of volatile compounds from human skin. J. Cosmet. Sci. 2002, 53:147–148.

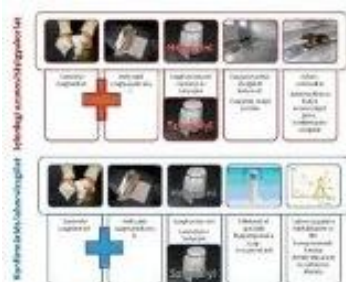
⁴⁶⁹ Curran A. M., Scott I. R., Prada P. A., Furton K. G.: Comparison of the volatile organic compound present in the human odor using SPME GC/MS. J Chem Ecology, 2005. 31(7):1607-1619

⁴⁷⁰ Curran A. M., Ramirez C. F., Schoon A. A., Furton K. G.: The frequency of occurrence and discriminatory power of compounds found in human scent across a population determined by SPME-GC/MS. J Chromatography B, 2007. 846:86-97

⁴⁷¹ Penn D. J., Oberzaucher E., Grammer K., Fischer G., Soini H. A., Wiesler D., Novotny M. V., Dixon S. J., Yun Xu, Brereton R. G.: Individual and gender fingerprints in human body odour. J R Soc Interface, 2007. 4(13):331-340

módom foglalkozni. Úgy vélem, hogy a jövőt illetően a szagazonosító kutyák által végzett hazai azonosítási gyakorlat ehhez megfelelő kiindulási pontként szolgálhat. Nem elméleti, hanem gyakorlati oldalról kutatva a kérdéskört azt kellene laboratóriumi módszerekkel megvizsgálni, hogy adott szagrögzítő textilen lévő, szagkonzervben biztosított illó komponensek (azaz amelyekkel a kutya közvetlen kapcsolatba kerül) milyen összetevőket tartalmaznak, és ezek közül melyek azok, vagy melyek kombinációja lehet az, ami a kutya általi azonosítást lehetővé teszi. Mindehhez olyan alternatív mintavételezés és analitikai vizsgálatok szükségesek, melyek a jelenlegi gyakorlathoz applikálva műszeres konfirmációt tesznek lehetővé.

Melléklet:



Ábra: A jelenlegi szagazonosítási módszer és annak lehetséges laboratóriumi konfirmációs változata

Felhasznált irodalomjegyzék:

- Angyal Miklós: Igazságügyi orvostan a büntetőjogi gyakorlatban. Tansegédlet. PTE ÁJK, 2001.
- Balogh Ferenc (szerk.): Urológia. Medicina, Budapest, 1986.
- Bócz Endre (szerk.): Kriminálisztika I-II. BM Kiadó, Budapest, 2004.
- Gáspár Péter-Walter Tamás: Módszertani útmutató a személyi szagminták és a helyszíni szagmaradványok felkutatásához, rögzítéséhez és a nyomkövető kutyák helyszíni alkalmazásához. Kézirat. Pécs, 2007.
- Illár Sándor (szerk.): Krimináltechnika. BM Kiadó, Budapest, 1984.
- Janza Frigyes: A bűnügyi szolgálati kutya. In: Bócz Endre (szerk.): Kriminálisztika II. BM Kiadó, Budapest, 2004.
- Janza Frigyes-Kováts Zsolt: A szolgálati kutya egészségtana. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1974.
- Janza Frigyes: Szagazonosítás szagkonzervek alapján. In: Sági László (szerk.): III. Nemzetközi Kynológiai Kongresszus. BM Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Katona Géza: A kriminalisztika és a bűnügyi tudományok: (Gondolatok a 21. század kriminalisztikájáról). BM Kiadó, Budapest, 2002.
- Katona Géza: A szagazonosítás büntetőeljárásjogi kérdései. Az ORFK Kutya-vezető-képző Iskola, Dunakeszi, 1997.
- Kertész Imre: A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- Kivonatos közlés: A bűnjelek megőrzése és jelentőségük a kriminalisztikai gyakorlatban. Lapszemle. 1975/6
- M. Bujdosó Györgyi: X vagy Y. Apaságvizsgálat, igazságszolgáltatás. Medicina, Budapest, 1985.
- Rácz István (szerk.): Bőr- és nemi betegségek. Medicina, Budapest, 1986.
- Somogyi Endre: Az igazságügyi orvostan alapjai. Medicina, Budapest, 1986.
- Sótonyi Péter (szerk.): Igazságügyi orvostan. Semmelweis, Budapest, 1996.
- Tamás Gábor -Kováts Zsolt: A bűnügyi szolgálati kutyák alkalmazásának új lehetősége. =Belügyi Szemle. 1971/9.
- Tremmel Flórián: Bizonyítékok a büntetőeljárásban. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2006.
- Tremmel Flórián-Fenyvesi Csaba-Herke Csongor: Kriminálisztika Tankönyv és Atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005.

Idegen nyelvű szakirodalom:

- Bernstein, F.: Ergebnisse einer biostatistischen zusammenfassenden Betrachtung über die erblichen Blutstrukturen des Menschen. *Klin. Wschr.*, 3, 1495, 1924.
- Curran, A. M., Rabin, S. I., Furton, K. G.: Analysis of the uniqueness and persistence of human scent. *Forensic Sci. Commun.* 2004, 7:2
- Curran A. M., Ramirez C. F., Schoon A. A., Furton K. G.: The frequency of occurrence and discriminatory power of compounds found in human scent across a population determined by SPME-GC/MS. *J Chromatography B*, 2007. 846:86-97
- Curran A. M., Scott I. R., Prada P. A., Furton K. G.: Comparison of the volatile organic compound present in the human odor using SPME GC/MS. *J Chem Ecology*, 2005. 31(7):1607-1619
- Landsteiner, K.: Über Agglutinationserscheinungen normalen menschlichen Blutes. *Klin. Wschr.*, 14, 1132, 1901.
- Nemoda, Z., Horvat-Gordon, M., Fortunato, C.K., Beltzer, E.K., Scholl, J.L., & Granger, D.A. (2011). Assessing genetic polymorphisms using DNA extracted from cells present in saliva samples. *BMC Med Res Methodol*, 11:170.
- Ostrovskaya A, Landa P.A, Sokolinsky M, Rosalia A.D, Maes D. Study and identification of volatile compounds from human skin. *J. Cosmet. Sci.* 2002, 53:147–148.
- Penn D. J., Oberzaucher E., Grammer K., Fischer G., Soini H. A., Wiesler D., Novotny M. V., Dixon S. J., Yun Xu, Brereton R. G.: Individual and gender fingerprints in human body odour. *J R Soc Interface*, 2007. 4(13):331-340
- Phillips M., Herrera J., Krishnan S., Zain M., Greenberg J., Cataneo R. N.: Variation in volatile organic compounds in the breath of normal humans. *J Chromatogr B Biomed Sci Appl.* 1999, 729(1-2):75-88
- Russell, M. J.: Human olfactory communication. *Nature*, 1976, 260:520-522
- Schreck, C. E., Kline, D. L., Carlson, D. A.: Mosquito attraction to substances from the skin of different humans. *J. Am. Mosq. Control Assoc.* 1990, 6(3): 406-410
- Singh D, Bronstad P.M. Female body odour is a potential cue to ovulation. *Proc. R. Soc. B.* 2001; 268:797–801.
- Zeng X.N, Leyden J.J, Speilman A.I, Preti G. Analysis of characteristic human female axillary odors: qualitative comparison to males. *J. Chem. Ecol.* 1996; 22:237–257.

Felhasznált jogszabályok:

- 22/2008.(OT 12.) ORFK utasítás a szagmaradványok és személyi szagminták rögzítésével, konzerválásával, valamint azonosításával kapcsolatos feladatok végrehajtásáról.
- 23/2003(VI.24) BM-IM együttes rendelet a belügyminisztérium irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól.

1. Bevezetés

A pénzmosás elleni küzdelem napjaink egyik aktuális kérdése. Ennek oka a tisztára mosott vagyon nagyságában rejlik. Az IMF szerint a pénzmosás mértéke a Föld összes országa egyesített GDP-jének 2-5%-át teszi ki. Ez évente legalább 590-1500 milliárd USD-t jelent.⁴⁷² Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy a pénzmosás napjainkra az egyik legjövedelmezőbb és legnagyobb üzletággá vált a világon.

A pénzmosás kifejezés minden olyan eljárást magában foglal, amely arra irányul, hogy lehetetlenné tegye az illegálisan szerzett – bűncselekményből származó – pénz eredetének azonosíthatóságát, és azt legális forrásból származónak tüntesse fel.⁴⁷³ A definíció jól mutatja, hogy a pénzmosás egy járulékos bűncselekmény, vagyis mindig van egy olyan alapcselekmény, amelyből az elkövetőnek illegális jövedelme származik. A leggyakoribb alapcselekmények a következők: kábítószer-kereskedelem, terrorizmus, fegyverkereskedelem, prostitúció, korrupció, csalás, hamisítás, nagy összegű lopás, zsarolás, hivatali zsarolás, művészeti és antik értékekkel történő visszaélés, csempészás, járműlopás, emberrablás, emberkereskedelem, adócsalás.⁴⁷⁴

Bár a pénzmosás fogalma viszonylag új, maga a tevékenység meglehetősen régi: a bűnös úton szerzett jövedelem eredetének eltitkolása és törvényesnek feltüntetése mindenkor a bűncselekményt elkövetett személy menekülését jelentette a leleplezéssel szemben, és egyben törekvést a bűnösen szerzett pénz megmentése iránt. Az elkövetők tudták, hogy a náluk lévő haszon felfedezése bizonyíthatja, hogy bűncselekményt követtek el, ezért törekedtek arra, hogy az így megszerzett vagyont legális forrásból származónak tüntessék fel.⁴⁷⁵ A pénzmosás legfontosabb indítókai tehát az a felismerés, hogy a bűncselekményből származó pénz semmit nem ér, amíg az eredeti forrását el nem leplezik, vagyis felesleges bűncselekményt elkövetni, ha az abból származó hasznot az elkövető nem tudja felhasználni.

A hagyomány szerint a pénzmosás kifejezés Al Capone nevéhez kötődik, aki Chicago-szerte működtetett pénzbedobós, önkiszolgálós mosodákat, és ezek segítségével álcázta szerencsejátékokból, prostitúcióból, panamázásból és a szesztilalmi törvények megszegéséből származó jövedelmét. Ez a történet azonban valószínűleg nem igaz, a pénzmosás kifejezés csak 1973-ban jelent meg először nyomtatásban, eredetileg egy, a Watergate-botrányról beszámoló újságcikkben használták. A cselekmény valószínűleg azért kapta a pénzmosás nevet, mert ez a kifejezés tökéletesen leírja azt, ami történik, vagyis a bűncselekményből származó piszkos pénzt különböző ügyletek során addig forgatják, mossák, amíg az legális, tiszta pénzzé nem válik.⁴⁷⁶

A pénzmosás elleni fellépés fő indoka az a felismerés volt, hogy eredményesebben lehet fellépni a kábítószerrel kapcsolatos és más súlyos bűncselekmények ellen, ha azt a tevékenységet is büntetéssel fenyegetik, ha valaki az abból származó jövedelem eredetét eltitkolja, azt legális forrásból származónak tünteti fel. A szervezett bűnözés ellen csak akkor lehet eredményesen fellépni, ha a bűnszervezetek anyagi bázisát kísérlik meg elvonni. Az illegális jövedelem nyomon követése és elkobzása hatékonyabb fegyver lehet, mint a bűnelkövetők bebörtönzése, hiszen az elkövetők számára nem jelent igazi visszatartó erőt pár év börtönbüntetés, ha közben tudják, hogy kiszabadulásukkor a bűnösen szerzett pénz biztonságban várja őket, és így nyugodtan élvezhetik „munkájuk” gyümölcsét.⁴⁷⁷ A bűnözők a bűncselekmény elkövetése előtt minden esetben mérlegelik, hogy a bűncselekményből várható haszon meghaladja-e az elkövetés költségeit, ideértve a lebukás kockázatát és az

⁴⁷² GÁL (2004) 9.

⁴⁷³ 7002/2003. (PK 8.) PM irányelv

⁴⁷⁴ LILLEY (2000) 18-20.

⁴⁷⁵ FEJES (1994) 5.; KERESZTY (1995) 65.

⁴⁷⁶ ROBINSON (1996) 9-11.

⁴⁷⁷ AUER-OSVÁTH (1994) 384-385.

egyéb szükséges költségeket.⁴⁷⁸ Ez tehát azt jelenti, hogy a büntetés mértékének megemlése, és a vagyonekhozás alkalmazásának lehetősége nagyobb elrettentő erőt biztosít, és eredményesebben visszatarthatja az elkövetőt a cselekmény elkövetésétől.

Az egyes országok pénzmosás elleni politikája alapvetően két pilléren nyugszik. Ez alapján beszélhetünk a pénzmosás elleni küzdelem büntetőjogi és büntetőjogon kívüli, adminisztratív eszközeiről. A pénzmosás megelőzésében két rendszert különíthetünk el: az amerikai és a kontinentális típusú rendszert. A két rendszer elsősorban a büntetőjogon kívüli eszközök tekintetében különbözik egymástól. A továbbiakban ez a két rendszer kerül bemutatásra, két mintának tekinthető állam, Svájc és az Amerikai Egyesült Államok példáján keresztül.

2. A pénzmosás elleni szabályozás svájci modellje

Svájc központi földrajzi elhelyezkedése, politikai és társadalmi stabilitása, valamint a liberalizált gazdasági környezete mindig is vonzotta a legális és az illegális tőkével rendelkező befektetőket. Ehhez járul hozzá a hitelintézeti rendszer fejlettsége, a pénzügyi szervezetek változatossága, illetve a szigorúnak hitt banki titoktartási rendszer, ami az országot annak a veszélynek teszi ki, hogy pénzügyi rendszerét pénzmosás céljára használják fel. Svájc azonban felismerte, hogy ez súlyos károkat okoz az országnak, így szigorú szabályokkal lép fel a pénzmosás ellen. Svájc pénzmosás elleni politikájának három fő pillére van. Az első a pénzmosási törvénysértések tág értelmezése, beleértve minden bűntényből származó pénzzel folytatott tranzakciót. A második a pénzügyi szektor önszabályozó rendszere az állami felügyelettel kiegészítve, a harmadik pedig a bejelentési kötelezettség.⁴⁷⁹

2.1. A pénzmosás a svájci Btk.-ban

A svájci büntetőtörvénykönyv (*Strafgesetzbuch*) 1990-től rendeli büntetni a pénzmosást. A jogalkotó célja az volt, hogy megfosszák a bűnöző csoportokat a működésükhöz szükséges tőkéktől és megakadályozzák, hogy azt legális vagyoneként tüntessék fel.⁴⁸⁰ A hatályos törvény három pénzmosással kapcsolatos tényállást tartalmaz. 1990-ben került elfogadásra két tényállás: a pénzmosás alaptényállása (*Geldwäscherei*, StGB 305^{bis} cikk), és a pénzügyi ügyleteknél megkívánt gondosság elmulasztása (*Mangelnde Sorgfalt bei Finanzgeschäften*, StGB 305^{ter} I. cikk). 1994-ben került be a tényállásba a pénzügyi ügyletek jelentési joga (*Melderecht*, StGB 305^{ter} II. cikk), valamint ekkor történt a vagyonekhozásra vonatkozó szabályok revíziója is (StGB 59. cikk).⁴⁸¹

A pénzmosás hatályos tényállása a következő:

Art. 305^{bis} Geldwäscherei

1. *Wer eine Handlung vornimmt, die geeignet ist, die Ermittlung der Herkunft, die Auffindung oder die Einziehung von Vermögenswerten zu vereiteln, die, wie er weiss oder annehmen muss, aus einem Verbrechen herrühren, wird mit Freiheitsstrafe bis zu drei Jahren oder Geldstrafe bestraft.*

2. *In schweren Fällen ist die Strafe Freiheitsstrafe bis zu fünf Jahren oder Geldstrafe. Mit der Freiheitsstrafe wird eine Geldstrafe bis zu 500 Tagessätzen verbunden.*

Ein schwerer Fall liegt insbesondere vor, wenn der Täter:

a. als Mitglied einer Verbrechenorganisation handelt;

b. als Mitglied einer Bande handelt, die sich zur fortgesetzten Ausübung der Geldwäscherei zusammengefunden hat;

c. durch gewerbmässige Geldwäscherei einen grossen Umsatz oder einen erheblichen Gewinn erzielt.

3. *Der Täter wird auch bestraft, wenn die Haupttat im Ausland begangen wurde und diese auch am Begehungsort strafbar ist.*

Art. 305^{ter} Mangelnde Sorgfalt bei Finanzgeschäften und Melderecht

1. *Wer berufsmässig fremde Vermögenswerte annimmt, aufbewahrt, anlegen oder übertragen hilft und es unterlässt, mit der nach den Umständen gebotenen Sorgfalt*

⁴⁷⁸ JACSÓ (2002) 55.

⁴⁷⁹ GAL (2004) 49-50.

⁴⁸⁰ KUNZ (1996) 33.

⁴⁸¹ JACSÓ (2005) 76.; JACSÓ-POTYKA (2007) 159.

die Identität des wirtschaftlich Berechtigten festzustellen, wird mit Freiheitsstrafe bis zu einem Jahr oder Geldstrafe bestraft.

2. Die von Absatz 1 erfassten Personen sind berechtigt, der Meldestelle für Geldwäscherei im Bundesamt für Polizei Wahrnehmungen zu melden, die darauf schliessen lassen, dass Vermögenswerte aus einem Verbrechen herrühren.

1. *Geldwäscherei.* A svájci Btk. szerint pénzmosás miatt az büntetendő, akinek cselekménye alkalmas arra, hogy megakadályozza az olyan vagyoni értékek származásának megállapítását, fellelését vagy lefoglalását, amelyekről tudja, vagy tudnia kell, hogy büntettek elkövetéséből származnak (StGB 305^{bis} cikk 1.). A svájci Btk.-ban a pénzmosás tényállása a jogszolgáltatás elleni bűncselekmények címen belül található (XVII. cím). Ebből következik, hogy a bűncselekmény jogi tárgya a büntető igazságszolgáltatás, a vagyoneklobzás és a nyomozás eredményességéhez fűződő állami érdek. A pénzmosás elkövetési tárgya a büntetettől származó vagyoni érték. Vagyon értéknek tekinthető minden olyan dolog, amelynek pénzben kifejezhető értéke van (leggyakrabban pénz, nemesfém, értékpapír, vagy más vagyoni jogosultság). A bűncselekményt csak büntettekől származó vagyoni értékre lehet elkövetni, vagyis a svájci szabályozás szerint nem minden bűncselekmény lehet alapcselekménye a pénzmosásnak.⁴⁸² Az elkövető akkor is büntetendő, ha az alapcselekményt külföldön követték el, feltéve, hogy az az elkövetés helye szerinti országban is büntetendő (StGB 305^{bis} cikk 3.). A tényállás az elkövetési magatartásokat nem részletezi, vagyis bármilyen magatartással elkövethető a pénzmosás, amely alkalmas arra, hogy a vagyoni értékek eredetének megállapítását, fellelését vagy lefoglalását megakadályozza. A pénzmosás tehát a svájci Btk. szerint veszélyeztetési deliktum, vagyis nem szükséges, hogy az elkövető a vagyoni érték fellelését vagy lefoglalását ténylegesen megakadályozza, a bűncselekmény befejezté válásához ennek absztrakt veszélye is elegendő. A bűncselekményt a tényállás szerint bárki elkövetheti, a jogtudomány álláspontja szerint azonban a saját bűncselekmény vonatkozásában elkövetett pénzmosás büntetendősége nem indokolt. A Szövetségi Bíróság egy döntésében ugyanakkor az alapbűncselekmény elkövetőjének büntetendősége mellett foglalt állást. A svájci szabályozás szerint a pénzmosást csak szándékosan, egyenes vagy eshetőleges szándékkal lehet elkövetni, a magyar szabályozással szemben a gondatlan elkövetés nem büntetendő. Az elkövető szándékának ki kell terjednie arra, hogy bűncselekményből származó vagyoni értékről van szó, valamint arra, hogy tevékenysége akadályozza a bűnüldöző hatóságot az eredet kinyomozásában, vagy a vagyoni értékek megtalálásában illetve elkobzásában. Az alapeset elkövetője három évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő. Öt évig terjedő szabadságvesztéssel, vagy 500 napi tételig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő az elkövető, ha a pénzmosást bűnszervezet vagy pénzmosás elkövetésére létrejött bűnszövetség tagjaként követi el, továbbá ha üzletszerűen követi el és nagy forgalmat bonyolít le vagy jelentős haszonra tesz szert (StGB 305^{bis} cikk 2.).⁴⁸³

2. *Mangelnde Sorgfalt bei Finanzgeschäften.* A StGB 305^{ter} I. cikk szerint, aki hivatásszerűen mások vagyoni értékeinek átvételével, megőrzésével foglalkozik, illetve közreműködik azok befektetésénél vagy átruházásánál, és az ügyfél azonosítása során az adott körülmények között megkívánt gondosságot elmulasztja, bűncselekményt követ el, és egy évig terjedő szabadságvesztéssel, elzárással vagy pénzbüntetéssel büntetendő. A pénzmosás ezen fordulata mulasztásos deliktum, elkövetési magatartása a gondossági kötelesség elmulasztása. A cselekmény különös bűncselekmény, vagyis azt nem követheti el bárki, csak aki személyes kvalifikáltsággal rendelkezik. A bűncselekmény csak szándékosan követhető el.⁴⁸⁴

3. *Melderecht.* A törvény 305^{ter} II. cikke feljogosítja a fent említett személyeket, hogy jelentést tegyenek a belföldi bűnüldözési hatóságoknak, valamint a törvény által kijelölt egyéb hatóságoknak, ha a körülmények arra utalnak, hogy a vagyoni értékek bűncselekményből származnak.⁴⁸⁵

⁴⁸² A svájci Btk. szerint büntettnek mindössül minden három évet meghaladó szabadságvesztéssel büntetendő cselekmény (StGB 10. cikk 2.).

⁴⁸³ JACSÓ-POTYKA (2007) 161-171.; STRATENWETH (2000) 338-346.

⁴⁸⁴ JACSÓ-POTYKA (2007) 171-177.; STRATENWETH (2000) 346-352.

⁴⁸⁵ A bejelentési kötelezettség 1998-as bevezetésével ez a rendelkezés elveszítette jelentőségét.

A bejelentési jog bevezetése mellett 1994-ben a vagyonekobzásra vonatkozó szabályokat is jelentősen módosították. A svájci Btk. 72. cikke lehetővé teszi a bűncselekményből származó vagyont, a bűnszervezetek, valamint a bűnszervezetet támogató személyek vagyonának elkobzását. A törvény egy megdönthető vélelmet állít fel, vagyis a bizonyítási teher megfordul, a gyanúsítottaknak kell bizonyítani ártatlanságát.⁴⁸⁶

Pénzmosás büntette miatt az első jogerős ítéletet 1991-ben szabták ki. Egy arab országból származó drogfüggő vádlottnál egy rendőrségi ellenőrzés során 1,8 g heroint és 0,5 g kokaint, valamint 5000 frankot találtak. A vádlott állítása szerint az összeg a munkabére volt, a hatóság azonban érthető okokból arra gyanakodott, hogy kábítószer-kereskedelemmel jutott az összeghez. Erre a vádlott azt válaszolta, hogy egy másik személyre várt, akinek a kábítószerrel és a pénzt át akarta adni. Egy óra várakozás után, miközben a kábítószer eladását megkezdte, úgy döntött, hogy a pénzt és a kábítószerrel megtartja és továbbáll. Ezt akadályozta meg a rendőrség. A bíróság döntése szerint a vádlott magatartása a StGB 305^{bis} cikke szerint minősül, mivel alkalmas volt arra, hogy a vagyonekobzást megakadályozza.⁴⁸⁷

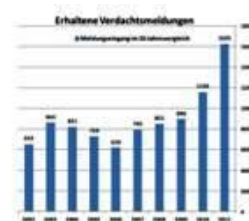
A bűnügyi statisztikák a pénzmosási ügyek száma folyamatos emelkedését mutatják. Amíg 1991-ben csak kettő, addig 1997-ben már 57 ítélet született a 305^{bis} cikkben meghatározott bűncselekmény tárgyában. A jelzett időszakban összesen 243 ítélet született.⁴⁸⁸

2.2. A pénzügyi szektor védelmére vonatkozó rendelkezések

Svájc pénzmosás elleni küzdelmében kiemelkedő szerepet játszanak a bankok között létrejött megállapodások, amelyek célja elsősorban nem a pénzmosás megakadályozására, jelentőségük mégis vitathatatlan. Az első ilyen megállapodásra 1977-ben kerül sor, amelyet 1982-ben, 1987-ben, majd 1992-ben módosítottak. A megállapodás rögzítette, hogy a bankoknak meg kell állapítaniuk az ügyfeleik és a tényleges tulajdonos személyazonosságát. Ezen kötelezettségek elfogadása önálló kezdeményezésre, nem pedig törvényi előírás hatására történt. A Szövetségi Bankfelügyelet (*Eidgenössische Bankenkommission*) 1991-ben és 1998-ben is kiadott iránymutatásokat, amelyek azonban szintén nem kötelező erejű dokumentumok.⁴⁸⁹

1997-ben fogadták el a Pénzmosási törvényt, amely 1998. április 1-jén lépett hatályba. A törvény fő célja az volt, hogy egységes kötelezettségeket írjon elő a pénzügyi intézményrendszer szereplői számára. A törvény hatálya kiterjed a bankokra, a könyvelőkre, a biztosítókra, az értékpapír-kereskedőkre, a kaszinókra, az ügyvédekre, a független pénzügyi tanácsadókra, és minden olyan személyre, akik hivatásszerűen mások vagyoni értékeit elfogadják, megőrzik, valamint segítenek azokat befektetni vagy átruházni. A törvény előírja az ügyfél és a tényleges tulajdonos személyének azonosítását, az adatok megőrzését, a gyanús tranzakciók bejelentését, és a gyanús vagyon zárolását. Az ügyfelet üzleti kapcsolat létesítésekor, levelező banki kapcsolat során, valamint 25.000 svájci frankot meghaladó egyedi ügylet esetén kell azonosítani, a dokumentumokat pedig 10 évig meg kell őrizni. Pénzmosás gyanúja esetén a törvény hatálya alá tartozó szervezeteknek kötelező bejelentést tenniük. A pénzmosás-bejelentési hatóságot a Szövetségi Rendészeti Hivatal vezeti. A jelentési kötelezettség megszegése esetén 200.000 frankig terjedő bírság szabható ki.⁴⁹⁰

A svájci pénzmosás-bejelentési hatóság évente 700-800 bejelentést kap. A 2001 és 2011 közötti bejelentések számát a következő diagram mutatja:⁴⁹¹



A diagramból jól látszik, hogy a bejelentések száma évről-évre fokozatosan emelkedik. 2011-ben a bejelentések száma 1625 volt, amely az előző évhez képes rekord nagyságú, 40,2%-os növekedést

⁴⁸⁶ PIETH-AIOLFI (2004) 425-426.

⁴⁸⁷ ARZT (1992) 112.; KUNZ (1996) 34.

⁴⁸⁸ PIETH-AIOLFI (2004) 153.

⁴⁸⁹ JACSÓ (2005) 75-76.; ROTH (2003) 1.

⁴⁹⁰ GÁL (2004) 50.; PIETH-AIOLFI (2004) 176-191.; ROTH (2003) 4-5.

⁴⁹¹ <http://www.fedpol.admin.ch/content/dam/data/kriminalitaet/geldwaescherei/jahresberichte/jb-mros-2011-d.pdf> (2012. november 1.)

jelent. A bejelentések 66%-a a bankoktól, 23%-a pedig a pénzforgalmi szolgáltatóktól származott. A hatóság a bejelentések több mint 90%-át továbbította a bűnüldöző hatóságoknak, vagyis a bejelentések többsége megalapozott volt.⁴⁹² Ezen adatok is azt bizonyítják, hogy a svájci rendszer jól működik, hiszen Magyarországon évente több ezer bejelentés érkezik a hatóságokhoz, büntetőeljárás kezdeményezésére mindössze néhány esetben került sor, pénzmosással kapcsolatos elmarasztaló ítélet pedig még nem született.⁴⁹³

Összefoglalva, a svájci szabályozás legfontosabb jellemzője, hogy a büntetőjogi eszközök mellett kiemelkedő szerepet játszanak az ügyfelek azonosításra és a körültekintő ügyfélkezelésre (*Customer Due Diligence*) vonatkozó kötelezettségek. Erre a bankrendszer fejlettsége és a szigorú banktitok-rendszer miatt van szükség. Svájcban tehát a legnagyobb figyelmet arra fordítják, hogy a pénzmosást már az elhelyezési fázisban felismerjék, és megelőzzék, s ezzel lehetővé tegyék, hogy a jól működő bankrendszert ne lehessen pénzmosás céljára felhasználni.

3. A pénzmosás elleni küzdelem őshazája: az Amerikai Egyesült Államok

Az Amerikai Egyesült Államokra okkal tekinthetünk úgy, mint a pénzmosás elleni küzdelem őshazája, mivel 1970-ben az USA-ban született először olyan törvény, amely a pénzmosással kapcsolatban is rendelkezéseket tartalmazott. Mivel az Egyesült Államok a szervezett bűnözés és a kábítószer-kereskedelem által leginkább veszélyeztetett ország, a pénzmosás elleni fellépés kezdetben elsősorban a szervezett bűnözés és a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények elleni küzdelemhez kapcsolódott. Később azonban a pénzmosás elleni szabályok komoly segítséget jelentettek a pénzügyi csalások leleplezésében és a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelemben.

Az USA pénzmosás elleni küzdelmének alapjogszabályai az 1970-ben módosított Banki titoktartásról szóló törvény (*Bank Secrecy Act*), valamint az 1986-ban elfogadott Pénzmosás elleni törvény (*Money Laundering Control Act*). A *Bank Secrecy Act* (*United States Code* 31. kötet 5311. §-tól) a pénzügyi szektor résztvevőinek ír elő speciális kötelezettségeket, a *Money Laundering Control Act* (*United States Code* 18. kötet 1956-1956. §§) pedig a pénzmosás büntetőjogi tényállását tartalmazza.⁴⁹⁴

3.1. A pénzmosás büntetőjog tényállása

A pénzmosás büntetőjogi tényállása négy alapesetet különböztet meg:

1. Belföldi pénzmosás [*Domestic money laundering*, 1956. § (a) (1)]
2. Nemzetközi pénzmosás [*International money laundering*, 1956. § (a) (2)]
3. A kormányzat csalárd műveletei [*Government sting operations*, 1956. § (a) (3)]
4. Bűncselekményből származó vagyonnal üzérkedés [*Trafficking in criminally derived property*, 1957. §].

1. Belföldi pénzmosást követ el, aki tudva, hogy a vagyoni javak jogellenes cselekményből származnak, pénzügyi tranzakciót végez vagy kísérel meg, ha ezzel büntetendő cselekmény elősegítésére törekszik, vagy ha a tranzakció célja részben vagy egészben a javak természetének, eredetének, tulajdonának, őrzési helyének eltitkolása vagy elleplezése, illetve a tagállami vagy a szövetségi jog által előírt bejelentési kötelezettség kikerülése.

2. Nemzetközi pénzmosásért az vonható felelősségre, aki az Egyesült Államokból, vagy az Egyesült Államokba pénzeszközt vagy pénzalapot szállít, átvisz, továbbít, ha ezzel büntetendő cselekmény elősegítésére törekszik, vagy ha a pénzeszköz vagy pénzalap bűncselekményből származik, és a tranzakció célja részben vagy egészben a javak

⁴⁹² <http://www.fedpol.admin.ch/content/fedpol/en/home/dokumentation/medieninformationen/2012/2012-05-14.html> (2012. november 1.)

⁴⁹³ 2011-ben a magyar Pénzmosás elleni hatóság, a Pénzmosás Elleni Információs Iroda összesen 6178 bejelentést fogadott. Svájcban hasonlóan a bejelentések túlnyomó többsége a bankoktól származott (87%). Jelentős eltérés viszont Svájcban képest, hogy felderítés kezdeményezése céljából 485 bejelentést, már folyamatban lévő felderítés támogatása céljából 1177 bejelentést küldtek meg a nyomozóhatóságnak. Ez az összes bejelentés 27%-a. Büntetőeljárás kezdeményezése érdekében mindössze 22 bejelentés (0,36%), büntetőeljárás támogatása érdekében pedig 1027 db bejelentés (16,6%) megküldésére került sor. Bővebben lásd: http://nav.gov.hu/data/cms246681/FIU_2011_eves_jelentes.pdf (2012. november 1.)

⁴⁹⁴ PIETH-AIOLFI (2004) 346.

természetének, eredetének, tulajdonának, őrzési helyének eltitkolása vagy elleplezése, illetve a tagállami vagy a szövetségi jog által előírt bejelentési kötelezettség kikerülése.

3. A pénzmosás harmadik fordulata szerint az vonható felelősségre, aki büntetendő cselekményből származó, vagy büntetendő cselekmények elkövetésére vagy azok megkönnyítésére használt vagyoni javakkal pénzügyi tranzakciót végez vagy kísérel meg, és ezzel büntetendő cselekmény elősegítésére, a javak természetének, eredetének, tulajdonának, őrzési helyének eltitkolására vagy elleplezésére, illetve a tagállami vagy a szövetségi jog által előírt bejelentési kötelezettség kikerülésére törekszik.

4. Az 1957. § szerinti bűncselekményt pedig az követi el, aki 10.000 USD értéket meghaladó és bűncselekményből származó vagyoni javakkal kapcsolatos pénzügyi tranzakciókkal üzletszerűen foglalkozik, vagy ilyet kísérel meg.

A törvény szerint a pénzmosást meghatározott jogellenes cselekményből (*specified unlawful activity*) származó vagyoni javakra lehet elkövetni. Az előcselekmények körét az 1956. § (c) (7) részletezi, amely több száz bűncselekményt (például kábítószerrel visszaélés, rablás, emberrablás, zsarolás, kémkedés, szerzői jogok megsértése) sorol fel.⁴⁹⁵

A pénzmosás bűncselekményét az Egyesült Államokban igen szigorú büntetéssel sújtják. A büntetés mind a négy alapesetben 20 évig terjedő szabadságvesztés, vagy pedig pénzbüntetés, amely mértéke a bűncselekménnyel kapcsolatos vagyoni javak értékének kétszerese, vagy legfeljebb 500.000 USD.

A büntetések mellett szigorú szabályok vonatkoznak a bűncselekménnyel kapcsolatos vagyon elkobzására is. A bűnügyi statisztikák azt mutatják, hogy évente majdnem ezer embert ítélnék el pénzmosás miatt az országban, a kiszabott szabadságvesztések időtartama pedig átlagosan 3 év volt.⁴⁹⁶ A 2005. évben szövetségi szinten pénzmosás miatt összesen 1075 személyt ítélték el, az elkobzott vagyon összege pedig 767,4 millió USD volt.⁴⁹⁷

3.2. A pénzmosás elleni küzdelem egyéb eszközei az USA-ban

Az 1970-ben módosított Bank Secrecy Act előírja, hogy a bankok és pénzügyintézetek minden 10.000 dollárt meghaladó tranzakciót kötelesek jelenteni a központi hatóságnak. Ez a *Currency Transaction Reporting* (CTR) módszer.

A CTR rendszer jelentősen eltér az európai modelltől. Míg az amerikai szabályozás szerint a bankoknak meghatározott összeghatár felett mérlegelés nélkül azonosítaniuk kell az ügyfelet és az így megszerzett adatokat meg kell küldeniük a hatóságoknak, addig a kontinentális rendszerhez tartozó országokban az azonosítási és a bejelentési kötelezettség elválik egymástól. A legtöbb európai országban az ügyfél azonosítását meghatározott feltételek megléte esetén mérlegelés nélkül el kell végezni, bejelentést viszont csak akkor kell tenni, ha az ügylet pénzmosás-gyanús, aminek az eldöntése a banki alkalmazott feladata. Így tehát nem kerül minden ügy a bűnüldöző hatóságok elé. Az Egyesült Államokban azonban minden 10.000 USD feletti tranzakciót jelenteni kell, így a központi hatóságok évente több millió jelentést kapnak. Az adatok feldolgozása a nagy mennyiség miatt nehézkes, és további problémát jelent az adatok információszegénysége is. Az amerikai rendszer jellemzője tehát, hogy a bankok közvetlen felelőségéről a központi hatóságok felelőségére helyezi a hangsúlyt. A banki alkalmazottaknak nem kell eldönteni, hogy a tranzakció gyanús-e vagy sem, csupán jelentenie kell azt, ha az adott összeghatárt elérte.⁴⁹⁸

A pénzügyi szektorban nem csak a bankokat terheli jelentési kötelezettség, hanem azokat a kereskedelmi tevékenységet végző személyeket is, akik áruk vagy szolgáltatások ellenértékéért készpénzt fogadnak el. A bejelentési kötelezettség az ország határait átlépő olyan magánszemélyekre is vonatkozik, akik készpénzt vagy értékpapírokat tartanak maguknál. A bejelentési értékhatár minden esetben 10.000 USD.⁴⁹⁹

A törvény által előírt kötelezettség megszegése súlyos szankciókat von maga után. Az azonosítási és bejelentési kötelezettség elmulasztása 5 évig terjedő szabadságvesztéssel vagy

⁴⁹⁵ PIETH-AIOLFI (2004) 351-353.

⁴⁹⁶ PIETH-AIOLFI (2004) 351-352, 362, 434-435.

⁴⁹⁷ Az FATF 2005. évi jelentése [<http://www.fatf-gafi.org/dataoccd/44/12/37101706.pdf>] (2012. november 1.)

⁴⁹⁸ FEJES (1994) 49-50.

⁴⁹⁹ JACSÓ (2005) 73.

250.000 USD-ig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő, ha pedig egy banki alkalmazott szándékosan hamis bejelentést tesz, 5 évig terjedő szabadságvesztéssel, vagy 10.000 USD-ig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő.⁵⁰⁰

A pénzügyi bűncselekmények üldözésére a pénzügyminisztériumon belül egy speciális szervezetet hoztak létre *Financial Crimes Enforcement Network* (FinCEN) néven. E szervezet fogja össze a különböző intézményektől kapott információkat és a nemzetközi kapcsolatokban évente több ezer megkeresést teljesít. A FinCEN feladatai közé tartozik a Bank Secrecy Act pénzmosás-ellenes rendelkezéseinek érvényre juttatása, a törvény pénzmosás-gyanús tranzakciók bejelentéséről és a 10.000 dollárt elérő tranzakciók jelentéséről szóló rendelkezéseinek továbbfejlesztése, valamint a BSA rendelkezéseinek értelmezése. A FinCEN a pénzügyi szolgáltatók jelentéseiből és egyéb forrásokból egy adatbázist állított össze, amelyet folyamatosan karbantart, és elérhetővé tesz a szövetségi, állami és helyi hatóságok számára. A szervezet továbbá jelentéseket készít a pénzmosással kapcsolatos legújabb trendekről és módszerekről, valamint együttműködik a pénzmosás elleni küzdelemmel foglalkozó nemzetközi szervezetekkel. Szükség esetén a szervezet eljárások kezdeményezésére is jogosult (például pénzbírság kiszabása céljából).⁵⁰¹

A pénzmosás elleni küzdelemben jelentős szerepe van még a Szövetségi Nyomozóirodának (FBI) is, amely hatáskörébe tartozik több mint 200 szövetségi bűncselekmény, köztük a pénzmosás nyomozása. A szervezeten belül működik egy különleges pénzmosási egység, amely a pénzmosással kapcsolatos bejelentéseket és egyéb pénzügyi adatbázisokat elemzi és vizsgálja.⁵⁰²

Súlyos problémát jelent az ország mérete és pénzügyi rendszerének sokfélesége, amely megnehezíti az egységes szabályozás kialakítását. A Bank Secrecy Act rendelkezései a bankokra, a pénzügyi szolgáltatókra, a biztosítóügynökökre és a játékkaszinókra, vonatkoznak, a törvény hatálya azonban nem terjed ki a pénzügyi szektor egyéb területeire, amelyek szintén felhasználhatók pénzmosásra. A pénzügyi szektor ezen területei önkéntes alapon, önszabályozás útján fogadhatnak el speciális pénzmosással kapcsolatos kötelezettségeket (például a *Know your customer* vagy a *Customer Due Diligence* kötelezettségét) ezek azonban nem egységesek, hivatalos iránymutatások pedig csak néhány területen vannak.⁵⁰³

Az Egyesült Államok pénzmosás elleni rendszerére tehát az jellemző, hogy míg a büntetőjogi szabályozás igen szigorú (hosszú tartalmú szabadságvesztések kiszabásának lehetősége, valamint az elkobzásra vonatkozó szigorú szabályok), addig a büntetőjogon kívüli szabályozás még mindig nem egységes, abban az állami szerepvállalás mellett az önszabályozás fontos szerepet játszik.⁵⁰⁴

4. Összegzés

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a két rendszer elsősorban a bejelentési kötelezettségre vonatkozó szabályok tekintetében különbözik egymástól. Míg az Egyesült Államokban a bejelentés meghatározott összeghatárt meghaladó ügyleteknél kötelező, addig az európai országokban a bejelentési kötelezettség csak pénzmosás gyanúja esetén áll fenn. A pénzmosás felismerése ugyanakkor nagyon nehéz feladat, mivel az elkövetők gyakran bonyolult, kombinált módszereket alkalmaznak, az egyes pénzmosási technikákat pedig nem lehet taxatív felsorolni. A bejelentésre kötelezett intézmények alkalmazottjainak tehát minden esetben körültekintően kell megvizsgálniuk a gyanúra okot adó tranzakciót. Ennek a problémának a kiküszöbölése érdekében a legtöbb országban speciális iránymutatásokat tartalmazó dokumentumokat adnak ki, amelyek segítséget nyújtanak a gyanús ügyletek felismerésében.⁵⁰⁵ Az Egyesült Államok rendszerében a bejelentéshez nincs szükség a pénzmosás gyanújára, vagyis a banki alkalmazottaknak mentesülnek az egyes tranzakciók

⁵⁰⁰ PIETH-AIOLFI (2004) 397.

⁵⁰¹ GAL (2005) 95.

⁵⁰² SZENDREI (2010) 129.

⁵⁰³ PIETH-AIOLFI (2004) 436-439.

⁵⁰⁴ PIETH-AIOLFI (2004) 433.

⁵⁰⁵ Ilyen például Svájcban a Szövetségi Bankfelügyelet iránymutatásai, illetve hazánkban a 3/2008. PSZÁF ajánlás.

részletes elemzése alól. A rendszer hátránya azonban az, hogy ily módon a gyanús tranzakciók mellett a teljesen jogszerű ügyletek is bejelentésre kerülnek, a központi hatóságoknak rendkívül nagy feladatot jelent a valóban pénzmosással érintett ügyek kiválasztása. A bejelentések nagy száma miatt ugyanakkor a hatóságok igen leterheltek.

Az Egyesült Államok és Svájc szabályozásának a bemutatása azért lehet hasznos, mivel a külföldi országok egyes megoldásai a magyar jogalkotó számára is mintát jelenthet. Az USA szabályozásának az egyik legnagyobb előnye az, hogy büntetőjogi szabályozás igen szigorú, amely kellő elrettentő erőt biztosíthat. Pénzmosás miatt hosszú tartalmú, 20 évig terjedő szabadságvesztés is kiszabható (Magyarországon a büntetési tétel öt évig, minősített esetben kettőtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés), és igen szigorú szabályok vonatkoznak a bűncselekményből származó vagyon elkobzására. Hazánkban a vagyon elkobzások száma az ezredforduló óta fokozatosan emelkedik, azonban a kiszabott vagyon elkobzások aránya még mindig nagyon alacsony. Emiatt sok bűnöző még mindig úgy gondolja, hogy érdemes bűncselekményt elkövetni, mivel az esetleges lebukás esetén a néhány éves szabadságvesztés is könnyebben elviselhető annak tudtában, hogy a bűncselekményből származó haszon a hatóság elől elrejtve akár kamatozik is.⁵⁰⁶

Svájc büntetőjogi szabályozásának talán leginkább figyelemre méltó sajátossága, hogy a jogalkotó a pénzmosást veszélyeztetési deliktumként fogalmazta meg. Megfontolandó lehetne a hazai törvényhozó számára, hogy az egyes elkövetési magatartások részletezése helyett bűncselekményt veszélyeztetési deliktumként határozza meg, mivel így a cselekmény nem csak a taxatív felsorolt elkövetési magatartásokkal, hanem bármilyen magatartással elkövethető lenne.

Érdemes végül kiemelni, hogy a pénzmosás problémáját nem lehet csak büntetőjogi eszközökkel megoldani. A pénzmosás elleni küzdelemben a büntetőjogon kívüli eszközöknek kell nagyobb szerepet játszaniuk, vagyis a pénzügyi rendszert kellene úgy átalakítani, hogy az országban csak nehezen lehessen pénzt mosni. A pénzmosók ugyanis azokat az országokat kedvelik, ahol a szabályozás kevésbé szigorú, és a felelősségre vonás kevésbé eredményes, így a piszkos pénz elkerülhetné hazánkat. A magyar Pénzmosás Elleni Információs Iroda működése évről-évről nagyobb hatékonyságot mutat, fokozatosan növekszik a büntetőeljárás kezdeményezése vagy támogatása céljából megküldött bejelentések száma. A svájci pénzmosás elleni hatóság 90%-os hatékonyságától azonban még nagyon távol vagyunk. Fontos tehát a büntetőjogon kívüli eszközök folyamatos fejlesztése, javítása és szigorítása, hiszen csak így van lehetőség a pénzmosás megelőzésére, amely által megvalósulhat a büntetőjog legfőbb elve: a prevenció.

Felhasznált irodalom

1. ARZT, GUNTHER: Erste rechtskräftige Verurteilung wegen Geldwäscherei (Recht 1992. Heft 3.)
2. AUER KATALIN – OSVÁTH PIROSKA: Törvény a pénzmosás megelőzéséről és megakadályozásáról (Pénzügyi Szemle 1994/5.)
3. FEJES ELEONÓRA: A pénzmosás hazai és nemzetközi tapasztalatok alapján (MNB Műhelytanulmányok 5, Budapest 1994.)
4. GÁL ISTVÁN LÁSZLÓ: A pénzmosás (KJK-Kerszöv, Budapest 2004.)
5. GÁL ISTVÁN LÁSZLÓ: Nemzetközi együttműködés a pénzmosás elleni küzdelem területén (In: Tóth Mihály – Gál István László: Gazdasági büntetőjogi tanulmányok, PTE-ÁJK, Pécs 2005.)
6. JACSÓ JUDIT: Az osztrák Btk. pénzmosásra és vagyon elkobzásra vonatkozó rendelkezései (In: Lévay Miklós – Farkas Ákos (szerk.): Tanulmányok Horváth Tibor professzor emeritus 75. születésnapjára, Bíbor Kiadó, Miskolc 2002.)
7. JACSÓ JUDIT: A pénzmosás bűncselekményének szabályozása az osztrák, a svájci és a magyar Btk.-ban (In: Karsai Krisztina: Keresztmetszet. Tanulmányok fiatal büntetőjogászok tollából, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2005.)
8. JACSÓ-POTYKA JUDIT: Bekämpfung der Geldwäscherei in Europa (Neuer Wissenschaftlicher Verlag, Bécs 2007.)
9. KERESZTY BÉLA: A pénzmosás (Magyar Jog 1995/2.)

⁵⁰⁶ GÁL (2004) 117.; TÓTH (2009) 20.

10. KUNZ, KARL-LUDWIG: Massnahmen gegen die organisierte Kriminalität (Plädoyer 1996/1.)
11. LILLEY, PETER: Piszkos ügyletek. A pénzmosás világa (Perfekt Kiadó, Budapest 2000.)
12. PIETH, MARK – AIOLFI, GEMMA (szerk.): A Comparative Guide to Anti-Money Laundering. A Critical Analysis of Systems in Singapore, Switzerland, the UK and the USA (Edward Elgar Publishing, USA, UK 2004)
13. ROBINSON, JEFFREY: Pénzmosoda. A világ harmadik legnagyobb üzlete belülről (Park Kiadó, Budapest 1996.)
14. ROTH, URS PHILLIP: Geldwäschereibekämpfung in der Schweiz (Journalistenseminar der SBVg vom 5. und 6. Juni 2003.)
15. STRATENWERTH, GÜNTHER: Schweizerisches Strafrech. Besonderer Teil II: Straftaten gegen Gemeininteressen (Stämpfli Verlag, Bern 2000.)
16. SZENDERI FERENC: A pénzmosás (PhD értekezés, Pécs 2010.)
17. TÓTH MIHÁLY: Húsz év mérlege. Gazdasági bűneink és következményeik egy „szép új világ”-ban (Rendészeti Szemle 2009/7-8.)

Dr. Molnár Dalma: Az európai elfogatóparancs, mint az európai igazságszolgáltatási térség egyik attribútuma

(ME, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola)

Bevezető gondolatok

Nem szükséges bizonyítani, hogy mennyire felgyorsult és összeszűkült a világ. Nincsenek áthidalhatatlan távolságok, minden elérhető. A személyek szabad mozgását mind kevésbé határolják sorompók és vízumok, a divat, az új, a korszerű azonnal „begyűrűzik”, és nem évtizedes fáziskéséssel érik meg állomáshelyére, mint tette akár fél évszázaddal korábban. Napi természetességű és evidens kifejezéssé, majd gyakorlattá vált a koordináció, a kooperáció, az együttműködés az élet minden területén. Ez szükségszerű is meg kényszerű is, ha az egyén, a közösség vagy egy állam nem szeretne izolálódni, lemondani azokról az előnyökről, amelyeket az együttműködés nyújt vagy nyújthat számára. A tudomány, a gazdaság, a kulturális élet, az oktatási szféra seregnyi példával szolgál. Az Európai Unióba történő csatlakozások óta pedig az intézményesített és jogi normákon alapuló integráció parancsló szükséglet, mindennapjaink sine qua non-ja. Bizonyára több terület is van, ahol az együttműködés tovább bővíthető, a meglévő szabályozás javítható, pontosítható. Azt azonban senki nem vitatja, hogy a bűnügyi együttműködés az egyik olyan frekvenciált terület, ahol – éppen biztonságérzetünk irritációja miatt is – feltétlenül szükséges a szétagoltság fokozatos megszüntetése. A terrorizmus, a kábítószer-kereskedelem, a prostitúció, a pénzmosás és hasonló bűncselekmények „internacionalizmusa” közös, összehangolt és minél gyorsabb intézkedéseket követel. Az európai büntetőjog kialakítása nem öncélú, a nemzetközi bűnözéssel a nemzeti bűnüldözés és igazságszolgáltatás nem tudta felvenni a versenyt, a meglévő eszközökkel nem lehetett reagálni.

A bel- és igazságügyi együttműködés utóbbi két évtizede Maastricht óta tagadhatatlan eredményeket, de messze nem elégséges sikert hozott. A nemzetközi bűnügyi együttműködésben jelentős fejlődés az 1950-es évektől tapasztalható. Nyilvánvaló, hogy minél kisebb az az illetékességi terület, amelyen belül érvényesülnie kell egy jogsegélyintézménynek, annál magasabb eredményességi faktort képes produkálni. Többek között ezért is mondható, hogy az Unió számára nagy kihívást jelentett egy olyan jogintézmény életre hívása, amely megbírkózik a feladattal. A területre jellemző reformációs törekvések a kiadatás gyakorlatának kezdetétől jelen voltak és a mai napig nem szűntek meg maradéktalanul, de mindig gördültek akadályok realizálódásuk elé. Többek között ide sorolható a tagállami szuverenitáshoz való ragaszkodás, a regionális törekvések, a szükségesség-arányosság tesztjének ismétlődő elvégzése.

Az európai igazságszolgáltatási térség terminusa hallatán talán sokakban felmerül a kérdés, ezen fogalom létjogosultságát illetően. Egy egységes igazságszolgáltatási térség nyilvánvalóan feltételezi azon büntető jogszabályok halmazát, melyek mentén a rendszer funkcionál. Ezen normák az európai büntetőjog alkotóelemei.

Talán azzal lenne a leghelyesebb kezdenem, hogy létezik-e egyáltalán európai büntetőjog és mit értünk alatta? Azért is helyénvaló a kérdés felvetése, mert amennyiben e fogalomra formáljogi értelemben tekintünk, a válasz egészen biztosan nem. Az Európai Unió nem rendelkezik büntetőkézzel, szupranacionális intézményrendszerrel, mely egészen a nyomozati szakasztól a büntetés végrehajtásáig érvényre juttatná a közösségi büntetőhatalmat. Való igaz, ebből az aspektusból tekintve igencsak „hiányos” az európai büntetőjog tárháza. Egyrészt ez a kép meglehetősen utópisztikusnak mondható és nem is ez a cél.

Másrészt azonban a több mint egy évtizede formálódó szabadság, biztonság és jog térsége tekintetében számos olyan jogintézmény jelent meg és van kialakulóban, amely miatt helyénvaló e kifejezés használata és valóra fog válni a közös európai igazságszolgáltatási térség, ahol a nemzeti rendvédelmi és igazságügyi szervek megbízhatnak és számíthatnak egymásra. A térségnek számos már kialakult szegmense közül az európai elfogatóparancs jogintézménye kerül bemutatásra és annak lényegi magvát képező kölcsönös elismerés elve. Európai büntetőjogról sem igazán lehet beszélni a kölcsönös elismerés elve nélkül, hiszen e kettő szorosan összekapcsolódik.

Az 1999-es tamperei csúcsertekezleten fogalmazták meg először a kölcsönös elismerés elvét, amelynek megjelenésével egy új korszak datálható az együttműködésben. Pozitív jogi megoldásként először ezt az európai elfogatóparancsról szóló kerethatározat ismerte el.

Írásom során először történeti áttekintést kívánok adni arról az útról, amely az európai elfogatóparancsról szóló kerethatározat realizálása felé vezetett, majd a fellelhető legnagyobb horderővel bíró változásokról. A dolgozat további részében ismertetésre kerülnek az európai elfogatóparancsról szóló kerethatározat rendelkezései, különösen annak jellemzői, elméleti megalapozottsága, majd ennek gyakorlati megvalósulása, azok a tendenciák, amelyek a fejlődés irányába mutatnak, és az ezekkel kapcsolatban felmerült aggályok mind a jogalkotók, mind a jogalkalmazók szemszögéből. Fő témául azért ezt az intézményt választottam, mert túlnyomó részben ezen keresztül valósul meg jelenleg a az Unió térségében az igazságügyi együttműködés és jól példázza a felmerült pozitívumokat és negatívumokat egyaránt.

Dolgozatom aktualitását egyrészt az adja, hogy az elfogatóparancs intézménye ugyan már 2004-ben hatályba lépett, de egy jogintézmény – különösképpen ha az egy uniós jogintézményről lévén szó – sok időnek kell eltelnie ahhoz, amíg fel lehet mellette sorakoztatni példákat a joggyakorlatból illetve szemléltetni lehet átültetését a nemzeti jogba és az ezzel kapcsolatban felmerült aggályokat. Másrészt a Lisszaboni Szerződés hatálybalépése óta közel három év telt el, lényeges módon átalakítva az Unió intézményrendszerét és döntéshozatali mechanizmusát.

A dolgozat során továbbá az ismétlődően felmerülő kölcsönös bizalmatlanság okait keresem és javaslatot teszek a megoldásra, konklúzióim között pedig megoldási javaslatot teszek a felmerült problémákra.

A kölcsönös elismerés elve

Az Európai Gazdasági Közösség létrejöttkor az alapítószerződésekben még nem szerepelt a bel-és igazságügyi együttműködés célja. Eredetileg a közös piac kialakítását fogalmazták meg, megvalósulásához pedig elengedhetetlen volt az áruk, személyek, szolgáltatások és a tőke szabad mozgásának korlátozásmentes áramlása. Ahogyan az integrációs szintek a szabadkereskedelmi övezettől haladtak az egységes piac felé, egyre jobban realizálódott az együttműködés a büntetőjog területén is. Az Európa Tanács intézményi keretei között jött létre Európában a nemzetközi bűnügyi együttműködés az 1950-es években. Nagy lépést jelentett 1992-ben a Maastrichti Szerződés, amely intézményesítette a bel-és igazságügyi együttműködést az Európai Unió harmadik pillérében. 1997-ben az Amszterdami Szerződés jelentős módosításokat hozott mind az uniós szerződés szerkezetében, mind tartalmában. Új célkitűzésként fogalmazta meg a szabadságon, biztonságon és a jog térségének érvényesülésén alapuló uniót. 1999. október 15-16-án Tamperében rendkívüli ülést tartottak, amelynek alkalmával először itt nevezték ki egy kifejezetten ezzel a területtel foglalkozó európai biztost. De leginkább azért jelentős a tamperei csúcs, mert itt fogalmazták meg először a kölcsönös elismerés elvét, mint a szabadság, biztonság és jog érvényesülésének térségének sarokkövét. A kölcsönös elismerés elve az áruk szabad mozgásával kapcsolatos 1979-es Cassis de Dijon ügyben⁵⁰⁷ jelent meg először a közösségi jogban és az egyik legmeghatározóbb elvé nőtte ki magát a közösségi alapszabadságok megvalósulása során.⁵⁰⁸

Ezen jogesetre támaszkodva került kidolgozásra „a büntetőhatározatok szabad forgalmának eszméje”, amelynek lényege, hogy ha az Európai Unió területein, az egyik tagállam illetékes szerve – igazságszolgáltatási kérdésben - jogszerű határozatot hoz, az minden Uniós tagállamban jogszerűnek és végrehajthatónak minősül, ami tulajdonképpen az exequator eljárást pótolja alapvető szinten. A Tanács és a Bizottság folyamatosan figyelemmel kíséri a szabályozás megbízhatóságát, színvonalát és hatékonyságát, továbbá szorgalmazza a

⁵⁰⁷ 120/78. sz. Rewe-Zentral AG kontra Bundesmonopolverwaltung für Branntwein ügyben 1979. február 20-án hozott ítélet

⁵⁰⁸ Karsai Krisztina: Igazságügyi együttműködés büntetőügyekben. Szerkesztő: Osztovits András: Az európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata. Complex Kiadó, Budapest 2011. 1699.old.

jogharmonizációt.⁵⁰⁹ Az elv a közösségi alapszabadságok megvalósítása során fokozatosan az egyik legfontosabb szabályozó elvvé nőtte ki magát. Lényegében egy új, közösségi jogharmonizációs technikává vált.

Tagadhatatlan, hogy a kölcsönös elismerés elvének alapelveként való bevezetése kemény ellenállásokba ütközik. Amikor dönteni kell, hogy az elv mentén bizalmat szavazunk-e a másik államnak vagy sem, nagyban függ a segítséget kérő államtól. Európa szerte egy Európai Unió ellenes hozzáállás figyelhető meg a nacionalista pártokon belül. Álláspontjuk szerint azokat a pénzügyi problémákat, amelyektől például Spanyolország, Olaszország, és Görögország is szenved, nem lehet uniós szinten megoldani, ez maradjon az ő gondjuk. Ebből a hozzáállásból tisztán kirajzolódik, hogy legszívesebben visszatérnének a nemzetállami szinthez. Többek között ezért sem állapítható meg, hogy várható-e előrelépés az integrációs szintekben, vagy az integráció megtorpan és vissza is kapcsol egy fokozatot.⁵¹⁰

Amikor a kölcsönös elismerés elvének gyakorlati érvényesüléséről beszélünk, ezt az európai elfogatóparancs relációjában tehetjük. Ugyanis ez az egyetlen jogintézmény, amelynek létezik egy már kialakult joggyakorlata. A kölcsönös elismerés elvének mentén létrejött további jogintézmények átültetése nem történt megfelelően, továbbá széles körben nem is alkalmazzák őket, ezért sincs igazán az európai igazságszolgáltatási térséget illetően relevanciája. Nyilvánvaló, hogy keletkezett egy űr a kölcsönös elismerés elvének elméleti és gyakorlati oldala között.⁵¹¹

A könnyebb megközelítést a kölcsönös elismerés elve jelenti, mert nyilvánvalóan nem igényel semmilyen harmonizációs vagy együttműködési tevékenységet. Azonban elképzelhetetlen a kölcsönös elismerés az igazságügyi hatóságok között egy előzetes és mélyreható büntetőjogi törvénykezést érintő harmonizáció nélkül. Ugyanakkor csak a tagállamok közötti - a nemzeti jogrendszerek alapvető hasonlóságainak a felismeréséből és egy erős és megalapozott együttműködés irányából ható törekvésből fakadó - kölcsönös bizalom teheti a kölcsönös elismerés elvét hatékonná. Máskülönb ez a különbözőség könnyen bizalmatlansághoz vezethet és alapul szolgálhat az együttműködés visszautasításához, mint ahogy az már több alkalommal is megtörtént.⁵¹²

Az európai elfogatóparancs

Az uniós kiadatási gyakorlat megreformálásának témájában való döntés nem nevezhető akadályoktól mentesnek, a kormányközi együttműködés és az ebből következő egyhangúság követelménye miatt. Ezért csak hosszas tárgyalási folyamat eredményeként születhetett döntés. Az 1999-es tamperei csúcsértekezleten születtek meg az első komolyabb lépések a kiadatás uniós „lecserélésére”. Kimondták, hogy a bűnügyi együttműködés alapjának kell tekinteni az igazságügyi hatóságok által hozott határozat automatikus és kölcsönös elismerését, amely kritériumnak a kiadatás nem felel meg. A 2001. szeptember 11-én az Amerikai Egyesült Államokat ért terrortámadás jelentősen felgyorsította az egységes igazságszolgáltatási térség kialakításához vezető folyamatokat. A Bizottság 2001. szeptember 19-én javaslatot tett az európai elfogatóparancsra, a Tanács már december 6-7-én elfogadta az intézmény bevezetését. Ami igencsak gyors eredményként könyvelhető el, és ami jól mutatja ennek sürgősségét és szükségességét.

A bevezetése kerethatározati formában történt annak ellenére, hogy a bűnügyi együttműködés területén az egyezmény a megszokott. Az eltérés mégis azért volt indokolt, mert így a ratifikációs folyamat számottevően rövidebb lett és a tagállamoknak is nagyobb

⁵⁰⁹ Carlos Gómez-Jara Díez: European Arrest Warrant and the Principle of Mutual Recognition Eucrium The European Criminal Law Association's Forum , Max Planck Society For the Advancement of Science, 1-2/2006, 23.old

⁵¹⁰ André Klip: European Criminal Law (An Integrative Approach) Intersentia, Cambridge Antwerp Portland, Ius Communitatis Series, Volume 2, 2012 483-484.old

⁵¹¹ Katalin Ligeti: The European Public Prosecutor's Office: Which model? in: André Klip: Substantive Criminal Law of the European Union Maklu, Antwerpen, Apeldoorn, Portland 2011. 61.old.

⁵¹² Margherita Cerizza: Solutions offered by the Lisbon Treaty Eucrium The European Criminal Law Association's Forum , Max Planck Society For the Advancement of Science 2/2010 65. old.

teret engednek, hogy az alkalmazást a saját jogrendjüknek legmegfelelőbb módon alakíthassák ki.⁵¹³

2002. június 13-án fogadta el a Tanács az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról szóló kerethatározatot, amely 2004. január 1-jén lépett hatályba. A tagállamoknak ezen határidőig kellett az új szabályozást átültetni belső jogukba, habár ennek a kötelezettségnek öt tagállam nem tett időben eleget. Azon tagállamok, amelyek újonnan csatlakoztak az Európai Unióhoz, a kerethatározatban szereplő szabályokat a csatlakozásuk napjától alkalmazták. A kerethatározat hatálybalépésével egyidejűleg hatályát veszítette valamennyi, a határozat 31. cikke 1. bekezdésében meghatározott korábbi, az Európai Unió belüli nemzetközi jogsegélyről szóló egyezmény.⁵¹⁴ A kerethatározat értelmében maga a kiadatási eljárás, mint olyan fennmarad, de csak harmadik országokkal való bűnügyi együttműködés során.

Olyan jogintézményre volt szükség, amely teljes mértékben helyettesíteni tudja a kiadatási rendszert, és képes arra, hogy leküzdje annak felmerült hiányosságait. Ezért nem tettek különbséget a büntetőeljárás lefolytatása és a büntetés-végrehajtás céljából kibocsátott elfogatóparancs között, ugyanis a kiadatás helyettesítése céljából született meg, így az azáltal betöltendő összes funkciót el kell tudni látnia.

A terhelt felkutatására, őrizetbe vételére, illetve átadására szolgál, - ahogyan az a gyakorlatban is zajlik, egységes folyamatként szabályozza - míg a kiadatás külön kezeli ezeket.⁵¹⁵

Jogi alapja a Tanács 2002/584/IB kerethatározata (2002. június 13.) az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról⁵¹⁶, fogalma: "az európai elfogatóparancs egy igazságügyi hatóság által hozott olyan, meghatározott formai és tartalmi követelményeknek megfelelő határozat, amelyet valamelyik tagállamban bocsátanak ki annak érdekében, hogy egy másik tagállam a keresett személyt elfogja és a kibocsátó hatóságnak átadja."⁵¹⁷ A kerethatározat már a terminológiájában is érzékeltetni próbálja: nem kiadatásról, hanem átadásról van szó. „Célja a keresett személynek az egyik tagállamból a másik tagállamba büntetőeljárás lefolytatása, vagy szabadságvesztés büntetés, illetve szabadságelvonással járó intézkedés végrehajtása végett történő kényszerátadása.” Minden tagállam az elfogatóparancsot ugyanazon az egyszerű formanyomtatványon adja ki, ami felgyorsítja az eljárás és a fordítást is megkönnyíti.⁵¹⁸

Tehát az elfogatóparancs alkalmazásáról az igazságügyi hatóságok döntenek, ezáltal kiiktatták a politikai elem problematikáját, a végrehajtó hatalom szerepe redukálódott a továbbítás megkönnyítésére vagy teljesen megszűnt. Mivel a végrehajtó hatóság szerepében fellépnek, ezért az érdemi döntéshozatalban nem lehet teljes mértékben mellőzni jelenlétüket. A határozatok meghozatalában a bírói és ügyészi hatóságok mellett adminisztratív funkciójuk maradt meg; ide sorolható az elfogatóparancs továbbítása, fordítása és egyéb technikai feladatok. Döntési jogkörükkel csak akkor élhetnek, ha közreműködésük valószínűsíthetően eredményesebbé teszi az eljárást. A kerethatározat a tagállamokra bízta a központi hatóság kiválasztását, amely betudja tölteni ezt a szerepet. A jövőre nézve ezért az lenne a kívánatos, ha olyan egységes formátumú elfogatóparancs kerülne kidolgozására, amely lehetővé teszi, hogy a döntés az ügyészi és bírói hatóság kizárólagos kompetenciájába tartozzon.

⁵¹³ Polt Péter: A kiadatás alkonya – egy új jogintézmény: az európai letartóztatási parancs Európai Jog 2002/2. 3-8. old.

⁵¹⁴ Kenéz Andrea: Európai elfogatóparancs Dr. Kondorosi Ferenc – Dr. Ligeti Katalin: Az Európai büntetőjog kézikönyve Magyar Lap-és Könyvkiadó 2008. 158. oldal

⁵¹⁵ Polt Péter: A kiadatás alkonya – egy új jogintézmény: az európai letartóztatási parancs Európai Jog 2002/2. 3-7. old.

⁵¹⁶ HL L 190., 2002. 07. 18., 1. o.

⁵¹⁷ Az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról szóló 2002/584/IB kerethatározat (továbbiakban: kerethatározat) 1. cikk. (1) bek.

⁵¹⁸ European Handbook on how to issue a european arrest warrant Council of the European Union Brussels, 18 June 2008. 5.old.

A főbb kiadatási elvek módosítása

A legfontosabb előrelépés (a kiadatási eljárásról képest) bizonyos elvek teljes illetve részleges eltörlésében van; mint a kettős inkrimináció, a specialitás elve és saját állampolgár kiadatásának tilalma. Ugyanis a kiadatási eljárásban ezek megléte eljárási akadályt képezett, a legnagyobb arányban ezek miatt hiúsult meg a kiadatás.

A kettős inkrimináció elve

A kettős inkrimináció általánosságban azt jelenti, hogy a kiadatás az egyik állam részéről akkor teljesíthető, ha az adott cselekmény mindkét állam részéről büntetendő, de fogalmát két féle értelemben is szokták használni. *In abstracto* értelemben mindkét államban bűncselekménynek kell minősülnie. A megnevezésnek nem kell azonosnak lennie, és a tényállásnak sem, csak a lényeges elemeknek kell megegyezni. Ennél a kategóriánál csak az objektív oldal megléte szükséges, a szubjektív, személyi feltételek nem tárgyai a vizsgálatnak. *In concreto* értelemben már nem elegendő, hogy mindkét állam bűncselekménnyé nyilvánítsa a cselekményeket, hanem a személyi oldalt is vizsgálni kell. Kiadásra tehát csak akkor kerülhet sor, ha a bűncselekmény személyi feltételei is megvannak, az az, hogy nem áll fenn büntethetőséget kizáró vagy megszüntető ok. Az európai elfogatóparancs a kettős inkriminációnak absztrakt formáját törli el. Ennek a megállapítása viszont alapos vizsgálatot igényel a megkeresett ország hatósága részéről, ami majdnem egy büntetőeljárás lefolytatásával megegyező terjedelmű. Pontosan emiatt az időtényező miatt döntöttek az elfogatóparancs megalkotásánál ezen szempont eltörléséről.⁵¹⁹

Ez a feltétel a kiadatási eljárásoknál jelentős akadályt képezett és az esetek többségében ezért nem tudták érvényre juttatni az államok büntetőhatalmukat. Csupán azt a feltételt szabja meg a kerethatározat, hogy a bűncselekmény kerethatározatban meghatározott bűncselekményi körbe tartozzon és a megkereső tagállam joga szerint legalább három évi szabadságvesztéssel vagy szabadságelvonással legyen büntetendő.⁵²⁰ A megkereső állam joga szerint olyan bűncselekmények esetén bocsátható ki, amelyeknél a kibocsátó tagállam joga szerint a büntetési tétel felső határa legalább tizenkét havi szabadságvesztés vagy szabadságelvonással járó intézkedés időtartama legalább négy hónap.⁵²¹

Azon bűncselekmények esetén, amelyek büntetési tételének felső határa a kibocsátó tagállam joga szerint nem éri el a három évi szabadságvesztés büntetést, illetve a fel nem sorolt bűncselekmények esetén továbbra is vizsgálni kell a kettős büntethetőség meglétét.

A 2. cikk 2. bekezdések listája tartalmazza azon bűncselekmények (itt talán a bűncselekménycsoportok elnevezés helyesebb volna) körét (pl. bűnszervezetben való részvétel, terrorizmus, emberkereskedelem kábítószeres és pszichotróp anyagok tiltott kereskedelme, emberrablás) amelyek esetén a tagállamnak a kibocsátótól kért átadást nem tagadhatja meg, és azon bűncselekmények körét illetően nem sorolhatóak ebbe a (jogalkalmazásnak meglehetősen tág teret engedő) körbe, a kettős inkrimináció elve léphet életbe, amit főszabályként még a kerethatározat-tervezet elkészítésekor el kívántak törölni. Ez a szakasz az automatikus elismerést akadályozza, ami abból a természetes jelenségből következik, hogy a tagállamok büntető jogrendszere eltérő jogelveken nyugszik. Így a tagállamok a 2. cikk 2. bekezdésében foglaltakon kívül bármikor hivatkozhatnak a kettős inkrimináció követelményére. Azonban a fent említett cselekmények tekintetében ez a lehetőség akkor sem áll fenn ha az az adott jogrend elveivel nem egyezik. A kettős inkrimináció elvét erősíti továbbá a 3. bekezdés is, miszerint a Tanács az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően egyhangúlag bármikor határozhat úgy, hogy a (2) bekezdésben foglalt listát további bűncselekményfajtákkal bővíti. A Bizottságnak a jogköre, hogy megvizsgálja a lista bővítésének vagy módosításának szükségességét. A még lefedetlen területre rámutatva egyre felvetődik a büntetőjogi jogharmonizáció igénye.

Léteznek olyan álláspontok a szakirodalomban, amelyek szerint a tagállamok a kerethatározat implementációja során ugyan bekezelik a bűncselekményi kört, de ez

⁵¹⁹ Polt Péter: A kiadatás alkonya – egy új jogintézmény: az európai letartóztatási parancs Európai Jog 2002/2. 4. old.

⁵²⁰ Kerethatározat 2. cikk (1) bek.

⁵²¹ Kerethatározat 2. cikk (2) és (4) bek.

nem elégíti ki a jogbiztonság követelményét, a büntetőjog kiszámíthatóságát, világosságát sérti.⁵²²

Véleményem szerint ez valóban helyénvaló megállapítás, hiszen egyik jogágban sem bír akkora jelentőséggel a kiszámíthatóság, egyértelműség követelménye, mint a büntetőjogban, ugyanis itt a személyeket nem csak vagyoni jogaikban, hanem személyi szabadságukban is korlátozni lehet. Ezért is kiemelten fontos a precíz megfogalmazás. Viszont ha kilépünk a tagállami keretek közül, meglehetősen nehéz ennek a kritériumnak megfelelni, gondoljunk itt csak az értelmezésbeli, fordítási eltérésekre, ugyanis elképzelhető, hogy a tényállási elemek teljesen fedik egymást, de például más a bűncselekmény elnevezése. Ezért is tűnik a kategorizálás az egyetlen járható útnak.

Saját állampolgár kiadatásának tilalma

Amennyiben saját állampolgárakat kell átadni, akkor sem tagadhatják meg az elfogatóparancs végrehajtását. A tilalom a kiadatási eljárásnál a végrehajtás jelentős akadályát képezte. Eltörlésének dogmatikai alapja az egységes igazságügyi térség kialakítása és az uniós polgárság elve. A kerethatározat az uniós polgárság tényére helyezi a hangsúlyt a terhelt társadalomba való könnyebb visszailleszkedése érdekében. Főszabály szerint ott kell bíróság elé állnia, ahol a cselekményt elkövette, viszont megfelelő figyelmet szentelnek a minél sikeresebb reintegrációnak. A cél eszerint az, hogy a büntetés végrehajtása abban az államban történjen, ahol a legnagyobb valószínűséggel képes visszailleszkednie a társadalomba.

A szabályozásból kiderül, hogy az átadás során elsősorban nem az állampolgárság tényét kell figyelembe venni, hanem a tényleges lakóhelyet. A közös európai térség koncepciójából kiindulva az uniós polgár bárhol letelepedhet és beilleszkedhet a társadalomba és ha a jogalkalmazó csupán az állampolgárságot vizsgálná, megtörténhetne, hogy a terheltet egy olyan országba adnák ki, ahol gyengébbek vagy teljesen megszűntek a társadalmi kapcsolatai és a büntetés végrehajtását követően csökken a sikeres reintegráció esélye.

Specialitás elve

A specialitás elvének eltörlése szignifikáns változást jelent a kiadatáshoz képest, hiszen az alapján csak azért a cselekményért lehetett felelősségre vonni a terheltet, amelyért eredetileg a kiadatásra került sor illetve amihez az adott személy hozzájárult. A 27. cikkely a tagállamok számára biztosít egy olyan opciót, hogy ezen garanciális védelemről előre lemondjanak, azon tagállamokkal való kapcsolatukban, amelyek az erre vonatkozó nyilatkozatot szintén megtették.⁵²³

Kötelező és fakultatív megtagadási okok rendszere

Az európai elfogatóparancs szabályozása a tagállamok közötti nagyfokú bizalomra épül.⁵²⁴ Aminek némileg ellentmond, hogy az elfogatóparancs számos kivételt enged az átadás alól.

Azon bűncselekmények esetén, amelyek büntetési tételének felső határa a kibocsátó tagállam joga szerint nem éri el a három évi szabadságvesztés büntetést, illetve a fel nem sorolt bűncselekmények esetén továbbra is vizsgálni kell a kettős büntethetőség meglétét. Anyagi jogi indokra hivatkozással akkor lehet megtagadni az elfogatóparancs végrehajtását, ha az adott ország területi hatályán kívül esik. Ez akkor fordulhat elő, ha a megkeresett állam másként szabályozza a hatáskör kérdését, mint a megkereső állam.

A végrehajtó tagállam igazságügyi hatósága (a továbbiakban „végrehajtó igazságügyi hatóság”) az alábbi esetekben *tagadja meg* az európai elfogatóparancs végrehajtását:⁵²⁵

⁵²² M. Nyitrai Péter: Az európai elfogatóparancs intézmények jövőképe a vonatkozó kerethatározat tagállami végrehajtási megoldásainak tükrében Bűnügyi Tudományi Közlemények Bíbor Kiadó Miskolc 2004. 185-187. old.

⁵²³ M. Nyitrai Péter: Az európai elfogatóparancs intézmények jövőképe a vonatkozó kerethatározat tagállami végrehajtási megoldásainak tükrében Bűnügyi Tudományi Közlemények Bíbor Kiadó Miskolc 2004. 189-190. old.

⁵²⁴ Kerethatározat 10. preambulumbekzdés

⁵²⁵ Kerethatározat 3. cikk

1. ha az európai elfogatóparancs alapjául szolgáló bűncselekmény a végrehajtó tagállamban közkegyelem alá esik, és ennek az államnak saját büntetőjoga szerint joghatósága van a bűncselekmény üldözésére;
2. ha a végrehajtó igazságügyi hatóság rendelkezésére álló információkból az derül ki, hogy a keresett személyt valamely tagállam ugyanazon cselekményért már jogerősen elítélte, feltéve, hogy elítélése esetén a büntetést már végrehajtották, végrehajtása folyamatban van, vagy az ítélkező tagállam joga szerint az már nem hajtható végre;
3. ha az a személy, aki ellen az európai elfogatóparancsot kibocsátották, a végrehajtó állam joga szerint életkora miatt büntetőjogi felelősségre nem vonható az európai elfogatóparancs alapjául szolgáló cselekményért.

A végrehajtó igazságügyi hatóság az alábbi esetekben *tagadhatja meg* az európai elfogatóparancs végrehajtását:⁵²⁶

1. ha a 2. cikk (4) bekezdésében említett esetek egyikében az európai elfogatóparancs alapjául szolgáló cselekmény a végrehajtó tagállam joga szerint nem bűncselekmény; azonban nem tagadható meg az európai elfogatóparancs végrehajtása adókkal és illetékekkel, vámokkal és devizával kapcsolatos ügyekben azon az alapon, hogy a végrehajtó tagállam joga nem ír elő ugyanolyan adót vagy illetéket, vagy nem tartalmaz ugyanolyan típusú szabályokat az adó-, illeték-, valamint vám- és devizasabályozás terén, mint a kibocsátó tagállam joga;
2. ha az európai elfogatóparancsban érintett személy ellen a végrehajtó tagállamban ugyanazon cselekmény miatt, amelyen az európai elfogatóparancs alapul, büntetőeljárás van folyamatban;
3. ha a végrehajtó tagállam igazságügyi hatóságai úgy határoztak, hogy nem indítanak büntetőeljárást vagy megszüntetik azt az európai elfogatóparancs alapjául szolgáló bűncselekmény tekintetében, vagy ha egy tagállamban a keresett személy ellen ugyanazon cselekmény miatt jogerős határozatot hoztak, ami a további büntetőeljárás akadályát képezi;
4. ha a végrehajtó tagállam joga szerint a büntethetőség vagy a büntetés elévült, és a cselekmények e tagállam büntetőjoga szerint saját joghatósága alá tartoznak;
5. ha a végrehajtó igazságügyi hatóság rendelkezésére álló információkból az derül ki, hogy a keresett személyt egy harmadik állam ugyanazon cselekmény miatt jogerősen elítélte, feltéve hogy elítélése esetén a büntetést már végrehajtották, végrehajtása folyamatban van, vagy az ítélkező állam joga szerint az már nem hajtható végre;
6. ha az európai elfogatóparancsot szabadságvesztés-büntetés vagy szabadságelvonással járó intézkedés végrehajtása céljából bocsátották ki, amennyiben a keresett személy a végrehajtó tagállamban tartózkodik, amelynek állampolgára vagy lakosa, és ez az állam vállalja, hogy saját hazai joga szerint végrehajtja a büntetést vagy a szabadságelvonással járó intézkedést;
7. ha az európai elfogatóparancs olyan bűncselekményre vonatkozik, amelyet:
 - a) a végrehajtó tagállam joga szerint egészben vagy részben a végrehajtó tagállam területén vagy a végrehajtó tagállam területeként kezelt helyen követtek el; vagy
 - b) a kibocsátó tagállam területén kívül követtek el, és a végrehajtó tagállam joga nem teszi lehetővé a büntetőeljárás lefolytatását ilyenfajta bűncselekményekre nézve, ha azokat a területén kívül követték el.

Megtagadásról szóló határozathozatalnál a tagállamok részéről az indokolás kötelező. A lehetséges megtagadási okok közül akár többet is megjelölhetnek.⁵²⁷ Azon tagállamok részére, amelyek végrehajtják az elfogatóparancsot, bizonyos feltételek fennálláskor mérlegelési jogot biztosít az egyezmény.⁵²⁸ A megtagadási okok körét azonban egyes tagállamok a nemzeti jogba való átültetéskor kibővítették.

⁵²⁶ Kerethatározat 4. cikk

⁵²⁷ Kerethatározat 4. cikk

⁵²⁸ Kerethatározat 5. cikk

A terhelt felkutatása, kihallgatása őrizetbe vétele, átadása

A kibocsátó hatóság rendelkezhet úgy, hogy egy figyelmeztető jelzést tesz közzé a Schengeni Információs Rendszerben az átadási eljárás megkönnyítése végett. Ez különösen akkor bír jelentőséggel, ha pontosan nem határozható meg a keresett személy tartózkodási helye. A kibocsátó hatóság ugyanakkor dönthet úgy is, hogy az európai elfogatóparancsot az Európai Igazságügyi Hálózat biztonságos rendszerein továbbítja vagy igénybe veheti az Interpol szolgálatait is.⁵²⁹

Mielőtt határozatot hoznának, a terhelt kihallgatását igazságügyi hatóság végzi, a megkereső bíróság tagállamának joga szerint kijelölt másik személy segítségével.

A kihallgatás a végrehajtó tagállam joga szerint, illetve a kibocsátó és a végrehajtó tagállam közötti megegyezés alapján történik.⁵³⁰ Az illetékes végrehajtó igazságügyi hatóságnak lehetősége van arra, hogy megbízza az államának egy másik igazságügyi hatóságát, hogy részt vegyen a kihallgatásban.

Ha büntetőeljárás lefolytatása céljából bocsátják ki az elfogatóparancsot, a végrehajtó tagállam hozzájárulása szükséges a keresett személy kihallgatásához vagy ideiglenes átadásához, ennek feltételeit a kibocsátó és a végrehajtó tagállam igazságügyi hatóságai együttesen határozzák meg.

Ezen eljárás során meg kell adni a lehetőséget, hogy a keresett személy visszatérhessen a végrehajtó államba és ott részt vehessen az átadási eljárás keretében folytatott bírósági tárgyalásokon.

A határozathozatalra és végrehajtásra is konkrét határidők vonatkoznak, ami jelentősen felgyorsította az eljárást a kiadatáshoz képest. Az első és a legfontosabb az eljárás soronkívülisége. Ha az átadásba a keresett személy beleegyezett, tíz nap a határozathozatal határideje. Ha nem egyezett bele, akkor hatvan nap, ezek a határidők indokolt esetben meghosszabbíthatók, harminc nappal.⁵³¹ Mellőzhető a terhelt beleegyezése és a meghallgatása olyankor, ha megszökött az őrizetből vagy feltételes szabadlábra helyezése esetén nem teljesítette a számára előírt feltételeket.

Az érintett személlyel az átadását megelőzően elkövetett olyan bűncselekmények miatt, amelyek az átadás alapjául szolgáló bűncselekményekkel nem hozhatók összefüggésben büntetőeljárást indítani és elítélni sem lehet.⁵³²

Előfordulhat az, hogy mind a megkereső, mind a megkeresett állam hatóságai előtt folyik vagy folyt eljárás a terhelt ellen, de különböző bűncselekmények miatt. Párhuzamos eljárásoknál mindkét országnak együtt kell működnie a sikerebb és gyorsabb megvalósítás érdekében, ilyenkor a többszöri átszállítások helyett indokolt lehet a tárgyalás tartása video-konferencián keresztül vagy egyéb eljárást megkönnyítő mód alkalmazása.

Ha úgy bocsátják ki az elfogatóparancsot büntetés végrehajtása céljából, hogy a megkeresett államban még folyik az eljárás, először ennek kell lezárulnia, majd sor kerül a végrehajtásra.

A végrehajtó tagállam viseli azokat a költségeket, amelyek a területén az európai elfogatóparancs végrehajtása során merülnek fel. Minden egyéb költséget a kibocsátó tagállam visel.⁵³³

Azt az időt, amit a keresett személy őrizetben, vagy átadási letartóztatásban töltött el, be kell számítani a kiszabott szabadságvesztés időtartamába.⁵³⁴ Az átadást kivételes esetben súlyos emberiességi okokból ideiglenesen fel lehet függeszteni. Ilyenkor a végrehajtó és a kibocsátó igazságügyi hatóság egy új időpontban állapodik meg, és az átadásra az új időpontot követő tíz napon belül sort kell keríteni. Abban az esetben, ha határidőn, illetve a meghosszabbított

⁵²⁹ Kerethatározat 10. cikk, Bárd Petra: Egy jogintézmény hányatott sorsa: az európai elfogatóparancs Rendészeti Szemle 2008/12. 7. old.

⁵³⁰ Kerethatározat 19. cikk (1)-(2) bek.

⁵³¹ Kerethatározat 17. cikk (2)-(3) bek.

⁵³² Kerethatározat 27 cikk (2) bek.

⁵³³ Kerethatározat 30. cikk

⁵³⁴ Kerethatározat 26. cikk

határidőn belül sem kerül sor az átadásra, akkor az érintettet szabadon kell engedni.⁵³⁵ Amennyiben egy tagállamot megfelelően tájékoztattak a keresett személyről, az európai elfogatóparancs meglétéről, az elkövetett bűncselekményről és az ügygel kapcsolatos valamennyi körülményről, a tagállam engedélyt adhat az érintett személynek az állam területén belül történő átszállítására.

Feltételként szabható saját állampolgár esetén, hogy miután az érintettet kihallgatták szállítsák vissza acélból, hogy a kibocsátó tagállamban vele szemben kiszabott szabadságvesztés-büntetést ott töltse le.⁵³⁶

Ha valakit európai elfogatóparancs alapján fognak el a végrehajtó igazságügyi hatóság a nemzeti jogával összhangban dönt arról, hogy továbbra is őrizetben tartják-e, tájékoztatja az érintettet a vele szemben folytatott eljárásról és az elfogatóparancs tartalmáról.⁵³⁷ Az őrizetbe vett személyt megilleti az a jog, hogy azon tagállam joga szerint, amelyben fogva tartják védőt, vagy amennyiben szükséges tolmácsot vegyen igénybe.⁵³⁸ Az őrizetbe vett személy nyilatkozhat arról, hogy az európai elfogatóparancsban foglaltak alapján átadásába beleegyezik-e vagy sem. Fontos, hogy a beleegyezés önkéntes legyen, és az érintett személy legyen tisztában az esetleges jogkövetkezményekkel, valamint hogy a bejegyzést jegyzőkönyve foglalják.⁵³⁹ Ha nem, megilleti az a jog, hogy a végrehajtó tagállam nemzeti joga szerint kihallgassa, még mielőtt meghozná az átadásáról szóló határozatot.⁵⁴⁰ Ennek keretében a végrehajtó hatóság bármikor információ vagy bizonyíték átadását kérheti a kibocsátó hatóságtól, valamint kérheti, hogy a végrehajtó hatóság döntsön azon tárgyak lefoglalásáról és átadásáról, amelyek az eljárás során bizonyítékként felhasználhatók, vagy amelyeket az érintett személy a bűncselekmény elkövetésének eredményeként szerzett meg. Ezen tárgyak akkor is átadásra kerülnek, ha az elfogatóparancs végrehajtása a keresett személy halála vagy szökés miatt hiúsul meg.⁵⁴¹

Az európai elfogatóparancs és az emberi jogok

A hagyományos bűnügyi együttműködésben az elfogatóparancs intézménye minőségi változást jelent, különösképpen a kiadatási rendszerhez viszonyítva. Nemcsak a szervezett bűnözéssel és a terrorizmussal képes felvenni a harcot, hanem helyes alkalmazásával a hatóságokat a terhelt emberi jogainak garanciális megóvására szorítja. Az egyik legmeghatározóbb nívó, hogy a „sürgős ügyként történő kezelésének elvét” bevezeti amellet, hogy már önmagában is a terhelt emberi jogainak érvényesülését segíti elő, gátját szabja az előtte sokszor hosszú évekig tartó procedúrának. Az európai elfogatóparancs nem csupán a bűnügyi együttműködés hatékonyabbá tételét, hanem egyben az emberi jogok fokozottabb védelmét szolgáló eszköz. Az eljárás egyszerűbbé és gyorsabbá tétele ugyan magában rejtheti az emberi jogok sérülésének nagyobb veszélyét, de az elfogatóparancs rendelkezéseinek megfelelő átültetése és gyakorlati alkalmazása a tagállamok szintjén már önmagában az emberi jogok tiszteletben tartását szolgálja egy gyorsabb eljárás keretében. Azonban negatívumként említhető, hogy a kerethatározat nem rendelkezik önálló kontroll mechanizmussal. Amennyiben fennforog az emberi jogok sérelme, az állampolgárok csak saját, kerethatározatot a belső jogba átültető nemzeti jogszabályaikra hivatkozhatnak, és a kerethatározatra közvetlenül nem.⁵⁴² A kibocsátott elfogatóparancsok visszautasítására legtöbbször azért kerül sor, - a büntetőanyagi okokra hivatkozáson túl - mert még mindig kételyeket fűznek az emberi jogok betartásához. Ugyan a Lisszaboni Szerződés megoldást kínál a problémára azzal, hogy a szabályozási minimumokat kiterjeszti a személyek jogainak védelmére a büntetőeljárásban. Viszont kimondja, hogy az egyes államok ha szükségesnek ítélik meg nagyobb fokú védelmet biztosító rendelkezést is meghatározhatnak. Ez utóbbi

⁵³⁵ Kerethatározat 23. cikk (3)-(5) bek.

⁵³⁶ Kerethatározat 25. cikk (1) bek.

⁵³⁷ Kerethatározat 12. cikk

⁵³⁸ Kerethatározat 11. cikk (2) bek.

⁵³⁹ Kerethatározat 13. cikk

⁵⁴⁰ Kerethatározat 14. cikk

⁵⁴¹ Kerethatározat 29. cikk (1)-(2) bek.

⁵⁴²Nico Keijzer The European Arrest Warrant and human rights in: Zlata Durdevic: Current Issues in European Criminal Law and the Protection of EU Financial Interests,2006. 139-142.old.

rendelkezés pedig szintén quasi megtagadási okként funkcionálhat. Az a későbbiek során fog elvárni, hogy ez vajon előremutató és konzisztens megoldást ad-e az egyének védelmét illetően.

Azonban nem tekinthetők az emberi jogok az együttműködés egyetlen és legfőbb akadályaként, hanem nagyjából hasonló arányú gátló tényező a túlzott bürokrácia, a szakértelem hiánya és a szabadság biztonság és jog térségében rejlő lehetőségek kiaknázatlansága, amely az uniós jogintézményekben való jártasság hiányára vezethető vissza.

Összességében a büntetőjogi integráció egy cél felé halad, a tagállami büntetőjog-rendszerek, és a büntető igazságszolgáltatási struktúrák közötti minél nagyobb átjárhatósághoz.

Az Európai Bíróság ítéletei megerősítették az intézményt. Az idő előrehaladtával az intézmény pedig egyre hatékonyabbá válik, ahogyan a nemzeti hatóságok és az igazságszolgáltatás rendszere egyre inkább hozzászokik az alkalmazásához.

Összegzés

Az alábbi pontokban javaslatot teszek néhány fennálló probléma megoldására.

1. A kötelező és fakultatív megtagadási okok rendezése. A gyakorlatban a tagállamok a lehetséges megtagadási okokra is kötelezőként tekintenek és így implementálják belső jogukba.

2. A bűncselekmény-típusok átalakítása. Egyrészt sérti a jogbiztonság követelményét, másrészt a lehetőséget ad arra, hogy megegyező tényállású, de különböző elnevezésű bűncselekményekre megtagadási okként hivatkozzanak. Ebben a vonatkozásban szükséges lenne a kölcsönös elismerést megelőző előzetes jogharmonizáció, aszerint, hogy a ténylegesen egybevágó tényállásokat megfelelően kategorizálják.

3. A bírói, ügyési szervezet és a büntetés-végrehajtás intézményrendszerének közelítése. Problematikussá válhat különösen a tárgyalások lefolytatása esetén a terhelt átadása, ahol a bírósági rendszer eltérő fokozatú.

4. Költségviselés. Ugyan a kerethatározat rendelkezik róla és a tagállamokra telepíti azt, de egy ilyen jellegű eljárás nagy anyagi terhet ró az államokra. Amely indikátora lehet annak, hogy nem élnek a lehetőséggel. Ezért méltányos lenne egy megosztott költségviselés, a bűnügyi költségbe beszámítás által.

5. A határidők be nem tartásának szankcionálása. E nélkül hiába való a kiadatási gyakorlathoz képest számottevő előnye, hogy rövid határidőket ír elő, de a kerethatározat egyik szervet sem hatalmazza fel a határidők betartatásának őreként.

6. Az átültető nemzeti jogszabályok felülvizsgálata, e nélkül a gyakorlat torzulásokhoz vezethet.

7. Az uniós intézményekben a nemzeti hatóságoknak nem egy olyan szervet kell látniuk, aki próbál beleavatkozni az ő kizárólagos kompetenciájukba és ennek engedése csak egy szükséges rossz. Hanem olyat, amellyel az eljárást előre viszi az együttműködés által.

8. A nemzeti büntetőpolitika alakítása elképzelhetetlen az uniós jog behatásai nélkül, egyre inkább teret nyer az európai jog, amelynek ismerete a jogalkalmazói szerepek bármelyikénél szükségeltetik.

„Az európai büntetőjogi integráció sorsa nem választható el az Európai Unió jövőjétől. Ha a politikai döntéshozók a szorosabb, és a tagállamok a föderatívabb jellegű együttműködés felé hajlanak, úgy a büntetőjogi kooperáció is felgyorsul. Ha azonban marad a nemzetállamok rendszeréhez való görcsös ragaszkodás úgy a büntetőjogi együttműködés sem fog robbanásszerűen előretörni.”⁵⁴³

Ma azonban tisztán látszik, hogy kirajzolódott az integráció két vonulata: az egyik áramlat mutatja, hogy folyamatosan egyszerűsödik a tagállamok büntető eljárásjogi együttműködése a jogsegély és az átadás terén. A másik trend pedig a tagállamok büntető anyagi jogának egyre erősödő harmonizálásáról tanúskodik. Magyarország nyolc éve tagja az Európai Uniónak. A magyar állampolgárok uniós polgárokká váltak, melynek jótékony hatását ma

⁵⁴³Fejes Péter Az európai büntetőjog integráció erősítésének lehetőségei és akadályai (tézisgyűjtemény) 2008. 2.old.

még kevesen érzik, ezért magas az euro-szkeptikusok száma. A közigazgatásban és igazságügyben felgyorsuló együttműködés, az euró mielőbbi bevezetése, a soros elnökségből fakadó tapasztalatok erősíthetik azt a hitet, hogy hazánk jó úton jár, Európa pedig gazdagabb hazánkkal. És amennyire erős a közösség, erősebb benne az egyén, a polgár, az europeer is.

Irodalomjegyzék

Az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról szóló 2002/584/IB kerethatározat

André Klip: *European Criminal Law (An Integrative Approach)* Intersentia, Cambridge Antwerp Portland, Ius Communitatis Series, Volume 2, 2012.

Bárd Petra: *Egy jogintézmény hányatott sorsa: az európai elfogatóparancs Rendészeti Szemle 2008/12.*

Carlos Gómez-Jara Díez: *European Arrest Warrant and the Principle of Mutual Recognition* Eurim The European Criminal Law Association's Forum , Max Planck Society For the Advancement of Science, 1-2/2006,

European Handbook on how to issue a european arrest warrant Council of the European Union Brussels, 18 June 2008.

Fejes Péter: *Az európai büntetőjog integráció erősítésének lehetőségei és akadályai (tézisgyűjtemény) 2008.*

Karsai Krisztina: *Igazságügyi együttműködés büntetőügyekben.* Szerkesztő: Osztovícs András: *Az európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata.* Complex Kiadó, Budapest 2011.

Katalin Ligeti: *The European Public Prosecutor's Office: Which model?* in: André Klip: *Substantive Criminal Law of the European Union* Maklu, Antwerpen, Apeldoorn, Portland 2011.

Kenéz Andrea: *Európai elfogatóparancs* Dr. Kondorosi Ferenc – Dr. Ligeti Katalin: *Az Európai büntetőjog kézikönyve* Magyar Lap-és Könyvkiadó 2008.

Margherita Cerizza: *Solutions offered by the Lisbon Treaty* Eurim The European Criminal Law Association's Forum , Max Planck Society For the Advancement of Science 2/2010 65. old.

M. Nyitrai Péter: *Az európai elfogatóparancs intézmények jövőképe a vonatkozó kerethatározat tagállami végrehajtási megoldásainak tükrében* Bűnügyi Tudományi Közlemények Bíbor Kiadó Miskolc 2004.

Nico Keijzer *The European Arrest Warrant and human rights* in: Zlata Durdevic: *Current Issues in European Criminal Law and the Protection of EU Financial Interests*, 2006.

Polt Péter: *A kiadatás alkonya – egy új jogintézmény: az európai letartóztatási parancs* Európai Jog 2002/2.

Bevezető gondolatok

A flexicurity terminológiát a *flexibility* (rugalmasság) és a *security* (biztonság) szavak összevonása képezi, melyet magyarul gyakran „rugbiztonságnak” fordítanak. A flexicurity modell gyökerei Dániába vezetnek vissza, ahol remekül ötvözték a munkáltató számára rugalmas munkaerő felvételre és elbocsátásra vonatkozó szabályokat illetve a munkavállaló szociális – jövedelmi biztonságát megteremtő rendelkezéseket.⁵⁴⁴ A flexicurity modell forrásainak tekinthető nemzetközi és hazai dokumentumokat veszek alapul azt tekintve, hogy a flexicurityt nem jogszabály rendezi, hanem „pusztán” dokumentumok foglalkoznak vele. A tanulmányomban rávilágítok azokra a kauzákra, amelyek indokoltá teszik a közszféra és a flexicurity összekapcsolását. Ennek bizonyítására elsősorban külföldi dokumentumokat használok fel, másodsorban pedig köztudomású tényeket. A flexicurity modell hazai megvalósítására de lege ferenda javaslatokat fogalmazok meg. Teszem ezt oly módon, hogy elemzem az egyes államok munkavégzésre irányuló jogviszonyt rendező jogszabályait, ezen belül is a flexicurity jelleget tükröző szabályait. Ezen túlmenően feltárom a magyar tisztviselői jogviszony azon elemeit, amelyek flexicurity jegyeket hordoznak magukon és ezeket a jegyeket értékelem, illetve ahogy arra más utaltam, egyéb alternatívákat vázlok fel arra vonatkozólag, hogy a flexicurity koncepciója hogyan ültethető át a hazai közszolgálati rendszerbe.

A flexicurity megjelenése hazai és külföldi dokumentumokban

A flexicurity modell nem tekint vissza hosszú múltra, hiszen első dokumentumai a 2000-es években láttak napvilágot. Az Európai Unió Tanácsa rendszeresen jóváhagy három évre szóló iránymutatásokat, melyek egyike az *Európai Foglalkoztatási Stratégia Integrált Növekedési és Foglalkoztatási Iránymutatásai* (2005 – 2008). Ezen iránymutatások relevanciája ott érhető tetten, hogy felszínre hoznak egy sürgető problémát, nevezetesen a munkaerőpiac permanens változását. Az iránymutatások a probléma kiváltó okaira fókuszálnak és azokat mélyrehatóan vizsgálják. Az iránymutatásokból kiderül, hogy a munkaerőpiac változásainak oka az európai illetve a nemzetközi gazdasági integrációban valamint az új technológiák fejlődésében ragadható meg. Ezekon kívül a munkaerőpiac változását a munkaerőpiac szegmentálódása is előidézi, ahol a védett és nem védett dolgozók egyszerre vannak jelen. Az európai társadalmakban megfigyelhető az előregedés, amelynek következtében a foglalkoztatási ráta csökken.⁵⁴⁵

Az Európai Bizottság *Employment in Europe* (2006) című összefoglalójában a tagállamok számára egyértelműen követendő példaként határozza meg a flexicurity modellt.⁵⁴⁶ Az összefoglalóból jól kitűnik, hogy az európai foglalkoztatási ráta ugyan a 2000-es években növekedett, azonban tagállamonként rendkívül eltérőek voltak a munkaerő-piaci eredmények. A határozott idejű és a részmunkaidős foglalkoztatás is növekedett, valamint jelentős előrelépés történt a képzettség színvonalát illetően. Az összefoglaló rámutat két nagyon érdekes összefüggésre. Az egyik összefüggés abban érhető tetten, hogy a foglalkoztatás védelmét szigorító szabályozás rontja a nők, a fiatalok és az idősebb dolgozók foglalkoztatási esélyeit, valamint lassítja a munkaerő-piac dinamizmusát. A másik összefüggés abból következik, hogy a statisztikák az atipikus szerződések terjedését mutatták, melynek hatására a munkaerőpiac tovább szegmentálódott, a változásokhoz való alkalmazkodás terheit pedig az atipikusan foglalkoztatottak viselték. Ezek a következmények azokkal a hatásokkal jártak együtt, hogy foglalkoztatási bizonytalansághoz vezettek és csökkent a termelékenység is. Itt jegyzem meg, hogy a közszférában a

⁵⁴⁴ Torben M. Andersen - Michael Svarer: *Flexicurity—Labour Market Performance in Denmark*, CESifo Working Paper no. 2108, Category 4: Labour Markets, october 2007.

<http://cesifo.oxfordjournals.org/content/53/3/389.full> (letöltve: 2012. szeptember 6.)

⁵⁴⁵ Az *Európai Foglalkoztatási Stratégia (EFS) 10 éve*

<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2753&langId=hu> (letöltve: 2012. október 6.)

⁵⁴⁶ *Employment in Europe*, (Foglalkoztatás Európában)

<http://ec.europa.eu/social/keyDocuments.jsp?type=3&policyArea=81&subCategory=119&country=0&year=0&advSearchKey=&mode=advancedSubmit&langId=en> (letöltve: 2012. szeptember 12.)

termelékenység nem értelmezhető ugyanúgy, mint a magánszférában, ebből kifolyólag a tisztviselők atipikus foglalkoztatása során ezek a negatív következtetések elhanyagolandóak, és a flexicurity megvalósítását jelentő rugalmasság megvalósítását a közszférában nem döntenek meg. Ha mégsem fogadnánk el e tétel létjogosultságát, akkor is ellensúlyozhatóak a rugalmas foglalkoztatás negatív hatásai munkanélküli ellátással és a foglalkoztatási szabályok szigorításával. Sokan azt gondolják, hogy a munkanélküli ellátások növelik a munkanélküliség időszakát, ami megcáfolható például az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök erősítésével. Az összefoglaló rávilágít olyan megoldásokra, amelyek ellensúlyozzák a rugbiztonság hatására megnövekedett kormányzati kiadásokat, így például az egyéni és az átvihető munkanélküli számlák létrehozásával, továbbá a munkaszerződések egységes szerződéssel történő felváltásával. Szó volt a korábbiakban az aktív munkaerő-piaci politikák relevanciájáról, amelyet a tagállamok nagy része elismer, azonban ahogyan az összefoglaló kiemeli, ezzel ellentételesen cselekszenek, hiszen a munkaerő-piaci politikák egyharmadát költik aktív intézkedésekre. Az összefoglaló további problémaként mutat az uniós polgárok földrajzi mobilitásának alacsony szintjére. Ez a probléma a tisztviselőket pusztán szűk körben érinti, hiszen az egyes tagállamokban és államokban, így Magyarországon is állampolgársági feltételhez kötött a közszolgálati jogviszony létesítése.

A flexicurity modell terjesztésében jelentős előrelépésnek tekintem az Európai Bizottság *Towards common principles of flexicurity: More and better jobs through flexibility and security* (2007) című dokumentumát. E dokumentum tovább lép azoknak a problémáknak az elemzésén, amelyekre a flexicurity válasz lehet. Ehelyett azzal foglalkozik, hogy hogyan lehet megvalósítani a flexicurity modellt. Ennek érdekében nem egy megvalósítható koncepciót állít fel, hanem olyan eszközöket ajánl, amelyek közül a tagállamok válogathatnak, hogy melyeket vesznek át és saját gazdasági, kulturális környezetüknek megfelelően ültetnek át. Kibontja a flexicurity négy közös alapelvét, melyek közül elsőként a rugalmas munkavállalás alapjával foglalkozik. Ahogyan arra már utaltam az Európai Bizottság Foglalkoztatás Európában c. dokumentumában kifejtettek, a túl szigorú foglalkoztatást védő szabályozás a hátrányos helyzetű dolgozói csoportokra negatív hatással lehet. Hovatovább, egyik oldalról pozitív módon az elbocsátások száma csökken, amely biztonságot teremt a dolgozó számára. Másik oldalról ugyanakkor azzal a nem kívánt hatással jár, hogy a munkanélküliek nem tudnak bejutni a munkaerőpiacra, mert a munkáltatók nem tudnak felvenni új dolgozót annak következtében, hogy szigorú foglalkoztatási szabályok miatt nem tudnak elbocsátani dolgozókat. A rugalmas foglalkoztatás elve azt célozza meg, hogy az ideiglenesen foglalkoztatottak határozatlan idejű alkalmazásba kerüljenek, valamint a határozatlan idejű foglalkoztatottakat felkészítse az esetleges munkahelyváltásra. Az élethosszig tartó tanulás alapjainak relevanciája abban fogható meg, hogy a képzések színvonalának emelése és a kompetenciák szélesítése a foglalkoztatás minőségét javítja, amelyek versenyképesebbé és gazdaságosabbá teszik a munkáltató működését, továbbá a dolgozó munka- illetve álláshelyét nagyobb valószínűséggel tartja meg. Mindazonáltal, hogy a munkáltatókat arra ösztönzi, hogy investáljanak a humán tőkébe, növekszik a foglalkoztatás szintje. Az anyagi biztonságot a modern társadalombiztosítási rendszeren és az aktív munkaerő-piaci intézkedéseken keresztül lehet elérni. Ezeket keresztül azt kell biztosítani, hogy amikor a dolgozó nem tud (pl.: nyugdíjazás) vagy nem képes (betegség) munkát végezni, akkor is megfelelő ellátásban részesülhessen. A dokumentum érdekes empiriát villant fel, eszerint a dolgozók nagyobb biztonságot éreznek, ha megfelelő munkanélküli segílyt kapnak, mint akkor, amikor szigorú foglalkoztatási szabályok védik. A dokumentum a flexicurityt jól mendedszi azzal, hogy részletesen feltárja annak pozitív hatásait. Nagy hangsúlyt fektet a gyakorlati megvalósításának példáira olyan módon, hogy felsorakoztatja az egyes államok rugbiztonságot megteremtő intézkedéseit. Rámutat arra, hogy ugyan az egyes országos flexicurity politikája eltérő képet kell, hogy mutasson, azonban a kihívások mindenhol ugyanazok, amelyek megerősítik az előbb említett alapelvek kialakítására irányuló igényt.⁵⁴⁷

⁵⁴⁷ *Towards common principles of flexicurity: More and better jobs through flexibility and security*, (A flexicurity közös alapelvei felé: több és jobb munkahelyet a rugalmasság és biztonság révén) <http://ec.europa.eu/social/search.jsp?pager.offset=10&langId=en&searchType=null&mode=quick&order=null&quickSearchKey=towards%20common%20principles> (letöltve: 2012. október 6.)

Hazánkban a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség az *Iránymutatás: rugalmasság és biztonság a munkaerőpiacon* c. dokumentumában a flexicurity közös alapelveit fejt ki. Az egész életen át tartó tanulás elvét úgy fogalmazza meg, hogy mindenkinek biztosítani kell az egyenlő hozzáférést az oktatáshoz. Az oktatásnak igazodnia kell a változó gazdasági igényekhez, továbbá a dolgozókat megfelelő kompetenciákkal kell ellátni. Az iránymutatás alapján az aktív munkaerő-politikák eszközeit szélesíteni szükséges és javítani kell az eszközök eredményességét is. A rugalmas munkavégzéssel kapcsolatban azt állapítja meg, hogy hazai viszonylatban ez megvalósult. Erre egyébként az Európai Bizottság is rámutatott az előző bekezdésben nevesített *Towards common principles of flexicurity...* c. dokumentumában. A szociális ellátórendszerekről pusztán annyit rendelkezik, hogy úgy kell átalakítani, hogy azzal munkavégzésre ösztönözzön. Az egyes elvekhez jól látható módon különböző intézkedéseket rendel, ezáltal világossá válik, hogyan képzei ennek megvalósítását hazai környezetben. Az iránymutatásból az tűnik ki, hogy elsősorban a hátrányos helyzetű dolgozói csoportokra fókuszál. A flexicurity eszmeiségével összhangban rámutat arra, hogy a GYES-en és GYED-en lévő dolgozók munkalehetőségeit ki kell aknázni. A rugalmas munkavállalási formák megnyitását célozza meg azok előtt, akik élethelyzetük miatt korlátozott időtartamban képesek részt venni a munkaerő-piacon. Megoldásként a gyermekgondozási szolgáltatások bővítését és támogatását javasolta.⁵⁴⁸

Flexicurity kihívások a közszektorban

Nemcsak a versenyszféra rejt magában olyan problémákat, amelyekre a flexicurity modell gyógyír lehet. Hovatovább, a versenyszféra elszívó ereje is okoz foglalkoztatási problémákat a közszférában, hiszen a magánmunkáltatók népszerűbbek, mert jobb munkavállalási feltételeket biztosítanak különösen a fizetést illetően. Következésképpen a fiatalok elhagyják a közszekort, ahol ez előregedéshez vezet. Általános felfogás a munkatermelékenység és a teljesítmény növelésének szükségessége a közszektorban. E három kihívást tovább mélyíti a 2008-ban kirobbant pénzügyi válság és annak következményei, melyet fémjeleznek a tagállamok által közszektorban bejelentett megszorító csomagok illetőleg a bejelentett létszám- és bércsökkentések végrehajtása.

Látens flexicurity a hazai közszoigálati törvényekben? A tisztviselő vagy a munkáltató jár jól?

Miután bizonyítottam a flexicurity létjogosultságát magyarázó problémákat, az alábbiakban flexicurityt sejtető hazai intézkedéseket villantok fel. A kormánytisztviselők jogállásáról szóló 2010. évi LVIII. törvény megalkotása mögött meghúzódo jogalkotói akarat jól mutatja az ún. külső numerikus flexibilitás dimenzióját,⁵⁴⁹ hiszen expressis verbis célként határozza meg a rugalmasabb és takarékosabb foglalkoztatást. Meglátásom szerint e célt szolgálta és elérte a kormánytisztviselő indokolás nélküli felmentésének szabályozása,⁵⁵⁰ azonban a flexicurity biztonságos foglalkoztatást megteremtő oldalát figyelmen kívül hagyta. Ez a rendelkezés egyértelműen a nyitott közszoigálati rendszer irányába való eltolódást eredményezte. Jól kimutatható a közszoigálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvénynek a belső numerikus flexibilitása.⁵⁵¹ A munkáltató a tisztviselőt a kinevezése módosítása nélkül olyan munkakörben foglalkoztathatja, amelyet gazdaságossági okok indokolnak, ez nem más, mint az átirányítás intézménye. Ha más munkavégzési helyen – kiküldetés - vagy más munkáltatónál – kirendelés, kormányzati érdekből történő kirendelés - kívánja foglalkoztatni, akkor a tisztviselő hozzájárulására van szükség. A kinevezéstől eltérő foglalkoztatás nevesített esetei nem alkalmazhatóak korlátlanul, hiszen a Kttv. a tisztviselőt számos garanciális jellegű szabállyal bátyázza körül, mely erősíti a tisztviselő

⁵⁴⁸ *Iránymutatás: rugalmasság és biztonság a munkaerőpiacon*, www.nfu.hu/download/17046/Iranymutatás21.pdf (Letöltve: 2012. október 1.)

⁵⁴⁹ A flexibilitás szakirodalma a külső numerikus flexibilitás alatt a munkaerő felvételt és elbocsátás érintő változásokat foglalja magában. (Neumann László – Nacsa Beáta: A rugalmas alkalmazkodást elősegítő szerződéstípusok, különös tekintettel a Munka Törvénykönyve 2001. évi módosításának hatásaira, Munkaügyi Szemle, 2004. 48. évfolyam, 5. szám, 24 o.)

⁵⁵⁰ 8/2011 (II. 18.) AB határozat 1. 8/2011 (II. 18.) AB határozat Alkotmánybíróság jogszabály alkotmányellenességének utólagos vizsgálatának tárgyában, az AB 2011. május 31-i pro futuro hatállyal semmisítette meg az érintett rendelkezést.

⁵⁵¹ A belső numerikus flexibilitás a már jogviszonyban álló munkavállaló munkaszerződést, munkarendjét, munkaidejét érintő változásokat takarja. (Neumann László – Nacsa Beáta, *i. m.* 24. o.)

állásának illetve munkakörének biztonságát. A tisztviselő dolgozhat atipikus jogviszony, nevezetesen távmunkavégzés keretében, amelyet külön Kormányrendelet szabályoz.⁵⁵² Mindkét fél számára rugalmas munkaszervezést tesz lehetővé az említett Kormányrendelet által szabályozott munkaidőkeretben történő foglalkoztatás. E tekintetben előrelépésként értékelem azt, hogy a kismama tisztviselők bizonyos feltételek mellett kérhetik a kinevezésük részmunkaidős foglalkoztatássá történő módosítását, melynek köszönhetően a kismama a munkáját és a családi életét könnyebben összeegyeztetheti. A rugalmasan foglalkoztatott tisztviselőket azonban érheti az a hátrány, hogy egy esetleges leépítésnél elsőként ők jöhetnek számításba.

De lege ferenda javaslatok

A jogösszehasonlító módszer segítségével hívásával kontinentális jogrendszerű államok flexicurity koncepcióját vizsgáltam meg - szem előtt tartva az államok eltérő kulturális és gazdasági környezetét -, választ adva arra, hogy melyek implementálhatóak hazánk közszolgálati rendszerébe.

Követendő példának tartom Belgiumban a Collective labour agreement n° 77 bis of 19 December 2001 által bevezetett *career break* (karrier szüneteltetés) intézményét. Egyik formája a *work credit* (munka felfüggesztése vagy részmunkaidő, másik formája pedig a *reduction in work commitments* (munkateher 20%-kal történő csökkentése és hetente egy teljes vagy két félnap szabadság). Egy példán keresztül bemutatva ez a gyakorlatban úgy néz ki, hogy a szülési szabadságon lévő belga tisztviselő a következő opciókat veheti igénybe: 3 hónapra teljesen felfüggeszti jogviszonyát, vagy 6 hónapig részmunkaidőben dolgozik, vagy 15 hónapig 1/5-ös munkaidőben végez munkát. A rendszer pozitívuma, hogy a tisztviselő kiválaszthatja azt a legkedvezőbb megoldást, mellyel össze tudja egyeztetni a családi életét és emellett motivációs erőt gyakorol a munkavégzésére. Negatívuma azonban, hogy könnyen vezethet elbocsátáshoz és elsősorban kisgyermekes tisztviselők számára elérhető. Ez az intézmény nemcsak Belgiumban ismert, hanem Hollandiában is. Érdekes módon, egy külföldi tanulmány arra a következtetésre jut a belga és a holland *career break* intézmény összehasonlításával kapcsolatban, hogy a holland szabályozás számos tekintetben szigorúbb, mint a belga szabályozás. Ezt bizonyítják a szabadság igénybe vételének okai, vagy a szabadság időtartama. Pusztán érdekességként jegyzem meg, hogy egy kutatás során 400 dolgozót kérdeztek meg, hogy ismerik-e a rugbiztonságra vonatkozó szabályokat, azonban 80 %-a nem is hallott róla.⁵⁵³ A holland jogi környezet különös figyelmet fordít arra, hogy a dolgozó munkáját és családi életét össze tudja egyeztetni. Ezt a célt szolgálja a szabadságok rendkívül széles tárháza, amelyet a jogszabály lehetővé tesz a dolgozók számára. A szülési vagy anyasági (*maternity*) és örökbefogadási (*adoption*) szabadság lényege abban ragadható meg, hogy a dolgozó nő a fizetésének megfelelő összegű támogatást kap a terhesség alatti időszakból 16 hétre. Az anyasági szabadság a dolgozó szülőt illeti meg addig, amíg a gyermeke el nem éri 8. életévét. Ez egy fizetetlen szabadság, amikor a dolgozó átlagosan 13 órát dolgozik egy héten, továbbá szabadságot vehet igénybe egy 6 hónapos időszakon belül a munkaidejének 50%-át kitevő részében. Amíg a dolgozó gyermeke el nem éri a 8. életévét, addig két vagy három részletben egyenként legkevesebb egy hónapig, maximum a gyermek 8 éves koráig vehet ki szabadságot. A következő szabadság az ún. rövid idejű szabadság, melyet a dolgozó a beteg gyermek, az élettárs vagy a szülő ápolása céljából vehet igénybe. A szabadság ideje alatt a dolgozó a díjazása 70 %-ának megfelelő összegben, de legalább a minimálbérnek megfelelő összegben részesül. A dolgozót személyes jogként illeti meg évente 10 nap rövid idejű szabadság. A részmunkaidőben foglalkoztatott dolgozót e jog időarányosan illeti meg. A dolgozót emellett megilleti rendkívüli szabadság olyan előre nem látható szükséghelyzetben, mint a közeli hozzátartozó halála, a gyermek ellátásának megszervezése betegség idejére, - ahogyan egy külföldi szerző humorosan megjegyzi - akkor is, ha például a

⁵⁵² A közszolgálati tisztviselők munka- és pihenőidejéről, az igazgatási szünetről, a közszolgálati tisztviselőt és a munkáltatót terhelő egyes kötelezettségekről, valamint a távmunkavégzésről szóló 30/2012 (III.7.) Kormányrendelet

⁵⁵³ Marjolein Peters: *The Career Break (Time Credit) Scheme in Belgium and the Incentive Premiums by the Flemish Government Statements and Comments*, <http://www.mutual-learning-employment.net/uploads/ModuleXtender/PeerReviews/7/Discussion%20paperBEL04.pdf> (letöltve: 2012. november 2.)

dolgozó a vízvezeték-szerelőre vár, mert csőtörése van. Ugyanakkor a szabadság igénybevételének okaihoz hozzátartozik, hogy a munkáltató az ésszerű indokból kért rendkívüli szabadság iránti kérelmet köteles elfogadni. A rendkívüli szabadság időtartama ésszerű mértékű kell, hogy legyen, amely a rendkívüli helyzet súlyosságától függően néhány órától néhány napig tartó időtartamot foglalhat magában. Továbbra is a rövid idejű szabadság részét képezi az élettársak azon joga, hogy a gyermekük születésekor jelen legyenek (rendkívüli szabadság), ezen időpontot követően pedig az élve születéstől számított két nap szabadságra is jogosultak, méghozzá 100 %-ban fizetett szülői szabadság formájában.⁵⁵⁴

Spanyolországban igen magas a határozott idejű szerződéssel foglalkoztatottak létszáma, köszönhetően annak, hogy 2006-ban a szociális partnerek aláírtak egy szociális megállapodást. Ez alapján a dolgozóknak lehetőségük van arra, hogy két vagy több határozott idejű szerződést (*fixed – term contracts*) kössenek ugyanazzal a munkáltatóval.⁵⁵⁵ Ha a dolgozó egy 30 hónapos perióduson belül 24 hónapot ledolgozik ugyanazon munkakörben, akkor a határozott idejű szerződésük automatikusan *open – ended contracttá*, vagyis határozatlan idejűvé válik. E megállapodások célja, hogy csökkentse az ideiglenes foglalkoztatást, különösen a hátrányos helyzetű munkavállalói csoportok, mint a nők és a fiatalok munkavállalók számára. A munkáltató számára mindenképpen kedvező a határozott idejű alkalmazás, ha határidőre kell adott feladatot teljesítenie. A hazai tisztviselői jogviszonyban e megoldásnak kevés létjogosultsága van, hiszen kizárt, hogy a tisztviselő több határozott idejű szerződést kössön a munkáltatójával. Ugyanakkor nem kizárt a gyakorlatban, hiszen Franciaországban működik ez a rendszer. Egy francia tisztviselő létesíthet több határozott idejű szerződést, jellemzően olyan formában, hogy egy munkakört több tisztviselő lát el. Ez gyakorlatilag hasonlít az új Munka Törvénykönyvében bevezetett munkakör – megosztás intézményéhez. Magyarország egyébként nem tekinti „élenjáró megoldásnak” a spanyol rendszert, pusztán „figyelemre méltó változásként” aposztrofálja.⁵⁵⁶

Svédországban a *career transition agreement* (pályamódosítási megállapodás vagy karrier – átmenet megállapodás)⁵⁵⁷ a létszámcsökkentéssel fenyegetett dolgozók támogatását célozza meg. A támogatás a dolgozókat segítő tanácsadásban, pálya orientációban, képzési és tanulási lehetőség biztosításában nyilvánul. Ehhez hasonló eszközök hazánkban is rendelkezésre állnak munkaerő-piaci eszközök formájában, de fejlesztést igényelnek az állás és a munka biztonságának megteremtése végett. Svéd statisztikák bizonyítják, hogy ez a megállapodás növeli a foglalkoztatást és annak biztonságát.

Németországban a *Kurzarbeit, Arbeitszeitverkürzung* (csökkentett – rövidített munkaidő)⁵⁵⁸ az elbocsátás megelőzésének egyik eszköze. A munkáltató a rövidebb munkaidővel arányos díjazásban részesíti a dolgozót, melyet bizonyos feltételek mellett a Szövetségi Munkaügyi Hivatal a dolgozó korábbi és a csökkentett nettófizetés közötti összeg - gyerektelennek 60, egygyerekesnek 67%-át folyósítja. A másik alternatíva az *Arbeitszeitverkürzung*, mely a *Kurzarbeit*-től annyiban tér el, hogy a dolgozó alacsonyabb díjazásban részesül, de nem kell semmilyen feltételt teljesítenie a munkáltatónak. Magyarországon megfelelő megoldást nyújthatna az elbocsátással fenyegetett tisztviselők részére, hiszen jól ötvözi a rugalmas foglalkoztatást és a szociális biztonságot.

⁵⁵⁴ Marjolein Peters: *The Career Break...*, i. m.

⁵⁵⁵ *Towards common principles of flexicurity: More and better jobs through flexibility and security*, i. m.

⁵⁵⁶ A szociális partnerek szerepe az EU flexicurity koncepciójának alkalmazásában https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:cMHipG9vtF0J:www.afsz.hu/resource.aspx%3FResourceID%3Dma_kulf_rugalm_es_bizt+&hl=hu&gl=hu&pid=bl&srcid=ADGEEShL8CpMCdDog3HtKPV9js46ZyWJbHi47aBvLgdI3HN1T1mePJE3scv519mgubG1Q6lzYAuIULrc034iG7UYgfUbyXtjXY2g4H911vMJ3sMpwogizrST30ssPGZA0vJNGlv0EYSH&sig=AHIEtbT9EQ0tPZTYPvLO_7jC7aLGJ_bp8w (letöltve: 2012. november 2.)

⁵⁵⁷ *Desk Analysis in Belgium*, <http://www.uwv.nl/overuwv/Images/4%20NR%20Belgium.pdf> (letöltve: 2012. június 2.)

⁵⁵⁸ *Elbocsátások helyett csökkentett munkaidő: a német vállalatok reagálása a gazdasági válságra*, Humánpolitikai Szemle, 2009. XX. évfolyam, 1. szám, 94-96. o

Ausztriában a flexicurityvel összhangban olyan intézkedést tettek, amely meglátásom szerint a foglalkoztatást védi, mert arra kényszeríti a munkáltatót, hogy anyagilag ne érje meg elküldeni a dolgozóját. Ezt a célt a végkielégítési rendszer megváltoztatásán keresztül érték el, miszerint a munkáltató havonta fix összeget köteles fizetni a dolgozó számlájára, így ha a dolgozó jogviszonyát megszünteti, akkor a dolgozó az addig felhalmozott összeget felveheti. Erre a változtatásra azért volt szükség, mert korábban a végkielégítés összegét a jogviszonyban töltött idő határozta meg és munkahelyváltás esetén a dolgozó elesett a végkielégítéstől.⁵⁵⁹

Franciaországban a *contrat de transition professionnell* (átmeneti képzési szerződés)⁵⁶⁰ alapján azok a dolgozók, akiket gazdasági okból elbocsátanak, legfeljebb 12 hónapra szóló megállapodást köthetnek a *National Association for Professional Education of Adult-tal* (Országos Szakmai Felnőttképzési Társasággal). A közmunkáltató az álláskereső szükségleteinek megfelelő képzést és szakmai gyakorlatot ajánl fel. E megállapodás rendezi, hogy a dolgozó munka nélküli hónapokra a korábbi átlag bruttó bérének 80%-át kapja. Az intézmény jelentős szociális érzékenységről tesz tanúbizonyságot.

Hollandiában a *bijzondere opzeggingsverboden* (speciális felmondási tilalom)⁵⁶¹ azt jelenti, hogy ha a munkáltató megsérti a felmondási tilalomra vonatkozó rendelkezéseket, úgy meghatározott időtartamban (általában 2 évig) nem bocsáthatja el a közhivatalban álló tisztviselőt. Szankcióként történő bevezetése a hazai közszolgálati tisztviselő számára megteremthetné a munkájának biztonságát, amennyiben a munkáltató létszámcsökkentést hajtana végre. Hollandiában a *Wassenaar agreement*⁵⁶² egy olyan megállapodás, mely pozitív módon azt célozza meg, hogy az aláíró felek megakadályozzák a munkabér növekedését, cserébe az olyan policyk elfogadásért, melyek a munkanélküliség és az infláció elleni küzdelem jegyében születnek. Ilyen policynek tekinthető a munkaidő csökkentése, illetve a részmunkaidős foglalkoztatás kiterjesztése.

Dániában és Litvániában egy nagyon érdekes megoldást dolgoztak ki. Azokat, akik időlegesen távol vannak a munkától, vagy egyébként képzésen vesznek részt, munkanélküliek helyettesítik rotációs rendszerben.⁵⁶³ A dán aranyháromszöggént definiált modell három elemből épül fel, nevezetesen a széles szociális ellátórendszerből, a rugalmas foglalkoztatásból és az aktív munkaerő-politikákból. E modellel szemben – meglátásom szerint nem alaptalanul - gyakori kritikaként hangzik el az, hogy a magas szintű szociális ellátás olyan magas kiadással jár, amelyet a skandináv államok ugyan képesek viselni, azonban vannak olyan államok, ahol ilyen magas szociális ellátórendszer fenntartása költségvetési akadályokba ütközik. Ebből a gondolatból vezethető le további kritikaként az a tény, hogy a magas szintű foglalkoztatás elérése szükségtelenné teszi a magas szintű szociális ellátórendszer fenntartását.⁵⁶⁴

Az Egyesült Királyságban a foglalkoztatás rugalmasságát úgy érték el, hogy a hatévesnél, vagy fogyatékos gyermek esetében tizenhét évesnél fiatalabb gyermeket nevelő szülő kérheti a rugalmas munkaidőben való foglalkoztatását. Magyarországon ez az intézkedés pozitív módon az új közszolgálati törvényben tetten érhető, méghozzá olyan formában, hogy a munkáltató oldaláról kötelezettséggént definiálódik a kisgyermekes tisztviselő részmunkaidős foglalkoztatása.⁵⁶⁵

Summa summarum

⁵⁵⁹ *A flexicurity közös alapelvei felé, több és jobb munkahelyet rugalmasság és biztonság révén,* https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:OteEd5YmEDAJ:www.pestesely.hu/doc/A_flexicurity_kozos_alapelvei_fele.pdf&hl=hu&gl=hu&pid=bl&srcid=ADGEESgiQPp-H0bxDedTQ2eW-B2rL9HUkY4kqAo5lsIx-W2LTlqmG8M31wUYp67Y-hc5gXJhDH4vCd9iJl8-pQqt71vA579nTIALmCD6F2puGdodIuuvrGScGe3Z5eiqRNZiW6UHX2k&sig=AHIEtbSsOlit-WH5ogTS3MEHJD7jn4Pbng (letöltve: 2012. november 7.)

⁵⁶⁰ *Towards common principles of flexicurity: More and better jobs through flexibility and security, i. m.*

⁵⁶¹ Francis Kessler: *A rugalmas biztonság: az elbocsátáshoz való jog Hollandiában,* Pécsi munkajogi közlemények, 2009. 2. évfolyam, 2. szám, 18. o.

⁵⁶² *A flexicurity közös alapelvei felé..., i. m.*

⁵⁶³ *A flexicurity közös alapelvei felé..., i. m.*

⁵⁶⁴ *A flexicurity közös alapelvei felé..., i. m.*

⁵⁶⁵ *A flexicurity közös alapelvei felé..., i. m.*

A tanulmányomban arra a következtetésre jutottam, hogy a felvázolt kihívásokra tekintettel szükséges a flexicurity koncepciójának bevezetése a hazai közszolgálatba. Több tagállam flexicurity intézkedését megvizsgálta, amelyek teljes mértékben természetesen nem implementálhatóak, csak pusztán némi változtatással és nem az összes intézkedés vonatkozásában. Meglátásom szerint átmeneti ideig mindenképpen megoldást jelenthetnek a felvillantott problémákra, azonban figyelemmel a közszolgálat sajátosságaira, nem biztos, hogy hosszú távon megoldást jelenthetnek.

A tanulmány a TÁMOP-4.2.2./B-10/1-2010-0024 számú pályázat keretében jelent meg.

Irodalomjegyzék

Folyóiratok

1. *Elbocsátások helyett csökkentett munkaidő: a német vállalatok reagálása a gazdasági válságra*, Humánpolitikai Szemle, 2009. XX. évfolyam, 1. szám, 94-96. o.
2. Francis Kessler: *A rugalmas biztonság: az elbocsátáshoz való jog Hollandiában*, Pécsi munkajogi közlemények, 2009. 2. évfolyam, 2. szám, 18. o.
3. Neumann László – Nacsá Beáta: *A rugalmas alkalmazkodást elősegítő szerződéstípusok, különös tekintettel a Munka Törvénykönyve 2001. évi módosításának hatásaira*, Munkaügyi Szemle, 2004. 48. évfolyam, 5. szám, 24 – 28. o.

Jogszabályok, határozatok

4. 2011. évi CXCV. törvény a közszolgálati tisztviselőkről
5. A közszolgálati tisztviselők munka- és pihenőidejéről, az igazgatási szünetről, a közszolgálati tisztviselőt és a munkáltatót terhelő egyes kötelezettségekről, valamint a távmunkavégzésről szóló 30/2012 (III.7.) Kormányrendelet
6. 8/2011 (II. 18.) AB határozat Alkotmánybíróság jogszabály alkotmányellenességének utólagos vizsgálatának tárgyában

Internetes források

7. Torben M. Andersen - Michael Svarer: *Flexicurity—Labour Market Performance in Denmark*, CESifo Working Paper no. 2108, Category 4: Labour Markets, october 2007. <http://cesifo.oxfordjournals.org/content/53/3/389.full> (letöltve: 2012. szeptember 6.)
8. *Az Európai Foglalkoztatási Stratégia (EFS) 10 éve*
9. <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2753&langId=hu> (letöltve: 2012. október 6.)
10. október 6.)
11. *Employment in Europe*, (Foglalkoztatás Európában)
12. <http://ec.europa.eu/social/keyDocuments.jsp?type=3&policyArea=81&subCategory=119&country=0&year=0&advSearchKey=&mode=advancedSubmit&langId=en> (letöltve: 2012. szeptember 12.)
13. *Towards common principles of flexicurity: More and better jobs through flexibility and security*,
<http://ec.europa.eu/social/search.jsp?pager.offset=10&langId=en&searchType=null&mode=quick&order=null&quickSearchKey=towards%20common%20principles> (letöltve: 2012. október 6.)
14. *Iránymutatás: rugalmasság és biztonság a munkaerőpiacon*,
15. www.nfu.hu/download/17046/Iranymutatás21.pdf (Letöltve: 2012. október 1.)
16. *Desk Analysis in Belgium*,
17. <http://www.uwv.nl/overuwv/Images/4%20NR%20Belgium.pdf> (letöltve: 2012. június 18. 2.)
18. 2.)
19. *A flexicurity közös alapelvei felé, több és jobb munkahelyet rugalmasság és biztonság révén*,
https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:OteEd5YmEDAJ:www.pestesely.hu/doc/A_flexicurity_kozos_alapelvei_fele.pdf+&hl=hu&gl=hu&pid=bl&srcid=ADGEEsGiqP-H0bxDedTQ2eW-B2rL9HUkY4kqAo5lsIx-W2LTIqmG8M31wUYp67Y-hc5gXJhDH4vCd9iJl8-pQqt71vA579nTIALrnCD6F2puGdodIuuvrGScGe3Z5eiqRNZiW6UHX2k&sig=AHIEt bSsOIit-WH5ogTS3MEHJD7jn4Pbng (letöltve: 2012. november 7.)

A szociális partnerek szerepe az EU flexicurity koncepciójának alkalmazásában

- A büntetőeljárás metafizikájától a metafizikus büntető eljárásjogig -

„Most nem tudom -folytatta eltűnődve-,
mi az igazság, melyik lehetek:
hogy Dsuang Dszi álmodta-e a lepkét,
vagy a lepke álmodik engemet?”
(Szabó Lőrinc)

Egy régi álmom

„Amikor... leteszi az asztalra az első régi álmot, egy darabig nem tudom felfogni, hogy mi is az... Óvatosan kézbe veszem és alaposan megszemlélem, hátha találok rajta valami nyomot, mely régi álmokra utal. Bármilyen figyelmesen nézegetem is, nem találok rajta az égvilágon semmit, amiből kiindulhatnék. Egy koponyát tartok a kezemben... Mélységes, semmire sem emlékeztető csend honol benne. A némaság nem kívülről, hanem magából a koponyából gomolyog elő, akár a füst... nem létező tekintetét a tér egy bizonyos pontjára függeszti. Am akárhogy is bámulom, fogalmam sincs, mit akar mondani. Valami szomorúság lengi körül, de hogy ez számomra mit jelenthet, azt már nem tudom kifejezni. Nem találok rá pontos szavakat,”⁵⁶⁷ mert - talán - az igazságra nincsenek is pontos szavak. Egy régi álmom. Megfoghatatlan, test nélküli létező, mely körbeleng mindent. A fehér csont sötét üregének legmélyéről, nesztelenül kiárad a világba, és valósággá formálódva, végül ő maga lesz a világ. Betűk és szavak képtelenek magukba fogadni, csak az elfeledett, kiszáradt csontok engedik, hogy beléjük áramoljon. Egyedül ezek a néma őrzők képesek hordozni a kifejezhetetlent. Az álmofejtő, a szemgolyóiba égetett jellel,⁵⁶⁸ szinte vakká válik ebben a világban, hogy egy másikba bepillantasson, s a sötét tintával lepecsételt betűkbe zárt valóság, így lassanként elveszti hatalmát fölötte. Homályos pupillái, maradék erejükkel, egy pillanatra megdermesztik az időt, és az örökkévalóságban megállva, magukba zárják ennek a világnak, számukra utolsó darabkáját.

Ez egy valóságos világ

„Aki a büntetőeljárás elméletében a megismerés és az igazság kérdéseivel foglalkozik,”⁵⁶⁹ készen kell állnia, hogy bármikor szembe találhatja magát Akutagawa szamurájával.⁵⁷⁰ És nyugtalanítónak tűnő kérdéseket kell feltennie...

-Valóságos világ az, amit érzékel maga körül?

-Ebből a valóságból mennyit képes megtapasztalni?

-A világok, valóságok, valóságos világok és világtalan valóságok különös labirintusában, hol van az a hely, amit igazságnak nevezünk?

-Mennyi féle valóságon át, vezet az út az igazságig?

...Melyekre a választ leginkább önmagában találhatja meg, még ha a világ végére kell is elmennie, hogy emlékezetébe idézze. És végül nem tehet mást, el kell mennie odáig. A jogtudomány viszont, „tárgya és feladata által meghatározottan, a filozófiától eltérően, e kérdéseket elsősorban a jogi fogalmak, és intézmények világában vizsgálja... Az eljárási jog tudományában tehát nem a szenzualizmus, empirizmus vagy racionalizmus alapkérdéseit tárgyalják, hanem a legális vagy szabad bizonyítási rendszer, a tanúk, szakértők, a tárgyi

⁵⁶⁶ A XVI. században, Kínában keletkezett *Nyugati utazás* című regény egyik szereplője. A Mennyek Trónját kívánja megszerezni, Buddha tenyeréből azonban nem tud kiugrani, s így végül nem sikerül Jáde Császárt a trónjától megfosztania. A regény szerzője ismeretlen, de sokan *Wu Cheng'ennek* tulajdonítják. A hazai irodalomban a majomkirály történetét, Szabó Lőrinc dolgozta fel, a *Szun Vu Kung lázadása* című versében.

⁵⁶⁷ MURAKAMI Haruki: *Világvége és a keményre főtt csodaország*. Geopen Könyvkiadó, Budapest. 2008.

⁵⁶⁸ Uo.

⁵⁶⁹ KIRÁLY Tibor: *Büntetőtételt a jog határán*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1972. 53. o.

⁵⁷⁰ AKUTAGAWA Ryūnosuke (1896-1927) japán író, műfordító. A *bozótmélyben* című novellájában egy halálesetet dolgoz fel oly módon, hogy maga a novella vallomások láncolatából épül fel és AKUTAGAWA nyitva hagyja a kérdést: *mi történt a szamurájjal?* E novella, valamint *A vihar kapujában* című elbeszélés alapján KUROSAWA Akira 1950-ben készített filmet *A vihar kapujában* címmel. A kifejezés (ti. Akutagawa szamurája) egy korábbi - megjelenés alatt álló - tanulmányom címére utal, amelyben az igazság természetével foglalkoztam.

bizonyítékok szerepét... a belső meggyőződés jelentőségét és más jogi kérdéseket. Eközben a megismerés és igazság ismeretelméleti kérdései a háttérben meghúzódnak, habár döntően befolyásolják mind a vizsgálatok premisszáit, mind a végső következtetéseket.”

Az igazság büntető eljárásjogi problematikája ennek ellenére akkor válik igazán érdekessé, amikor a valóságok csillagporos országútján keresztül haladva és Világvége magas fala előtt álldogálva, megpillanthatjuk Sun Wukong végzetét. Ezért egy utazásra hívlak: a büntetőeljárás varázsköréből kilépve, valóság-utakon járva, az igazsághoz.

A büntetőeljárás középpontjában ugyanis, az igazság áll. Mégis, egyre többször írunk róla úgy, mint láthatatlan, és a gyakorlatban egyre ritkábban érzékelhető - létezőről. Egyelőre ugyanis létező, annak ellenére, hogy lassanként létjogosultsága és léte is megkérdőjeleződik. A törvény szövegében is csak „a tényállás... valóságnak megfelelő tisztázása” utal léteire és az eljárásban betöltött szerepére. De vajon „a valóságnak megfelelő tisztázás”, egyet jelent az igazsággal? Vagyis, a valóság az igazság? És ha igen, mi a valóság? Ehhez induljunk most ki abból a feltevésből, hogy a büntetőeljárásban a valóság, minden esetben a múltat jelenti: egy elmúlt valóságot - a bűncselekményt. A büntetőeljárás tárgya, ebből következően, minden esetben egy megvalósult emberi magatartás, melyet - a társadalom tagjainak többsége által támogatottan - a társadalom vezetői büntetendővé nyilvánítottak. Ez azt jelenti, hogy az eljárásban kizárólag egy valósággá vált büntetendő emberi magatartás anyagi- és eljárásjogilag releváns tényeinek van jelentősége, minden egyéb kívül esik a vizsgálódási körén. Megismerésük pedig elengedhetetlen a büntetőeljárás céljának, a büntetőjogi felelősség kérdésében való döntésnek a meghozatalához. Vagyis a büntetőeljárás szempontjából két lényeges előfeltevés, hogy

- az igazságszolgáltatás, „mint gyakorlati tevékenység óhatatlanul előfeltételezi, hogy létezik az állításainkon kívüli valóság;”⁵⁷¹ és

- ez, a tőlünk független valóság, megismerhető.

Az „állításainkon kívüli valóság”- gal kapcsolatos gnoszeológiai felfogásnak, az eljárásjogban, az objektív valóság a megfelelője, amely röviden annyit jelent, hogy a bűncselekményt el kell követni ahhoz, hogy a megismerése egyáltalán szóba kerülhessen. Megismerésről - absztrakt értelemben - ugyanis oly tényekkel kapcsolatban beszélünk, amelyek a megismerés pillanatában léteznek. Ellenkező esetben ugyanis arról volna szó, hogy a szubjektum a megismerés során teremti meg a valóságot, ami viszont teljesen megkérdőjelezné magának a büntetőeljárásnak a létjogosultságát, mert - bármily abszurd módon hat is - ezzel nem kevesebbet állítanánk, ha végig vinnénk a gondolatot, hogy a bűncselekményt maguk a hatóságok teremtik, miközben meg akarják ismerni az azzal kapcsolatos tényeket.⁵⁷² A bűnüldözés így sajátos - államilag támogatott - bűnteremtéssé változna...

Maga az eljárás - ennek alapján és gnoszeológiai értelemben véve - megismerési folyamat, „amelyre jellemző a haladás az érzékitől a gondolatihoz, a jelenségtől a lényeghez... Helytelen azonban a büntetőeljárást, mint megismerési folyamatot valahogy sablonosan azonosítani a gnoszeológiában ábrázolt megismerési folyamattal. Ez ugyan a büntetőeljárásban végig és többszörösen jelen van: a nyomozó, a szakértő, az ügyész, a védő, a bíró megismerésében, jelen van az egyes tények és az egész ügy megismerésében is. A büntetőeljárás, mint jogi processzus e szerint felfogható megismerési folyamatként is, de ennek keretei, fázisai, periodizációja sajátos.”⁵⁷³ Mindez természetesen azt feltételezi, hogy - szintén gnoszeológiai értelemben véve - a valóság megismerhetőségét fogadjuk el. E nélkül ugyanis nehezen lenne elképzelhető, hogy büntetőeljárásról beszéljünk, mivel a megismert és

⁵⁷¹ **BÁRD Károly:** *Igazság, igazságosság és tisztességes eljárás.* Fundamentum. 2004. 1. szám. 44-50. o. (48. o.) **ARISZTOTELESZ** megfogalmazásában: „Bizonyos, hogy nem azért vagy fehér, mert mi az gondoljuk, hogy igazán fehér vagy, hanem mert fehér vagy, azért van igazunk, amikor ezt állítjuk.” (*Metafizika*. IX. könyv, 10. fejezet, 1051b. Hatágú Síp Alapítvány. Budapest. 1992.)

⁵⁷² A kvantummechanika szerint megfigyeléseink befolyással bírnak a valóságra, amelyet az ún. „kétréses kísérlet”- tel (nevezetesen, hogy a foton egyszerre részecske-, illetve hullámtermészetű) is bizonyítottak. **John Archibald WHEELER**, amerikai fizikus szerint azonban megfigyeléseink a múltra is kihatnak. „*A múlt nem létezik, amíg meg nem mérjük a jelenben*”. Amivel nem kevesebbet állít, mint, hogy mi magunk teremtyük meg a múltunkat a megfigyeléseinkkel. (A „kétréses kísérlet”-tel kapcsolatban részletes leírást tartalmaz **John GRIBBIN:** *Schrödinger macskája című könyve.* Akkord Kiadó. 2001. 154-162. o.)

⁵⁷³ **KIRÁLY Tibor:** i. m. 71. o.

ennek révén megállapított valóság híján nem lenne alapja a büntetőjogi felelősség megállapításának és az ehhez fűződő jogkövetkezmények alkalmazásának. Egész pontosan egy elképzelt (fiktív) alapja lenne. A kérdés ezt követően pedig akként hangozhatna: ténylegesen létező-e a fiktív valóság? Nincs kizárva, hogy a fiktív valóság egy valóságos valóság, de erről az ügy érdemében döntő hatóságnak - jellemzően a bíróságnak - nem volna tudomása. Meggyőződése természetesen lehetne, de tudomása, vagyis ismerete nem - legalábbis, a napjainkban általánosan elfogadott felfogás szerint. Az ismeretet ugyanis megismerés-függőnek tekintik, vagyis a tapasztalás megelőzi a tudást. Mégis, talán érdemes elgondolkodni, hogy létezik-e megismerés nélküli ismeret, tapasztalat nélküli tudás? Ami engem illet, úgy vélem, igen: intuíciónak hívják. Az természetesen más kérdés, hogy van-e helye a büntetőeljárásban? Ez azonban már egy másik dolgozat témája, s így ezzel a továbbiakban nem szeretnék foglalkozni.

A világ absztrakt megismerhetőségét követően kerülhet csak szóba annak konkrét, egyedi esetekre vonatkoztatott lehetősége. A büntetőeljárásban ez utóbbinak van igazán szerepe és - noha gyakran hangsúlyozzák, hogy nem minden esetben sikerül felderíteni a bűncselekményt - a büntetőeljárás léte szükségszerűen abban a feltevésben gyökerezik, hogy a megismerés a konkrét esetek mindegyikében lehetséges. Az természetesen, hogy a lehetőségből - különböző (de nem objektív) okok folytán⁵⁷⁴ - végül is mi valósul meg, más kérdés.

Az a különbségtétel, amit Király Tibor alkalmaz a megismerés határainak elemzésekor, véleményem szerint szükségtelen. Abban az esetben ugyanis, ha a valóság, valamint a különböző valóságok homogénnek tekinthető részeiből felépülő világ megismerhetőségét fogadjuk el, akkor önellentmondásba keveredünk a határok és korlátok emlegetésével, különösen, ha azt a megismerőn kívül álló oknak tekintjük. Ezzel ugyanis éppen azt állítjuk, hogy bizonyos esetekben, bizonyos körülmények fennállása esetén, nem lehetséges a

⁵⁷⁴ **KIRÁLY Tibor** a *Büntetőítélet a jog határán* című monográfiájában részletesen foglalkozik a megismerés akadályaital, korlátaival, melyeket két nagy csoportra oszt: az ún. objektív határookra és a jog által húzott határookra. Az elsőbe tartoznak a külvilág változásai, amelyeket nagyrészt az időmúlás keletkeztet, míg a másodikba az alábbiak.

a) *A büntetőjog* határozza meg a büntetőeljárásbeli megismerés kereteit azáltal, hogy megállapítja mi minősül bűncselekménynek, amivel egyúttal a büntető anyagi jogilag releváns tények körét is meghatározza. A büntetőeljárásban pedig - részben - ezeket a releváns tényeket kell megállapítani ahhoz, hogy a büntetőjogi felelősség kérdésében megalapozottan lehessen dönten.

b) *A büntetőjog* határozza meg továbbá azokat az akadályokat, feltételeket is, amelyek fennállása, vagy hiánya a büntetőeljárás megindításának, lefolytatásának akadályait jelentik. Ezeket eljárási akadályoknak, vagy negatív eljárási feltételeknek nevezzük, s éppen azáltal, hogy a büntetőeljárást akadályozzák, az igazság megismerésének útjában is állnak. Ilyen akadályok például a büntethetőséget kizáró és megszüntető okok, amelyeket a büntetőtörvénykönyv sorol fel, de megjelennek az eljárási törvényben is, de itt már akadályokként, amelyek fennállása esetén büntetőeljárást nem lehet indítani, a már megindultat meg kell szüntetni, illetve felmentő ítéletet kell hozni. Annak eldöntése azonban, hogy adott esetben fennállnak-e ilyen akadályok, sokszor éppen az eljárás során történő megismerési folyamat eredményeként derül ki, s attól függően, hogy mikor, a megismerés akár teljes is lehet. Vagyis az igazságot megállapíthatják az eljárásban, de következményeit nem alkalmazhatják.

c) *A büntetőeljárási jog* is tartalmaz olyan szabályokat, amelyek a valóság megismerését korlátozzák. Mivel a büntetőeljárás szakaszokra osztható, ezért a tisztán processzuális akadályok is ezekhez kapcsolódnak. Az eljárás során az ügy mindig egy magasabb szakaszba jut, annak megfelelően, ahogy a megismerés egyre inkább előrehalad. Ehhez azonban speciális feltételeknek kell fennállniuk, hiányuk pedig értelemszerűen akadályként jelentkezik; az ügy nem juthat tovább egy magasabb megismerési szintre. Ilyen akadályt jelent például a törvényes vád hiánya, amely lehetetlenné teszi, hogy az ügy bírósági tárgyalásra kerüljön, s így azt is, hogy a bíróság ítéletében megállapítsa az igazságot.

d) Végül pedig mind az anyagi, mind pedig az eljárási jog tartalmaz *ún. bizonyítási tilalmakat*, amelyek úgyszintén a megismerés útjában állnak.

megismerés. Az olyan szabály pedig, amely alól létezik kivétel, nem szabály. Ami, tehát nem határozott igen, az nem. Az időmúlásnak nevezett és Király Tibor által objektívnek tulajdonított körülmény valójában a jog által húzott határ. A jogalkotó az, aki a büntetőeljárás idejét meghatározza, és ő fűz jogkövetkezményeket az eljárási idő hatóságok általi túllépéséhez, illetve elmulasztásához. Ezen jogkövetkezmények közül a leglátványosabb az elévülés. Míg ugyanis a büntetőeljárás hatóságait és a bíróságot kötik a megszabott határidők, addig a történész számára az idő, mint akadály, nem létezik. A különböző technikai újítások alkalmazásával pedig védképp nem.

A büntetőeljárás tehát az objektív valóságból felépülő, s így a szubjektum által teremtett világban létezik. De aggodalomra nincs ok: a látható ellentmondást, első pillantásra láthatatlan egyensúly tartja egységben.

A valóságot kétség kívül - legalább részben - a szubjektum hozza létre a tetteivel, és tudatának erejével. Egészen addig a valóság csak számtalan variációjú és egymással párhuzamos lehetőség.⁵⁷⁵ A szubjektum közrehatása következtében azonban a lehetséges valóságok közül az egyik a jelen pillanat létezőjeként az egyetlen valósággá⁵⁷⁶ változik. S éppen azért, mert ténylegesen is valóság - tehát létező - megismerhető. A büntetőeljárás nyelvére átfordítva ez a következőket jelenti.

A jogalkotó azzal, hogy bizonyos emberi magatartásokat büntetendővé nyilvánít, megteremti a bűn lehetőségét.

„Ezen a világon nem létezik abszolút jó, és ugyanúgy abszolút rossz sem... A jó és a rossz nem mozdulatlan és rögzített, hanem folyton helyet és helyzetet cserél. Ami most jó, az a következő pillanatban talán rosszba fordul át, és ez fordítva is lehetséges... A lényeg, hogy megőrizzük a folyton mozgásban lévő jó és rossz egyensúlyát. Ha az egyensúly elbillen az egyik irányba, akkor nehezen lehet megőrizni a szabályokat. Bizony, maga az egyensúly a jó.”⁵⁷⁷ Mindez azonban egyet jelent valami nagyon fontossal: a szabadsággal és az azzal kéz a kézben járó felelősséggel. Ahogy Hans Kelsen is utalt erre a tanulmányában,⁵⁷⁸ a relativista morálfilozófia - bármennyire is amorálisnak tartják - a legszigorúbb üzenetet közvetíti az emberek felé, amit én valahogy így fogalmazok meg. „Tudd, Ember, hogy igazán szabad vagy. Szabadságodban áll megtenni bármit, amit akarsz. Válassz hát szabadon! De emlékezz: minden tetednek következménye van, itt és most. Senki nem ítél el, senki nem von felelősségre, de végül Neked Magadnak kell szembenézned azzal, amit teremtettél. Itt és most.” Az emberi társadalmak azonban szeretik meghatározni - a működésük érdekében - mi a jó és mi a rossz, vagyis egy olyan értékrendet felállítani, ami a működésük és berendezkedésük alapja lehet. És minél több ember véli úgy, hogy egy adott dolog, egy adott tulajdonság ilyen vagy olyan, annál biztosabb alapokra épít fel egy társadalmi rendszert. A képlékeny létet rideg és szilárd formába kövesítve így alkot végül jogot és bűnt.⁵⁷⁹ A jog szilárdítóanyaga az, ami a társadalmat végtére is egybe tartja. Mindez azonban korántsem jelenti, hogy a jog valamiféle abszolút értéket védelmezne. A társadalom többsége által védelemre érdemesnek ítélt érték - hajtson fejet és térdet előtte bármily sok ember - akkor is relatív érték marad, ahogy az is, amelyik oltára előtt kevesebben áldoznak. Ezek a számok pedig koronként, helyenként és szituációnként váltakoznak. Adolf Hitler ma kisebb tömeget volna képes eszméje és célja mögé felsorakoztatni. Talán. Jézus Krisztust ma nem végeznék ki. Talán.⁵⁸⁰

⁵⁷⁵ Vö: ARISZTOTELÉSZ: *Metafizika*.

⁵⁷⁶ A szubjektum számára.

⁵⁷⁷ MURAKAMI Haruki: 1Q84. Második kötet. Geopen Könyvkiadó, Budapest. 2011.

⁵⁷⁸ HANS KELSEN: Mi az igazságosság?

⁵⁷⁹ Nem véletlenül írhatta OSCAR WILDE a következőket. „Nem szeretem a törvényt. Ha nem lenne törvény, nem lenne mit megszegni.” És ezzel tökéletesen igazolja azt is, amit jóval korábban már WILLIAM SHAKESPEARE is megállapított, vagyis, hogy „nincs a világon se jó, se rossz, gondolkodás teszi azzá.” (Hamlet)

⁵⁸⁰ Mindez nem jelenti azt, hogy, hogy az értékítéleteknek és az általuk teremtett jónak és rossznak; helyesnek és helytelennek stb. ne volna értelme. A relativitás oly eszköz, mely segít az embernek megtapasztalnia, hogy Ki Ő Valójában. Az értékítéletek útjelző-táblák, nem kevesebbek, de nem is többek ennél. Eszközök, de nem célok: létük egymástól függ és egymásból fakad, hiszen „amikor az Ég Alattiban mindenki felismeri a szépről, hogy szép, akkor megjelenik a rút is. Amikor mindenki felismeri a jóról, hogy jó, akkor megjelenik a rossz is. Ezért lét és nemlét egymásból születik, nehéz és könnyű

Csáth Géza nem véletlenül írja a következőket az erkölcsről és - ezzel párhuzamosan, s belőle szükségszerűen fakadóan - a bűnről. „Az erkölcs nem valami állandó: változik. Megfelel a kornak, s így semmiképp se jó ellentétbe a józan ésszel és az emberi törvényekkel.”⁵⁸¹ Oscar Wilde-ot - például - így a viktoriánus értékek és elvek nyomvonalán haladó Angliában minden bizonnyal igen erkölcsös és ami még ennél is fontosabb, jogszerű volt hosszú évekre a readingi fegyház falai és rácsai mögé zárni.

Amikor tehát az egyén értékrendje szembe áll a társadalomával, az úgynevezett erkölccsel,⁵⁸² akkor - amennyiben ezen érték egyúttal a jog által is védetté nyilvánított érték - az egyénből a bíróság döntése által, hivatalosan is bűnöző válik és ennek következményeit viselni kénytelen.

Még érdekesebb a probléma, amikor az egyén számára morális problémát okoz, vajon melyik értéket kövesse: azt, amit helyesnek érez, ami a lelkéből fakad, vagy amit kívülről a társadalom, s végső soron az állam igyekszik rákényszeríteni? A benne lakó istenség és a számára otthont adó haza szeretete között feszülő - állam által generált - konfliktus szép és meghatározható feloldása Szókratész megoldása. Egyszerre volt képes követni belső vezetőjét és a hazája iránti szeretetből - elutasítva a szökés lehetőségét - elfogadni az államának törvényei szerint járó büntetést.

Morálfilozófiai kérdéseket a maguk mélységében itt és most nyilvánvalóan nem áll módomban fejtegetni, e rövid kitérő erejéig azonban mégis szükségesnek ítélem megemlíteni problematikáját, tekintettel arra, hogy a büntetőjog és a büntető eljárásjog létének is magyarázatoként szolgál, valamint - ahogy arra dr. Várhegyi Éva törvényszéki bíró felhívta a figyelmet - nagyon is érzékelhetően él a Büntető Törvénykönyvből ismerős „társadalomra veszélyesség” intézményében, mely nélkül - mint tudjuk - nem létezik bűncselekmény. Az azonban, hogy mi a társadalomra veszélyesség, sok mindentől függ, többek között a bíró megítélésétől is. Ezek viszont ismételtelen olyan kérdések, amelyek részletes tárgyalása egy másik dolgozat témája lehetne, s így most csak oly mértékben érintettem, amennyire szükségesnek éreztem.

A bűn létrehozása ily módon, egy értékelési folyamat eredménye, mely szerint bizonyos emberi magatartások veszélyesek a társadalomra, így a valóság alakításának ezen módját a jogalkotó megtiltja az egyének számára. A bűncselekmény jogalkotó általi meghatározásával tehát még nem jött létre az a valóság, amely a büntetőeljárás tárgyaként szerepel. A büntetőeljárás ugyanis a jogalkotó által előre, absztrakt módon kijelölt lehetséges, de a szubjektum által ténylegesen is létrehozott valóság megismerésének egy sajátos, elvek és értékek mentén működő, eljárási formákhoz kötött eszköze. Ebből viszont az következik, hogy - ellentétben az általános felfogással - nem a bűncselekmény a büntetőeljárás tárgya, hanem az a valóság-rész, amelyet az elkövető a bűncselekménnyel létrehozott. A megismerés tárgya ugyanis nem lehet más, mint a valóság, ami mindig az adott pillanat létezőit⁵⁸³ foglalja magában, de a bűncselekmény a büntetőeljárásbeli megismerés idején nem része a valóságnak. A megismerés tárgya mindig a bűncselekmény nyoma, amelyből vissza lehet

egymást hozza létre, hosszú és rövid egymást alakítja, magas és mély egymásba hajlik, zeneszó és énekhang egymással cseng össze, előbbi és későbbi egymást követi.” (LAO-CE: *Tao Te King.*)

⁵⁸¹ CSÁTH Géza: *Hamisság és igazság.* Lazi Könyvkiadó. 2007. 15. o.

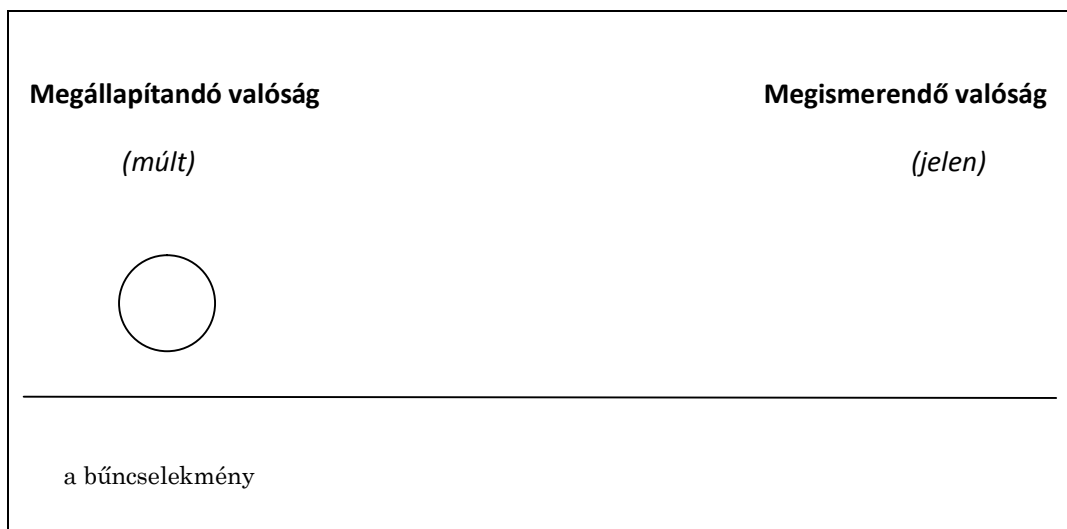
⁵⁸² OSHO például kifejezetten elutasítóan nyilatkozik az erkölcsről, amikor a következőket írja róla. „Az erkölcs igen közönséges, világi, középszerű; az erkölcs nem juttat téged a legvégsőhöz, nem isteni eredetű. Az erkölcs pusztán egy társadalmi stratégia. Ezért lehet az, hogy ami jó az egyik társadalomban, az rossz a másikban; ugyanaz a dolog, ami Indiában jónak számít, Japánban elítélendő. Ugyanaz a dolog, amit ma jónak tartanak, holnapra már lehet, hogy rossznak számít. A moralitás egy társadalmi melléktermék, egy társadalmi stratégia a te rendszabályozásodhoz. Az a te belső rendőrd, egy bíró, aki benned csücsül - ez egy ügyes fogás a társadalom részéről, hogy bizonyos eszmék, melyeket rád szeretne erőltetni, hipnózisban tartsanak. Például, ha te egy vegetáriánus családba születél, akkor számodra a nem vegetáriánusok a legnagyobb bűnözők.” Egy másik helyen pedig: „A társadalom csak két alternatívát kínál fel neked: vagy őszinte leszel és bűnöző, vagy hazug és tiszteletreméltó. A harmadik alternatívát nem engedi meg. Miért nem engedi meg neked a harmadik alternatívát? - azért, mert az olyan egyéneket eredményezhetne, mint Jézus, Buddha vagy Krisna, akik mellett a tömeg középszerűnek, sértettnek és megalázottnak érezné magát.”

⁵⁸³ A megismerésnek ugyanis feltétele, hogy a tárgya a megismerés pillanatában ne csak *már*, hanem *még* létezzon.

következtetni a kiváltó okra. A büntetőeljárás feladata ekként az adott (jelen) valóság megismerése, de a célja már egy másik (jelen nem lévő) valóság megállapítása, a bűncselekményé.

A lineáris idő a most (a jelen) állapota, s így az egyetlen (a tényleges) valóság maga a jelen. A büntetőeljárás elmélete, ennek ellenére, „kettéhasítja” a valóságot: és így a megismerés tárgyát is. A valóság ily módon a büntetőeljárásban sajátos módon, duplikáltan van jelen: egyrészt, mint a közvetlen megismerés tárgya (megismerendő valóság); másrészt, mint a közvetett megismerés tárgya (megállapítandó valóság).

Így voltaképpen, amiről írok, nem újdonság, csak meglátásom szerint az utóbbi, valójában nem megismerés, hanem a megismerésből levont következtetés révén tett, és egy elmúlt valóságra vonatkozó, *megállapítás*.



1. számú ábra

A két fogalom közti különböztetés azonban nem teljesen egyértelmű, ráadásul gyakran használják szinonimaként. A megismerés fogalma kétség kívül filozófiai eredetű és a büntető eljárási jog elmélete, érzékelhetően, fenntartásokkal viseltetik e fogalmak mechanikus átvételétől.⁵⁸⁴ Amennyire lehetséges - tárgyára és az eljárás sajátosságaira tekintettel - saját fogalmakkal dolgozik.⁵⁸⁵ Ezek közé tartozik a ténymegállapítás, valamint a tényállás is.

⁵⁸⁴ Vö.: **ÁDÁM György**: *Az igazság érvényesülése a büntető eljárásban*. Jogtudományi Közlöny. 1967. 10-11. szám 612-618. o.

⁵⁸⁵ A büntetőeljárást szabályozó törvények egyike sem ismeri és nem is tartalmazza a megismerés kifejezést. Az **1896. évi XXXIII. törvénycikk a Bűnvádi Perrendtartásról** (a továbbiakban: Bp.) például az adatok kipuhatólását, valamint kiderítését tartalmazta a megállapítás mellett.

Bp. 83. §: „A nyomozás tárgya azoknak az adatoknak a kipuhatólása és megállapítása, melyek a vád emelése vagy nem emelése kérdésében a vádló tájékoztatására szükségesek...”

Bp. 102. §: „A vizsgálat célja azoknak az adatoknak bírói kiderítése és megállapítása, melyek alapján eldönthető, hogy van-e helye a fő tárgyalás elrendelésének, vagy hogy meg kell-e szüntetni a bűnvádi eljárást...”

Az **1973. évi I. törvényben** hasonlóképp mellőzte a jogalkotó a megismerést.

5. § (1) bek.: „A hatóságok feladata, hogy az eljárás minden szakaszában a tényállást alaposan és hiánytalanul tisztázzák, a valóságnak megfelelően állapítsák meg...”

A hatályos **1998. évi XIX. törvény** (a továbbiakban: Be.), elődeihez hasonlóan, adós marad a megismeréssel.

75.§ (1) bek.: „A bizonyítás során a tényállás alapos és hiánytalan, a valóságnak megfelelő tisztázására kell törekedni...”

164.§ (2) bek.: „...A tényállást oly mértékben kell felderíteni, hogy a vádló dönthesse arról, vádat emel-e.”

A tényállás voltaképpen a valóság büntető eljárásjogi megfelelője,⁵⁸⁶ mely egyrészt kifejezi, hogy e sajátos megismerési folyamat tárgya nem a valóság általában véve, hanem annak egy, a Büntető Törvénykönyv Különös Részében elhelyezett - tehát büntetőjogi normába foglalt - valamely emberi magatartás konkrét megvalósulása. Még nyilvánvalóbbá és pontosabbá teszi ezt a tényállás-megállapítás fogalma.⁵⁸⁷ A büntetőjogi normában meghatározott és tényállásokba foglalt emberi magatartást a jogalkotó ugyanis - mesterségesen - tényállási elemekre bontja, amellyel így pontosan meghatározza, mely tényeket (valóság-darabkákat) kell az eljárás során megállapítani.⁵⁸⁸

Másrészt kifejezi azt is, hogy itt nem l'art pour l'art megismerésről van szó, hanem ennek konkrét célja van: az igazságszolgáltatás. És ez az a pont, ahol tetten érhető és megérthető a megismerés és megállapítás fogalmainak egybe mosása.

A büntetőjogi norma tényállás-elemeinek a megállapítása a büntetőeljárás célja,⁵⁸⁹ mert ebben az esetben van lehetőség a büntetőjogi felelősség kérdésében való döntésre és végső soron az igazságszolgáltatásra. A megismerés így természetes módon tűnik el a megállapítás mögött, hiszen az - ebből a szempontból nem más, mint - eszköz. De ettől - s épp ettől - nem azonos a kettő. ⁵⁹⁰ A megismerés ugyanis a valóság megállapítására irányul.⁵⁹¹

S „mindig csakis egyetlen valóság létezik.”⁵⁹²

Világvége

„Súlyos időkben kétértelmű, régi álmok nehezdednek a lelkedre. Úgy haladsz tovább, hogy folyton menekülsz előlük. De elmehetsz a világ végére is, az idő súlya alól nem tudsz kibújni. De azért a világ végére el kell menned. Mert nem tehetsz mást, el kell jutnod odáig.”⁵⁹³ És Világvégén szembe kell nézned az igazsággal. Neked éppen úgy, mint nekem és mindenki másnak.

⁵⁸⁶ **CSÉKA Ervin** ezt a fogalmat több rétegűnek tekinti, melyet lehet filozófiai; társadalomtudományi; jogi és végül büntetőjogi értelemben használni. S ez utóbbin belül megkülönbözteti az anyagi és az eljárásjogi vetület. (**CSÉKA Ervin**: *A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1968. 211. o.) Nem feltétlenül rossz ez a megközelítés, ugyanakkor én úgy vélem, hogy a ténymegállapítás, különösen pedig a tényállás-megállapítás sajátosan jogi fogalmak, amelyek a valóság filozófiai fogalmát hivatottak helyettesíteni az eljárási jog tudományában is.

⁵⁸⁷ Lásd: **NAGY Lajos**: *Tanúbizonyítás a büntetőperben*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1966.

⁵⁸⁸ Amennyiben azonban a bűncselekménynek eredménye van ezt nem csak megállapítják, hanem megismerik, mivel a jelen valóság része. Az eredmény a bűncselekmény okozata, mely bizonyos esetekben a tényállási elemek között szerepel.

⁵⁸⁹ Ez a kijelentés csak abban az esetben tekinthető helyén valónak, amennyiben a büntetőjogi normát tágan értelmezzük és az alatt nem csak az anyagi, hanem az eljárási jogi tényeket, illetve normákat értjük. A büntetőeljárás és különös tekintettel az annak végén jelentkező igazságszolgáltatás szempontjából releváns tények köre ugyanis nem csupán a Büntető Törvénykönyv normáiban foglalt, hanem az eljárási jogszabály által meghatározott tényeket is felöleli. A relevancia bizonyítás-elmélet szempontjából jelentőséggel bíró témáját azonban nem szeretném e dolgozatban részletesen tárgyalni, minthogy nem kötődik szorosan jelen témához.

⁵⁹⁰ **CSÉKA Ervin** a ténymegállapításnak egy tágabb és egy szűkebb fogalmát különbözteti meg, mivel úgy véli, hogy a ténymegállapítás a büntetőeljárásban végzett jogszabály-alkalmazáshoz kötődik. Így tágabb értelemben folyamat, vagyis a teljes tény-felderítési tevékenység értendő alatta; míg szűkebb értelemben az egész ténymegállapítási folyamat eredményének leszűrése a ténymegállapító aktusban, ami a jogalkalmazói aktus alkotórésze, az ún. tényállás megállapítása. A tágabb értelemben vett ténymegállapítás alá tehát besorolja a megismerést is. „A megállapítás, ennél fogva – mélyebb tartalmában – megismerő tevékenység, az objektív valóság egy jelenségének az objektív igazság erejével való megragadása...A megállapítás lényegét tevő megismerés (észlelés, tudomásszerzés) folyamata feltételez továbbá egyéb résztevékenységeket is. Ezek a megállapítás eljárási szakaszai: tényadatok kutatása, felderítése, gyűjtése, megvizsgálása, ellenőrzése... következtetés, értékelés.” (**CSÉKA Ervin**: i.m. 213. és 218. o.) Hozzá hasonlóan, **NAGY Lajos** is a ténymegállapítás részeként határozza meg a megismerést, azonban oly részeként, mely a lényegét adja. (**NAGY Lajos**: i. m. 16. és 19. o.)

⁵⁹¹ **KIRÁLY Tibor** azt írja, hogy az igazság megállapítására irányul. (**KIRÁLY Tibor**: i. m. 56. o.) Én viszont ezzel nem értek egyet. Az igazságot ugyanis *ténylegesen* nem lehet megállapítani, kizárólag *megteremteni*. Erről azonban a későbbiekben, amikor az igazság természetét vizsgálom, lesz még szó.

⁵⁹² **MURAKAMI Haruki**: 1Q84. Első könyv. Geopen Könyvkiadó. Budapest. 2011.

⁵⁹³ **MURAKAMI Haruki**: *Kafka a tengerparton*. Geopen Könyvkiadó. Budapest. 2010.

Mit látsz majd Világvégén?

Egy biztos: mást, mint én. Mert nincs két ember, aki számára a világ vége ugyanaz lenne. S épp ezért „nem akarom, hogy azon az úton kövess engem, amelyen én haladok a céloom felé. Járd a saját utadat, kövesd az általad meghatározott irányt, amely belső késztetéseidnek a leginkább megfelel. Ne fogadj el semmilyen állítást, csak azért, mert tőlem származik. Ha százszorosán igaz is, mégsem a Te igazságod, nem a Te tapasztalatod, és így nem is fogsz vele azonosulni. Az igazat valósítsd meg, és akkor magadévá fogod tenni az igazságot.”⁵⁹⁴Akkor tudni fogod, hogy Világvégére érteztél.

Az előző részben írtak alapján úgy tűnhet, hogy „igazságtalanná” tettem a büntetőeljárást, figyelemmel arra, hogy egészen idáig, kizárólag valóság-megismerésről és valóság-megállapításról esett szó. Ráadásul a törvény szövege sem utal rá - ahogy arról már fentebb esett szó - hogy az igazságnak bármiféle szerepe is volna az eljárásban... De lehetséges volna igazságot szolgáltatni, igazság nélkül? S ha nem, akkor, vajon, hol van az igazság a büntetőeljáráásban?

Ahhoz, hogy erre választ kapjunk, induljunk ki abból, az irodalomban elfogadott álláspontból, mi szerint az igazság és a valóság nem azonosak. E felfogás értelmében az igazság egy sajátos - a valóság (objektum) és a megismerő (szubjektum) közötti - viszonyrendszeren belül értelmezhető, illetve határozható meg, mint a megismerő tevékenység eredményeként kialakuló ismereteink objektív tartalma. S miután ismereteink a külvilágban ítéletek, kijelentések formájában jelennek meg, adódik a magától értetődő következtetés, hogy az igazság a kijelentések tulajdonsága.⁵⁹⁵ Egy kijelentés ugyanis akkor igaz, ha tartalmát tekintve objektív, tehát a valósággal megegyező.

Ez a meghatározás azonban, kizárólag akkor érvényes rá, ha a külvilágban való megjelenése során vizsgáljuk. Másképp szólva: az igazság a külvilágban, mint a kijelentések, ítéletek tulajdonsága jelenik meg. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az igazság, mielőtt a külvilágban megjelenne, már korábban létrejött: a megismerő tudatában. A szubjektum ugyanis a világról, a megismerésen keresztül alkot képet magának, s így a valóság voltaképpen csak, mint igazság⁵⁹⁶ létezik számára. A valóságnak megfelelően megismert tény: igazság. A megismeréssel viszont a valóság eltűnik a tudatban, egész pontosan, átalakul: igazsággá. Ezért mondhatjuk, hogy az igazság a szubjektum teremtménye. Kizárólag benne és általa létezik, tőle függetlenül soha. Mi következik ebből?

Az igazság tudati (a tudat terméke).

Az igazság, maga a valóság.

Természetét tekintve, tehát kettős jelleggel bír, ami létezésének két, konjunktív előfeltételéből fakad: a szubjektumból és az objektumból (valóság), amelyek meghatározzák azt a két elemet, amelyből felépül. Az egyik a keletkezési helyére, a másik, a tartalmára vonatkozik.

Az igazság két eleme így a következő: egy tudati és egy objektív elem. Amennyiben az első megtalálható, de az utóbbi hiányzik képzelmenyről; ha fordított helyzet áll fenn, valóságról beszélhetünk.

| | Tudati elem | Objektív elem |
|----------------|-------------|---------------|
| Képzelmény | x | |
| Valóság | | x |
| Igazság | x | x |

1. számú ábra

Ennek ellenére, az irodalomban, megfigyelhető, kettős természetének figyelmen kívül hagyása és az objektív jelleg túlhangsúlyozása. Ennek okát a következőben látom.

⁵⁹⁴ Jiddu KRISHNAMURTI.

⁵⁹⁵ KIRÁLY Tibor: i. m. 154. o.

⁵⁹⁶ „Nincs... bizonyosabb... mint ez, hogy minden, ami a megismerés számára létezik, tehát ez az egész világ, csak a szubjektumra vonatkozó objektum, a szemlélő szemlélete, egyszóval képzet... Minden, ami valaha csak volt vagy valaha lehet a világon, kikerülhetetlenül hordozza ezt a szubjektum általi meghatározottságot, és csak a szubjektum számára létezik.” (Arthur SCHOPENHAUER: *A világ, mint akarát és képzet*. Első kötet. Első könyv. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1991. 33-34. o.) Amit SCHOPENHAUER itt *képzet*nek nevez, az, az én értelmezésemben, *igazság*.

Az igazságot a büntetőeljárás részének tekintve, eljárási szempontok alapján vizsgálják lényegét, természetét, jelentőségét, valamint az eljárásban betöltött szerepét. E kérdéskör kapcsán a gnoszeológiai gyökerek makacs tényekként bántják az eljárási jog fényviszonyaihoz szokott szemet, ugyanakkor a filozófia reá gyakorolható, megengedhető mértékű hatása már korántsem ilyen - zavaróan - egyértelmű. Az irodalomban egyetértenek abban, hogy nem lehet az igazság fogalmát, illetve az azzal kapcsolatos megállapításokat, nézeteket, filozófiai formájuk maradéktalan megtartásával átültetni a büntetőeljárás elméletének talajába. A gnoszeológiai elméletek különbözősége és ellentmondásossága ugyanis méltán vált ki ellenérzést a büntetőeljárás tudományának művelői körében, hiszen, ezáltal, könnyen képlékennyé változtatható az egész büntetőeljárás. Az igazság szubjektumfüggő volta a büntetőeljárás és az igazságszolgáltatás, valamint a bírói döntések létjogosultságát kérdőjelezné meg. Nem véletlen tehát, hogy az eljárási jog elmélete - ahogy arról már volt szó - az objektivitás és a megismerhetőség irányába tolódik el. S nincs is ezzel alapvetően baj, csupán azon kellene elgondolkodni, mi lenne, ha az objektivitást és a szubjektivitást nem egymással ellentétes, hanem egymást kiegészítő fogalmaknak, illetve tulajdonságoknak tekintenénk?

Én ugyanis nem gondolom, hogy mindenképpen át kellene vetíteni a filozófia valamely igazság-képét a büntetőeljárásra, hanem meg lehetne és kellene, alkotni annak saját, önálló igazság-fogalmát. A gnoszeológiai elméletek vizsgálata ugyanis elvezet bennünket a tiszta igazság-fogalomhoz, amely kiindulópontként szolgálhat a büntetőeljárás számára.

Az igazság a szubjektum valóság-megismerő tevékenységének eredményeképpen, a tudatban létrejött, tartalmát tekintve objektív (valósággal egyező) tény, mely a külvilágban - mások számára is érzékelhető módon - mint a kijelentések tulajdonsága jelenik meg, és a kijelentés tartalmának, a valósággal való összevetése során állapíttatik meg.

Csak hogy, hiába határozzuk meg az igazság fogalmát, mert nagyon úgy tűnik, hogy a büntetőeljárás víztükrén az igazság szilánkokra törik. A darabkák neve: materiális és formális igazság. A látszat azonban csalóka, mert mindig csakis egyetlen igazság létezik: a bűncselekmény (pontosabban tényállás-elemeinek komplexuma). Vagyis, a megállapítandó valóság, a közvetett megismerés tárgya. Ez az, amit igazság-megállapításnak, illetve a büntetőeljárásbeli (tárgyi értelemben vett) igazságnak nevezek. Ez tekinthető az igazság egyik büntetőeljárásbeli megjelenési formájának, amelyet azonban el kell határolni magától a fogalomtól.

A büntetőeljárásbeli igazság szűkebb értelemben, a bíró tudatában - egy speciális, eljárási formásokhoz kötött - megismerő-bizonyító tevékenység során kialakult - tartalmilag objektív - meggyőződés a valóságról, mely a külvilágban határozati formába foglalt kijelentésként jelenik meg.

Tágabb értelemben pedig valamennyi, a büntetőeljárásban részt vevő hatóság (pontosabban a tagjaik) valóságról való meggyőződése értendő alatta.

A különbség a két értelmezés között - láthatóan - kizárólag abban áll, hogy ki a megismerés alanya. Ez pedig egy furcsa, skizofrén állapotot idéz elő a büntetőeljárásban, ami mesterségesen szétszakítja az igazságot ú.n. ténybeli és jogi igazságra - ami viszont nyilvánvaló képtelenség és még annál is hatalmasabb veszedelemforrás. Innentől ugyanis megkezdődik az értelmetlen és felesleges vita arról, vajon a büntetőeljárás bírósági szakaszt előkészítő része során eljáró hatóságok (ügyész, nyomozóhatóság) igazságot állapítanak-e meg, vagy ami még érdekesebb: állapíthatnak-e meg igazságot?

A válasz, ugyanis mindkét kérdésre nyilvánvalóan: igen. Ahhoz azonban, hogy idáig eljussunk, nézőpont-váltásra van szükség, vagyis nem az igazságot kell a büntetőeljárás oldaláról megközelíteni, hanem a büntetőeljárást az igazság felől. Eretneknek tűnő gondolat így első pillantásra, mert a büntetőeljárás egyedi jellemvonásainak figyelmen kívül hagyásának látszatát kelti, erről azonban szó sincs. Azt azonban meg kell érteni, hogy az igazság és nem a büntetőeljárás a fontos. Ez utóbbi csak eszköz a megismerő számára az igazság teremtésének folyamatában.

A jogalkotó kizárólag a bírói meggyőződésnek tulajdonít igazságerőt, ugyanakkor az eljárás lefolytatása, illetőleg bírósági szakaszba juttatása elképzelhetetlen az előkészítő szakasz hatóságainak (ügyészség, nyomozó hatóság) bűncselekménnyel kapcsolatos - szintén határozati formát öltő - meggyőződése nélkül. Ezen határozatoknak az eljárás menetére

gyakorolt hatása alapján megkülönböztethetünk: az eljárás folytatását eredményező; az eljárást befejező, valamint az eljárás menetét megakasztó (az eljárás felfüggesztését eredményező) határozatokat.

Kiemelést jelen esetben a második határozattípus igényel, méghozzá a bíróság által hozott ugyanilyen határozattípussal való összevetés okán. A különbség nem a tartalomban, hanem a határozat jogi erejében rejlik. Az előkészítő szakasz során hozott határozatok egyikének sincs res iudicata hatása, míg a bíróság által hozottaknak ez lényegi elemük. Ebből következik, hogy csak a bírói igazság jogi igazság; s így ez jelenti egyúttal a büntetőeljárás célját is.

Ahhoz azonban, hogy a büntetőeljárás mechanizmusát megérthessük, a tág értelemben vett büntetőeljárásbeli igazság-fogalommal kell dolgoznunk.

Miután az igazság olyan tény, mely a megismerő tudatában keletkezik és tartalmilag a valóságnak felel meg, azt mondhatjuk, hogy az eljáró hatóságok valóság-megállapítások (igazságok) egymásra épülő láncolatán keresztül valósítják meg az eljárás célját: a bűncselekmény - mint valóság-rész - megállapítását. E közbenső megállapítások tényadatai azonban sosem neveztetnek igazságoknak, tekintettel arra, hogy mindig egy magasabb nézőpontból vetül rájuk a fény. S mint tudjuk, ami önmagában igazság, az egy szélesebb spektrumú vizsgálat során talán épp hamisság lesz.⁵⁹⁷ Ennek oka nagyon egyszerű: a büntetőeljárás, mint sajátos valóság-megismerő és valóság-megállapító tevékenység során fokozatosan bontakozik ki a megismerni vágyott valóság-rész a maga teljességében, hasonlatosan a kirakós-játékhoz. Az eljárás kezdeti szakaszán csak néhány darabka áll rendelkezésre és ebből kell következtetéseket levonni, hogy eldöntsék folytassák-e az eljárást (sőt, hogy egyáltalán megindítsák- e), s ha igen milyen irányban?

Emiatt írja Gödöny József⁵⁹⁸ hogy az előkészítő szakasz során valójában még minden tény releváns, hiszen nem lehet tudni, melyekre lesz szükség annak érdekében, hogy az eljárási cél az adott esetben megvalósítható legyen.

Ezekből a megismert tényekből következtet a bíróság az eljárás egy későbbi szakaszában a megállapítandó valóságra, a tárgyi értelemben vett igazságra, ami annál könnyebb és biztosabb, minél több tény birtokában van. A büntetőeljárás garanciarendszerének egyik vonulata pedig éppen ezt, a valóságnak megfelelő ténymegállapítást és így az eljárás céljának megvalósulását hivatott biztosítani. Így jutunk el az igazság büntetőeljárásbeli megjelenésének második formájához, az igazság elvéhez.

Az igazság elve a büntetőeljárásban azt fejezi ki, hogy mennyi rész-tény ismeretében levont jogalkalmazói következtetést ismer el igazságnak a jogalkotó és ruház fel jogi igazságerővel, vagyis jogerővel.

Miután az igazság elve a büntetőeljárás egyik alakító elvének tekinthető, mely azon normák összességét foglalja magában, amelyek célja a ténymegállapítás, és így az eljárási cél megvalósításának biztosítása, tartalmi elvnek tekinthető. Két fajtája - a materiális és a formális igazság elve - valójában e biztosíték-rendszernek egy-egy szintjét jelöli.

A büntetőeljárásnak része az igazság, mert maga az eljárás éppen úgy pihen, az igazság fonalára felfűzve, mint Sun Wukong Buddha tenyerében. És tapodtat se mozdul e megtartó, gyengéd, bűvös kézből.

Vízgyűrűk a tudat peremén

Az álomfejtő érzi, ahogy a tudata, az időben vágott keskeny ösvényen, apránként átúszik a koponyába, mely megállíthatatlanul magába szívja. Ott pedig, a mélységes sötétségben, egyé válik valamivel, ami már nem ő, mégis ismerős benyomást kelt... mintha haza érkezett volna. Ebben a pillanatban villanásszerűen megjelenik előtte valami. A koponya legmélyéről gomolyog elő a furcsa árnyalak: egy régi álom.

Azon a napon Pilátus egyedül álldogál az üres csarnok egyik oszlopának támaszkodva, és nyugtalan tekintetével a végtelenbe kényelmesen elnyújtózó, szemvakítóan kék horizontot figyeli. A világ tompán és elmosódottan létezik számára, mintha egy másik valóság lenne, mely egyáltalán nem azonos azzal, amiben most kóborol. Ahogy egyre mélyebbre és

⁵⁹⁷ Vö. NÁGÁRDZSUNA kettős igazság tana; ÁDÁM György eszmefuttatása az ún. abszolút és relatív igazságról. (Az igazság érvényesülése a büntetőeljárásban. Jogtudományi Közlöny, 1967. 10-11. szám. 612-618. o.)

⁵⁹⁸ Gödöny József: *Bizonyítás a nyomozásban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1968.

mélyebbre hatol benne, észre sem veszi, hogy már nincs egyedül. Egyszer csak - a világ egy meghatározhatatlannak tűnő pontjáról - egy finom kéz gyengéden a vállára simul, s egy tiszta hang hozzá szól.

„Én arra születtem, és azért jöttem e világra, hogy tanúságot tegyek az igazságról. Mindaz, aki az igazságból való, hallgat a szavamra.”

Ő az. Megismeri, hiszen ezerszer látta már, amikor azon a másik helyen járt. Önkéntelenül elmosolyodik, mert érzi, hogy a lelke megtalálta végre, amit keresett: azt az álmok nélkül álmodott valóságot.

„Mi az igazság?” - kérdezi, és lassan lehunyja szemeit, mintha a választ valaki, valamikor - réges-régen - a szemhéja belső részébe égette volna, s ahonnan most kiolvashatja. Amit keres, végül, valahonnan a koponyája mélyéről kúszik elő, s vetít különös, táncoló árnyakat szemhéjának vásznára. Mint a vízgyűrűk, úgy terjed szét a valóság a tudatának felszínén, hogy annak végső határait elérve, igazságként bukjon alá a végtelen, Blue⁵⁹⁹ dallamától morajló mélységbe. Elmerül a zenében, az pedig fokozatosan beivódik minden porcikájába, átítatja a lelkét, ő pedig feloldódik benne, mint a mészke az esőcseppek óceánjában. Mindaz, amit korábban úgy határozott meg: Pontius Pilátus, most darabjaira omlik szét. Az a másik valóság, a szavak kellente furcsa rezgésen és a dallamon keresztül, kivon belőle és magába olvaszt valamit, ami eddig összetartotta. A lényegét.

Ez lenne a halál, merül fel benne a gondolat, de sehogya sem tudja tényként elfogadni. Márpedig „a tények makacs dolgok,”⁶⁰⁰ mint a piramisok Egyiptom földjén. Ellentmondást nem tűrően, kérlelhetetlenül magasodnak ki a lét képlékeny kútjának legsötétebb és legmélyebb pontjából. Pilátus azonban ebben a pillanatban ösztönösen megérzi-megérti, hogy amit halálnak gondolt, az valójában nem létezik. Kísértet, amivel a társadalom felett uralmat gyakorló félelem-burokba zárják társaikat. Igen, egészen biztosan tudja: csak élet létezik. Az Egy élete, az Élet egysége, mely azonban számtalan alakot ölt, s formát vált, amint kedve tartja. Ez az, amivel most ő egyesül, ahonnan jött, s ahová visszatér. Elmondhatatlan békét érez: megtapasztalta végre, amit oly régóta keresett, s amit mindig is magában hordott - az igazságot...

„Én vagyok az út, az igazság és az élet.” - hallja az ismerős hangot, valahonnan az örökké és a mindenség keresztmetszetéből feléje áramlóan. Kinyitja a szemét és Ő ott áll előtte.

- Én vagyok az igazság - suttogja Pilátus.

Erre Ő elmosolyodik. Az arcán ugyanaz a fény csillog, mint Leonardo Keresztelő Szent Jánosáén sok-sok évvel később. A kezét Pilátus felé nyújtja, s kéz a kézben, együtt átsétálnak abba a másik valóságba.

Az álmofejtő tudata itt végleg kialszik... Leteszem a koponyát az asztalra. A valóság egy kitapinthatatlan pontja felől érkező lágy szellő, fodrokat rajzol a tudatom víztükrére, mely felett kivehetetlen, régi-álom illatú árnyak jelennek meg lebegve. Abból a másik valóságból érkeztek. Az elmém lassanként megtelik az illatukkal, és az árnyak finoman, minden nehézség nélkül kioldják az acél-pókfonalat, amely eddig szorosan körbefonta a tudatomat.

Eszembe jut a vers folytatása:

„és most már azt hiszem, hogy nincs igazság,

már azt, hogy minden kép és költemény,

azt, hogy Dsuang Dszi álmodja a lepkét,

a lepke őt és mindhármunkat én.”⁶⁰¹

És ekkor rádöbbenek végre: az asztalon némán figyelő koponya az enyém. Én vagyok Akutagawa szamurája - az álmofejtő, az álmodó és az álmodott egyszerre, egyetlen idő-burokba zártan. Abba a burokba, amit úgy hívnak: örökkévalóság.

Irodalomjegyzék

Arisztotelész: *Metafizika*. Halasy-Nagy József fordítása. Hatágú Síp Alapítvány. Budapest. 1992.

Bárd Károly: *Igazság, igazságosság és tisztességes eljárás*. Fundamentum. 2004. 1. szám. 44-50. o.

⁵⁹⁹ A **BIG BANG**, dél-koreai együttes daláról van szó.

⁶⁰⁰ **MURAKAMI Haruki**.

⁶⁰¹ **SZABÓ Lőrinc:** *Dsuang Dszi álma*.

Endre: Az alapos gyanú a büntető eljárásban. Jogtudományi Közlöny. 1962. 11. szám. 576-583. o.

Bócz Endre - Finszter Géza: Kriminálisztika joghallgatóknak. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. Budapest. 2008.

Cséka Ervin: A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1968.

Cséka Ervin - Király Tibor - Kratochwill Ferenc - Szabóné Nagy Teréz - Vargha László: Magyar büntető eljárási jog. I. Egységes Jegyzet. Szerk. Király Tibor. Tankönyvkiadó. Budapest. 1974.

Cséka Ervin - Vida Mihály: A büntető eljárási jog vázlata. I. Szerk. Cséka Ervin. JATEPress. Szeged. 1998.

Erdei Árpád: Mi az igazság? A büntetőítélet igazságtartalma. Szerk. Erdei Árpád. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 2010. 9-22. o.

Finkey Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve. Grill. Budapest. 1916.

Kadlót Erzsébet: A „vád igazsága”. A büntetőítélet igazságtartalma. Szerk. Erdei Árpád. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. Budapest. 2010. 23 – 44. o.

Király Tibor: Büntetőítélet a jog határán. Tanulmány a perbeli igazságról és valószínűségről. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1972.

Király Tibor: Büntetőeljárási jog. Osiris Kiadó. Budapest. 2008. 4. kiadás.

Arthur Schopenhauer: A világ mint akarat és képzet. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1991.

Tremmel Flórián: A gyanú differenciált felmerülésének értékelése a büntetőeljárásban. Büntető eljárásjogi olvasókönyv. Szerk. Tóth Mihály. Osiris Kiadó. Budapest. 2003. 307-216. o.

Neale Donald Walsch: A teljes Beszélgetések Istennel. Édesvíz Könyvkiadó. Budapest. 2012.

https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:cMHipG9ytF0J:www.afsz.hu/resource.aspx%3FResourceID%3Dma_kulf_rugalm_es_bizt+&hl=hu&gl=hu&pid=bl&srcid=ADGEEShL8CpMCdDog3HtKPV9js46ZyWJbHi47aBvLgdI3HN1T1mePJE3sev5I9mgubG1Q6lzYAuIUlrc034iG7UYgfUbYXtjXY2g4H911vMJ3sMpwogizrST30ssPGZA0vJNGly0EYSH&sig=AHIEtbT9EQ0tPZTYPvLO_7iC7aLGJ_bP8w (letöltve: 2012. november 2.)

Marjolein Peters: *The Career Break (Time Credit) Scheme in Belgium and the Incentive Premiums by the Flemish Government Statements and Comments*, <http://www.mutual-learningemployment.net/uploads/ModuleXtender/PeerReviews/7/Discussion%20paperBEL04.pdf> (letöltve: 2012. november 2.)

Problémafelvetés

A vállalkozási, üzleti tevékenységet jellemző, az átlagost meghaladó fokú gazdasági kockázat és veszély miatt a tőketársaságok egyik fő felelősségi vonzópontja a tagi (részvényesi) korlátozott felelősség. Erősítője a társulási szabadságnak, hiszen az adott társasági forma által nyújtott tagi felelősség limitálhatósága befolyásolja a vállalkozók döntését is. A cégek alapításának üzleti szempontú mérlegelésénél a kockázat és felelősség előzetes felmérése meghatározhatónak mondható. Mivel a korlátolt felelősség többletkockázat vállalását rója mindenekelőtt a társaság hitelezőire, de a korlátlan felelősségű tagokra is, ezért annak megengedése ellensúlyozást kíván a hitelezők, a korlátlanul felelős tagok, valamint a közérdek védelme miatt. Olyan fékekre és ellensúlyokra van szükség, amelyek a kockázatvállalás mérlegét egyensúly közeli állapotban tudják tartani. Ennek egyik eszközévé vált a korlátolt tagi felelősség áttörésének, mint szankciónak a lehetősége a korlátolt felelősséggel való visszaélés eseteiben.⁶⁰²

A gazdasági társaság elkülönült felelősségének „áttörése” és a felelősség „átvitele” a főszabályként a társaság kötelezettségeiért nem felelős tagokra a modern társasági jogoknak viszonylag régóta ismert jogintézménye, amely elsősorban a bírói gyakorlatban alakult ki.⁶⁰³ Az ilyen szankciót magukban foglaló rendelkezések már hosszú ideje nem tekinthetők ismeretlennek hazánkban sem, a 2011. évi CXCVII. törvény (a továbbiakban: Módtv.) 2012. március 1-jén hatályba lépő rendelkezései azonban jelentős mértékben módosították társasági jogunk tagi felelősségátvitelre vonatkozó szabályait.⁶⁰⁴ A már meglévő tényállások csiszolása mellett az ún. kényszer-törlési eljárás bevezetésével új területet is meghódított a korlátolt tagi felelősséggel működő társaságok tulajdonosait felelősségteljesebb magatartásra ösztönző speciális jogintézmény, ráadásul az új Polgári Törvénykönyvről szóló törvényjavaslat is ugyanazon a nyelven „beszél”.

Sok kritika megfogalmazódott az elmúlt években a Gt., a Ctv. és a Cstv. felelősségátvitelt szabályozó rendelkezéseivel kapcsolatban, sőt, egyes esetekben a tényállások hiányosságait kiküszöbölni kívánó bírák szinte a jogalkotó kezéből a tollat kivéve fogalmaztak meg a hatályos szabályokkal kevésbé összeegyeztethető ajánlásokat (gondolok itt természetesen elsősorban a Szegedi Ítéltábla Polgári Kollégiumának 1/2005. (VI.17.) és az azt módosító 2/2008. (XII.4.) számú ajánlására, mely szerint jogilag létező társaságok esetében törvényi rendelkezés hiányában is van rá lehetőség, hogy bírói ítélet a Ptk. alapvető rendelkezéseinek a megsértése címén megállapítsa a tag felelősségét). Az utóbbi néhány év bírói döntései, valamint a fentiekben már említett új jogintézmény megszületése mindenképpen muníciót biztosít a számunkra egy felfedező utazásra ezen a különösen érdekes jogterületen. Terjedelmi okokból jelen írás részét csupán a tagok felelőssége képezi, nem foglalkozunk az ún. „wrongful trading” intézményével, mely a vezető tisztségviselők jogsértéseit szankcionálja.

1. A Gt. 50. §-a. A „különös általános” tényállás

A 2006. évi IV. törvény 50. § (1) bekezdése szerint a korlátolt felelősségű társaság és a részvénytársaság jogutód nélküli megszűnése esetén nem hivatkozhat korlátolt felelősségére az a tag (részvényes), aki ezzel visszaélt. A korlátolt felelősségű társaság és a részvénytársaság azon tagjai (részvényesei), akik korlátolt felelősségükkel, illetve a társaság elkülönült jogi személyiségével a hitelezők rovására visszaéltek, korlátlanul és egyetemlegesen felelnek a megszűnt társaság ki nem elégített kötelezettségeiért. Ugyanezen szakasz (2) bekezdése értelmében a tagok (részvényesek) (1) bekezdés szerinti felelőssége különösen akkor állapítható meg, ha a társaság vagyonával sajátjukként rendelkeztek, a

⁶⁰² Nochta Tibor: A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban. Dialóg Campus Kiadó, 2005. 12-13. oldal.

⁶⁰³ Wellmann György: Tagi felelősségátvitel társasági jogunkban. Gazdaság és Jog, 2008. november, 11. szám, 3. oldal

⁶⁰⁴ Mind azt később látni fogjuk, a 2012. évi CIV. törvény is érintette a témával választott jogterületet, ám az ő esetében tényleg csak minimális kozmetikáról beszélhetünk.

társasági vagyont saját vagy más személyek javára úgy csökkentették, hogy tudták, illetve az általában elvárható gondosság tanúsítása esetén tudniuk kellett volna, hogy ezáltal a társaság a kötelezettségeit harmadik személyek részére nem lesz képes teljesíteni, továbbá a 13. § (4) bekezdése szerinti esetben.⁶⁰⁵ Az előző bekezdések szabályait megfelelően alkalmazni kell a betéti társaság kültagjára is.

A társasági törvény fenti rendelkezése nagyon hasonlít az amerikai „lepelátszúrás”⁶⁰⁶ doktrínájához. Arról van ugyanis szó, hogy a társaság tagjainak magánvagyonára is kiterjedő felelősségét a bíróság megállapíthatja akkor, ha a társaságban lévő tagsági jogait arra használja a tag, hogy befolyásolja a társaság működését. A tag ezzel a befolyással azonban a hitelezők kielégítési alapját elvonja, hiszen az eredmény ez esetben a társaság fizetéseképtelen állapota következtében megmaradt kielégítetlen hitelezői igények.⁶⁰⁷

A gazdasági társaságokról szóló törvényünk fenti szakasza általános tényállásnak tekinthető a felelősségátvitel szabályai között annyiban, hogy a többi ilyen tárgyú rendelkezéssel szemben nem kívánja meg a tag társaságbeli részesedésének, esetleg a kielégítetlenül maradt tartozásoknak a meghatározott mértékét, vagy a társaság megszűnésének a módját, csupán körülírja a joggal való visszaélést megvalósító tagi magatartást, és utal arra, hogy jogutód nélkül megszűnt társaság ki nem elégített kötelezettségeiről van szó.⁶⁰⁸ Különös pedig annyiban, hogy a többi felelősségi alakzattal ellentétben ez nem konszernjogi tényállás.

A jogirodalomban⁶⁰⁹ és a gyakorlatban⁶¹⁰ is felmerült a kérdés, hogy ha a fenti tényállás alkalmazása esetén megállapításra kerül a speciális joggal való visszaélést megvalósító tag (részvényes) felelőssége, akkor vajon utóbbi mögöttes felelősségének a kimondására van-e lehetőség? Véleményem szerint a mögöttes felelősségről szóló *1/2007 PJE jogegységi határozatában* a Kúria egyértelműen nemmel válaszolta meg ezt a kérdést.

⁶⁰⁵ A Gt. 13. § (4) bekezdése a nem vagyoni hozzájárulást szolgáltató tagnak az apport értékéért fennálló felelősségét, valamint az az apportot a valódinál magasabb értéken elfogadó tagok felelősségét szabályozza. Kisfaludi András véleménye szerint nem teljesen világos, hogy az apport felülértékelésével járó felelősség és a hitelezővédelem keretében meghatározott felelősségi rendszer hogyan viszonyul egymáshoz. Úgy gondolja, hogy nem feltétlenül látszik indokoltnak a hitelezőkkel szembeni helytállás akkor, ha a társaság már érvényesítette az apport értékéért való tagi felelősséget, és így a hitelezőket ért, a helytelen értékelés miatt keletkezett hiányt orvosolták. Lásd ehhez: Kisfaludi András: *Társasági jog*. CompLex Kiadó Jogi- és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. Budapest, 2007. 268. oldal.

⁶⁰⁶ A „lepelátszúrás” a common law jogrendszerekben kialakult fogalom, önálló felelősségi típus, és elsősorban a tagok felelősségének megállapítására szolgál. A hazai szabályozás kapcsán ezzel szemben felelősségáttörésről, felelősségátvitelről beszélhetünk, amely tágabb kategória, hiszen nem csupán a lepelátszúrást foglalja magában, hanem ide sorolhatjuk azokat az eseteket is, amikor nemcsak a hitelezőkkel szemben, hanem akár magával a társasággal szemben is kimondható a tagok, vezetők felelőssége. További lényeges eltérés a lepelátszúrás és a felelősségátvitel között, hogy az előbbi egy, kifejezetten a bírói gyakorlatban kialakult jogintézmény, amelyet egyetlen tagállam sem kodifikált, míg hazánkban a tagok felelősségre vonhatóságát jogszabályban meghatározott tényállási elemek megvalósulása esetében alkalmazhatja a bíróság. Lásd ehhez: Brehószky Márta: *Mennyire korlátolt a jogi személy gazdasági társaságok tagjainak felelőssége? A felelősség-áttörés hazánkban és a „lepelátszúrás” doktrínája az Amerikai Egyesült Államokban* (PhD. értekezés). Budapest, 2009. 19. oldal.

⁶⁰⁷ Brehószky Márta: *Mennyire korlátolt a jogi személy gazdasági társaságok tagjainak felelőssége? A felelősség-áttörés hazánkban és a „lepelátszúrás” doktrínája az Amerikai Egyesült Államokban* (PhD. értekezés). Budapest, 2009. 46. oldal.

⁶⁰⁸ Wellmann György: *Tagi felelősségátvitel társasági jogunkban*. *Gazdaság és Jog*, 2008. november, 11. szám, 5. oldal

⁶⁰⁹ Lásd erre: Török Tamás: *Felelősség a társasági jogban*. HVG-ORAC 2007. 79. oldal. Wellmann György: *Tagi felelősségátvitel társasági jogunkban*. *Gazdaság és Jog*, 2008. november, 11. szám 8-10. oldal.

⁶¹⁰ Lásd: *BDT 2005/10. BDT. 2005/4/49. BH 72/2011.*

A fenti felvetéssel összefüggésben (is) fontos megállapításokat tett a legfőbb bírói fórum a *BH 72/2011.* számon közzétett eseti döntésében, melyben kimondásra került, hogy „*időelőttiség miatt meg kell szüntetni azt a pert, amelyet a hitelező a részvényesekkel szemben arra alapítva indított, hogy a korlátolt felelősségükkel a hitelező rovására visszaéltek, ugyanis ez a felelősségi szabály már nem létező társaság volt tagjának (részvényesének) a felelősségére vonatkozik.*”

A hivatkozott döntéssel befejezett eljárásban az eldöntendő jogkérdés az volt, hogy amennyiben a korlátolt felelősségű tulajdonossal szemben arra hivatkozva lép fel a hitelező, hogy a tulajdonos korlátolt felelősségével a hitelező rovására visszaélt, a társaság (jogi) létezése alatt megindítható-e a peres eljárás a tulajdonosok ellen – oly módon, hogy velük szemben a kötelezésre, illetve a végrehajtásra csak a társaság megszűnését követően kerülhessen sor (hasonlóan a mögöttes felelőssel szembeni fellépéshez); vagy csak a társaság jogi megszűnése után lehet fellépni a volt tulajdonosokkal szemben?

A Kúria a mögöttes felelősségről szóló *1/2007 PJE jogegységi határozatában* kimondta, hogy a főkötelezett és a mögöttes felelős együttesen perelhető. Ebből következően a Kúriának azt kellett megvizsgálnia, hogy a visszaélésszerű joggyakorlásra alapított kereseti kérelem alapján a korlátozott felelősségű társaságok esetében a tag felelőssége tekinthető-e mögöttes felelősségnek, ebben az esetben ugyanis nem vitásan – az *1/2007 PJE* alapján – az együttes perlés (illetve a társaság létezése alatti perlés) megengedett. A legfőbb bírói fórum álláspontja szerint a Gt. rendszere azon alapul, hogy a korlátlan felelősségű tag felel a társaság vagyonából ki nem egyenlített kötelezettségekért, neki ezzel a társaság megalapításakor és annak léte alatt folyamatosan számolnia kell, tehát a mögöttes felelőssége egyértelműen fennáll. A korlátolt felelősségű tag azonban csak bevitt vagyonával felel, és csak kivételesen, két feltétel fennállása esetén állapítható meg a felelőssége: (1) ha visszaélt a korlátozott felelősségével vagy a társaság elkülönült jogi személyiségével (2) és tette ezt a hitelező rovására. A tag nem a törvényben meghatározott általános felelőssége alapján és nem a társaságban betöltött helyzete miatt felel a ki nem egyenlített tartozásokért, hanem a saját maga által elkövetett visszaélésszerű joggyakorlás miatt: azért, mert tagsági jogait felhasználva élt vissza a társaság elkülönült jogi személyiségével és saját korlátolt felelősségével, ennek a jogkövetkezményeit azonban csak a társaság jogutód nélküli megszűnését követően lehet érvényesíteni a tagokkal szemben – érvelt a Kúria döntésének indokolásakor, s hatályában fenntartott a pert időelőttiség miatt megszüntető jogerős végzést.

Szintén a fenti jogszabályhellyel foglalkozik egy viszonylag friss, a *BH 124/2012.* számon közzétett eseti döntés is, melyben a Kúria akként foglalt állást, hogy „*nem állapítható meg a kft. tagjának a korlátolt felelősségével való visszaélése, ha gazdaságilag később hibásnak bizonyult határozat meghozatalában vett részt.*”

A fenti perben alkalmazandó 1997. évi Gt. 121. §-a (1) bekezdésének második mondata szerint a kft. kötelezettségeiért - törvényben meghatározott kivétellel - a tag nem felel (ezt a szabályt jelenleg a 2006. évi Gt. 111.§ (2) bekezdésének második mondata tartalmazza). Így azt kellett a perben a Kúriának vizsgálnia, hogy a felperes tudja-e bizonyítani, hogy az alperesek, mint a törölt kft. tagjai olyan magatartást tanúsítottak, melyek alapján helytállási kötelezettségük a törölt társaság által vállalt és nem teljesített kötelezettségekért törvényi rendelkezés folytán fennáll.

A releváns tényállás szerint az alperesek a kérdéses taggyűlésen szavazatukkal hozzájárultak, hogy a tagságukkal működő kft. 50 millió Ft-os bankhitelt vegyen fel, a hitelfelvétel célja a taggyűlési jegyzőkönyvben megjelölt gépek megvásárlása volt. A felperes jogelődje készfizető kezességet vállalt az említett hitel visszafizetéséért. A tartozás egy részét végül a készfizető kezes egyenlítette ki, alperesek cége pedig felszámolás folytán jogutód nélkül megszűnt. Felperes előadása szerint jogelődje a készfizető kezességet „garancia díj” ellenében vállalta, ez azonban nem került megfizetésre, így a követelését rá engedményező jogelődjét a keresettel érvényesíteni kívánt kár érte.

Az alpereseknek az 1997. évi Gt. 56. § (3) és (4) bekezdése (mely rendelkezések az új Gt. 50.§-ban helyezkednek el) alapján történő marasztalásához a felperesnek a perben azt kellett volna bizonyítania, hogy az alperesek visszaéltek a kft. tagjainak korlátozott felelősségével, a hitelezők rovására a társaság vagyonát csökkentették pl. a társaság

vagyonával sajátjukként rendelkeztek vagy azt más személyek javára úgy csökkentették, hogy tudták vagy kellő gondosság tanúsítása esetén tudniuk kellett volna, hogy a társaság kötelezettségeit harmadik személlyel szemben nem képes teljesíteni. A hitelfelvételről döntő taggyűlési határozat meghozatalában való részvétel önmagában nem alapozza meg a tag helytállási kötelezettségét, ahhoz az is szükséges, hogy a tagot szándékosság vagy súlyos gondatlanság terhelje, átlátta vagy át kellett volna látnia, hogy ezáltal a társaság vagyona a hitelezők rovására oly módon csökken, hogy nem képes a társaság kötelezettségeinek eleget tenni.

Felperes nem bizonyította csak állította, hogy a gépek megvásárlására olyan értéken került sor, mely valós értéküket lényegesen meghaladta. Nem bizonyította azt sem, hogy a fenti döntés és a kft. fizetéseképtelenné válása között közvetlen ok-okozati összefüggés áll fenn. Amennyiben ezeket a körülményeket a felperes bizonyította volna azok sem alapoznák meg önmagukban az alperesek marasztalását figyelemmel a korábban kifejtettekre, hiszen a fent írt egyéb körülmények hiányában a taggyűlési határozat egy rossz gazdasági döntésként értékelhető. Önmagában az, ha egy társasági határozat a társaság jelentős érdekeit sérti - melyre a felperes hivatkozott, de nem bizonyított - egyébként sem alapozná meg a felperes keresetét, ugyanis az 1997. évi Gt. 18. §-ának (2) bekezdése szerint (új Gt. 20.§ (7) bekezdés) a tagok felelősége olyan határozat meghozataláért, amelyről tudták vagy kellő gondosság mellett tudhatták volna, hogy a társaság jelentős érdekeit nyilvánvalóan sérti, neki kárt okoz, nem harmadik személyek vonatkozásában áll fenn, hanem a társaság irányában, hiszen ez esetben a károsult maga a társaság.

A felperes keresete jogcímeiként hivatkozott a Ptk. 339. §-ára is. E vonatkozásban a Kúria hangsúlyozta, miszerint az, hogy az I. r. alperes, mint a kft. ügyvezetője megkötötte a kft. nevében a hitelszerződést és egyéb szerződéseket, nevezett kártérítési felelőségét nem alapozza meg, ugyanis az 1997. évi Gt. 29. §-ának (1) bekezdése (új Gt. 30.§ (2) bekezdés második mondat) meghatározza, hogy mikor terheli a társaság ügyvezetőjét kártérítési felelőség. E rendelkezés szerint ehhez az szükséges, hogy az ügyvezetői kötelezettségeit vétkesen megszegje, de ez esetben is a kártérítési igényt a társaság érvényesítheti vele szemben, kívülálló csak a társasággal szemben léphet fel e jogcímen. Önmagában azonban az, hogy a hitelt a kft. nem tudta visszafizetni, nem bizonyítja az ügyvezetői kötelezettség vétkes megszegését. Úgyszintén nem alapozza meg a II. r. alperes, mint a törölt társaság tagjának kártérítési felelőségét, hogy a II. r. alperes nem aktívan vett részt a társaság tevékenységében, nem tett meg mindent a hitel visszafizetése érdekében. A felperes által a II. r. alperes terhére rótt magatartás tanúsítása a kft. tagját nem terheli, a törölt társaság tartozásaiért való helytállási kötelezettsége csak akkor áll fenn, ha törvény így rendelkezik, a felperes által hivatkozott magatartással pedig a helytállási kötelezettsége megállapítását lehetővé tevő magatartást nem tanúsított.

A fent kifejtettekből következően a felperesnek azt kellett volna bizonyítani – érvelt a Kúria - hogy az alperesek visszaéltek a korlátolt felelőség jogintézményével. A felperesnek tehát nemcsak azt kellett bizonyítania, hogy engedményezés folytán követelése állt fenn a kft.-vel szemben, hanem azt is, hogy az alperesek helytállni tartoznak e követelésekért. Ezt pedig a peres eljárásban csatolt okiratok nem bizonyították, az alpereseknek felrótt megjelölt magatartások pedig helytállási kötelezettségük fennálltának megállapítását nem alapozták meg.

Meglátásom szerint fenti döntésben is az a helyeselhető álláspont tükröződik, hogy a Gt. 50.§-a egy kivételes jogintézményt szabályoz, mely csupán a korlátozott felelőséggel való visszaélésszerű és célzatos tagi magatartásokat hivatott szankcionálni.

2. A tartósan hátrányos üzletpolitika folytatásáért fennálló felelőség

A hatályos Gt. 54.§ (2) bekezdése szerint ha az ellenőrzött társaság jogutód nélkül megszüntetésre kerül, a minősített befolyásszerző korlátlan felelőséggel tartozik a társaság minden olyan kötelezettségéért, amelynek kielégítését az eljárás során az adós ellenőrzött társaság vagyona nem fedezi, ha hitelezőinek a felszámolási eljárás során, vagy a társaság jogutód nélküli megszűnését követően, törvényben meghatározott határidőn belül benyújtott keresete alapján a bíróság - az adós társaság felé érvényesített tartósan hátrányos üzletpolitikájára figyelemmel - megállapítja a minősített befolyásszerző korlátlan és teljes felelőségét.

Nem nehéz észrevenni, hogy a Gt. 50.§-al ellentétben itt a törvényhozó lehetőséget ad társaság megszűnését megelőző keresetindításra is, sőt, ilyen esetekben a bírói gyakorlat megengedi az ún. feltételes marasztalásra irányuló kereset előterjesztését is, ami azt jelenti, hogy a perbíróóság a felszámolási eljárás alatt csupán megállapítja a fenti tényállás valamennyi elemét megvalósító tag (részvényes) felelősségét, az ítélet végrehajtására azonban csak a felszámolási eljárás jogerős befejeződését követően kerülhet sor, amennyiben a hitelező követelése – legalább részben- kielégítetlenül maradt. Marasztalási -és nem csak megállapítási- kereset előterjesztésére természetesen akkor is lehetőség van, ha a felszámolási eljárás fejeződik be előbb, illetve ha a felelősségátvitelre irányuló eljárást a felszámolás (vagy itt már kényszersztörlés) jogerős befejeződését követően indítják. Nem véletlen, hogy a felszámolási, illetve utóbbi esetben már a kényszersztörlési eljárás jogerős befejeződéséről beszélünk, hiszen a Gt. „a társaság jogutód nélküli megszűnését követően, törvényben meghatározott határidőn belül benyújtott kereset”-ről tesz említést, s ilyen, törvényben meghatározott határidőt egyrészt a Cstv. 63.§ (2) bekezdése (ami kizárólag a felszámolási eljárás keretében megszűnt cégek megszűnését követő perléséről rendelkezik), illetve a Ctv. új, a kényszersztörlési eljárás szabályai közé ágyazott felelősségátviteli rendelkezése tartalmaz.

A Csődtörvény említett 63.§ (2) bekezdése akként rendelkezik, hogy a minősített többséget biztosító befolyás alatt álló, valamint egyszemélyes gazdasági társaság, továbbá az egyéni cég felszámolása esetében a befolyással rendelkező, illetve az egyedüli tag (részvényes) korlátlan felelősséggel tartozik a társaság minden olyan kötelezettségéért, amelynek kielégítését a felszámolási eljárás során az adós vagyona nem fedezi, ha a hitelezőnek a felszámolási eljárás során, vagy annak jogerős lezárását követő 90 napos jogvesztő határidőn belül benyújtott keresete alapján a bíróság megállapítja e tagnak (részvényesnek) - az adós társaság felé érvényesített tartósan hátrányos üzletpolitikájára figyelemmel - korlátlan és teljes felelősségét a társaság tartozásaiért. A felszámoló a keresetindítást megalapozó körülményekről és információkról köteles a hitelezői választmányt, a hitelezői képviselőt vagy a hozzá forduló hitelezőket tájékoztatni.

A Módtv.-nek a Gt. 54.§ (2) bekezdését módosító szakaszának miniszteri indokolása szerint előbbi törvényhely kiegészítése a csődtörvény 63.§-ával való összhang érdekében volt szükséges. Nyilvánvalóan ezért került bele a „a társaság jogutód nélküli megszűnését követően, törvényben meghatározott határidőn belül benyújtott kereset”-fordulat, hiszen korábban ilyen pert társasági törvényünk alapján csak a felszámolási eljárás során lehetett indítani, ma már azonban ez nincs így, hiszen az utaló szabály segítségül hívja a Cstv. 63.§ (2) bekezdést, közelebbről annak a 90 napos jogvesztő határidőről szóló rendelkezését. Nincs azonban összhang a két jogszabályhely között a tekintetben, hogy ki ellen lehet azok alapján a pert a tartósan hátrányos üzletpolitikára figyelemmel megindítani, hiszen míg a Gt. 54. (2) bekezdése esetében a minősített többséget biztosító befolyás fogalmából és a *BDT2008. 1932.* számon közzétett eseti döntésből, valamint a törvény 284.§ (5) bekezdéséből kiindulva a zrt.-k és a többszemélyes kft.-k tagjai jöhetnek szóba, addig a Cstv. 63.§ (2) bekezdése esetén előbbiek mellett már az egyszemélyes kft.-k és az egyéni cégek tagjai is izgulhatnak.

Az *EBH 2238/2010.* számú döntés kimondja, hogy „a közvetett tulajdonosnak a tulajdonosi minőségében megvalósított magatartása nem a Ptk., hanem az adott időszakban hatályos és irányadó Gt., illetve Cstv. alapján ítélandó meg.”⁶¹¹ Ami pedig a hátrányos

⁶¹¹ Fenti döntés alapjául szolgáló ügyben a kereseti kérelem kapcsán abban a kérdésben kellett állást foglalni, hogy a B. Kft. közvetlen befolyással, illetve minősített befolyással rendelkező tulajdonosainak egyedüli, illetve közvetlen irányítást biztosító, illetve minősített többségű befolyással rendelkező tulajdonosa, vagyis az alperes követhetett-e el olyan magatartást (tevést vagy mulasztást) mely a Ptk. 339. §-ának alkalmazására alapot ad. Megvizsgálva a felperes által megjelölt, az alperes kártérítési felelősségét állítása szerint megalapozó tényeket, felrótt döntéseket, illetve mulasztásokat megállapítandó volt, hogy ezek mind gazdasági döntések voltak, amelyet részben a B. Kft., részben annak a közvetlen irányítást biztosító tulajdonosa, avagy az alperes hozott. Olyan kifogásolt magatartás nem volt, melynek megvalósítását nem az tette lehetővé, hogy az alperes a per tárgyává tett időszakban közvetett tulajdonosa volt a B. Kft.-nek.

üzletpolitika fogalmát illeti, azt a törvény -egyes vélemények szerint⁶¹² alkotmányellenes helyzetet teremtve - nem határozza meg. Ugyanakkor a Fővárosi Ítéltábla egy határozatában az üzletpolitikát, hátrányos üzletpolitikát a következők szerint definiálta: „Az üzletpolitika üzleti cselekvési program, a stratégiai, piaci műveletek hosszabb távú meghatározását, tervezését, a cégre jellemző gazdálkodási koncepció kialakítását, az üzleti célok, irányelvek megfogalmazását foglalja magában. Amennyiben ez a tevékenység, magatartás nem a társaság érdekét szolgálja, esetlegesen azzal ellentétes, például a társaságnak tartósan bevételkiesést vagy más hátrányt okoz, a hátrányos üzletpolitika megvalósul” (Fővárosi Ítéltábla 16. Gf. 40 080/2004/3.). Fontos megállapításokat tesz e körben egy másik ítéltáblai döntés is.⁶¹³

3. A vagyoni hányad rosszhiszemű átruházása miatti felelősség megállapítása

A Cstv. 63/A. § szerint amennyiben az adósnak - a bíróság által jóváhagyott közbenső mérleg (egyszerűsített eljárás esetén pedig a bíróság által jóváhagyott vagyonfelosztási javaslat szerint⁶¹⁴ - a jegyzett tőkéjének 50%-át meghaladó mértékű tartozása van, a hitelező vagy az adós képviselőjében a felszámoló kereseti kérelmére a bíróság megállapítja, hogy a felszámolási eljárás megindítását megelőző három éven belül részesedését átruházó, többségi befolyással (Ptk. 685/B. §) rendelkező volt tag (részvényes) korlátlanul felel az adós ki nem elégített kötelezettségeiért, kivéve, ha bizonyítja, hogy a részesedés átruházásának időpontjában az adós még fizetőképessé volt, a tartozás felhalmozódása csak ezt követően

A Legfelsőbb Bíróság osztotta a másodfokú bíróság álláspontját, hogy a közvetett tulajdonosnak a tulajdonosi minőségében megvalósított magatartása, tevése vagy mulasztása nem a Ptk., hanem az adott időszakban hatályos és irányadó Gt., illetve Cstv. alapján ítélandó meg, vagyis akkor állapítható meg a közvetett tulajdonos felelőssége a közvetetten tulajdonolt társaság vagyonaiban bekövetkezett vagyonvesztés miatt, ha e törvények rendelkezései alapján annak feltételei fennállnak. Mind az 1997. évi Gt. 9. §-ának (2) bekezdése, mind a 2006. évi Gt. 9. §-ának (2) bekezdése akként rendelkezik, hogy a társaság tagjainak a Gt.-ben nem szabályozott vagyoni és személyi viszonyaira kell a Ptk. rendelkezéseit megfelelően alkalmazni. Mindkét Gt. szabályozza a tag felelősségét a társaság tartozásaiért, az 1997. évi Gt. csak kivételes esetben a közvetett tulajdonos felelősségét, míg a 2006. évi Gt. a közvetett tulajdonlásnak is jelentőséget tulajdonít, így e rendelkezések alapján kell megítélni, hogy a kft. közvetlen, illetve minősített befolyással rendelkező tagjának tulajdonosa tanúsított-e olyan magatartást, mely a tag felelősségét a társaság tartozásaiért megalapozza. A felülvizsgálati kérelem nem vitatta, hogy a vonatkozó Gt., ill. Cstv. szabályok alapján az alperes felelősségének megállapítására nem kerülhet sor, így ezzel a Legfelsőbb Bíróság érdemben nem foglalkozott. A Ptk. szabályainak alkalmazását pedig kizárták az 1997. évi és a 2006. évi Gt.-nek a jogerős ítéletben részletezett rendelkezései.

⁶¹² Török Tamás álláspontja szerint e fogalom meghatározás hiánya alkotmányellenessé teszi a Gt. 54. § (2) bekezdésében írt rendelkezést, mivel sérti a normavilágosság alkotmányos követelményét. Véleménye szerint a felelősségátvitel kivételes és szankciós jellege miatt a törvényben kell a felelősség valamennyi előfeltételét egyértelműen és világosan meghatározni, nem szabad a perbíróságra bízni egyetlen előfeltétel tartalmi meghatározását sem. Felfogásában a normavilágosság alkotmányos követelményének a felelősségátviteli tényállás esetén ugyanúgy kell érvényesülnie, mint a büntetőjogi tényállás esetén, vagyis a törvénynek kell meghatároznia az összes tényállási elemet. Lásd ehhez: Török Tamás: A módosult felelősségátviteli szabályok társasági jogunkban. Gazdaság és Jog. 2012. június, 6. szám. 5. oldal.

⁶¹³ A BDT2012. 2645. számon közzétett határozatban kimondásra került, hogy „a bíróság a részvényes korlátlan és teljes felelősségét a behajthatatlan tartozásért - egyéb előfeltételek fennállása esetén - akkor állapíthatja meg, ha az egyedüli tag (részvényes) által alkalmazott üzletpolitika - stratégiai irányító tevékenység - vizsgálata alapján arra a következtetésre jut, hogy az egyedüli tag e körbe sorolható tevékenysége, magatartása, mulasztása, döntései a társasági befolyás kezdetétől a felszámolási eljárás megindulásáig terjedő időszakban, vagy annak meghatározott részében az ellenőrzött társaság érdekeivel, a működés gazdaságos és ésszerű folytatásának és fenntartásának elvével ellentétben álltak, és ezáltal veszteséget, s valamely hitelezőnek pedig kárt okoztak.”

⁶¹⁴ A zárójel bezárásának helye (lenne).

következett be, vagy az adós ugyan fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzetben volt vagy nem volt fizetőképese, de a tag (részvényes) az átruházás során jóhiszeműen és a hitelezők érdekeinek figyelembevételével járt el. A felszámoló az ilyen jogügyletre vonatkozó információkról köteles a hitelezői választmányt, a hitelezői képviselőt vagy a hozzá forduló hitelezőket tájékoztatni. A keresetet legkésőbb a felszámolási eljárás jogerős lezárását követő 90 napos jogvesztő határidőn belül lehet benyújtani.

A Módtv. miniszteri indokolása szerint a módosító törvény a fenti szakasz tekintetében pontosítást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a részesedését átruházó volt tagnak mikor áll fenn helytállási kötelezettsége a felszámolt cég hitelezői felé. A pontosítás azonban további pontosításra szorult, hiszen a 2012. évi CIV. törvény helyezte csupán a Cstv. citált szakaszának utolsó mondatába a „legkésőbb” szócskát, ami mindjárt más megvilágításba helyezi a keresetindításra megállapított jogvesztő határidőt, hiszen így már egyértelmű, hogy a felszámolási eljárás során is lehet keresetet benyújtani a felelősség megállapítása iránt. Szintén a Módtv. által beiktatott új szabály, hogy a felszámolónak a részesedését átruházó volt tag felelősségrevonására alapot adó körülményről tájékoztatnia kell a hitelezőket.

Látható, hogy jelen esetben a tagnak két lehetősége van kimenteni magát a felelősség alól. Az egyik, ha bizonyítja az okozati összefüggés hiányát, azaz azt, hogy a részesedés átruházásának időpontjában a társaság még fizetőképese volt, tartozása csak ezt követően keletkezett, a másik pedig annak a bizonyítása, hogy a társaság ugyan fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzetben volt, vagy nem volt fizetőképese, de a tag (részvényes) az átruházás során jóhiszeműen és a hitelezők érdekeinek figyelembevételével járt el.

Újdonság, hogy már nem a társaság saját tőkéjének, hanem jegyzett tőkéjének 50%-át meghaladó, ki nem elégített tartozás alapozza meg a felelősséget⁶¹⁵, s míg a törvény korábbi megfogalmazása szerint az ilyen mértékű tartozásnak a felszámolás kezdő időpontjában kellett fennállnia, addig a hatályos szabályozás a bíróság által jóváhagyott közbenső mérleget (egyszerűsített eljárás esetén pedig a bíróság által jóváhagyott vagyonfelosztási javaslatot) tekinti mérvadónak.

Természetesen a Cstv. fenti szakaszának alkalmazása sem mögöttes felelősség megállapítását eredményezi, tekintettel többek között arra, hogy a tag és a társaság együttes perlése kizárt, míg a már idézett 1/2007 PJE jogegységi határozat szerint a főkötelezett és a mögöttes felelős együttesen perelhető.

4. Felelősségátvitel a kényszertörlési eljárást követően

A Ctv. új, VIII/A. fejezete tartalmazza az ún. kényszertörlési eljárást. A miniszteri indoklás szerint ez az eljárás azért váltotta fel a kényszervégelszámolást, mert a cégek a Ctv. 116.§ (1) bekezdésében foglalt esetekben nagy valószínűséggel már végelszámoló segítségével sem tudják a működésük lezárásával kapcsolatos feladatokat ellátni. Az eljárás differenciált a tekintetben, hogy a céggel szemben került-e sor követelés bejelentésére. Ha a céggel szemben sor kerül követelés bejelentésére, a cégbíróság az állami adóhatóság segítségével méri fel a cég vagyoni helyzetét. Mivel nagyon sok esetben a teljes vagyonhiány okán nincs értelme felszámolási eljárás lefolytatásának, ezért a törvénymódosítás kizárólag akkor ad lehetőséget a kényszertörlési eljárás felszámolási eljárássá történő átfordulására, ha a cégnek a felszámoló minimális díjazására megfelelő tartaléka van.

Ami pedig szűkebb témánkat érinti, a Ctv. 118/A.§ (1) bekezdése szerint, ha a legalább többségi befolyással (Ptk. 685/B. §) rendelkező tag (részvényes) felelőssége a cég tartozásaiért korlátozott volt, és a céget a cégbíróság kényszertörlési eljárást követően törölte a cégjegyzékből úgy, hogy a cég ki nem elégített tartozást hagyott hátra, a cég hitelezőjének a cég bejegyzett székhelye szerinti bíróság előtt, a kényszertörlési eljárás jogerős lezárását

⁶¹⁵ Csak egyetérteni lehet Török Tamással, aki szerint közgazdasági, számviteli szempontból helytelen az adós társaság jegyzett tőkéjéhez kötni e felelősségi szabályt, hiszen a vállalkozás teljes vagyonának mindig csak egy részét teszi ki a jegyzett tőke, márpedig a társaság nemcsak a jegyzett tőkéjével, hanem teljes vagyonával felel a hitelezőkkel szemben. Kiegészíti ezt Török azzal, hogy a teljes kártérítés elvéből fakadóan a polgári jogi felelősségnek nem lehet előfeltétele a hitelezők követelésének együttes mértéke. Lásd ehhez: Török Tamás: A módosult felelősségátviteli szabályok társasági jogunkban. Gazdaság és Jog. 2012. június, 6. szám. 7. oldal.

követő kilencven napos jogvesztő határidőn belül indított keresetében a bíróság megállapítja, hogy a tag (részvényes) korlátlanul felel a cég ki nem elégített tartozásaiért, kivéve, ha bizonyítja, hogy a kényszertörlesztés 116. § (1) bekezdés a), c)-d) pontban foglaltak szerinti megindítása nem az ő mulasztásának következménye. Ugyanezen szakasz (2) bekezdése értelmében, ha a céget a cégbíróság a kényszertörlesztési eljárást követően törölte a cégjegyzékből, úgy, hogy a cég ki nem elégített tartozást hagyott hátra, a cég hitelezője kereseti kérelmében kérheti a bíróságtól annak megállapítását is, hogy a kényszertörlesztési eljárás megindulását megelőző három éven belül részesedését átruházó, többségi befolyással (Ptk. 685/B. §) rendelkező volt tag (részvényes) korlátlanul felel a cég ki nem elégített kötelezettségeiért, kivéve, ha a volt tag (részvényes) bizonyítja, hogy a vagyoni hányada átruházásának időpontjában a cég még fizetőképese volt, a vagyonvesztés csak ezt követően következett be, illetve a cég nem volt fizetőképese, de a tag (részvényes) az átruházás során jóhiszeműen járt el.

A (2) bekezdés kimentési szabálya nagyon hasonlít a Cstv. 63/A. §-ban szabályozott megoldáshoz, a tag itt is az okozati összefüggés hiányának, illetve jóhiszeműségének a bizonyításával mentesülhet a felelősség alól, míg az (1) bekezdés esetében az szorul bizonyításra, hogy a kényszertörlesztés megindítása nem az ő mulasztásának a következménye.⁶¹⁶

A felelősségátvitel fenti két esetében a tag elleni kereset benyújtására csak a társaság megszűnését követően van lehetőség. A Cstv. 63/A. §-hoz hasonlóan a fenti két tényállás megvalósulásához is a Ptk. 685/B. § szerinti minősített többségre van szükség, eltérés viszont, hogy a cégtörvényben szabályozott új szabályok nem kívánják meg a kielégítetlenül maradt tartozások meghatározott mértékét a felelősség megállapíthatóságához. Ugyancsak diszkrepanciaként értékelhető, hogy míg a Csódtörvény lehetőségeket nyújt már a felszámolási eljárás alatti perlésre is, addig a Ctv. szerint erre csak a kényszertörlesztési eljárás jogerős lezárását követően van lehetőség.

5. Felelősségátvitel az új Ptk.-ban

Az új Polgári Törvénykönyvről szóló, T/7971. számú törvényjavaslat is tartalmaz felelősségátviteli tényállásokat. Az alkalmazott és a jogi személy tagja károkozásáért való felelősségről szóló 6:535.§ (2) bekezdése szerint ha a jogi személy tagja tagsági viszonyával összefüggésben harmadik személynek kárt okoz, a károsulttal szemben a jogi személy a felelős. Ugyanezen szakasz (3) bekezdése értelmében a tag egyetemlegesen felel a jogi személlyel, ha a kárt szándékosan okozta.

Úgy tűnik, hogy a törvényhozó „megszívlelte” a Szegedi Ítéltábla Polgári Kollégiumának a bevezetőben már emlegetett ajánlását, hiszen az új tényállás lehetőséget teremt létező társaságok tagsági viszonyával összefüggésben szándékosan kárt okozó tagjainak a társasággal egyetemleges felelősségének megállapítására. Rendkívül hitelezőbarát rendelkezésről beszélhetünk, hiszen a hitelezőknek nem kell megvárniuk a társaság jogutód nélkül történő megszűnését ahhoz, hogy pénzükhöz juthassanak. A Gt. 50.§-hoz hasonlóan itt is egy általánosnak mondható felelősségátviteli alakzatról van szó, hiszen sem a tag meghatározott mértékű társaságbeli részesedésére, sem pedig meghatározott mértékű tartozás meglétére nincsen szükség az egyetemleges felelősség kimondásához, a tagsági viszonyal összefüggésben szándékosan okozott kár megléte önmagában is lehetőséget nyújt a fenti szabály alkalmazására. Mivel a tiltott magatartás megvalósításához

⁶¹⁶ A kényszertörlesztési eljárást a cégbíróság négy esetben rendelheti el, ebből a Ctv. 116.§ (1) bekezdés b) pontjában meghatározott okból (a cég a végelszámolást három éven belül nem fejezte be, és a törvényben meghatározott 30 napos határidőn belül törlése iránt szabályszerű kérelmet nem terjesztett elő) megindult kényszertörlesztés esetén eleve nem lesz alkalmazható a cégtörvény 118/A. § (1) bekezdésében meghatározott kimentési szabály. (Ezen a ponton szintén egyet kell, hogy értsünk Török Tamás véleményével, aki szerint a fenti eset valójában abszolút felelősségnek minősül, amely a modern felelősségi joggal kevéssé áll összhangban. Lásd ehhez: Török Tamás: A módosult felelősségátviteli szabályok társasági jogunkban. Gazdaság és Jog. 2012. június, 6. szám. 5-6. oldal.) A másik három eset (amikor a tag kimentheti magát az előbbi jogszabályhelyben meghatározott felelősség alól): a cégbíróság törvényességi felügyeleti hatáskörében eljárva a céget megszüntetnek nyilvánítja, vagy a cég a végelszámolás általános szabályaira történő áttérést nem hajtotta végre, illetve a cég jogutód nélküli megszűnését előidéző ok következett be, és végelszámolási eljárás lefolytatásának nincs helye.

nincs szükség különös tényállási elemekre (ideértve a társaság jogutód nélküli megszűnését, vagy az ahhoz vezető eljárás megindítását is), ezért az új Ptk. hatálybalépése felveti a többi felelősségátviteli tényállás létjogosultságának kérdését is.

Nem mehetünk el szó nélkül a készülő törvénykönyvnek a jogi személy tartozásaiért való helytállást szabályozó 3:2. §-a mellett sem. A jogszabályhely főszabályként kimondja, hogy a jogi személy kötelezettségeiért saját vagyonával köteles helytállni; a jogi személy tagjai és alapítója a jogi személy tartozásaiért nem felelnek. A (2) bekezdés azonban úgy rendelkezik, hogy ha a jogi személy tagja vagy alapítója korlátozott felelősségével visszaélt, és emiatt a jogi személy jogutód nélküli megszűnésekor kielégítetlen hitelezői követelések maradtak fenn, e tartozásokért a tag vagy az alapító köteles helytállni. A főszabály alóli kivételt jelent a szakasz záró mondata is, mely úgy szól, hogy ha a jogi személy tagja vagy alapítója által szolgáltatott vagyon nyilvánvalóan nem elegendő a jogi személy működésének biztonságos megkezdéséhez, és emiatt a jogi személy jogutód nélküli megszűnésekor kielégítetlen hitelezői követelések maradtak fenn, e tartozásokért az alapítói jogok gyakorlója, tagsággal rendelkező jogi személy esetén a tagok egyetemlegesen kötelesek helytállni.

Bár a törvényjavaslat helytállásról beszél, véleményem szerint a (2) és (3) bekezdések deliktuális kárfelelősségi tényállások, mivel azokban hiánytalanul megtalálható a polgári jogi kárfelelősség valamennyi előfeltétele, így megítélésem szerint itt is felelősségátvitelről van szó. Mindkét esetben közös, hogy egy jogellenes és vétkes magatartással (a korlátozott felelősséggel való visszaélés, illetve a nyilvánvalóan elégtelen vagyon szolgáltatása) okozati összefüggésben („emiatt”) keletkezett kár (kielégítetlen hitelezői követelések) ad alapot a tag vagy az alapító felelősségének megállapítására.

Láthatjuk, hogy a fenti két esetben a tag (alapító) felelőssége már csak a jogi személy jogutód nélküli megszűnését követően kerül kimondásra, így nem beszélhetünk mögöttes felelősségről, hiszen utóbbi egy másodlagos, járulékos helytállási kötelezettséget jelent, ahol egyszerre létezik egy fő és egy mellékkötelezett, míg a górcső alá vett két szabály szerint a jogi személy és a tag (alapító) felelőssége nem egy időben áll fenn, így a járulékoság nem értelmezhető. Ezek a tényállások nem objektív helytállási kötelezettséget állapítanak meg, a helytállás nem önmagához a tagi (alapítói) minőséghez kapcsolódik (szemben például a közkereseti társaság tagja, vagy a kezes helytállási kötelezettségével). A fenti két tényállásban a felelősségátvitelnek az az alapja, hogy a tag (alapító) jogellenes és felróható magatartásával okozati összefüggésben kielégítetlen hitelezői követelések maradtak, a hitelezőknek kára keletkezett. A tag (alapító) nem tartozik helytállni a jogi személy valamennyi kötelezettségéért, csupán a magatartásával okozati összefüggésben keletkezett kárért felel („emiatt ... kielégítetlen hitelezői követelések maradtak fenn, e tartozásokért ... köteles helytállni.”).

1. Bevezetés

Tanulmányomban az ebtartással kapcsolatban két – a közigazgatásban egyre gyakrabban megjelenő – hangsúlyos jogi problémát vázlok fel. Az egyik a tartható ebek számának önkormányzati rendeletekben történő korlátozása, a másik a kötelező szájkosárhasználat önkormányzati rendeletekben való előírása. A szabályok megszegése bírságot, végső esetben pedig az eb állatmenhelyen vagy gyepmesteri telepen való elhelyezésére kötelezést von maga után. Amennyiben ez utóbbi kötelezésnek a gazda határidőre nem tesz eleget, – a gazda költségére – az eb gyepmester közreműködésével történő eltávolításáról intézkedik a jegyző.⁶¹⁷

A továbbiakban a két kérdést külön fogom bemutatni, kezdve a tartható ebek számának korlátozásával kapcsolatos problémával. Azonban mielőtt a problémák tárgyalására térek ki, fontosnak tartom röviden ismertetni, hogy a mi a különbség az állatmenhely és a gyepmesteri telep között.

2. Az állatmenhely és a gyepmesteri telep közötti különbség

Az állatmenhely az elkobzott vagy ideiglenesen megfigyelés alatt tartott állatok kivételével a gazdátlan állatok ideiglenes vagy állandó, ellenszolgáltatás nélkül történő elhelyezésének céljából működtetett intézmény, amely alapvetően nem költségvetési támogatásból működik, azaz nem közpénzből, hanem civil szervezetek működtetik, ezért általában nehezen tudja előteremteni a működéséhez szükséges anyagi, tárgyi és egyéb eszközöket.⁶¹⁸ „A menhelyek létesítése viszont sokakat azért zavar, mert ezzel a felelőtlen állattartók és állatszaporítók száma jócskán gyarapodik, hiszen azok úgy vélekedhetnek, hogy majd az állam megoldja a kutyák elhelyezését.”⁶¹⁹

Ezzel szemben a gyepmesteri telep az elkobzott vagy ideiglenesen megfigyelés alatt tartott állatok, valamint az önkormányzatok által elrendelt kóbor állatbefogás alkalmával befogott állatok, illetve gazda által leadott állatok elhelyezésére szolgáló intézmény, amely működését a helyi önkormányzat finanszírozza, azaz közpénzből működik.⁶²⁰

A gyepmester által befogott állatok életét 15 nap után, a gazda által leadott állat életét pedig azonnal ki lehet oltani. A gyakorlatban a legtöbb gyepmesteri, illetve ebrendészeti telepen 15 nap elteltét követően a befogott kutyák életét ki is oltják különböző okokra hivatkozva. A leggyakoribb okok: a férőhely hiánya, illetve, hogy az eb emberre és állatra fokozottan veszélyes, nem idomítható. A gyakorlatban további probléma, hogy az állatmenhelyek telt házzal működnek, helyhiány miatt várólistát kénytelenek alkalmazni, így igen kicsi az esély arra, hogy az állat ne gyepmesteri telepre kerüljön. Ergo, az önkormányzati rendeletben meghatározott darabszám felett tartott eb – amennyiben az állattartót az ebek számának csökkentésére kötelezik – nagy valószínűséggel gyepmesteri telepre kerül és mivel „gazda által leadott ebnek” minősül, élete akár azonnal kioltható, a tulajdonos szándéka, sőt akár akarata ellenére.

3. A tartható ebek számának önkormányzati rendeletekben történő korlátozása mint közigazgatási jogi probléma

2011. december 2-án a Magyar Közlönyben kihirdetésre került a 146/2011. (XII. 2.) Alkotmánybírósági határozat. Ennek vonatkozó tartalma röviden a következő: az Alkotmánybíróság fent említett határozatában alkotmányellenesnek minősítette Isaszeg

⁶¹⁷ PAULOVICS Anita – BISTEI Attila *Az állatvédelemben részt vevő szervek*, Ügyészek Lapja, 2003. évi 1. szám 41-55.

⁶¹⁸ PAULOVICS Anita: *Az állatvédelem jogi szabályozása 1985-2005*. A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990-2005 (II. kötet) szerk: Jakab András és Takács Péter, Gondolat-ELTE ÁJK, Budapest, 2007. 889-890.

⁶¹⁹ CZERNY Róbert: *Az állatvédelem tízéves törvénye és tízparancsolata (1998-2008)*. Rejtjel kiadó. Budapest, 2009. 37.

⁶²⁰ PAULOVICS Anita: *Állatvédelem az EU jogharmonizáció tükrében*. Virtuóz Kiadó, Budapest, 2002. 82-85.

Nagyközség Önkormányzati Képviselő-testületének állattartással kapcsolatos rendeletének ebtartást korlátozó szabályát. A rendelet ugyanis az ebek számának korlátozásával kapcsolatban rögzítette, hogy „a település belterületén önálló helyrajzi számmal rendelkező ingatlanon háromnál több eb nem tartható, kivéve a szaporodást követően az elválasztásig, legkésőbb az eb két hónapos koráig.” Az Alkotmánybíróság indokolásában kifejtette, hogy e rendelkezés ellentétben áll a kedvtelésből tartott állatok tartásáról és forgalmazásáról szóló 41/2010. (II. 26.) Kormányrendelet (a továbbiakban: kormányrendelet) rendelkezéseivel, mely kimondja egyrészt azt, hogy „a kedvtelésből tartott állat tartási helyének olyan méretűnek kell lennie, hogy az állat fajára jellemző mozgási igényét ki tudja elégíteni.” Továbbá rögzíti, hogy „tilos ebet tartósan 10 m²-nél kisebb területen tartani”. „Ebek csoportos tartása esetén számukra egyedenként legalább 6 m² akadálytalanul használható területet kell biztosítani.” Az Alkotmánybíróság korábbi határozatában kifejtette, hogy az önkormányzat jogosult kiegészítő szabályok alkotására, ezek viszont nem lehetnek ellentétesek magasabb szintű jogszabállyal. Az Alkotmánybíróság arra is rámutatott, hogy a helyi önkormányzatnak – az állattartást szabályozó rendelete megalkotásakor – figyelemmel kell lennie jogalkotói hatáskörét korlátozó törvényi rendelkezésekre, továbbá a lakóépületek sajátosságaira, a lakások nagyságára. A 2010-es kormányrendelet megalkotásával a jogi helyzet alapvetően megváltozott, mivel addig nem volt a kedvtelésből tartott állatok tartásáról országos szintű jogi szabályozás, amelyhez az önkormányzatoknak igazodniuk kellett volna. 2010 óta már van ilyen, így a továbbiakban a kedvtelésből tartott állatok tartásának szabályozása nem lehet a helyi önkormányzatok képviselő-testületének biztosított jogalkotási tárgy. Következetes az Alkotmánybíróság gyakorlata abban is, hogy helyi közügy esetén a képviselő-testület közvetlenül az Alkotmány 44/A. § (2) bekezdésében biztosított jogkörében – külön törvényi felhatalmazás hiányában is – jogosult az országos szintű szabályozással nem ellentétes, ahhoz képest kiegészítő jellegű jogalkotásra.”⁶²¹

Mindezek alapján megállapítható, hogy az Alkotmánybíróság a 2010-es kormányrendeletre tekintettel hozta meg e határozatát, mely gyökeres változásokat eredményez az ebtartás szabályozásában, hiszen minden helyi önkormányzati állattartási rendelet, amely korlátozza – az önkormányzat illetékességi területén – az ingatlanonként tartható ebek számát módosításra szorul, mert ellentétben áll a 41/2010. (II. 26.) Kormányrendelet fent ismertetett szakaszaival.

2012. augusztus 1. napjával módosításra került a kormányrendelet Alkotmánybíróság határozatában is vizsgált szabálya a következőképpen: „Tilos

a) kistestű ebet 10 m²-nél, közepes testű ebet 15 m²-nél, nagytestű ebet 20 m²-nél kisebb területen tartósan,

b) kistestű ebet 4 m-nél, közepes testű ebet 6 m-nél, nagytestű ebet 8 m-nél rövidebb eszközzel tartósan kikötve tartani.”⁶²²

„Tartósan csoportosan tartott ebek esetén számukra egyedenként legalább 6 m² akadálytalanul használható területet kell biztosítani. Nem minősül csoportos tartásnak a szuka együtt tartása a kölykeivel, azok hathetes koráig.”⁶²³

E módosítással véleményem szerint még inkább az állatok védelme kerül előtérbe.

A továbbiakban két jogesetet mutatok be, amelyekben az én és a konzulensem jogi segítségét kérték állatvédő, állatszerető emberek. Adatvédelmi szempontokra tekintettel nevek nem kerülnek feltüntetésre.

B.-t 2012. május 31-én a társasház számvizsgáló bizottsága, hivatkozva a helyi önkormányzat állattartási rendeletére – amely kimondja, hogy egy lakásban csak egy kutya tartható a szomszédok zavarása nélkül –, továbbá a társasházi közgyűlés házirendet megerősítő határozatára az alábbiakról tájékoztatta: az érintett a lakásában két kutyát tart, melyek a szomszédokat zavarják. Többszöri tájékoztatás és felkérés ellenére sem változtatott a helyzeten, így a közös képviselő és a számvizsgáló bizottság felszólította, hogy a társasház nyugalma érdekében 15 napon belül szüntesse meg ezt az állapotot. Ellenkező esetben a számvizsgáló bizottság intézkedni fog a helyi önkormányzatnál a szabálysértési eljárás

⁶²¹ 146/2011. (XII. 2.) AB határozat (Magyar Közlöny 2011. évi 143. szám, Budapest, 2011. december 2.)

⁶²² A kedvtelésből tartott állatok tartásáról és forgalmazásáról szóló 41/2010. (II. 26.) Kormányrendelet 14. § (5) bekezdés a) – b) pontja

⁶²³ A kedvtelésből tartott állatok tartásáról és forgalmazásáról szóló 41/2010. (II. 26.) Kormányrendelet 14. § (6) bekezdés

megindításáról. Ezen felszólítás kézhezvételét követően kérte az állattartó segítségünket. 2012. június 8-án kelt levélben tájékoztattuk a számvizsgálót és a közös képviselőt az Alkotmánybíróság 146/2011. (XII. 2.) Alkotmánybírósági határozat fent részletesen kifejtett tartalmáról és kértük, hogy a társasház további döntéséről legyenek szívesek tájékoztatni az állattartót. 2012. július 11-én a helyi önkormányzat értesítette B. ügyfelet⁶²⁴, hogy a közös képviselő kérelmére, tiltott közösségellenes magatartás elkövetése tárgyában közigazgatási eljárás indult ellene a helyi állattartási szabályok megsértése miatt. Itt fontosnak tartom ismertetni, hogy a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény kimondja, hogy az önkormányzatok 2012. május 31-ig kötelesek hatályon kívül helyezni az önkormányzati rendeletekben meghatározott szabálysértési rendelkezéseket.⁶²⁵ Mivel a helyi állattartási szabályok megsértése is szabálysértési eljárást vont maga után, és a jegyző mint szabálysértési hatóság megszűnt, ezen időponttól szabálysértési eljárás nem indítható. 2012. május 31-től az önkormányzatok ún. tiltott közösségellenes magatartásként határozzák meg az állattartási szabályok megsértését – ezek körében a rendeletekben engedélyezett darabszám feletti ebek tartását is – és közigazgatási eljárás keretében vizsgálják az ügyeket. B. ügyében meghallgatásra került sor. Az erről készült, és 2012. július 23. napján kelt jegyzőkönyv tartalmazza, hogy két kistestű kutyát tart, illetve mellékelve benyújtja a számvizsgálónak és közös képviselőnek címzett korábbi levelét és az Alkotmánybíróság hivatkozott határozatát. 2012. augusztus 8-án kelt levelében az önkormányzat a tényállás tisztázása érdekében felhívta az ügyfelet, hogy nyilatkozzon arra vonatkozóan, hogy a lakásában tartott két eb – illetőleg a második eb – az állattartási rendelet hatályba lépése előtt vagy csak azt követően került a tartásába. Erre azért volt szükség, mert ha a két eb a helyi állattartási rendelet hatályba lépése előtt került gondozásába, akkor az eljárás megszüntetése indokolt, ugyanis a helyi rendelet szabályai a hatálybalépését követően alkalmazandók. 2012. augusztus 27-én kelt végzésben a helyi önkormányzat az eljárás felfüggesztéséről döntött, az alábbi indokolással: „Az iratok és a vonatkozó joganyag áttanulmányozása során megállapítást nyert, hogy a helyi állattartási rendelet módosítása indokolt. A 146/2011. (XII. 2.) Alkotmánybírósági határozatban foglaltak alapján – melynek megállapításai és a jelen helyzet között egyértelmű párhuzam látható – megállapítható, hogy a helyi önkormányzat a helyi közügyek szabályozása érdekében, külön törvényi felhatalmazás hiányában, országos érvényű jogszabály által szabályozott társadalmi viszonyt a magasabb szintű jogszabállyal nem ellentétesen, azt kiegészítő jelleggel szabályozzon. Mivel a 41/2010. (II. 26.) kormányrendelet szabályozza a kedvtelésből tartott állatok tartását, így ez nem lehet a helyi önkormányzat képviselő-testületének biztosított jogalkotási tárgy.” Az ügyben végső döntés még nem született, viszont a helyi önkormányzat 2012. október 1. napjától hatályon kívül helyezte a lakásonként tartható kutyák számát korlátozó rendelkezését, így valószínűsíthető, hogy az ismertetett ügyben az eljárás megszüntetésre fog sor kerülni.

Mielőtt a másik ügy részletes ismertetésére térek ki, rögzíteni kell, hogy a várost a helyi állattartási rendelet több állattartási övezetre osztja fel, és az övezetekben eltérően szabályozza a tartható állatok számát, illetve az állattartást. Az ügyvel kapcsolatos állattartási övezetre vonatkozó előírás szerint az övezet területén található ingatlanokon két eb és annak egyszeri szaporulata tartható három hónapos korig. G.-t e rendelkezés megsértése miatt 2010. évben egy alkalommal 15.000 forint, 2011. évben három alkalommal összesen 85.000 Ft összegre bírságolta az önkormányzat. Ezt követően az ügyfelet 2012. április 11-én kelt határozatában arra kötelezte a jegyző, hogy a város III/A. jelű állattartási övezetben lévő ingatlanán tartott ebek számát az övezetre megengedett két darab tartható állatszámra csökkentse le, és az ingatlanán tartott többlet ebek állatotthonban vagy ebrendészeti telepen történő elhelyezéséről a saját költségére, legkésőbb 2012. május 10-ig gondoskodjon. A kötelezettség teljesítése a teljesítési határidő lejártát követően megtartásra kerülő helyszíni szemlén ellenőrzésre kerül. A kötelezettség teljesítésének határidőre történő elmulasztása esetén az ebeknek gyepmester közreműködésével történő eltávolítására (a kötelezett költségére) kerül sor. Az ügyfél az elsőfokú határozat ellen határidőben

⁶²⁴ A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény 15. §

⁶²⁵ A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény 254. § (2) bekezdés

fellebbezést nyújtott be az illetékes megyei kormányhivatalhoz, amely az elsőfokú határozatot megváltoztatta. Az ügyfelet arra kötelezte, hogy a III/A. jelű állattartási övezetben lévő ingatlanon tartott ebek számát az övezetre megengedett két darab tartható állatszámra csökkentse le, és az ingatlanon tartott további ebek állatotthonban vagy ebrendészeti telepen történő elhelyezéséről saját költségén gondoskodjon a határozat jogerőre emelkedését követő 30 napon belül. Ez követően az ügyfél bírósági felülvizsgálattal élt és keresetlevelet nyújtott be az illetékes törvényszékhez. A keresetlevél benyújtását követően jutott tudomására a fent említett Alkotmánybírósági határozat, így kereset-kiegészítést nyújtott be, amelyben előadta a vonatkozó Alkotmánybírósági határozat tartalmát, továbbá a következőket: „T. Város Önkormányzata az Alkotmány 44/A. § (2) bekezdésére hivatkozva alkotta meg állattartási rendeletét. Az Alkotmány hivatkozott rendelkezése kimondta, hogy „A helyi képviselő-testület a feladatkörében rendeletet alkothat, amely nem lehet ellentétes más jogszabállyal.” Ezt a rendelkezést lényegében azonos tartalommal fenntartja a 2012. január 1-jétől hatályba lépett Alaptörvény is. Az Alaptörvény 32. cikk (2) bekezdése kimondja, hogy: „Feladatkörében eljárva a helyi önkormányzat törvény által nem szabályozott helyi társadalmi viszonyok rendezésére, illetve törvényben kapott felhatalmazás alapján önkormányzati rendeletet alkot.” A (3) bekezdés pedig rögzíti, hogy: „Az önkormányzati rendelet más jogszabállyal nem lehet ellentétes”. Sem az elsőfokú eljárásban, sem a másodfokú eljárásban nem került sor a fent említett Alkotmánybírósági határozat és a 41/2010. (II. 26.) Kormányrendelet szabályainak figyelembe vételére a hatóságok részéről. Ez a magatartás egyrészt Magyarország Alaptörvénye 32. cikkének (3) bekezdésébe, másrészt a 41/2010. (II. 26.) Kormányrendelet 14. § (5) bekezdése a) és b) pontjába, továbbá a (6) bekezdésébe ütközik. Ezt a jogszabálysértést a hatóságok nem vették észre, így a fentiek miatt a határozataik jogellenesek. Tekintettel arra, hogy a T. Városi Önkormányzat helyi állattartási rendeletének vonatkozó szabálya más jogszabályba ütközik, az ügyfél indítványozta, hogy a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény 48. § (3) bekezdése alapján a bíróság – a bírósági eljárás felfüggesztése mellett – kezdeményezze az önkormányzati rendelet felülvizsgálatára irányuló nemperes eljárást az önkormányzattal szemben a Kúria önkormányzati tanácsánál.” Az ügyben jogerős döntés még nem született.

A gyakorlatban jelentkező probléma tehát az, hogy az önkormányzatok többsége a mai napig nem tud a hivatkozott alkotmánybírósági határozatról és sorra indulnak eljárások a helyi állattartási rendeletben előírt darabszám felett tartott ebek miatt gazdáik ellen. Holott már az Alkotmánybíróság említett határozatának kihirdetését, vagyis 2011. december 2. napját követően módosítani kellett volna az önkormányzati rendeleteket. Sajnálatos, hogy ez eddig nem történt meg csak nagyon kevés esetben. Érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy az Alkotmánybíróság határozata mindenkire – a bíróságokra is – kötelező, így az említett alkotmánybírósági határozatra bíróság előtt is lehet hivatkozni a jövőben.

4. A kötelező szájkosárhasználat önkormányzati rendeletekben történő előírása mint közigazgatási jogi probléma

A másik problémás kérdés az önkormányzatok által helyi rendeletben kötelezővé tett szájkosárhasználat. Az általam tanulmányozott helyi állattartási rendeletek többsége a mai napig kötelezőként írja elő a szájkosárhasználatot. Ennek indokát és jogalapját a 41/2010. (II. 26.) kormányrendelet következő szabálya teremtette meg: „Közterületen az eb tulajdonosának biztosítania kell, hogy az eb sem más állatot, sem embert harapásával ne veszélyeztethessen. Szájkosarat használni a (2) bekezdésben foglaltak végrehajtása érdekében – ha külön jogszabály a szájkosár használatát nem írja elő – kizárólag az egyed jellemzően agresszív magatartásának ismerete esetén kell.”⁶²⁶ 2012. augusztus 1-jével módosításra került a kedvtelésből tartott állatok tartásáról és forgalmazásáról szóló kormányrendelet szájkosár használatra vonatkozó szabálya, mely így szól: „Közterületen az eb tulajdonosának biztosítania kell, hogy az eb sem más állatot, sem embert harapásával ne veszélyeztethessen. Szájkosarat használni a (2) bekezdésben foglaltak végrehajtása érdekében - ha törvény, kormányrendelet vagy miniszteri rendelet a szájkosár használatát nem írja elő - kizárólag az egyed jellemzően agresszív magatartásának ismerete esetén kell.”

⁶²⁶ A kedvtelésből tartott állatok tartásáról és forgalmazásáról szóló 41/2010. (II. 26.) Kormányrendelet 17. § (2)-(3) bekezdés

A módosítást követően, azaz 2012. augusztus 1-től áll fenn a jogi probléma, mely mindössze az idézett szabály két gondolatjel közötti részének tartalmából adódik. A korábbi szabály ugyanis azt rögzítette, hogy „ha külön jogszabály a szájkosár használatát nem írja elő”. Ennek következtében, mivel az önkormányzati rendeletek is jogszabályok, a helyi szervezeteknek megvolt a jogalapjuk e kérdés szabályozására. Azonban 2012. augusztus 1-től ez már nincs meg, hiszen a kormányrendelet úgy került módosításra, hogy a szájkosárhasználatot már csak törvény, kormányrendelet vagy miniszteri rendelet írhatja elő, azaz az önkormányzati rendeletek már nem szabályozhatják e kérdéskört. A hatályos szabályok alapján a szabálysértési törvény írja elő kötelezően a szájkosár használatát, de ezt is kizárólag közforgalmú közlekedési eszközön, kivéve a vakvezető, illetve mozgáskorlátozottakat segítő kutyákat.⁶²⁷ Miniszteri rendelet pedig ebzárlat tartama alatt teszi kötelezővé annak használatát.⁶²⁸ Vagyis ezen eseteket kivéve nem kötelező a szájkosár, sőt az önkormányzatok helyi állattartási rendeleteikben már nem is írhatják elő kötelezőként, mert az egyrészt az Alaptörvény 32. cikkének (3) bekezdésébe („Az önkormányzati rendelet más jogszabállyal nem lehet ellentétes”), másrészt a kedvtelésből tartott állatok tartásáról és forgalmazásáról szóló 41/2010. (II. 26.) Kormányrendelet fent idézett rendelkezéseibe ütközik.

5. Összegzés

Mindezek alapján megállapítható, hogy azon önkormányzati rendeletek, amelyek korlátozzák a tartható ebek számát, illetve előírják a kötelező szájkosár használatot, magasabb szintű jogszabályba ütköznek és azonnali módosításuk indokolt.

Felhasznált irodalom

1. CZERNY Róbert: *Az állatvédelem tízéves törvénye és tízparancsolata (1998-2008)*. Rejtjel kiadó. Budapest, 2009.
2. PAULOVIČS Anita – BISTEI Attila: *Az állatvédelemben részt vevő szervezetek*. Ügyészek Lapja, 2003. évi 1. szám
3. PAULOVIČS Anita: *Állatvédelem az EU jogharmonizáció tükrében*. Virtuóz Kiadó, Budapest, 2002.
4. PAULOVIČS Anita: *Az állatvédelem jogi szabályozása 1985-2005. A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990-2005 (II. kötet) szerk: Jakab András és Takács Péter, Gondolat-ELTE ÁJK, Budapest, 2007.*

Felhasznált jogforrások

1. A kedvtelésből tartott állatok tartásáról és forgalmazásáról szóló 41/2010. (II. 26.) Kormányrendelet
2. A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény
3. Magyarország Alaptörvénye
4. A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény
5. A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény
6. A veszettség elleni védekezés részletes szabályairól szóló 164/2008. (XII. 20.) FVM rendelet

Egyéb

1. 146/2011. (XII. 2.) AB határozat (Magyar Közlöny 2011. évi 143. szám, Budapest, 2011. december 2.)

⁶²⁷ A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény 193. § (1) bekezdés c) pont

⁶²⁸ A veszettség elleni védekezés részletes szabályairól szóló 164/2008. (XII. 20.) FVM rendelet 12. § (2) bekezdés b) pont